

FEMİNİZM EKOLOJİ

Toplumsal Direniş

Editörler

Handan Çağlayan & Kaner Atakan Türker

Handan Çağlayan
Kaner Atakan Türker

**FEMİNİZM, EKOLOJİ,
TOPLUMSAL DİRENİŞ**



QOTA
GENE

QOTA
GENE

FEMİNİZM, EKOLOJİ, TOPLUMSAL DİRENİŞ

Şemsa Özar'a Armağan

Editörler

Handan Çağlayan & Kaner Atakan Türker



NotaBene Yayınları

FEMİNİZM, EKOLOJİ, TOPLUMSAL DİRENİŞ

Şemsa Özar'a Armağan

Editörler

Handan Çağlayan & Kaner Atakan Türker

Düzelti: Beril Eyüboğlu

Kapak Resmi: Wassily Kandinsky, 1922, Blue

Kapak Tasarımı: Erkal Tülek

Mizanpaj: Ulaş Akyol

Usta Ofset / Nurten Güven Sertifika No: 47612

Maltepe Mahallesi, Davutpaşa Cad. No:83.2.382 Zeytinburnu / İstanbul

1. Baskı

2022

İstanbul

ISBN : 978-605-260-367-3

www.notabene.com.tr ● info@notabene.com.tr

facebook: @NotaBeneYayinlari ● twitter: @NotaBeneY ● instagram: @notabene.yayinlari

© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.

Rasimpaşa mah. Duatpe sok. 59/B, Yeldeğirmeni, Kadıköy / İstanbul

Tel: (216) 337 20 26 GSM: 533 680 51 59 Sertifika No: 18074

FEMİNİZM, EKOLOJİ, TOPLUMSAL DİRENİŞ

Şemsa Özar'a Armağan

Editörler

Handan Çağlayan & Kaner Atakan Türker



Editörler

Handan Çağlayan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde sosyal politika ve siyaset bilimi öğrenimi gördü. 2006 yılında aynı Üniversiteden doktora derecesini aldı. Hemşire ve sendika uzmanı olarak çalıştı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, İnsan Hakları Okulu/İHO'da ve çeşitli toplum örgütlerinde toplumsal cinsiyet ile sosyal haklar eksenli dersler verdi. Kadınların sendikal ve siyasal katılımı, Kürt kadın hareketi, zorunlu göç ve kuşaktan kuşağa dil değişimi konularında yayınları bulunan Çağlayan, KESK'li kadınların sendikal katılımı üzerine KESK'li kadınlarla kolektif bir sözlü tarih çalışması yürütmekte ve halen Berlin Humboldt Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak bulunmaktadır. Kadın Emeli Çalışan Feminist Araştırmacılar /KEFA üyesidir.

Kaner Atakan Türker, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi bölümünden 2010 yılında lisans, 2013 yılında yüksek lisans derecesini aldı. 2020 yılında Clark Üniversitesi Coğrafya bölümünde doktora derecesini tamamladı. Doktora araştırmasında Kürt siyasi hareketinin öncülüğünde kurulan kooperatifleri inceledi. Bağımsız araştırmacıdır. Alternatif ekonomiler, ekonomik coğrafya ve şehir coğrafyası konularında çalışmaktadır.

İçindekiler

Sunuş <i>Gülay Günlük-Şenesen</i>	7
Giriş <i>Handan Çağlayan, Kaner Atakan Türker</i>	13
Ben Fikriye <i>Feryal Saygılıgil</i>	21
Akademi ve Feminist Eylemciliğin Birlikte Yolculuğu: KEİG Platformu <i>Serap Güre</i>	49
İklim Krizi Kapıda, Zengin ve Yoksul Ülkelerde İklim Değişikliğine Feminist Perspektiften Bakış <i>Gülay Toksöz - Emel Memiş</i>	67
Yeşil Ekonomi'nin Ötesinde Düşünebilmek Feminist Politik Ekoloji <i>Begüm Özkaynak</i>	91
Alternatif Gıda Toplulukları: Üretim, Dağıtım ve Tüketimi Yeniden Düşünmek <i>Zeynep Kadirbeyoğlu</i>	117
İyi Yaşam Hakkı Bakımından Pandemi Süreci ve Alınan Önlemlere İlişkin Bir Değerlendirme <i>Emel Memiş - Murat Koyuncu</i>	141
Başka Bir Dünya İçin: Barış İktisadı <i>Gülay Günlük-Şenesen</i>	163
Bütçenin Hukuki Niteliğine Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakmak <i>Mustafa Şahin</i>	173
Boğaziçi Üniversitesi'nde Cinsel Tacizi Önleme Çalışmaları Sürecinde Şemsa Özar'la Yol Arkadaşlığımız <i>Aylin Vartanyan Dilaver, Tülin Arman, İlke Ercan, Ayşe Damla Pinçe</i>	193

Feminist İktisat ve Uluslararası Feminist İktisatçılar Birliği-IAFFE Ebru Kongar ile Söyleşi <i>Handan Çağlayan</i>	205
Alternatif Ekonomi Arayışı: Kürt Hareketi ve "Demokratik Ekonomi" Ceren Özselçuk ve Yahya Mete Madra ile Söyleşi <i>Kaner Atakan Türker</i>	211
Alternatif Kalkınma Çalışmalarından İnsan Hakları, Özgürlükler ve Adalet Mücadelesine Uzanan Üretken ve Direngen Bir Dostluğa Dair Nurcan Baysal ile Söyleşi <i>Handan Çağlayan, Kaner Atakan Türker</i>	235
Ev Yıkıldı <i>Nurcan Baysal</i>	253
"Bu kadar yıl biriktirdiğimiz deneyimle biz evimizde oturursak ayıp etmiş olmaz mıydık?" Kürt Siyasi Hareketi ve Kültür ve Sanat Kurumları <i>Kaner Atakan Türker</i>	277
Boğaziçi Üniversitesi Direnişi <i>Zeynep Gambetti</i>	297
Katkıda Bulunanlar	319

Sunuş

Şemsa Özar'ın Bendeki İzlerini Sürünce...

Gülay Günlük -Şenesen

Çoğunlukla elde ettiğimiz başarıları, yaptığımız çalışmaları anlatırken yön verenlerden, feyzaldıklarımızdan bahsetmeyiz. Oysa kimi dönemeçleri o katkılar belirlemiştir. Bu yazıya başlarken 44 sayfalık “Boğaziçi Ayakta - Kabul Etmiyoruz, Vazgeçmiyoruz” kitapçığı ulaştı elime, ilham verdi. Bu yazıda Şemsa ile 45 yılı bulan tanışıklığın akademik yolculuğumdaki izlerini sürmeyi hedefledim. Kişisel bir yazı gibi aksa da, asıl niyetim yolumuzun, sayesinde kesiştiği bu kitapta emeği geçenlerin ve kitaba ilgi duyanların benzer izleri sürerek Şemsa'lı zenginliğimize zenginlik katmaları.

1970'lerin ortası

Şemsa ile Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü'nde (BÜFK) tanıştık, birlikte sahneye çıkmışlığımız vardır. Bendeki ilk iz şu: BÜFK odasında birlikte orta sahaya bakarak konuşuyoruz. O sırada İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne hevesle işletme okumak üzere giren ben, hayal kırıklığı yaşıyorum ve ikinci sınıftan sonra bölümlere ayrılma aşamasında iktisat bölümünü seçmeyi düşünüyorum. Bu bölümde okuyan tek tanıdığım olan Şemsa'ya o sohbette danışıyorum, “Keynesgil iktisat okutuyorlar ama bölüm iyidir” diyor, ben de sonrasında hiç pişman olmadığım iktisat bölümüne geçiyorum. O yüksek lisansını tamamlayana kadar not ve kitap desteğinden yararlanıyorum.

1980'ler

Sosyal Hesaplar Matrisi konulu doktora tezimi yazmaya uğraşıyorum, veri gerekleri için Devlet İstatistik Enstitüsü'nün İstanbul

Ofisi'ne yolum düşüyor ve yıllar sonra Şemsa ile orada karşılaşıyorum. Erdoğan Özötün ile birlikte hazırladıkları, 1979 yılında yayımlanan “Türkiye Dış Alım Akım Tablosu 1973” çalışmamın en önemli boşluğunu dolduruyor. Bu karşılaşma sayesinde milli gelir hesaplarının çok yetkin uzmanı Erdoğan Özötün’ün kapısını defalarca aşındırıyorum, incelikleri öğreniyorum ve ortak dostluğumuz oluşuyor.

1990’lar

Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü benden daha önce Erdoğan Özötün’ün verdiği Milli Gelir Muhasebesi seçimlik dersini üstlenmemi istiyor. 1991–1995 yıllarında bu dersi çok keyifle veriyorum. Ama asıl ödülüm şu: Avusturya’dan yeni dönmüş olan Şemsa’nın onayı ya da belki önerisiyle onun odasını paylaşıyorum. Bu dönem üniversiteyi bu kez öğretim üyesi olarak içeriden gözlediğim, aynı zamanda Şemsa’nın derslerini ve öğrencilerini ne kadar ciddiye aldığına, üniversite içindeki uzlaşmacı ve dönüştürücü faaliyetlerine tanık olduğum, ufkumun açıldığı dönem.

1990’ların ikinci yarısında hangisinin ilk olduğunu hatırlayamadığım bir dizi ortak çalışmamız başlıyor. Benim Doğu Akdeniz Üniversitesinde bulunduğum ve faksla haberleşilen günlerde Şemsa KSSGM¹ için “Kadın İstihdamı için Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtemel Talep” araştırmasına katılmamı öneriyor. Ayşe Eyüboğlu ve Engin Pulhan’ın da katkılarıyla bu çalışma tamamlanıp kitaplaşıyor, birçok ulusal ve uluslararası toplantıda sunuluyor. Nitel araştırma yöntemi ile tanışıyorum.

Şemsa, kadınların işgücü piyasasına katılmama nedenleri konusundaki alan araştırmasını tamamlıyor ve önerisi üzerine ekonometrik model tahmini işine girişiyoruz. Bu çalışmamızı ASSA-MEEA² ve ODTÜ Uluslararası Kongresi’nde sunuyoruz, yayına dönüştürüyoruz.

Şemsa, *İktisat Dergisi*’nin Kadınlar ve Çalışma Yaşamı üst başlıklı özel sayısını (Mart 1998) derlemeyi üstleniyor, benden cinsiyete

¹ KSSGM: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Halen Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM).

² ASSA: Allied Social Science Associations, MEEA: Middle East Economic Association. Her ikisi de ABD’de.

dayalı ayrımcılığı ölçme yöntemleri konusunda yazı istiyor. Bu yazı için derlediğim yöntemleri bugün bile kullanıyorum.

Bu ortaklaşmalar, bir ASSA toplantısında izlediğim Feminist İktisat oturumunu çok sıkıcı bulduğum için sonraları uzaktan ilgilenemediğim feminist iktisada ilgimi canlandırıyor. Şemsa'nın 2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlediği uluslararası IAFFE³ toplantısında ortak bildirimizi sunuyorum. Uzun süre IAFFE üyesi oluyor, IAFFE toplantılarına katılıyorum, çevrem genişliyor.

Uluslararası akademik camiada 1990'larda kurumlaşan Feminist İktisat disiplini Türkiye'ye yansıtanlar süregelen feminist hareket içindeki iktisatçılardı. Şemsa'nın feminist iktisadın yaşamı dönüştürücü işlevine daha çok yoğunlaştığını, özellikle iş yaşamı ve işgücüne katılımdaki ayrımcılığın saha bilgisiyle ortaya konmasına öncülük ettiğini ve sürdürdüğünü vurgulamam gerek. Şemsa'nın Türkiye içinde ve dışında, akademide ve çeşitli kuruluşlardaki emeği ve tabii tanınırlığı 2015 yılında IAFFE'nin başkanlığına seçilmesini getirecek, Türkiye için bir ilki gerçekleştirecektir.

2000'ler

Şemsa, 1980'lerin sonunda başlayan savunma harcamaları konusundaki çalışmalarımı yakından izliyor, paylaşmam için Boğaziçi Üniversitesi'nde bir toplantı düzenliyor. Çok karlı bir Cuma günü akşamüzeri aralarında sevgili Ferhunde Özbay'ın da olduğu meslektaşlar ile çok verimli tartışmalar yapıyoruz, Boğaziçi Üniversitesi'ndeki akademik ortama yıllar sonra bir kez daha hayran oluyorum. Şemsa'nın "Artık bunları kitap yap" önerisi aklımı çelmiş olmalı ki TESEV'den gelen teklifi kabul ediyorum, 2002'de kitap çıkıyor.

Şemsa, Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) Platformu'nun kurulmasının öncülü olan bir çekirdek grup toplantısına beni de çağırıyor. Burada kadın istihdamı konusunda uzmanlaşmış akademisyen ve aktivistler ile tanışıyorum, eski tanışlarla karşılaşıyorum. Bu alandaki güncel politikalara gecikerek de olsa ilgi duymaya başlıyorum. KEİG'e katılmak üzere 2007'de kurulan Kadın Emeği Çalışan

³ IAFFE: International Association for Feminist Economics. Merkezi ABD'de.

Feminist Araştırmacılar (KEFA)⁴ grubuna üye oluyorum. Kadın istihdamı konusundaki çalışmalarım bu birliktelik sayesinde. Serap Güre'nin de desteğiyle KEİG ve KEFA için toplantılar düzenliyor, çalışmalarımı bu ortamlarda paylaşma olanağını buluyorum. Bu kitapta katkıları olan kimi KEFA üyeleri ile ortak çalışmalarımız oluyor.

Şemsa bir görüşmemizde IAFFE çevrelerinde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme (TCDB) konusunun konuşulduğunu söylüyor. İlk kez ondan duyduğum bu yaklaşım beni çok heyecanlandırıyor, çünkü içinde bulunduğum maliye camiasının disiplini ile toplumsal cinsiyetin çok güncel kesişmesi. O hevesle (artık internet zamanları ☺) konuyu hızla öğreniyorum ve Şemsa ile Türkiye Ekonomi Kurumu'nun 2006 yılındaki kongresinde TCDB oturumu düzenliyoruz ki bu Türkiye anaakım iktisat camiasında bir ilk. Şemsa'nın aracılığı ile davet ettiğimiz Ailsa McKay oturumun ana konuşmacısı olmayı kabul ediyor. Ailsa 2008 yılında yine Şemsa'nın katkı verdiği KSGM TCDB eğitimleri için Ankara'ya gelecek ve öncesinde Şemsa'nın Boğaziçi Üniversitesi'nde KEİG-KEFA faaliyeti olarak düzenlediği atölye çalışmasına katılacaktır. Bu sayede aramızdan zamansız ayrılan Ailsa ile dostluğum ve ortaklığım pekişecek, Ailsa'nın IAFFE'nin Torino'daki kongresinde düzenlediği TCDB oturumu Tindara Addabbo ile yolumu kesiştirecek, halen süren işbirliğimizi başlatacaktır.

TCDB konusunun Türkiye'de hem akademinin, hem merkezi ve yerel yönetimin, hem de sivil toplum kuruluşlarının ilgi alanına, faaliyetlerine kabaca 2005 sonrasında girdiğini sanıyorum. Diyarbakır Bağlar Belediyesi'nin 2008 ve 2011 yıllarında toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda düzenlediği öncü toplantıların TCDB oturumlarına Şemsa'nın teşvikiyle katkı veriyorum. Diyarbakır'a ilk kez ayak basmama vesile oluyor 2008 toplantısı. Kale, Sur ve Ofis'te tek başıma yaptığım uzun yürüyüşlerle kentteki yaşamı siyasi bağlamı içinde görüyorum. Toplantılardaki tanışıklıkların getirdiği uzun sohbetler Kürt gerçeğini "içeriden" de öğrenmemi sağlıyor. TCDB konulu çalışmalarım, toplumsal cinsiyet eşitliğini yerel yönetim politikasının

⁴ <http://www.keig.org/>;
<http://www.kefaweb.org/tr>

odağına alan o dönemin Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Performans Programlarına en yetkin örnekler olarak yer veriyorum.

Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu'nun ana teması "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Finansmanı ve Kadının Güçlendirilmesi" olan 52. dönem toplantısına katılacak Türkiye delegasyonunda yer alıyorum. Şemsa'nın o sırada New York'da araştırma izninde olması büyük şansım; yoğun gönüllü mesaisi sayesinde üstüme düşeni yapabiliyorum.

Şemsa'nın yürüttüğü, "Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi"nin kitabı (2011) lisansüstü araştırma yöntemleri derslerimin okuma listesinin başında yer alıyor. Çünkü sorunsal, kuramsal çerçevesi, nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanımı ile örnek bir araştırma ve aynı zamanda bilgiye dayalı politika tasarımı için çok yetkin bir çalışma.

Şemsa, "Kamu Politikaları, Yerel Yönetimler, Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Kadın Dostu Kentler, Türkiye Örneği" başlıklı TÜBİTAK projemizin danışmanı olmayı kabul ediyor, hem önerileri hem de Boğaziçi Üniversitesi Etik Kurulu üyeliği ile yolumuzu açıyor.

Kuşkusuz bu kişisel dökümüm aynı zamanda Şemsa'nın akademik üretiminin sadece bir kısmını kapsıyor. Akademik hayatımdaki izleri de bu dökümle sınırlı değil. Borges'in şu sözlerini çok benimsemişimdir: "Bence, birlikte yazma, iki insanın benliklerinden, gururlarından ve belki de birbirlerine habire kibarlık göstermekten vazgeçmelerini gerektirir. Birlikte yazarken kendinizi unutacak, yalnızca yapıtı düşüneceksiniz" "açıkyürekli olacaksınız" (Borges, 1995: s.67). Bu yaklaşımı gerçekleştirebildiğim pek az kişiden biridir Şemsa. Bunun harcının da dostluğu, hoşgörüsü, kahkahası, diğerkâmlığı ile karıldığını hep duyumsadım. Şemsa Özar'a tüm bu ve aktaramadığım pek çok iz için minnetle.

Kaynakça

Borges, Jorge Luis (1995). *Borges ve ben* (Celal Üster, Çev.). Can Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1960).

Giriş

Handan Çağlayan, Kaner Atakan Türker

Akademik anlama ve bilgi üretme çabaları ne dünyayı ne de Türkiye'yi değiştirmeye yetti. Bunun mümkün olması için anlama ve yorumlamanın ötesinde -genç kuşaklara biraz demode gelecek olsa da halen geçerli olduğuna inandığımız bir tabirle -eyleme ihtiyaç var. Eşitsizliklerin olmadığı bir dünyada işler daha kolay olabilirdi ancak öyle bir dünyada değiliz. İnsanı, doğayı, toplumu olumsuz etkileyen eşitsiz güç ve iktidar ilişkilerinin adını koymak gerekliliği kadar onlara eylemle müdahale etmekten başka yol yok. Diğer bir deyişle, akademik entelektüel bilgi üretimi ile dünyayı dönüştürmeye yönelik eylemin birlikteliğine gereksinim var. Bu gereksinim, en makro düzeydeki olgu ve süreçlerden, gündelik hayatın içindeki daha küçük ölçekli olgu ve süreçlere değin kendisini hissettiriyor.

Ne şanslıyız ki Türkiye'de bilgi üretimi ve eylem olabildiğince kol kola direndi, direnirken de birbirini kolladı. Sokaklardaki eylemler asli bilgiyi üretirken, akademik yapısökümler eylemlerin sloganlarını besledi. Elinizdeki bu kitap da, akademik yaşamı boyunca böyle bir yaklaşımın en öndeki temsilcilerinden biri olmuş; akademik faaliyetlerini daha yaşanabilir, özgür ve adil bir dünya ve Türkiye yaratma mücadelesiyle birleştirmeyi başarmış, her durumda bedelini göze alarak eyleme geçmekten çekinmemiş feminist iktisatçı Şemsa Özar'a armağan olarak hazırlandı.

Bu kitap esas olarak feminist iktisat, kadın emeği, kalkınma çalışmalarına eleştiriler ve Kürt meselesi gibi Şemsa Özar'ın ana çalışma alanları ile ilgili metinlerden oluşuyor. Söz konusu metinlerin,

bir yandan muhalif kuramların ve eylemlerin iç içeliğine ilişkin bir yaklaşımın tezahürü olması, diğer yandan da Türkiye'nin en tartışmalı konularına dokunuyor olması tesadüf değil. Şemsa, bir akademisyenin sadece araştırma yapmak için değil, kimi zaman da pankartla yürüyüş yapmak için sahaya indiğinin; akademinin sokaktan, sokağın da akademiden kopamayacağını -hatta gelin biraz normatif olalım ve "kopmaması gerektiğinin" diyelim- en güzel örneklerinden biri. Bu sebeple, Şemsa'nın arkadaşları ve öğrencileri olarak ona teşekkür etmek gayesiyle hazırladığımız ve onun akademik geçmişinin izinden giden bu kitabın içeriğindeki makaleler de bir o kadar *gündem*, bir o kadar *günümüzden*, bir o kadar *bildiğimiz*, bir o kadar *daha çok öğrenmek ihtiyacı hissettiğimiz* konular ve meselelere dair.

Kitapta kapitalizme, erkek egemenliğine, ana akım iktisat yaklaşımına ve tüm bunların el birliği ile yol açtığı iklim krizine ilişkin eleştirel analizler ile daha iyi bir dünya idealiyle oluşturulan alternatif yaklaşımlar, mücadele pratikleri ve örgütlenme deneyimleri hakkında makale ve söyleşiler bulacaksınız.

Kitap, Gülay Günlük-Şensesen'in sunuş yazısının ardından, bir işçi kadının, Fikriye'nin otobiyografik anlatısıyla başlıyor. Feryal Saygılıgil'in sesini ve sözünü okurlara taşıdığı Fikriye'nin hayatı, kapitalist emek sömürüsü ile ev içindeki ezilme deneyiminin, erkek egemenliğinin ve aile içi şiddetin iç içe geçmiş örneklerini sunmanın ötesinde, tüm bunlara karşı güçlü bir duruşun, emeğine, kimliğine ve hayatına sahip çıkma mücadelesinin örneği olduğu için çok önemli ve anlamlı. Fikriye gibi işçi kadınların anlatılarının çoğalması, kadınların hayat hakkı mücadelesinin yanı sıra ülkenin sosyal ve ekonomik tarihinin, bir de işçi sınıfının perspektifinden, aşağıdan yukarıya, çoğullaşarak yeniden yazılmasına katkı sunacak.

Serap Güre'nin Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi - KEİG Platformuna ilişkin makalesi ve deneyim aktarımı, makalenin başlığında da belirtildiği gibi akademik entelektüel faaliyet ile feminist eylemciliğin birlikteliğinin önemli bir örneğini sunuyor. Bununla birlikte kendisinin de kurucuları arasında yer aldığı KEİG ve KEFA (Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar) Şemsa'nın akademik ve

eylemci yanlarının bir aradalığının örneklerinden sadece birisi. Aşağıda bahsedileceği gibi kitabın akışı içinde bunun başka örneklerine ilişkin metinler de yer almakta.

Kapitalizmin yarattığı tahribatın, emek sömürsünün ötesine geçerek, dünyamızı ekolojik ve insani bir felaketin eşiğine getirmesinde, ataerki ile kurduğu simbiyotik ilişki de göz ardı edilemez. Gülay Toksöz ve Emel Memiş'in *İklim Krizi Kapıda, Zengin ve Yoksul Ülkelerde İklim Değişikliğine Feminist Perspektiften Bakış* başlıklı makalesi, karşı karşıya bulunduğumuz ekolojik felaketin küresel ölçekteki etkilerini feminist perspektiften ve ülkeler arasındaki gelir uçurumunu da gözeterek ele almakta; bu bağlamda güncel tartışmaları ve yaklaşımları oldukça anlaşılır ve yalın bir şekilde okura sunmakta. Begüm Özkaynak'ın *Feminist Politik Ekoloji - Yeşil Ekonomi'nin Ötesinde Düşünebilmek* başlıklı makalesi de, benzer şekilde meseleye feminist perspektiften bakarken, eylem ve araştırmaya dayalı, başka bir deyişle praksişi esas alan alternatif bir feminist yaklaşıma dair tartışmaların izini sürüyor. Bu tartışmaların açtığı pencereden neden yeşil ekonominin ötesine geçme gerektiğinin altını çiziyor; alternatif deneyimleri aktarıyor. Onlarla alakalı ama başka bir bağlamda, gıda konusunda alternatif yaklaşım ve deneyimleri ise Zeynep Kadirbeyoğlu'nun makalesinden takip etmek mümkün. Zeynep Kadirbeyoğlu, tarım ve gıda sektörlerindeki yapısal sorunları ele alıyor, ne tür süreçlerin ve kurumların bu sorunlar için sahici birer çözüm olabileceğini tartışıyor ve okuyucuya Türkiye'den örnekler veriyor. Her üç makale de bir yandan karşı karşıya olduğumuz ekolojik felaket riskinin gerisindeki etkenleri anlamaya, analiz etmeye yönelik bir çabanın hem de saptamayla, anlamayla yetinmemenin, mevcut durumu değiştirmeye yönelik alternatif deneyimlerin, örgütlenme biçimlerinin ve eylemlerin örneklerini sunuyor. Baştaki saptamamızı anımsayacak olursak, makalelerin, kuram ve eylemi bir arada içerdiğini, bunu yaparken feminist bir perspektiften hareket ettiğini belirtmek gerek.

Emel Memiş ile Murat Koyuncu, yukarıdaki üç makalenin devamı sayılabilecek olan *İyi Yaşam Hakkı Bakımından Pandemi Süreci ve Alınan Önlemler* başlıklı makalelerinde, kapitalizmin ve

ekolojik krizin başka bir tezahürü olan Covid-19 pandemi sürecinde alınan önlemleri, alternatif bir bakış açısıyla ve “iyi yaşam hakkı” gibi yeni sayılabilecek bir kavram bağlamında ele alıyor.

Kapitalizmden ve erkek egemenliğinden bağımsız ele alınamayacağı açık olan savaş olgusu da, tıpkı çevre felaketi gibi, insana, doğaya, hayvanlara, canlı cansız yeryüzündeki her şeye zarar veren başka bir felaket. Akademide, popüler medya organlarında savaşa ve savaş ekonomisine ilişkin konular o kadar sık gündeme geliyor ki, deyim yerindeyse olağanlaşıyor; sanki savaş ve savaş ekonomisi kaçınılmazmış gibi bir algı oluşturuyor. Gülay Günlük-Şenesen, sistemin isteyerek yarattığı bu algıyı, radikal bir şekilde ters yüz ediyor ve *Başka Bir Dünya İçin Barış İktisadı* başlıklı makalesinde, savaşın kaçınılmaz olmadığını altını çiziyor ve okuru, barışın iktisadı üzerine düşünmeye çağırıyor.

Mustafa Şahin’in *Bütçenin Hukuki Niteliğine Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakmak* başlıklı makalesi de, tıpkı Gülay Günlük Şenesen’in yaptığı gibi okuru doğallaştırılmış, olağan kabul görülen olgu ve süreçlere, farklı bir perspektiften bakmaya çağırıyor. Cinsiyet açısından nötr görünümlü hukukun ve bütçenin, aslında bu görüntünün altında ne denli cinsiyetlendirilmiş ve kadınların aleyhine işleyen kurumlar olduğunu gözler önüne seren Şahin’in makalesi, cinsiyet eşitlikçi bir bütçelemenin ve hukuk yaklaşımının nasıl olması gerektiğine ilişkin de ufuk açıcı nitelikte.

Yukarıda, KEİG ve KEFA’nın, Şemsa’nın, akademik entelektüel üretimi ile feminist eylemciliği arasındaki ilişkinin örneklerinden sadece biri olduğunu söylemiş, başkalarının da bulunduğunu belirtmiştik. Nitekim merkezine piyasayı alan anaakım erkek egemen iktisat ile kapitalist kalkınma yaklaşımına karşı akademide, feminist iktisat yaklaşımına, kadın emeği ve alternatif kalkınma konularına alan açılmasına yönelik mücadele verirken, yukarıda da belirtildiği gibi odaklandığı hemen hemen her alanda kolektif çalışmalara da öncülük etti. Uluslararası Feminist İktisat Birliği-IAFFE’nin çalışmaları veya günümüzde artık kayyum rektör tarafından tümüyle işlevsiz hale getirilmiş olan Boğaziçi Üniversitesi Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu CİTÖK’ün oluşumu ve faaliyetlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkün.

Ebru Kongar, kendisiyle yaptığımız söyleşide bir yandan okura feminist iktisattan ne anlamak gerektiğine ilişkin yalın bir çerçeve çizerken diğer yandan da IAFFE çatısı altındaki kolektif çalışmaları anlatıyor. Söyleşide Şemsa'nın, feminist iktisada ilişkin akademik entelektüel ilgisini ve üretimini, IAFFE içindeki çalışmalarıyla ne şekilde birleştirdiğini görmek mümkün. Birliğin önemli uluslararası konferanslarından birisini Boğaziçi Üniversitesinin ev sahipliğinde gerçekleşmesini sağlamıştı örneğin. Bu konferans, feminist iktisada ilişkin tartışma gündemlerinin, ülkedeki akademik entelektüel alana taşınmasına ve akademiye hâkim olan ana akım erkek egemen iktisat yaklaşımına karşı önemli bir meydan okumanın gerçekleşmesine hizmet etti. BÜ Cinsel Tacizi Önleme Komisyonunda yer almış, faaliyetlerine katılmış genç akademisyenlerin ve öğrencilerin deneyimlerine ilişkin anlatımları ise, bir kolektif mücadele hikâyesinin aktarımı olmasının yanı sıra, Türkiye akademisinde pek rastlanmayan bir tevazuunun, ön açıcılığın ve eşit ilişki kurma becerisinin örneğini de sunuyor. Şemsa'nın ana akım iktisadın önemli kavramlarından olan kalkınma konusundaki tutumunu da bu şekilde değerlendirmek mümkün. Anaakım kapitalist kalkınma yaklaşımına eleştirel bir duruşu benimseyerek, kalkınmanın sadece iktisadi bir kavram olmadığı veya yukarıdan aşağıya uygulanacak bir model değil, özgürlüklerle, insanların nasıl yaşayacaklarına kendilerinin karar verme hakkına sahip olmalarıyla, katılımcılıkla yakından ilgili olduğuna dikkat çekti. Alternatif kalkınma modellerine ilişkin genç meslektaşlarının ve öğrencilerinin ufkunu genişletmeye; akademik çalışmalarının yanı sıra onlarla birlikte pratik içinde olmanın, eylemde bulunmanın yollarını bulmaya, olmadığı yerde de açmaya çalıştı. Ceren Özselçuk, Yahya M. Madra ve Nurcan Baysal ile yapılan söyleşiler, insanın ve doğanın sömürülmediği alternatif ekonomik yaklaşımlara ve deneyimlere ilişkin ilgi çekici bilgiler ve analizler sunmakta. Ceren Özselçuk ve Yahya M. Madra'nın, dönemin yakıcı koşulları ile yargının cezalandırma pratikleri arasında kaybolan ve bu nedenle ne Türkiye akademisi ne de Kürtler tarafından yeterince üzerine düşünülmemiş, tartışılmamış "*Demokratik Ekonomi*" yaklaşımına ilişkin analiz ve değerlendirmeleri hem kapitalist kalkınmaya

olası alternatifler hem de Kürt hareketinin kendi içinde gerilimleri ve açmazlarıyla birlikte bu doğrultudaki girişimleri hakkında oldukça ufuk açıcı nitelikte. Nurcan Baysal ile yapılan söyleşi ise yukarıda aktarılan içeriğinin yanı sıra Şemsa'nın Kürt sorununa ilişkin yaklaşımına ve bölgenin ve Diyarbakır'ın çeyrek asırlık tarihine, özellikle de son dönemde yaşanan yıkıma dair tanıklıklarına ilişkin bir anlatı olarak da okunabilir.

Şemsa'nın, bu kitabın yapısının şekillenmesine de etkisi bulunan başka bir özelliği ise akademik faaliyetlerini sürdürürken, ülkede olup bitenleri görmezden gelmemesi. Akademisyen kimliğinin ötesinde, ülkeyi ilgilendiren bütün yakıcı sorunlarda tarafını belli etmekten çekinmeyen ve bu sorunların saptanmasına ilişkin entelektüel çabasını onları ortadan kaldırmaya yönelik çabası ile birleştiren bir tutumun sahibi olması. Bu bağlamda zorunlu göç de onun ilgi alanına girdi, kadına yönelik şiddet de, koruculuk sorunu da, enformel sektörde çalışan emekçilerin durumu da, ülkede barışın sağlanması da...

Diyarbakır Kalkınma Merkezi'nin kuruluşunda yer alarak, bu kurumun zorunlu göçe ilişkin ilk akademik çalışmalardan birini gerçekleştirmesini sağladı. Diyarbakır Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Merkezinin - DİSA'nın faaliyetlerindeki tutumunu da bu bağlamda değerlendirmek mümkün. DİSA'nın koruculuk sistemine ve anadiline ilişkin kayda değer çalışmalarında önemli bir emeği var. Kürt köylerinin zorla boşaltılması sonucu İstanbul'a göç etmek durumunda kalan ailelerdeki çocuk ve gençlere yönelik sosyal ve kültürel çalışmalar yürüten Başak Kültür ve Sanat Vakfıyla işbirliği içinde, sosyolog Ayşe Tepe Doğan ve elinizdeki kitabın editörlerinden Handan Çağlayan ile birlikte Kürt kadınların zorunlu göç deneyiminin izini sürdü. 2010 yılında, İstanbul'un Anadolu yakasında, Kayışdağı'nda, Başak Sanat Vakfında yapılan danışma toplantısı ile başlayan bu çalışma, 2011'de feminist yayıncı Ayizi tarafından *Ne Değişti / Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi* ismiyle kitaplaştırıldı.

Bütün bu çalışmalarda duyduğu heyecanı meslektaşlarına, arkadaşlarına ve öğrencilerine de taşıdı. Boğaziçi Üniversitesinde öğrencisi, asistanı ve aynı zamanda bu kitabın editörlerinden Kaner

Atakan Türker'in Kürt kültür ve sanat kurumlarına ilişkin makalesi bu durumun örneklerinden birisi. Atakan, bu makalesinde, Kürt kültür ve sanat kurumlarının, Diyarbakır yerelindeki işlevini ve politik gelişmelerle paralel dönüşüm seyrini ele alıyor; bu kurumlarda çalışanların, özellikle 2015 sonrası baskı koşullarındaki direnme pratiklerini, onların anlatımlarına dayanarak okura aktarıyor.

Burada yeri gelmişken Şemsa'nın Diyarbakır ile ilişkisine dair de bir not düşmek gerek. Kalkınma Merkezi ve DİSA'nın çalışmaları için Diyarbakır'a gerçekleştirdiği seyahatleri hem güçlü ve üretken bir kadın dostluğunun doğmasına hem de 2015 yılında, *müzakere masasının* devrilmesinin ardından kentin ve bölge yıkımına tanıklık etmesine yol açtı. Sur'un ve Şırnak, Nusaybin, Cizre gibi diğer yerleşim yerlerinin yıkımı sürecindeki kayıt altına alma çalışmaları akademik nitelikteydi. Bununla birlikte, Nurcan Baysal'ın anlattığı gibi bir yandan da yaşanan yıkıma karşı geliştirilen dayanışma kampanyalarından, yıkımın durdurulmasına ilişkin çabalara değin kentin içindeki örgütlü mücadelenin bir parçası oldu. Nurcan Baysal'ın *Ev Yıkıldı* yazısında anlattığı gibi belki yıkıma engel olunamadı fakat daha iyi bir dünya ideali olduğu gibi yerinde duruyor.

Bu açıdan kitabın son sözünün Zeynep Gambetti'nin kaleme aldığı *Boğaziçi Direnişi*'ne dair olmasını önemsedik. Bunun tek nedeni, Şemsa'nın, başından beri Boğaziçi Direnişinin içinde yer almış olması değil; daha da önemlisi, atanmış rektöre karşı verilen mücadelenin, akademi ve eylemi, onur, dayanışma ve direnişi bir araya getirmeyi başarmış olması; daha iyi bir dünyaya dair umudun ancak eylemle çoğalacağını göstermesi.

Giriş yazımızı sonlandırmadan önce, akademik entelektüel üretimiyle ve hayattaki duruşuyla, eylemciliği ile ufkumuzu açan, umudumuzu çoğaltan, birlikçe çalışmaktan keyif aldığımız, çok şey öğrendiğimiz Şemsa'ya tüm bunlardan dolayı teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz.

Kitabın yazarlarının hepsi onun yaşamının bir dönemine yol arkadaşlığı etmiş, kendisiyle akademik alanda ve/veya eylemlilikte

ortaklaşmış kişiler. Kitaba katkıda bulunma talebimizi büyük bir heyecanla karşıladılar. Yazı konularını Şemsa'yla olan ilişkileri bağlamında oluşturmaya ya da onun hayattaki duruşuna yakışan konulardan seçmeye özen gösterdiler. Kitabın ortaya çıkmasında büyük bir emek ve özveri ile çalışan, ülkenin bu zorlayıcı ve karanlık günde minde kısıtlı zamanlarını ayırarak ısrarlı hatırlatmalarımıza sabırla karşılık veren, önerilerimizi anlayışla karşılayan yazarlarımıza, başka bir ifade ile hocalarımıza ve arkadaşlarımıza kıymetli katkılarından dolayı minnettarız. Tabii ki Şemsa'ya bu kitabın yazarları kadar çok sevgi ve saygı duyan başka kişiler de olduğunu biliyoruz. Bir kitabın kısıtları içinde onlara ulaşamadığımız için üzgünüz.

İhtiyaç duyduğumuzda akademik birikimleri ve yol göstericilikleriyle yanımızda olan, yaptığımız işe güven tazelememizi sağlayan Gülay Günlük-Şenesen'e, Gülay Toksöz'e, Eser Köker'e, Emel Memiş'e ve Feryal Saygılıgil'e verdikleri destekten dolayı sonsuz teşekkürler. Elinizdeki kitabın yazım hatalarından arınmış ve yalın bir dile sahip olmasını Şemsa'nın yarım asırlık sevgili arkadaşı Beril Eyüboğlu'na borçluyuz. Beril, sadece bu sorumluluğu üstlenmekle kalmadı; böyle bir kitabı hazırlamaya niyetlendiğimiz andan itibaren yanımızda oldu, önerileriyle bize yol gösterdi. Kitabı yayına hazırlarken öylesine disiplinli ve hızlı çalıştı ki, bu bizi de disipline etti; kitabı planladığımız tarihte tamamlamamızı mümkün kıldı. Son olarak kitabın okurla buluşmasını mümkün kıldığı için Yalçın Bürkev'e ve NotaBene yayınevine teşekkür etmeyi borç biliriz.

Ben Fikriye

Feryal Saygılıgil

“Sırf başkaları kim olduğumuzu anlasın diye değil, kendimizi anlayabilmek amacıyla da hikâyeler anlatırız. Hikâyelerimizi anlatmak kişisel mitolojilerimizi biriktirmemizi sağlar ve sahip olduğumuz hikâyeler koleksiyonu bir dereceye kadar bizi biz yapar”
(Randall, 2014, s.93)

Yaşam anlatıları, biyografi yazma girişimleri, kayıt tutmak, yaşam alanlarımızı çeşitlendirmek, genişletmek amacını taşır. İnsan yaşantılarının anlatılar olarak kayda geçişine yönelik girişimleri, yaşamın tüm kıyılarına uzanmak, buralarda deneyim ve tanıklıklar biriktirmek, yani bir tür toplumsal hafızanın, kaydetmeyenler, yazmayanlar ve geleceğe bırakma imkânı olmayanlar için ve onlarla birlikte oluşturulmasına katkıda bulunmak olarak ifade edilebilir. Yaşam anlatıları, tarih anlatısı içinde bireye itibar kazandırır. Bireylerin deneyimlerini doğalcı bakış açısıyla geleneksel rollere kapatan rol ve görev anlayışını kırmamızı/bozguna uğratmamızı, üretim/yeniden üretim, kamusal/özel, dişilik/erillik gibi ikililiklere temkinli yaklaşmamızı sağlar. Bireylerin kendi yaşamlarının öznesi olmalarının yolunu açar.

Kadınların sosyal olayları, geçmişi nasıl yaşadıkları sosyal bilim yazınında yer almaz. Yeni bir sosyal bilim anlayışında “kadınların gündelik yaşamlarının ne biçimde evrildiği, sosyal ilişkilerin nasıl yaşandığı” sorularını sormak gerekir. Biyografik yaklaşımların çoğalmasının feminist araştırmalardaki ya da kadınlar üzerindeki önemi böyle açıklanabilir. Karşılaşılan pratiklerin işleyişini, düşünceleri kavramak için siyasi tarihe başka türlü göz atmak gerekecektir.

Biyografik anlatının peşinde olmanın kendini keşfetmekle de yakından ilgisi olduğu muhakkak. Örneğin, 19. yüzyıl Amerikalı feminist Margaret Fuller'ın biyografisini yazan Belle Chevigy, kadınların biyografisini yazmanın yalnızca kendi tarihlerinin peşine düşmeyi değil, başkaları vasıtasıyla kendilerini keşfetmeyi de içerdiğini savunuyordu (Caine, 2019, s.58).

Bununla birlikte kişisel davranışın bir grup ya da sınıfın kolektif tarihinin belirli bir özgülleşmesinden başka bir şey olmadığı bilgisinden yola çıkarak, en bireysel görünen seçimlerin bile kişinin içinde yaşadığı toplumsal ilişkiler ağı (sosyal sermaye) ile yakından ilgili olduğunu uzun zamandır bilmekteyiz.

Bu metnin konusu olan Fikriye'nin yaşam anlatısı da Dersim'de Kürt, Alevi bir ailenin yedi çocuğundan biri olarak dünyaya gelen, çocuk yaşında ailesiyle birlikte devlet şiddetine uğrayarak zorunlu göçü yaşayan, Kürt olduğu için okulda ayrımcılık gören ve bu nedenle okulu bırakmak zorunda kalan, on iki yaşında çalışmaya başlayan, evliliğinde şiddet gören bir kadının hikâyesi.

Fikriye'yi 2008 yılında, *Bölge* isimli filmimiz için serbest bölgede çalışan kadın işçilerle yaptığımız görüşmeler sürecinde tanıdım. Bizi evinde ağırladı; bol bol sohbet ettik, çekim yaptık. O zamandan beri yapabildiğim ölçüde Fikriye'nin hep takipçisi oldum. Katıldığı direnişleri, grevleri, eylemleri takip etmeye, belgelemeye çalıştım. Dostluğumuz da pekişti, derinleşti elbette. Arada buluşup dertleştik, 8 Mart'larda, 25 Kasım'larda alanlarda mutlaka karşılaştık, yan yana olduk. Aşağıda okuyacağınız satırlar da Fikriye'nin sesinden, sohbetimizden yaza dökülenlerdir.

“Senin İsmi Kejê Olsun”

1976 Dersim Qısle (Nazimîye) Cıvrak (Sarıyayla) doğumluyum. Köyümüz Dersim'e 38 km uzak, ilçeye ise 23 km mesafedeyiz. Bingöl'le sınır olan bir köyüz. Yedi kardeşiz. Ben üçüncüyüm. Üç yaşından itibaren hatırlıyorum. Hem tatlı hem acı anılarım var. Tanıklık ettiğim bazı durumlar da var. Onları anlatmak istiyorum: Nenemle

(babaanne) dedemin beni şımarttığını çok iyi hatırlıyorum. Güçlü, hareketli çocukları severlerdi. Ondan beni de çok sevdiler. Babamı çok az hatırlıyorum. Köyü terk edip İstanbul'a çalışmaya gitmişti ve yazları gelirdi. Köyle yayla arası oldukça uzak olmasına rağmen elimizde sütle, ayranla yaylalara gidip gelirdik. Dağları aşarak yaylaya giderdik. Doğayla iç içeydik. Hiç korkumuz yoktu. Hayvanlarla iç içeydik. Ceylanları, dağ keçilerini, yılanları görüyorduk ve yılanlarla birbirimize yol veriyorduk. Bazen taş da atıyorduk, çocuktuk ama asla korkmuyorduk. Keşfediyorduk... Kışın kar yağdığında çıplak ayak gezerdik, ayaklarımız kıpkırmızı olurdu. Çok mutluyduk. Göç ettikten sonra çok ağladım, köyü çok özlerdim. Hiç anlatamazdım.

Bir gün şöyle bir şey yaşadık: Helikopter sesleri, evin içinde bir hareketlilik oldu. Fadime yengemin korkusunu hatırlıyorum yüzünde. Biz üç aile aynı evde yaşadık. Amcamlar, babaannemler ve biz. On kişi kadardık. Her ailenin kendine ait bir odası vardı. Yanlamasına, dizili döşeklerde yatardık. Annem en küçüğün yanında yatardı ve hepimizi kontrol ederdi. Sabah annem ya da nenem ayranı yayık yapardı. Yemekler ve ev işlerini gelinler üstlenmişti. Nenem yönetici konumdaydı. İşlerin planlamasını o yapardı. Sert bir kadındı, ondan çekinilirdi. Onun egemenlik alanı da evdi. Gelinleri çok eziyordu. Mutfakta yemeği gelinler yapıyordu ama erzağın korunması ona aitti. Çökelek, tereyağının ne kadar kullanılacağı denetimindeydi. Eksilemezdi. Nenemden tereyağı çalma hikâyelerimizi hâlâ anlatırız. Tereyağını ekmek arasında gömleğimizin içinde saklardık. Tereyağı sıcakta koynumuzda eriyince yakalanırdık. Ama hiç vazgeçmezdik. Böyle çok hikâyemiz vardır. Zor günlerdi. Sayı çoğaldıkça yetiştirmek zor oluyordu. Şeker, un çok değerliydi. Kışın bir şey yapılamıyordu. Yazın biriktirmek gerekiyordu.

Tekrar anlatacağım hikâyeye dönersek, yengemin evin içinde koşturması, 12 Eylül darbesiymiş, "Kalkın! Askerler bizi katledecekler!" (Urzera esker kevto dowe, ma qırkene, domonu bijere) diye bağırması... "Katledecekler!", Dersim soykırımından kalmadır. Daha önce de bir baskın olmuştu. Kadınlar yayladaydı. Askerler yaylada kadınları, çocukları kuşatmış, güneşin altında bekletmişlerdi. Kardeşim

Yusuf sanırım sekiz aylıktı. Askerlerin yanına gitmeye çalışıyordu. Kapıp getiriyordum. Bana göre onlar düşmandı ve kardeşimin oraya gitmesini istemiyordum. Tekrar diğer baskına dönersek amcamları aldılar, hayvanları saldırdılar ama onlara da işkence yaptılar. Erkekleri ve kadınları köyün okulunda topladılar. Okul o zaman çalışıyordu, yani öğrenci vardı. Hatta o dönem bizim de kaydımızı yaptırmışlardı. Bizim eve geldiklerinde dedem çok hastaydı, yataktaydı. Nenem ona bakıyordu. Yatağının başucunda oturuyordu, fistan elbisesi vardı. Fistanının altına saklandım askerler odaya girince. Bir asker de çevirmenlik yapıyordu. Askerler “Kalkın gidiyoruz,” diyor, nenem de “Gitmem, gidersem bunu öldüreceksiniz, onun için beni götürüyorsunuz, öldürecekse siz ikimizi burada öldürün!” diyor. Nenemi sarsmaya başladılar. O sarsıntıda bir anda nenemin fistanının arasından çıktım. Ben çıkınca Nenem çok korktu. Sarıldı bırakmak istemedi. Askerler söz verdi bir şey yapmayacaklarına. “Diğerlerinin yanına götüreceğiz,” dediler ve beni aldılar. Okulun oraya doğru yürümeye başladık. Hiç unutmuyorum, yaz sıcaktı, otlar filan kurumuş. Okul aşağıdaydı, biz yukarıdan gidiyoruz. O korktuğumuz, çekindiğimiz kocaman adamlar, erkekler, büyüklerimiz çırılçıplak soyulmuş, işkenceye uğramışlardı. Hiç unutmuyorum, hepsinin yüzlerine bakarak geçtim. Sonradan unutmaya başladım ama amcam net aklımda. Beni görünce utandılar. İçeride kadınları çocuklarla birlikte toplamışlardı. Çıt çıkmayacak. Erkeklerle dışarıda işkence yaparken içeride köye gerilla gelip gelmediğine dair sorular soruyorlardı. Annem yayladaydı, gelmemiştii. Ben korkunç şekilde ağlıyorum, bağıriyorum. Komutan gelip “Susturun bu çocuğu yoksa..” diye tehdit ediyor. Şeker veriyorlar, yengem ağzımı kapatıyor, hiç susmuyorum. En sonunda küçücük boşluktan beni dışarı kaçırdılar. Yaylaya doğru koşmaya başladım. Yolda hevalerle karşılaştım. Köye çok yakındı. Onlara her şeyi anlattım. Hayatımın en güzel anını yaşadım. Bana, “Senin ismin Kejë olsun” dediler. Sarışın, gözüpek bir çocuktum. Bu, benim için çok değerlidir. “Sakin bu yaşadıklarını unutma,” kulağıma küpe oldu. Amcamın kızı da yanımdaydı o benden bir yaş küçüktü, ben onlara söz verdim unutmayaçağıma ve benim hayatım onun üzerine kuruldu. O köyde yaşadığımız her şey benim için çok önemlidir. Sonrasında İstanbul’a

göç ettiğimizde de bunlar hep aklımdaydı. Askerlerin bize acıyla baktıklarını hatırlıyorum. Sanki onlar bizden daha zor durumdaydı. Amcam işkenceden kıpkırmızı olmuştu, şişmişti. Kürtçe plaklar, kasetler ve silah arıyorlardı.

Dr. Şiwan (Sait Kırmızıtoprak)⁵ bizim amcamızdı. Köyümüz 38 Dersim katliamında direnmiş bir köydü. 54 kişi katledilmiş, yok edilmişti. Katledilen insanlarımız için anıt mezar yapılmak istendi, izin verilmedi. Mezarları bile belli değildi. O yüzden bizim köyün üzerinde sistematik bir baskı ve asimilasyon vardı. Köyde anadilimiz Kırmackîdir ama bu katliam ve göçlerden sonra büyüklerimiz çocuklarına pek bir şey öğretmediler, hatta gizlediler. Sonuç olarak bu gün bizim kuşağımız dilini kaybetmek üzere.

İstanbul'a Zorunlu Göç: Beyaz Ekmeğin Lezzeti

Bu olayın sonrasında göç etme kararı alındı. Annem için çok sıkıntılıydı. Eğer köyde kalsaydık baskılar yüzünden bizi kaybedeceğinden korkuyordu. Karar alması çok zordu. Dedemler hiç istemiyorlardı. “Gitmeyin, bizim yanımızda köyde kalın,” diye ısrar ettiler. Biz çocuklar olarak annemin yanında yer aldık, annemizle gitmek istediğimizi söyledik. Böylece İstanbul'a gitme kararı alınmış oldu. Karanlıkta at sırtında Qısle'ye, oradan da Dersim merkezden otobüsle yola çıktık. Bir gece otelde kaldığımızı hatırlıyorum. Annem çok az Türkçe biliyordu. Evlenmeden önce köyde bir öğretmenden öğrenmiş biraz. Uzun boylu, ela gözlü güzel bir kadındı. Yolculukta çiçekli güzel bir elbise giymişti Otobüstekilerin ona baktığı dikkatimi çekmişti. Tülbendini şöyle örterdi (eliyle gösteriyor) Hepimize karşı çok sabırlıydı. Bizi hiç dövmedi. Köyde çocuklarını dövmeyen tek kadın olarak konuşulurdu. İstanbul'a girdiğimizde ışıklar ve manavlar çok dikkatimi çekmişti. Hiç unutmadım. Annem babama sadece iki küçük çocuğu getireceğini söylemiş. Bizi divanın altına sakladı. Babam işten gelince küçük kardeşlerimi sevmeye başladı. Sonra biz divanın altından çıktık. Babamın gözleri doldu. Annem çok korkuyordu,

⁵ Dr. Şiwan (1935-1971) 49'lar davasında yargılanır. Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi kurucularındandır. Ailesinden on dokuz kişi Dersim katliamında öldürülmüştür.

babam bir şey diyecek diye. Babam Dikilitaş'ta amcamların yanında, tek göz bahçe içinde bir gecekondu kalıyordu. Deri işçisiydi. Deri fabrikasında gündüz çalışıyor, gece de bekçiliğini yapıyordu. Sabah 5'te kalkıp işe gidiyordu İlk geldiğimiz gecenin sabahı kahvaltıda sıcak ekmek almıştı bakkaldan. O ekmeğin lezzetini hiç unutmuyorum. Sadece ekmek yemiştik kahvaltıda, annemler "Bu, bizim pişirdiğimiz ekmeğin aynısı," diye güldüler. Sekiz ay kadar orada kaldık (ay ay diyor). Annem köyde ilçeye gidip doğum kontrolü uygulamak istiyordu ama kimseyi onu götürmesi için ikna edememişti. Kısa bir süre sonra hamile kaldı ve en küçüğümüz Songül doğdu. İstanbul'da doğumdan sonra ilk yaptığı şey doğum kontrolü uygulamak oldu. Kardeşimin evde doğumunu hatırlıyorum. Annem bizi bakkala ekmek almaya gönderiyordu. Dil bilmediğimiz için "e e" diye işaretle ekmeği gösteriyorduk. Annemin yardımıyla Türkçeyi kısa bir sürede öğrendik ama özellikle ablamın okula kaydı geç yapılmış oldu, dil bilmediğinden. Öğretmenimiz çok iyiydi. Bize sahip çıktı. Anadilimizde şarkı söylemimizi isterdi. Bir yılımız öyle, çok iyi geçti. Annem de kısa bir sürede Türkçeyi öğrendi. Kendi elbiselerinden bize kıyafet dikiyordu. İkitelli'ye taşındığımızda dikiş nakış kursuna gitti, terzilik belgesi aldı, kısa bir süre sonra dışarıya da iş yapmaya başladı. Kazandığı parayı hep birlikte sayar ve evin ihtiyaçları için ayırırdık. Hep birlikte iş yapıyorduk, boncuk dizme, kanaviçe, dantel... Annem gözlerini öyle kaybettiğini söyler.

Tepenin Arkasındaki Köy

Okula başlayınca anadilimizi unutmaya başladık. Zeytinburnu'na taşındık. Bir yıl da orada kaldık. 83'de İkitelli'ye taşındık. İkitelli o zaman köydü. Bomboş araziler bizim için cennetti. Taşınırken kamyonetin arkasından kevgir, süzgeç filan düştü. Almak için kamyoneti durdurduk. Tepeleri fark ettik, Mahmutbey'miş orası. Biz ise tepelerin arkasında köyümüzün olduğunu düşünüyorduk. Hep o tepeleri aşmaya çalışırdık. Aşarken de kaybolurduk. Babam arsa almıştı. Deri işçisi arkadaşlarının da yardımıyla evimizi yapmıştı. İki göz oda... Tuvalet, mutfakı sonra yapıldı yine arkadaşlarıyla birlikte. Üç kez

yıkıldı kaçak olduğundan; işçiler yine yaptılar. Hemen bostan yapıldı, meyve ağacı diktiler, kaz, keçi aldılar. Sütsüz, sebzesiz kalmadık. Su haftada bir tankerle geliyordu. O suyla üstümüzü başımızı yıkıyorduk. Su kalmıyordu. Evde su akmıyordu, çok sonraları 90'larda evde su akmaya başladı. Gelen su tankerinin çamuruyla oyunlar oynardık. Hayvan figürleri yapardık. Annem hiç kızmazdı. O çamurla çok güzel oyunlar oynardık. Çocuklarla toplanıp ateş yakar üstünden atlardık, köyde öyle gördüğümü hatırlıyorum. Bir keresinde ateş çok büyümüştü, üstünden atlarken biriyle çarpıştım, ateşin üstüne düştüm. Panikle çığlıklar arasında ateşten kendimi kurtarınca koşmaya başladım. Annemin bana ördüğü kırmızı hırkam yandı, tabii sırtım da biraz yanmış oldu. Daha sonra mahallece ateş yakmamız yasaklandı. Biz de çöp toplayıp ateşte yakarak bir süre daha öyle devam ettik. Bunun Newroz ateşi olduğunu sonradan öğrendim.

İkitelli'de beni Kuran kursuna göndermişlerdi. Sekiz yaşındaydım. Zekidir, halleder diye. Cüzü ilk ben bitirip hatim indirdim. Benden "O" diye söz ediyorlardı, yani ötekiydin. O zaman anlamıyordum tabii. Şöyle bir hikâyem var: Kuran dersinden sonra başka bir kadına hızlanayım diye gidiyordum. Kadın beni sevmiyordu, sürekli kafama vuruyordu. Çok rahatsızdım. Aileme söylüyordum onlar da baskıdan sanırım çok çekiniyorlardı. Orada Alevi olan üç aileydik, ondan dolayı sinmişlerdi sanırım. Baskıdan çekiniyorlardı. Ben de dayanamadım. Ayağa kalktım, Kuran'ı kadının kafasına vurmaya başladım. Bağırardım da bir taraftan "Beni geri zekâlı mı yapmaya çalışıyorsun!" diye. Başımdaki tülbendi de çıkarıp attım. Kuran hayatım böylelikle bitti, bir daha da elime almadım (gülüyor). Namaz da kılardım, namaz kılarken uykuya daldım... Kardeşlerim şakalaşırdı benimle.

Okulla Birlikte Gelen Şiddet

Okula gitmeye başladık. Ablamla aynı çantayı, dergiyi kullanıyorduk. Öğretmen kızılıyordu. Ben de karşılık veriyordum. "Babam alamıyor ne yapsın?" diye. Ablam çok başarılıydı. Okulun en iyilerindendi. Bense ders çalışmaz, sadece dersi dinlerdim; çok yaramazdım. Türkçe ve tarihten nefret ederdim. Tarihe tepkim vardı.

İnanmıyordum yazılanlara. Tarihi, son zamanlarda kendi tarihimizi araştırdıkça sevmeye başladım.

Dördüncü sınıftaydım. Bir gün okulda, koridorda oyunlar oynayıp Kürtçe şarkılar söylüyorduk. Dans etmeyi çok severdim. Mustafa öğretmeni gördük. O zaten bana hep vuruyordu. Kaçtım ama beni yakaladı ve tekmelemeye başladı. O kadar çok tekmeledi ki altıma kaçırdım ve kısa bir baygınlık geçirdim. Öğretmenler elimi yüzümü yıkadı. Okuldan kaçtım ve beni okula göndermesinler diye dört gün başka bir akrabamızın evinde kaldım. Adam döverken “Seni geberteceğim, yaşatmayacağım,” diye bas bas bağıırıyordu.

Bir gün de fen dersinde parmak kaldırıyorum, en arkadayım, cezalıyım. Öğretmen beni görmeyince şöyle yaptım (eliyle zafer işareti yapıyor). Öğretmen çıldırdı, annemleri okula çağırıp “Kızınız dersin ortasında zafer işareti yapıyor,” diye şikâyet etti. “Bu çocuğu okutmayın,” dedi. Veliler de beni dışladı. Ben de derdimi anlatmaya çalışıyordum. İsmim okulda iyice çıkmıştı. Bir gün bana “Göndere bayrak çek” dediler ardından da andımızı okumamı söylediler. Bayrağı çektim ama “Andımızı okuyamam, bilmiyorum,” dedim. Zorladılar. Ben de “Kürdüm, doğruyum, çalışkanım,” diye okudum. Beni indirdiler oradan ve “pis Kürt” diye aşağılayan bir çocuk da vardı. “Benim nerem pis, annem yıkıyor beni,” diyordum. Mehmet öğretmen bu andımız olayından dolayı beni dövdü. İlkokuldan nefret ediyordum artık. Okul hayatım böylelikle bitti. Zaten zulüm olmuştu benim için. Doktor olmayı çok istiyordum. Annemle birlikte hayvanları hep tedavi ederdik. Kazların ayaklarını dikerdim, alçıya alırdık. Keçimizin doğumunu hatırlıyorum, annem keçinin yavrusu doğarken “Culya” ismini koymuştu. Culya’nın başını okşayıp onunla konuştu, Culya anneme bakıp onu öptü. Ben bundan sonra çok uzun yıllar et yiyemedim, çiğ eti görünce midem kalkardı. Annemlere dedim ki “Beni okula değil ama hemşirelik, doktor okuluna verin.” Bunu çok istiyordum, “Doktor olmak istiyorum” diye yalvardım ama annemin elinden de bir şey gelmezdi. Öylece doktorluk da sevda olarak kaldı.

Çocuk İşçi Olmak, Köy Özlemi

Ve işe başladım on iki yaşımda. İlkokulu bitirdim işe başladım, ablam da öyle. Onu da okutmadılar. Oysa ablam çok başarılıydı, kız çocuğu diye önemsenmedi. Ablamın okutulmaması beni hep üzmüştür. Ben sonradan ortaokulu, liseyi dışarıdan bitirdim. Çalıştığımız ilk yerler iyiydi. Büyük şirketlerdi, getir götür işlerini yaptık; o şirketlerden birinde serigrafiyi öğrendim. Herkes yapabilmeme çok şaşırmıştı, üniversite mezunları bu işi yapabiliyor diye... Bu iş çok uzun sürmedi, sezonluk alınmıştık. Çocuk işçi çalıştırmak yasaktı. İşimiz bitti.

Sonra çorap atölyesi ve ilk reglimi orada oldum. Kimse bana anlatmamıştı. Ne olduğunu bilmiyordum. Sabah karnım ağrıyordu. İşe gittim, kanamam başladı, oradaki ablalar bana yardım ettiler, ped verdiler. İzin alıp eve gönderdiler. Nefret etmiştim ne lanet bir şey diye.

Köyü çok özliyordum, domatesin, fasülyenin kokusunu... Annemin sesi, beni çağıran sesi, koruyucu sesi...

Siyasi Kimliğinin Oluşması

Kürt olduğum için atölyede ayrımcılık çok yaşadım. Öteki olmak, Kızılbaşlık Alevilik, mum söndürme olayları hep anlatılırdı. Ben de bilmediğim için evde anneme anlattım, annemin gözleri doldu. "Onlar bize söyleniyor," dedi. Çok kötü olmuştum. Ama işyerinde bunun kavgasını verirdim. Tek başına da olsam bunun kavgasını verdim. Ablam sessizdi. Onun adını kuzu koymuşlardı, benimkini eşkıya... İki yıl çalıştık bu atölyede. Aracılık yaparken makineyi öğrendim burada. Yemek molalarında, makineci tualete gittiğinde, makine boş kaldığında öğrendim makineciliği. Aracılıktan sonra hemen makineci oldum ve iyi makineci ücreti aldım.

Atölyede çalışırken hafta sonları da kuaförde çalışmaya başladım. Merakım vardı. Kısa sürede kalfa oldum. Gelin hazırlıyordum. Müşterilerim vardı. Saç kesimine de başlamıştım. Atölyede kazandığımı eve veriyordum; kuaförde kazandığım da bana kalıyordu. Ciddi bir para biriktirmiştım orada. Hatta o kuaför dükkânı bana ortaklık teklif etti. 1991'de Kazlıçeşme'den deri fabrikaları Tuzla'ya taşınıyordu, biz de

Tuzla'ya taşındık. Tam o sıralar bir gönül yaram oldu, ailem kabul etmedi. Çocuk Karadenizliydi, bense Kürt-Alevi, olamazdı. Abimin çok yakın arkadaşıydı. İki aile çok gerilmişti. Ailesinde babası hariç herkes milliyetçiydi. Beni alıp Müslüman yapmayı düşünmüşler, se-vapmış. Bunu duyduğumda farklı bir yol çizmem gerektiğini anladım.

Tuzla'ya taşındıktan sonra siyasi kimliğim de oluşmaya başladı. Kendimi buldum. Şunu da eklemek isterim, 1989'da Bahar Eylemleri başlamıştı Kazlıçeşme'de, deri sektörü üç ay greve gitti. Babam o sü-reçte inşaatta çalışıyordu, ben de sürekli onun yanına gidip su götürü-yordum, deri işçileri bize gelirdi, evleri gezerlerdi. O zamanlardan ta-nıyordum direnişleri, mücadeleleri; o yıllarda 1 Mayıs'ta işçilere saldırı olmuştu babam da gözaltına alınmıştı, haberleşme yok komşuya gidip telefon açıp haber bekliyorduk. 1 Mayıs'ı oradan öğrendim.

13 Ağustos 1993'te Tuzla'ya taşınmış olduk (tarihi çok net hatırlıyorum). Babam çalışıp dokuz nüfusa bakardı. (Araya girip ama siz de çalışıyordunuz dedim) Çok doğru. Bize hep o yerleşmişti, annem de bize hatırlatırdı: “Unutmayın, siz çocukken hep çalıştınız o yüzden okumadınız” diye. Babam sendikalıydı ve şartları bizden daha iyiydi. Biz ise güvencesiz çalışıyorduk ama babam “Bir gün dahi SSK'sız çalışmayın” derdi. Kuaförde kendim için biriktirdiğim parayı da Tuzla'da ev yapılırken verdim. Aileye katkı sunmuştum. Bir süre işsiz kaldık, uyum sağlayamadık. Sonra arkadaşlar edindik. Burası köy gi-biydi. Bizim gibi insanlardı, aynı dili konuşuyorduk ve burası benim için Küçük Dersim oldu adeta, nefes almaya başladım, daha cesur, umudu büyük ve güçlü hissettim kendimi. Çünkü artık bir kimliğim vardı, sesimi duyuracağım bir toplumun içindeydim.

Kadınların çalışması ayıptı. Bu mahallede çalışan ilk kadınlar biz olduk. On altı yaşındaydım Tuzla'ya geldiğimde. Göztepe'de bir atölyede iş bulduk, servisle gidiyorduk. Abim, ahlam, ben aynı atöl-yedeydik. Abimle aynı yerde çalışmanın baskısı vardı. Sonra o aske-re gitti. Çalıştığım yerdekilerle hiç anlaşılamazdım. Ben başka bir dil konuşuyordum onlar için. Onlar gezmek, giyinmek derindeydiler, bense ekmek parası ve sömürülmemek. Onlar “Karıştırma bunları” diyorlardı, “Sana ne, işine bak...” Gizli gizli kitap okuyordum. Evde

siyasi yasak vardı. Abimin çevresi milliyetçi bir çevreydi. Bir gün sofrada bana “İşyerinde Kürt olduğunu söylemişsin, ekmeğimizden mi edeceksin bizi!” dedi. “Biz Kürdüz,” dedim. Çatal, bıçağı birbirimize atmaya başladık. Annem çok üzüldü. “İkinizi de ben doğurdum, birbirinizi yıpratmayın,” dedi. Abimle bu çatışma hâlâ devam eder. O kendine Türk der. Kolay olanı seçti.

İlkokuldan kaçıp amcamın kızının (Selvi Abla) evine gittiğim gün benim dönüşümüm başladı. Oraya devrimci arkadaşlar da geldi, hayran oldum konuşmalarına. Arada kaçıp oraya gitmeye başladım. Evde birtakım yasaklar vardı siyaset konuşulmasına ilişkin. Bu ev bana çok başka gelmişti. Toplantılar yaparlardı. Bir yaz tatilinde bir buçuk ay onlarda kaldım. Toplantılarda masanın altına saklanıp konuşmalarını dinlerdim. Sigara içmelerini taklit ediyordum. İyi devrimci olmanın yolu iyi sigara içmek diye düşünüyordum ve erken yaşta da sigara içmeye başladım. Onların evindeyken birkaç kez evleri basıldı. Demir kapıyı kırıp girmişlerdi. Bir an beni çekeştirerek “Bu kim?” dediler. Selvi Abla “Benim çocuğum” dedi. Beni korumuştı, çok etkilenmiştim Selvi Ablamdan, duruşundan. Evi arattırmamıştı. O evde olan dergileri okurdum, siyasetle ilgili kitaplar da okumaya başladım.

Kuaförde çalışmanın benim için inanılmaz avantajı oldu. İlk kez minibüse binip başka bir yere gitmeye başladım. Tek başıma hareket etmek çok iyi geldi. Bağımsız olmamı sağladı. Nefes alıp özgürleştim. Malzeme almaya Şirinevler’e gidiyordum. Eve hesap vermiyordum artık, konsere bile gidiyordum. Sonrasında, Tuzla’da da gönüllü olarak mahalledeki kadınların, çocukların saçlarını kesmeye başladım. O dönemler yoksulluk herkesi eşitliyordu, insanlar arasında uçurumlar yoktu. Ekonomisi olmayanların gelin başını, makyajını yapardım. Evi kuaför gibi kullanıyordum. Hâlâ da isteyene yaparım. Burada yapamadım kuaförlük, uyum sağlayamadım buradaki müşterilere. Bir de şikâyet ettiler kuaförde politika konuşuyorum diye. Sonrasında da Pendik’te çay bahçesinde otururken tehdit ettiler “Ayağını denk al, bir daha uyarılmayacaksın,” diye. Pendik sonrasında da gözaltına aldılar, bir hafta kadar tuttular beni Vatan’da. Sonra gelip bıraktılar. Elimde hâlâ izi vardır, sigara söndürdüler elimin

üstünde. Eve döndüm, birkaç gün hiç dışarı çıkmadım. Yürümemde sorun olduğunu anladılar; şüphelendiler. Ablam fark etti vücudumun morluklarını. Sonrasında da iki günlük bir gözaltım var. Çıkışta iki ay kadar Gazi Mahallesi'nde dayılarımın yanında kaldım. Orası benim kendime gelmemi sağladı. Çok şey yaşamıştım o dönem, pek çok şey üst üste geldi. Bir yön de çizmem gerekiyordu.

1996 1 Mayıs'ını yaşadım. Hasan Albayrak⁶ gözümüzün önünde, yanımızda, adeta ellerimizin arasından uçtu gitti. Çok yıpranmıştım bir yandan ama şunu da hiç unutmadım: 1998 1 Mayıs'ıydı sanırım annem kimliğini saklamış odamın kapısını kilitlemiş, ne yapıyorsam annemi ikna edemiyorum. Çıktık pencereye "Atlayıp gidecem!" diye bağırdım. Annem baktı ikna olmuyorum, kapıyı açtı, dedim "Kimlik senin olsun, ben gidiyorum." Neyse kimliği balkondan attı. Deri teks-tilin⁷ son aracına yetiştim, böylece 1 Mayıs'a katıldım.

Ev benim için çok daha zordu. Beni hep durdurmaya çalışırlardı. Annem "Kitaplara verdiğin parayı çeyize verseydin neler düzmüş-tün," derdi ve ev basılır diye bir gün kitaplarımı sakladı, asla bulamadım (kitaplığını gösteriyor).

İşe başladım yeniden. Bu arada bilgisayar, genel muhasebe kursu-na gittim, belki başka bir iş bulabilirim diye düşünüyordum. Üniversite mezunlarıyla birlikte ders alıyordum, çok zorlanıyordum ama hırs yaptım, çok çalıştım. Öğretmen benim ilkökul mezunu olduğumu sak-lamamı istemişti. Sınavı birincilikle geçmiştim. Bir süre muhasebeyle ilgili işlerde de çalıştım. Evlenince yine tekstile döndüm.

"Ben anne karnına örgütlü düşmüş bir hücreyim.

Bana dokunmayın, suç benim değil örgütlü hücremindir"

Tekstil çok yorucuydu Bu arada hareketten ayrıldım. Çalıştığım fab-rikada bir direniş başlatmıştık. TEKSİF'e⁸ gittik, üye olmak istiyoruz dedik. Ama muhatap bulamıyorduk. Abim, ablam, ben aynı işyerinde

⁶ Bkz. <https://bianet.org/bianet/yasam/243129-isci-hasan-albayrak-18-yasinda-kadikoy-de-oldu>

⁷ Sendikanın aracından söz ediyor.

⁸ Türkiye Tekstil, Örne, Giyim ve Deri Sanayi İşçileri Sendikası

çalışıyorduk. İşveren benden çok çekiniyordu ‘Bu Kürt başımıza iş açacak’ diye; abimle aralarını çok iyi tutuyorlardı. Biz orayı örgütledik ancak abim ve ablam yoktu örgütlenmenin içinde. Abim öğrenince evde beni dövdü, yumrukladı rahat durmuyorum diye. Çıkıp servise binince hem ağlayıp hem de servise binenlere abimi işaret ederek “Bu beni dövdü,” dedim herkese. Şoför bu kadar ağlamam karşısında “Eline ayağına kurban olayım abin yerine ben özür dilerim senden, yeter ki sus” demişti. “Ben susmayacağım, o bana vurdu. Özür dileyecek” dedim. Bu olay üzerine bir daha bana dokunmadı. Evde çok baskı vardı ve ben birey olarak hiç kabul edilmiyordum, siyasi kimliğim nedeniyle ne yazık ki aile içinde de sürekli hedef halindeydim. Çünkü ben kızım, susup yerimde hanım hanımcık oturmak zorundayım. Beni ilgilendirmeyen şeylere karışıp itiraz etmemeliyim. Yani kendilerine evcilleştirilmiş, itaat eden kız çocuğu istiyorlardı ve ben kişilik haklarım için açlık grevi yapmayı düşünmüştüm. Keşke yapsaydım, o dönem şimdiki gibi örgütlü kadınlarla karşılaşsaydım kesin yapardım. Ama ilişkide olduğumuz siyasetler çok feodaldi. Ve aslında siyasi yapılarda kadın sorunu bence kadın bilinci, iradesi yeterince gelişmediğinden kadınlar her yerde çok fazla eziliyordu. Bugün bakınca yapılarda erkek aklının ne kadar etkili olduğunu daha net görebiliyorum.

İşyerinde işçilerle çay ocaklarında toplantılar yapıyorduk. Sadece kendi işyerimiz değil başka firmaların işçileriyle de bir araya geliyorduk. Durumumuz anlaşıldı. İşçiler fabrikadan atıldı. Biz de üretimi durdurduk. Bu direnişte çok şey öğrendik. Fabrikayı işgal ettik, kapıyı zincirledik. Patron bizimle görüşmeye geldi. Güvence yoktu tabii ama taleplerimiz kabul edildi, dönmek isteyen işçiler geri alındı. Üç günlük bir eylemdi. *Emek* gazetesinden arkadaşlar haberimizi yaptı. Biz de bu haberi çoğalttık ve zaferimiz olarak bütün işyerlerine dağıttık. Birçok işyeri örgütlenmeye başladı. İşçilerin sesi duyulmaya başladı. İşyerinde komiteler kurmaya başladık (Çok güzeldi diycrck gülüyor). İşyeri Komiteleri olmazsa olmaz. Deri’de bunu öğrenmiştik. Üst Komite fabrikanın bütün bilgilerine sahip olacaktı, Alt Komite bölümlerle ilgilenecekti. Kadınlarla ilgili de Komite vardı, kadınlar arasında da seçiciydik, evlere gidiyorduk gezmelere gidiyorduk, kadın planlaması bize özeldi. Makinelerin yanına notlar bırakırdık bizden sonraki

arkadaş için. Fabrikada örgütlenmemiz açığa çıkınca patron Çevik Kuvvet getirmiş fabrikaya. “Korkmuyoruz, daha iyi çalışmak istiyoruz, bu kadar basit!” deyip geri adım atmamıştık. Örgütlenme tarzımız çok sağlamdı ama sendika bizi hiç duymadı, bizi ziyarete dahi gelmedi ve biz sadece birilerinin aracılığıyla form doldurmuş olduk. Sonrasında da içeride mobbing başladı, kendiliğinden ayrıldı işçiler.

Söyle bir şey yaşanmıştı: İşe gitmediğim bir gün ustabaşı, bir kadın işçiye tokat atmış. Kadın sadece ağlamış. Oradakiler “Keşke Fikriye burada olsaydı,” demişler, İşe gittiğimde delirdim, “Buna nasıl izin verirsiniz?” dedim. Özellikle kadın arkadaşlarla tartıştık, söyledikleri “İşten atılmaktan korktuk, sustuk,” oldu. “Sen niye tokat atmadın?” diye kadına çıkıştım. Bu olayı böyle bırakmadım. İş dururdum ve “Adam özür dileyecek” diye direttim, komite hemen toparlandı, “Aksi takdirde işbaşı yapmıyoruz,” dedik. Beklemeye başladık, müdür geldi, ikna edemediler. Patronu evinden getirdiler. “Bu adam gidecek, siz de özür dileyeceksiniz, bu kadına tazminat vereceksiniz,” dedim. Ustabaşını uzaklaştırdılar, kadını da başka yere aldılar. Soğuttular ortamı. Biz bu olayı epeyce kendi aramızda da tartıştık. Bir gün bu adam benimle konuşmaya çalıştı, elimde de tornavida vardı. Kendisine saplayacağımı zannetmiş ve çok korkmuş. Niye saplayayım ki! Erkek arkadaşlara da epey bir ayar vermiştik bizlerle ilişkileri konusunda. Burası “Biz bir aileyiz aza kanaat et ki çoğu bulasın” şiarıyla ihracat yapan beş katlı bir işyeri. Direniş sonrasında ben de ayrıldım çünkü çok yalnız kalmıştım ve işyerinde tehdit edildim. Bu arada bir anım daha var: Mahsun Kırmızıgül bizim fabrikada *Bu Sevda Bitmez* isimli filmini çekiyordu. Herkes çok hayran fotoğraf çektiriyor filan. Tam da 96 ölüm oruçları zamanı. Biz de dayanışma için iki kişi açık bir şekilde para topluyoruz. Patrondan bile istedik ve iyi bir bağış vermişti. Muhsin Kırmızıgül’den de toplantı istedik. O da işi bittikten sonra geldi, Kürtçe türküsünü söyledi. Sonra ben kalktım cezaevlerindeki durumu anlattım. Bağış istediğimizi söyledim. Çok şaşırdı. “Menajerime söyleyin, ilgilensin,” dedi. “Bunu söylemek bizim değil, sizin işiniz,” dedim herkesin içinde. Mecbur kaldı, iyi bir bağış yaptı. Fabrikada çok iyi bağış topladık, gönderdik. Onlar da teşekkür notları ve çiçek gönderdi. Bu kilim de onlardan

hediye (gösteriyor). Fabrikadaki muhafazakâr işçiler ve MHP'liler bile bizim yanımızda olmaya başladılar. Bir gün patron beni çağırdı. Silahını da bana doğru koymuş masada, “Çok fazla ileri gidiyorsun,” dedi. Ben de ona “O mermileri sana yediririz,” deyip çıkmıştım. Arkamdan “Neyine güveniyorsun?” diye bağırıyordu.

Muhasebeci olarak çalıştığım bir işyerinde işçiler zam isteyeceklerdi. Ben istediklerinden daha fazla zam istemeleri için işçileri örgütledim. İşyerinin ödeyebileceğini biliyordum. İdari kadroda olduğum için işçilerle konuşmam uygun görülüyordu zaten; işçileri örgütlediğim anlaşıldı. Müdürle tartıştık, “Ben sizin kâr ortağınız değilim,” demiştim ve bir süre sonra ayrılmak zorunda kaldım.

Evlilik

1996'de X Partisi kurulmuştu. 1998'de bir gözcü meselesinden sonra resmi üye oldum ve çalışma yürütmeye başladım. Bu arada eşimle 1997 yılının sonunda tanışmıştık; birlikte çalışıyorduk.

1999'da söz kesildi. Söz töreninde ikimiz de dışarıda eylemdeydik. Çok aktiftik. Aileler kendi aralarında yaptılar. Sonra nişanla yüzük taktık. Zaten ben bu tür törenleri hiç istemiyordum. Nişanlı olmanın da bana göre olmadığını fark etmiştim, nişanlanınca bireysel baskı toplumsal baskıya dönüştü, yani birey özgürlüğü derken hesap hatası yapmıştım, tabii bunu sonraları fark ettim. Bir ara yüzüğü çıkardım ve nişanı bitirmek istedim ama nişanlım o kadar çok ısrar etti ki barıştık, yanlışlar zincirinin ilk halkasına takılmış oldum. O dönem annemle de sürtüşmelerim çoktu. O, benim hanım hanımcık olmamı istiyordu. Politikayı bırakmamı istiyordu. Nişanlı bir kıza söz gelmesin istiyordu. Çok kötü kavgalar etmeye başladık. Nişanlımın ailesine “Düğünü yapın, gelininizi alın” demiş. Bu da onlar için çok büyük bir malzemeye dönüşmüştü tabii. Benim bunu anlamam ise uzun zaman aldı. Düğün kararı da benim dışımda alınmıştı. Düğünde büyük bir pişmanlık duydum ve hep ağladım, kaçmak istedim. Kuzenimin koluna yapışıp beni oradan dışarı çıkarmasını talep ettim, öyle şaşırdı ki beni sakinleştirdi, yanlış anlayacaklar diye üzüldü.

Çaresiz evlenmiş oldum ve evlendiğimiz gecenin sabahı iki elti çarşaf görmek istedi. Çarşafı beğenmediler. Büyüklere “olumsuz” olarak bildirdiler. Böylece düşmanlıklar, kötülükler, iftiralar, hakaretler başladı ama bütün bunları eşim askere gider gitmez yaptılar. Kayınvalide ve elti bana çok kötü davrandı. Hani insanın hiç düşünmediği başına gelir ya... İki kadın işbirliğiyle kıskançlıkla bana senelerce iftira attılar, üstelik senelerce sistematik olarak hakaret ettiler, bana sürekli “Senin bu eve geldiğin güne lanet olsun, seni bu eve sokmayacaktım, o düğünü yaptırmayacaktım,” deyip durdular. Akli dengemi nasıl korudum bilmiyorum. Eşim askere gitti. Askere gitmeden önce muhasebeyle ilgili başka bir işte çalışıyordum. Eşim “Oraya sıkışıp kalma, senin üretim alanında olman lazım,” dedi ve tekstile geçtim. Kaldıramamıştı benim o işyerinde olmamı, beni hep küçümsedi zaten, gelişmemiş biriydi. Evlilik beni alt üst etti. Evlendiğimde henüz yirmi dört yaşıyordum. İnanılmaz hayat dolu, umut dolu, çevresine çok faydalı olacak o güzelim yıllarımda, onca korkunç insanlık dışı olayları yaşamak durumunda kaldığım için çok üzgünüm. Madem evlendim. Hep söyledim, keşke politik olmayan ama bana saygı duyan, seven, bir insanla sıradan bir evlilik olsaydı. Çok yazık ki evlilik benim en güzel yıllarıma da, beni de hep geri götürdü. Adalet ve eşitliği savunurken kendi bulunduğum aile kurumu içinde bu değerleri savunmak çok zordu.

Tekstile geçtim yeniden ve epey bir faaliyet yürüttüm. Kadınlar ve gençlerin çok yoğun olduğu bir alandı tekstil. Hikâyeler çoktu ve biriktiriyordum. Tabii benim de acı bir hikâyem vardı. Çocukluğumdan beri de biliyordum. Benim dünyamdı. Uzun yıllar çalıştım ama işçi olduğumu anlamam direniş çadırında gerçekleşti. O çadır olmasaydı belki işçi kimliğim oluşmayacaktı. İçselleştirmeyi orada yaşadım. 93’de Tuzla’ya taşındıktan sonra direniş çadırları hiç eksik olmazdı. Bütün boş vakitlerim o çadırlarda geçerdi. Evde çay demleyip içmezdim. Çadırlara götürüp birlikte içerdik. Yılbaşını bizimkilerden gizli çadırda geçirmiştım.

Ancak yaşamıma bir erkeğin müdahale etmesine izin vermem benim kişiliğimin ve kadınlık bilincimin tam olarak oturmadığını

gösteriyordu. Kişiliğimin oluşması, itiraz edip sorgulamaya yöneldiğimde başladı.

Eşim askere gittikten sonra çalışmaya başladığım fabrika Yeni Sahra'daydı, 2000 - 2006 arasında çalıştım orada. Bir kış çok hastalanmıştım. Üç gün yatakta ateşler içinde yattım. Eşimin abisine önceden 100 Euro borç vermiştim, haber gönderdim “Çok hastayım doktora gidecem, bana göndersin” diye, cevabı “Benim faturalarım var veremem,” oldu ve o parayı hiç geri ödemedi. Bir akşam eve misafir geldi beni görünce “Bu kadına yazık, haydi hastaneye götürelim,” dedi, hastaneye gittik, serum takıldı koluma. Dediler ki, “Burada boş beklemeyelim, biz gidelim evde çıkartırız.” Doktor tepki gösterdi. “Siz gidebilirsiniz, hasta burada kalacak, serumu biz çıkartacağız,” dedi. Bana, “Sen bunların nesi oluyorsun?” diye sordu, “Gelini,” dedim. “Eşin askerde mi?” dedi. “Evet” dedim, “Çok belli, kendine dikkat et,” dedi. Bunu söyleyen erkek doktordu. Bir başka hakaretleri de şöyle bir sözdü: “Sen eğer iyi bir insan olsaydın; senden başlık parası alırlardı. Demek ki sen iyi bir insan değilmişsin ki başlık parası istemediler. Alıp satılmayan değersizdir.” Kadınları bir mal gibi görüyorlardı.

Kendimle hep kavga halindeydim. Bir mahkeme kurmuştum ve kendimi sürekli yargılıyordum ama sonuç üretemiyordum. Eşim izne geldiğinde isteyerek hamile kaldım. Bir düşük yaşadım. Çocuğum olursa bana kimse dokunmaz, karışmazlar diye düşünmüştüm. İşyerinde çalışırken büyük bir acı duydum. Gözüm karardı, ter boşaldı. Tuvalete gittim, bir şey düştü. Aldım, poşete koydum onu. Hastaneye gittim bir arkadaşla. Düşük yaptığımı söylediler. Arkadaş da eşinin ailesinden baskı görüyormuş, çok tedirgindi birisi görecektir diye. Ona “Sen benden daha zor durumdasın, sen git,” dedim o gitti. Göztepe hastanesinden çıkıp tren istasyonuna gittim ama trene binecek gücüm yoktu. Kalkıyordum ama yürüyüp vagona gidemiyordum. Bir amca bana yardım etti, koluma girdi, beni bindirdi, bozuk para da verdi bana. Bir şekilde eve geldim. Çok kanamam vardı. Elti “Nerede kaldın bu saate kadar? Evde yemek yok!” dedi. “Bebeğimi kaybettim,” dedim, “Bir şey olmaz gençsin, yine yaparsın, evde yemek yok,” dedi. Kayınvalide ise “Rezil, şerefsiz, böyle konuşma, ayıp,” dedi. Ben de

bekliyorum ki “İyi bir hastaneye gidelim” desinler, onun yerine hakaret edildi. Misafirliğe gelenler halime acıyorlardı. Onların acımasıyla kayınpederim bana dut verdi. “Bunları tereyağında kavur ye, iyi gelir,” dedi. “Niye?” dedim. “Sen de bir insansın bizim yanımızda,” dedi. Beni bir ağlama tuttu. İnsan olduğumu unutmıştım. Bu evden birisi bana yardım etmişti. İnanamamıştım. (Ağlıyor) Eşim askerden izne geldiğinde “Bileziklerini bozup bankaya koyacağız,” dedi. Üçü burmalı olan dört bilezik paramı ailesine verdi, babası namus şeref sözü verdi ama geri ödemediler.

İçinde olduğum siyasetten çok kez destek istedim ama onlar da beni sorunlu görüyorlardı sanırım, hep geri durdular. Feodal bir yapıydı. Çok kırıldım. Beni pek çok meselede yalnız bıraktılar.

Kayınvalide benim “dostum” olduğunu bahane ederek intihar etme girişiminde bulunmuştu. Sonrasında bana davranışları daha da kötüleşti. Küftrettiler. Dövmeye kalkıştılar. İstenmeyen, seilmeyen bir kadındım onların gözünde. Ama neden bu nefret? Bu kin, bu kötülük neden? Bir gün dedim ki “Siz dört kişinin arasında benim bilmediğim sır nedir? Siz benden ne istiyorsunuz, sırrınız ne söyleyin, ben bileyim,” ama herkes sustu ve kalkıp dağıldılar. Ve bu olayın sonrasında hem kayınvalideyle ilgilenmek hem evin işlerini yapmak durumundaydım. Gece yatmam biri buluyordu. Bir ara evden ayrılmayı düşündüm ama sonra dedim bunlar çok tehlikeli, bana iftira atarlar, vazgeçtim.

Eşimin babası “Bir insan bir yerde yaşıyorsa çalışmak zorunda, yoksa orda yaşamaya hakkı yoktur,” dedi. Sonra benden para istedikler, “Sana bakmayız,” dediler. Telefon, elektrik ve mutfak masraflarını bana ödetmeye başladılar. Mutfak çok ağır geldi. Eşim askerdi o esnada, para gönderiyordum. Orkid bile alamamaya başladım, yol param olmuyordu, borç para almaya başladım. Mesaiye kalıyordum, baktım olacak gibi değil itiraz ettim. Yine evde bıyıklık bir kavga çıktı ama sonuç yok tabii. Eşim gelene kadar böyle devam etti on sekiz ay. Kayınvalidemin kendini binadan atarak intihar etme girişiminde bulunduğu iki hafta içinde 56 kilodan 45 kiloya düşmüştüm. Kayınpederin bir yeğeni vardı, kadın ve eşi o dönemde bana inanılmaz destek oldu, onun insanlığını asla unutamam. Tanınmayacak haldeydim. Kendimi

tanıyamıyordum aynada. Kemiklerim çıkmıştı. Vücudum deformasyona uğradı bu olaydan sonra. Gece yatarken kapıyı kilitliyordum bana bir şeyler yaparlar diye.

Fabrikada mağdur kadın durumundaydım; bu benim canımı çok sıkıyordu. Eşi askerde, eşinin ailesiyle sürekli korkunç sorunlar yaşayan kadın durumundaydım. Bir süre sonra kendimi toparladım; eşim askerden geldi ve biz ayrı eve çıktık. Bundan sonra hem annesi hem yengesi eşimi onlardan aldım diye arkamdan sövdüler. Biri oğlumu benden aldın diğeri kaynımı benden aldın diyordu. 1-1,5 yıl bizimle görüşmediler; oğullarını ellerinden almıştım. Ve aslında ben hiç evime gelmelerini istemiyordum, ayrı kaldığımız bu zaman da yeni birbirimizi tanımaya başlıyorduk, iki yabancı gibiydik.

Civan'ın doğumuna kadar fabrikada çalışmaya devam ettim. Hamilelikte de çalıştım. Tuzla'da oturuyordum, Yeni Sahra'da çalışıyordum. Günde üç saatim yolda geçiriyordu. Müdür beni işten çıkarmaya çalıştı. "Hamileymişsin, derhal işten çık, karnı burnunda işçi görmek istemiyorum," dedi. Ben de "Yasal hakkım, devam edeceğim," dedim. Ondan sonra mobbing başladı. Tuvaletleri kilitlemeye başladılar. Orada herkes hamile kalmak için tedavi görüyordu, tesadüfen iki kadın aynı zamanda hamile kalmıştık. Zorla mesaiye bırakmaya çalışıyorlardı. Pek kulak asmiyorduk. Ancak tehditler arttı, avukatla görüştüm o bana yasal haklarımı hatırlattı. Biz de patronla görüştük. Patron rapor al müdürün gözünün içine sok dedi. Biz de öyle yaptık. Altıncı ayda düşük riski geçirdim. Yirmi bir gün evde yattım. 1-1,5 aylık tedaviden sonra işe geri döndüm ve sekiz buçuk aya kadar çalıştım. Ayrıldıktan sonra da bebeğim doğdu. İşyerinden çok iyi tazminat aldım, bir de bebeğimin tedavisine destek amaçlı bir ekonomik destek sundular, ben orada son dört yılda çalışmamın mesaisini biriktirip altı tane bilezik almıştım. Evi yapınca kullandık.

Ve Bebeğim Doğdu;

Dünyanın Tarif Edilemez En Güzel Duygusu

Civan'ın doğması çok güzel bir duyguydu. Hep bir çocuğum olsun istiyordum zaten. Hayvan, doğa, çocuk sevgisi çok gelişmişti

bizde. Civan diz kapaklarının üstünden itibaren bacakları içe dönük doğdu ve bambaşka bir süreç başladı bizim için. Çok uzun zaman tedavi gördü. Üç aylıkken ameliyat oldu. Bacakları kasıklarına kadar alçıdaydı. Her hafta alçısı açılıyordu hastanede. Evde bir seferinde Civan'dan bir koku geliyordu, parmak uçlarını koklamaya başladım, koku ağırlaştı. Alçıyı açtık ki bacak içerde çürümüş, et parçaları filan geldi elime. Doktoru aradım ayağından ödem akıyor dedim. Doğruca acile götürdük Civan'ı. Kartal Devlet Hastanesinde kimse dokunmak istemedi. Dokunsak sakat kalacak dediler. Aldık eve getirdik Bepantolle ve sütümle tedavi ettim. Bepantolü kestim baktım ki sütüm iyi geliyor. Onunla tedavi ettim. Sağıyordum, sürüyordum bacağını. Kısa sürede toparladık.

Serbest Bölge'de Çalışma

Civan altı aylıktı. Bacağı da toparlandıktan sonra ev yapmıştık, çok da borcumuz vardı. Tekrar iş aramaya başladım. Eltim Serbest Bölge'de ISMACO'da çalışıyordu. Ona sorduk. Onun aracılığıyla girdim. Bana beni acıdığı için oraya aldırıldığını söyledi hep. İşbaşı yaptım, Civan'ı hâlâ emziriyordum. İlk gün iki saatlik uykuyla iş başı yapmıştım. Civan'dan ayrılmak beni çok etkilemişti. Alışma sürem çok uzun sürdü. İlk üç ayımı hiç hatırlamıyorum. Bant sisteminde çalışıyorduk. Ustabaşından çok baskı gördüm ilk yıl, sonra yerimi değiştirdiler ve rahatladım. Arkadaşlıklar kurmaya çalışıyordum ama kimse yanaşmıyordu. Herkes yalnızlığı tercih ediyordu sanki. Fabrika Boşnak ağırlıklıydı ve kültürel olarak bizden ilerideydiler. Çok bakımlıydılar. Benden farklı bir dünyaydı. Kozmetik ürünler pazarlıyorlardı birbirlerine, sırf ilişki kurabilmek için satın almıştım. Fabrikada benim hakkımda olumsuz söylentiler vardı ve insanlar uzak duruyorlardı. Beni tanıyınca geçti onlar. İşyerinde işyeri temsilciliği için seçimler olmaya başladı. Arkadaşlar beni aday olarak desteklediler ve bütün hileye rağmen üçüncü oldum. Aslında kazanan taraftık. Fabrikada kadın ve erkekler arasında ilişkiler vardı. Kadın herkesin önünde azarlanır, işten çıkarılırdı. Erkek çalışmaya devam ederdi. Buna itiraz ettim. Kadın gidiyorsa erkek de gidecek, o niye burada çalışıyor diye.

İlk girdiğimizde TEKSİF'e üye olduk. Sonra TEKSİF işyeriyle anlaştı, kimi işçiler işten atıldı. Sonra kimse sendikaya üye olmak istemedi. Deri-İş o zaman yetki almamıştı. Şimdi orada sendika var. Yetki aldı. Altı yıl çalıştım orada, sonrasında sendikal faaliyet yürüttüğümüz için ben ve üç arkadaş işten çıkarıldık. Bizden sonra dokuz işçi daha atıldı. Direniş çadırını kurduk ve 296 gün çadırda kaldık. Bu çadırı kurarken sadece ISMACO'yu değil bütün Serbest Bölge işçilerini örgütlemeyi düşündük. Nitekim İSMACO'ya ait dışarıdaki bir fabrikayı (ÇPS) örgütlemiştik. Bizden sonra da pek çok işyeri Deri-İş'te örgütlendi. İşçilerden bize çok iyi geri dönüşler oldu. Doktora, hastaneye gitmek istediklerinde bizimle görüşüyorlardı, çadıra gelip çayımızı içiyorlardı. Çok iyi ilişkilerimiz vardı. Sonrasında bizim Serbest Bölge'ye girmemiz yasaklandı. Uzun yıllar içeri almadılar. Ondan sonra uzun süre işsiz kaldım. Sendika bize 500 TL veriyordu, bu sadece yol parasıydı. Çok sıkıntı çektim. Bakkaldan ekmek alamıyordum. Markete borçlanmıştık. Hafta sonu yevmiye, parça başı iş yapmaya başladım. Eşim zaten hiç çalışmıyordu. Çalışmak istemiyordu. Evin bütün geçimi benim omuzlarımdaydı. Parça başı iş sonrasında biraz toparlanabildik. Elime para geçince dokuz ay sonra ilk yaptığım iş marketin borcunu kapatıp teşekkür etmek oldu, "Dokuz ay direndim, siz de beni desteklediniz" dedim markettekilere. O dönemde annemlerde kalıyordum, orada karnımızı doyuruyorduk hem de Civan'a bakılıyordu. Bir arkadaşım vardı, bazen o da Civan'ı doyuruyordu. Çocuğuma çikolata dahi alamıyordum. Beni en çok üzen bir olay da, bir gün arkadaşlar bana oturmaya gelmişlerdi. Kahvaltılık bir şeyler hazırlamıştım. Arkadaş beğenmedi ve yemedi. Bana çok dokunmuştu. İlişkimi kesmiştim. O yoksullukta bir şeyler hazırlamaya çalışmıştım, beğenmedi ve yemedi. "Bu ne biçim yemek?" demişti. Ve ben "Bu ne biçim yoldaşlık?" dedim. Çok yalnızdım o dönemde, insanlar sadece işleri düştüğü için aradılar beni, işlerinin olmayacağını gördükleri zaman da aramıyorlardı. O süreçte öyle derin bir yoksulluk yaşadım ki resmen iliklerimde hissediyordum, beni çok derinden etkiledi. Ağır bir dönemdi.

İşçileri örgütlemek için evlere gidiyorduk. Kadınlar kocalarından çok korkuyordu. Bazıları bizi onları zorla sendikaya üye yapmaya çalışıyoruz diye tehdit edip, suç duyurusunda bulunmuşlardı. Yargılandık,

beraat ettik. Çadırdaki iki kadın kalıyorduk. Sözlü taciz de vardı, bilmediğimiz araçlar yolumuzu kesip tehdit de ediyordu. Korkutmaya çalışıyorlardı. Hiç aldırmadık. Erkek arkadaşlar ev geçindirme gerekçesiyle direnişi erken bıraktı. Bu bahane olamaz. Biz de ev geçindiriyorduk. En son iki kişi kalınca çadırı kaldırdık.

Serbest Bölge’de çalışmak genel olarak şöyleydi: Bölgede işe girmek AB’ye girmek demekti. Yasalara uyuyorlardı. Yabancı genel müdür daha iyiydi. Bizi dinliyor ve konuşuyorlardı. 06.50 ile 16.50 arası çalışılırdı. Cumartesi-Pazar tatildi. İşyerinde onar dakikadan iki çay molası ve kırk dakikalık bir öğlen molası vardı. Çalışırken giydiğimiz iş önlüklerinin rengi yaptığımız işin kalitesine göre değişiyordu. İşyerinde performans ücreti vardı. Düzenli işe geldiğinde, istenilen miktarda ürün ürettiğinde 20 Avro performans ücreti alıyorduk. İşe alırken kadınlara bekârsalar iki yıl evlenmeyeceksin, nişanlanmayacaksın; evliyseler iki yıl çocuk yapmayacaksın diye sözleşme imzalatıyorlardı. Aksi durumda ihtar veriyorlardı. Yeni giren işçilere kötü davranıyorlardı. Ustabaşları erkek (sadece bir kadın var) ve baskı uyguluyorlardı. Ustabaşı olma teklifi aldım. Arkadaşlarımla aram açılmasın diye kabul etmedim. İşçiler birbirine güvensizdi. Kendilerini işçi olarak görmüyorlardı. Tekstil-iş işyerinde örgütlenmeye çalıştık ancak kısa sürede çözüldü... Firmaya alınan kadın elemanda dış görünüş çok önemliydi. Meslek hastalıkları, astım başlangıcı ve çok oturmaktan kaynaklanan rahatsızlıklar mevcuttu. Yaklaşık elli kişi kriz sürecinde işten çıkarıldı. Tazminatları verildi.

Anne ve kadın işçi olmak çok zor. Evde hep yardım eden kişisiniz. Evi geçindiren değilsiniz. Yapılan zamlar kadınlara hep daha az. Fabrikada ilk işten atılan, sindirilen kadınlar oluyor. Çalışmak, sosyalleşme, mücadele, ihanet, güçlenmek demek...

“Kazanılmış bir hakla değil, mücadele vererek örgütlenmek, sendikalaşmak; Emine Aslan gibi mücadele vermek” istiyorum (Fikriye’yle 2009’da yapılan görüşmeden).

Sonrasında bir buçuk yıl işsiz kaldım. Altı ay kadar parça başı iş yaptım. Borçları kapattım, toparlandım, tatile bile gittik Civan’la.

Sonra Çan'a⁹ girdim. Artık eski Fikriye değildim. Bölgede örgütlenme yürütüyordum. Fabrikalardan haberdardım. Sanayi komitesi kurulmuştu, orada da aktıftım. Çok yoğun bir süreçti. Çan'a girdikten kısa bir süre sonra bir rahatsızlık geçirdim. Strese bağlı yüksek tansiyondan duyma kaybı oldu. Dokuz ay tedavi gördüm. Evde yaşadığım sorunlara artık dayanamıyordum. Gücümü kaybetmeye başlıyordum. Sürekli hasta oluyordum. Tedaviden sonra işe döndüm. Vertigoya dönüştü rahatsızlığım.

Daha önce direnişi yaşamaya başladığımız arkadaşlarla Çan'da toplanmaya başladık.¹⁰ Çok tehlikeli bir işti. İş güvenliği yoktu. Sendikayı baştan reddettim. Sendikaya güvenmiyordum. Petrol-İş Gebze Şubesinin bizi almasını istiyordum ama orası Kocaeli'ne bağlıydı. Sonuçta arkadaşlar çoktan üye olmuşlardı. Biz de tamam dedik. Yüzde seksenini örgütledik. Duyulunca tehditler başladı, korkutmalar başladı. Beni de çok tehdit ettiler ama hiç aldırış etmedim. Parça parça işten çıkarmalar başladı. Genellikle Cuma günleri işten çıkarmalar olurdu. Hafta sonu girsin araya, soğusun diye. Buna alışmıştık. Beni hemen çıkarmadılar. Önce on beş günlük izne çıkardılar. Reddettim, izne çıkmak istemiyorum diye ama dinlemediler. Sonrasında çıkışımı verdiler, biz de direnişi başlattık.

Yaşadıklarım Şiddetmiş

Sonra düzenli olarak pek bir iş bulamadım. Piyade okulunda üç ay kadar terzi olarak çalıştım. Oradan da ayrıldım. Burada bir asker tarafından sözlü taciz yaşadım, tartıştım, öfkelandim ve ayrılmak zorunda kaldım. Dersim'e gittim, üç ay kaldım ve eşimden ayrılma kararıyla döndüm. Ailemin yanına geldim kendimi güvende hissetmiyordum. Psikolojik ve ekonomik şiddetin ne olduğunu öğrendiğimde evdeki hayat çekilmez olmuştu. Kendi durumumu da tahlil etmeye başlamıştım. Ekonomik olarak sömürülüyordum hem de çok değersiz görülüyordum. Üstelik de yıllarca kadınları örgütlemeye çalışmıştım. Ama kendimin farkında değildim. Kadın

⁹ Çan Ortak/Norm Sanayi Fabrikası.

¹⁰ Bkz. <https://bianet.org/biamag/kadin/165767-direnmek-kadinlari-guzellestiriyor>

hareketiyle tanışınca yaşadıklarımın şiddet olduğunu kavradım. Yalnız bırakılmanın şiddet olduğunu anlamıştım. Çevremde eşim tarafından şöyle tanıtılmışım: “Psikolojisi bozuk, kıskanç, hasta bir kadın.” Bunu bana kadın arkadaşlar söylediğinde çok şaşırmıştım. Onlar da şaşkındı. Sen bize böyle anlatılmıştın ama hiç öyle değilsin, bu haksızlık demişlerdi.

Aile tartışmasını da çok yaşadım. Kime göre neye göre aile diye sormaya başladım kendime. Erkek olduğu için ne isterse yapar, kadınsa yapamaz. Yedi yıl boyunca telefonumu kendi telefonuna yönlendirmişti. Benim arkadaşlarımla benim adıma konuşuyor, mesajlaşıyor-muş. Direniş sırasında beni korumak için telefonumu takibe aldığını söyledi. Benim hiç haberim yoktu. Sosyal medyada benim adıma yazmış. Ayrılmadan bir yıl önce ilişkileri çıktığında benim beynimde her şey bitmişti. İntihar etmekle tehdit ederek beni kalmaya ikna etti. Ben de “Bu durumda ayrı kalacağız. Sen artık benim hiçbir şeyim değilsin. Kendini toparla, boşanma davasını açacağım,” dedim ve benim için evlilik oyunu 2015 Şubatında bitti. Her şey tükenmişti artık. Sadece ayrılmak ve uzaklaşmak istedim. Şundan o kadar eminim ki artık bir dakika dahi ne emeğimi ne bedenimi ne de duygularımı sömürmesine izin vermeyecektim. Yoksa kendime olan saygımı kaybeder ve bir daha kolay toparlanamazdım. Son noktaya geldi; zorla benimle birlikte olmaya çalıştı. Yaptı da. Kendimi dördüncü kattan atacaktım neredeyse. Tiksinmişim ve hiç görmek istemiyordum. “Hayatında biri mi var?” diye tutturdu. Ben de “Sen kendini ne sanıyorsun? Asla vazgeçilmez değilsin, ben de insanım, benim de sevmeye hakkım var. Senin ailenin yaptıklarından bıktım. Sizi hayatımın hiçbir yerinde istemiyorum. Yeter!” diye bağırdım. Daha da saldırganlaştı. Ne giydiğimi bilmeden evi terk ettim. Ablamlara gittim. Arkamdan çok kötü konuşmaya başladı. Eve geri dönsaydım sağlam çıkmam mümkün değildi. Şimdi “Tesadüfen hayattayım, tesadüfen akıl sağlığımı korudum,” diyorum. Sonra geldi, ağladı, özür diledi. Hiç umurumda değildi. Kor-kunç derecede psikolojik şiddete maruz kalmıştım, özgüvenimi yitirmiştim. Kadınların bir şeyler yaşadıklarında anlatamamalarını çok iyi anlıyorum. Kimsenin eline kalmayayım diye akıl sağlığımı korudum.

Ayrıldıktan sonra işyerlerinden ayrıldığımı sakladım. Üzerime gelinmesin ve de kendimi korumak için. Dışarısı kurtlar sofrasıydı çünkü. Kardeşlerim bir süre sonra bana cesaret verip böyle devam edemeyeceğime, güçlenmem gerektiğine beni ikna ettiler. Bu bana çok iyi geldi. Daha sonra bir yatak fabrikasında çalıştım. Evi de ona bıraktım çıktım. Hiçbir şaysız kaldım yani. Civan'ı da o aldı.

Benim Bedenim Benim Kararım

Ayrılmadan önce burun ameliyatı oldum. Pek beğenmediğim bir burnum vardı ve kendim için farklı bir şey yapmak istedim. Bunun için epey bir para gerekti, abim borç verdi. O parayı çalışıp geri ödedim. Yani evliyken kendim için hiçbir şey yapamadım. Bu ameliyat insanlara bana hakaret etme yetkisini verdi sanki. Oysa ki bu benim tercihimdi, parasını ben vermiştim. Buna müdahale etme hakkını buluyorlardı kendilerinde. Benim seçimimdi. Benim üzerimde benimle ilgili herkesin karar alma hakkı, söz söyleme hakkı var sanki bir tek benim yok. Böyle bir şey olamaz. Bu benim hayatım, benim kararım, kendime de saygım var.

Öğrenmeyi çok seviyorum. Bu dönemde kaç tane online eğitim alıyorum. Üniversite sınavına gireceğim, ona hazırlanıyorum. Sosyoloji benim alanım. Sosyoloji okumak istiyorum. Keşke çalışmak zorunda olmasam da sadece eğitim alsam.

Kürtçeyi bir dönem unutmuştum. En çok türküler dinleyerek hatırladım. 2002'de Dersim'e gittiğimde yaşlılarımızın, büyüklerimizin ses kayıtlarını yaptım. Buraya dönünce o ses kayıtlarını sürekli dinledim ve tekrar ettim. Hata yapıyordum ama hiç vazgeçmedim. Belki Dersim'de gidip yaşarım. Burayı zaten hiç sevmiyorum. İş de bulamıyorum. Ekip biçmekle uğraşmak istiyorum. Bakalım hayat ne gösterir...

Şu anda iş bulmakta zorlanıyorum. Yevmiye usulü çalışmak için onlarca telefon görüşmesi sonucunda umutsuzca kapatıyorum telefonu. Yaşım ve doğduğum yer olumsuz etkiliyor.

Sonuç

Fikriye'yle görüşmelerimiz Ocak 2021 ile Şubat 2021 tarihleri arasında gerçekleşti. Kâh ağladık kâh güldük. Ortalama ikişer saatten toplam altı görüşme yaptık. Anlattıklarını toparlayıp yazıya döktükten sonra okudu ve rıza verdi. İkimize de iyi geldi konuşmak, dertleşmek. Hikâyelerimiz birbirinden oldukça farklı olsa da ayrıntılar ortaya çıktıkça kadın olmamızdan kaynaklanan ezilme ve sömürülme biçimlerine maruz kaldığımızı fark ettik; benim için de bir aydınlanma süreci, kendimle hesaplaşmak için vesile oldu görüşmelerimiz.

Başka bir tarih yazımının taşlarının döşenmesinin bir yolu aynı zamanda tüm bu yapılan görüşmeler, yazılanlar. Zira tarih yazımını iktidarın belirliyor olması iktidarın dışında kalanlar (ötekiler) açısından hayal kırıcıdır. İktidarın kendi söylemini oluştururken neleri unutturmak ya da dışarıda bırakmak istediğine dikkat etmek gerekir. Çünkü verilenin dışında kalanlar yeni kapılar açar, olanaklar sunar. Ezberi bozmak, diğerinin sesine kulak vermek özgürlük alanını genişletir; derinleştirir.

Arşivleri, resmî belgeleri, istatistikleri, anketleri, bilimsel verileri yorumlayabilmek, dönemin siyasi anlayışına göre yazılanlardan şüphe duyabilmek, kolektiflik kadar özneliliğinin de önemini kavrayabilmek için mektuplar, anılar, günceler, çiziktirmeler, fotoğraflar, filmler, nesneler çok değerli, vazgeçilmez bilgilerdir. Erkekler tarafından kaleme alınan anılar, yapılan söyleşiler genellikle mesafeli, kamusal alandaki rollere ve başarı öykülerine odaklı iken, kadınların yaşam anlatıları, onlarla yapılan söyleşiler daha içten, farklı rol modellerini, çelişkileri barındıran, kendileriyle ve diğer insanlarla hesaplaşmalarını, gerilimlerini içeren, benliklerinin oluşum sürecini izleyebilmemize olanak veren öykülerden oluşmaktadır.

Rebecca Solnit (2016, s.11), umut için "...Yapıp ettiklerimizin nasıl ve ne zaman önem kazanacağını, kimi ve neyi etkileyeceğini önceden bilemesek de, yapıp ettiklerimizin önem taşıdığı inancıdır" der. Tarih, en parlak dönemleri ölümlerinden sonra gelen insanlarla ve kadınlarla doludur. Bunu bilmek ve hafızamıza kaydetmek bizi umutlandırır.

Örneğin, Fransız Devrimi sırasında giyotinle öldürülmeden önce son sözleri “...*Titreyin, çağdaş Tiranlar! Mezarımın derinliklerinden duyulacak sesim. Cesaretim, sizin daha barbar davranmanıza neden oluyor...*” olan Olympee de Gouges gibi, bize *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* gibi bir başyapıt armağan eden, kızı Mary Shelly’yi doğurduktan sonra “*kadınların doğum yüzünden ölmeyecekleri bir dünya olacak, biliyorum*” diyerek yaşamını kaybeden Mary Wollstonecraft gibi. 1915’de Jane Addams ile birlikte “Kadınların Barış Partisi”ni kuran; kadınların oy hakkını savunan, 1934’de intihar ederek yaşamını sonlandıran Charlotte Perkins Gillman gibi. Kürt dansçı Leyla Bedirhan, “Osmanlıyı kurtaracak olan ya sosyalizm ya da feminizm” diyen Mükerrrem Belkıs, *Kadınlar Dünyası*’nın editörü Ulviye Mevlan, Fatma Aliye, kadınların seçme seçilme hakkı için çok emek harcamış ancak karşılığını yaşarken pek de görememiş, yaşamı akıl hastanesinde sonlanan Nezihe Muhittin gibi. “Hep kendi olmak için mücadele veren, kocasının soyadını kullanmayı reddeden” yazar, gazeteci Suat Derviş gibi. “İnsan olmak, insan kalmak kolay değil. Binlerce kez sınanacaksın...” diyen Gültan Kışanak (2018, s.197) gibi ve de elbette direngenliğiyle yaşamının her döneminde ve her alanında mücadeleden vazgeçmeyen Fikriye gibi...

Kaynakça

- Caine, Barbara (2019). *Biyografi ve Tarih*. (Müge Sözen, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2010).
- Kışanak, Gültan (Osmanağaoğlu, Hülya [Ed.]) (2018). *Kürt Siyasetinin Mor Rengi*. Dipnot Yayınları.
- Randall, William L. (2014). *Bizi “biz” yapan hikâyeler: Kendimizi yaratma üzerine bir deneme*. (Şen Süer Kaya, Çev.). Ayrıntı Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1995).
- Solnit, Rebecca (2019). *Karanlıktaki umut*. (Şeyda Öztürk, Çev.). Siren Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2004).

Akademi ile Feminist Eylemciliğin Birlikte Yolculuğu: KEİG Platformu

Serap Güre

2000’li yılların başlarında kadın emeği ve istihdamı konusu, kadına karşı ayrımcılığın en yaygın olduğu alanlardan biri olmasına rağmen ne Türkiye’nin ne de kadın örgütlerinin gündemine yeterince girmişti. Güncel yaşam ise kadınların “Nasıl yapmalı?” soruları ile dolup taşıyordu. Kadınlarla Dayanışma Vakfı - KADAV, 1999 yılındaki Marmara Depremi sonrasında Kocaeli’nde, sahada kadın dayanışması amaçlı çalışmalar yürütmekteydi. Bu çalışmaları yürütürken, kadınların “Nasıl yapmalı?” sorusuna cevap üretebilmek amacıyla, kadın emeği ve istihdamının durumunu verilerle ortaya koyacak bir pilot çalışmayı, Kocaeli ölçeğinde, Şemsa Özar’ın danışmanlığında yaptık. O çalışmanın ortaya çıkardığı sonuçlar, aslında günümüzün gerçekleri ve ihtiyaçları açısından da güncelliğini koruyor.

Şemsa ile başladığımız bu yolculuk, aralıksız devam etti. Kadın örgütlerinin seslerini çoğalttıkları eylemlerde, bilgiyi çoğalttıkları panel ve forumlarda, odağımıza kadın emeği ve istihdamını alarak yana yürüdük. Bu yazıda, söz konusu birlikteliğin emekle büyüyüp Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi / KEİG Platformuna dönüşmesinin hikâyesini anlatacağım. Arkadaşım, danışmanım, feminist iktisatçı Şemsa’nın aktivizmden beslenerek ürettiği akademik bilgiyi nasıl her kesimden kadının kullanabileceği bir anlatımla paylaştığını ve çoğalttığını okuyacaksınız.

Marmara Depreminin ardından kadın dayanışması ile oluşan KADAV, depremin ilk akut aylarından sonra Kocaeli ve Düzce’de günlük yaşamlarında destek olduğu kadınların ihtiyaç ve önerileri ile istihdama ve gelir getirici çalışmalara yönelik programlar başlattı.

Bu çalışmalar 2 yıl kadar devam etti. Çalışmalarda yer alan kadınlarla birlikte yolunda gitmeyen sorunların adını koymaya başladık. Kadınlar eğitilmiş, özgüvenli ve istekliydiler; fakat iş başvurularına olumlu cevap alamıyorlar, kabul edildikleri az sayıdaki işlerden de ayrılmak zorunda kalıyorlardı. Çünkü işverenler kadın çalıştırmak istediklerini söyleseler de kadınların ya işe alınma sürecinde ya da işe alındıktan sonra yaşam koşulları ile çalışma koşulları uyuşmadığı takdirde bunu sorun olarak kabul ediyorlardı.

Biz bu sorunların nereden kaynaklandığını tespit etsek de ilgili taraflar şunları öne sürüyordu: Kadınlar rahatına düşkün, ücretleri az buluyor, bilgileri yetersiz, eğitimsiz, iş mekânlarını beğenmiyorlar, ev-işyeri ulaşımı problem oluyor, çalışma saatleri fazla geliyor, evden yorgun ve uykusuz geliyorlar ve işe yoğunlaşamıyorlar, evdeki çocuk ve yaşlılar hasta olduğu için sık sık izin istiyorlar, çocuklarının bakımı için uygun kreş bulamıyorlar, işyerindeki erkek çalışanlar huzurları bozulacak diye kadın işçilerle aynı ortamda olmak istemiyor...

İstihdamla ilgili çalışmaları yürütmek için ilk olarak, *KADAV İş ve İstihdam Birimi*'ni oluşturduk ve Şemsa danışmanımız oldu. "Kocaeli Kadın İşgücü İhtiyaç Analizi" araştırmasını yaptık ve bir rapor yayımladık. Bu çalışmayla, Kocaeli'nde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerdeki kadın istihdamının mevcut durumunu incelemek, kadın işgücü ihtiyacını tespit etmek, işverenlerin öneri ve ihtiyaçları doğrultusunda mesleki eğitim programlarını çeşitlendirerek iş arayan kadınları, en doğru biçimde çalışma yaşamına yönlendirebilmeyi amaçladık.

Akabinde bu defa ildeki kadınların işgücü ve istihdama katılım sorunlarını ele alan ikinci araştırmamızı yaptık. Amacımız, Kocaeli'nde kadınların işgücü ve kentsel istihdama katılımlarını engelleyen nedenleri, kadınlar açısından ortaya koymak ve bu engellerin giderilmesi, kadın istihdamının artırılması için önerilerde bulunmaktı.

Elbette elde ettiğimiz sonuçları, feminist örgütler, feminist araştırmacılar ile paylaşarak kadın emeği ve istihdamının gündemleşmesini sağlamaya çalıştık. Farklı çalışmalarda benzer bulgulara ulaşan, saptadığı sorunları ayrı ayrı kanallardan dile getiren kadınlarla, Türkiye'nin

kadın emeği ve istihdamı politikalarını sil baştan değiştirmek için bir araya gelmenin yollarını aramaya başladık.

Başladık diyorum çünkü bunu, Şemsa ile birlikte dert etmiştik ve uzun saatler, hatta günler boyunca aramızda öneriler geliştiriyor, böylece örgütlenmenin ilk adımlarını atıyorduk. Bu arada Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakerelere başladı. Bu bağlamda gelişen AB uyum sürecinde sosyal politikalar başlığı altında yer alan kadın-erkek eşitliği ile ayrı bir başlık olarak tanımlanan istihdam konusu, Türkiye'de daha fazla konuşulmaya ve tartışılmaya başlandı. Ancak toplantı ve raporlarda kadınların istihdamını arttırmaya yönelik dile getirilen politika önerileri son derece yetersiz kalıyordu. Raporları erkekler, başka bir ifade ile patriyarka yazıyordu. Biz de bu toplantıların tümüne katılıp, toplantılarda ortaya çıkarılan sonuçların gerçeği yansıtmadığını anlatıyor, hatta sesimizin duyulması için kavga etmek zorunda bile kalıyorduk.

Bu nedenle Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve *Hürriyet* İnsan Kaynaklarının 10-11 Şubat 2006 tarihinde düzenledikleri Kadın İstihdamı Zirvesi'nden sonra, Mart 2006 tarihinde *Kadın Örgütleri Ortak Basın Açıklaması* başlığı altında bir basın açıklaması kaleme aldık ve kadın örgütlerinin imzasına sunduk.¹¹ Çok sayıda kadın örgütünce imzalanan açıklama,¹² hem kadın emeği ve istihdamı ile ilgili temel sorunlara dikkat çekmekte hem de bu alandaki mevcut politikaların eleştirisini yaparak çözüm önerileri sunmaktaydı.

¹¹ Bu basın açıklamasını İpek Nıkaracan, Aysun Sayın ve Şemsa Özar ile birlikte kaleme almıştık.

¹² Açıklamayı imzalayan örgütler şunlardı: Adana Küçük Dikili Kır Çiçeği Kadın Derneği, Ankaralı Feministler, Avrupa Birliği Eşitlik Grubu – ABEG, AKL Türkiye Ulusal Koordinasyonu, Çanakkale EDER, Demokratik Özgür Kadın Hareketi, DİKASUM- Diyarbakır, Emekçi Kadınlar Derneği Ankara Girişimi, EPL-DEM-Diyarbakır, Filmmor Kadın Kooperatifi, Girişimci Kadın Derneği, IRIS Eşitlik Gözlem Grubu, İzmir Bağımsız Kadın İnisiyatifi, İzmir Kadın Dayanışma Derneği, KADAV Yeni Adım Kadın Sitesi, KA-DER ANKARA Şubesi, KA-DER Genel Merkez, Kadın Dayanışma Vakfı-KDV, Kadın Girişimcilik Danışma Kurulu-Diyarbakır, Kadın İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı, Kadınlarla Dayanışma Vakfı-KADAV, Kadın Girişimcilik Danışma Kurulu-Diyarbakır, KA-MER, KAOS-GL, KARDELEN Kadın Merkezi-Diyarbakır, KAYA-Kadın Yurttaş Ağı, KAZETE, Kibele Kadın Kooperatifi-Diyarbakır, Kırk Örtük Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Derneği, MORÇATI, Ok Meydanı Atölye Morkağıt, *Pazartesi* Dergisi, Petrol-İş Kadın Dergisi, SELİS Kadın Danışmanlık Merkezi-Diyarbakır, Toplumsal Gelişme İçin Kadın, Gençlik, Çevre ve Kültür Derneği, Türk Kadınlar Birliği Adalar Şubesi, Van Kadın Derneği, WINPEACE.

Kadın Örgütleri Ortak Basın Açıklaması - Mart 2006

“TİSK KADIN İSTİHDAMI ZİRVESİ” KONULU AÇIKLAMA

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Hürriyet İnsan Kaynakları 10-11 Şubat 2006 tarihlerinde “Kadın İstihdamı Zirvesi”ni düzenleyerek kadın istihdamı gibi son derece önemli bir konuyu Türkiye’nin gündemine getirdiler.

Aşağıda imzası bulunan kadın örgütleri olarak, işveren örgütlerini çatısı altında toplayan TİSK’in bu girişimini olumlu karşılıyoruz.

Ancak gerek toplantının örgütlenmesi sürecinde, gerekse toplantı sonucu ortaya çıkan sonuç bildirisinde yıllardır bu konu üzerinde çalışan kadın örgütlerinin, akademisyenlerin ve aktivistlerin deneyim, birikim ve taleplerinin büyük ölçüde dışlanmış olduğunu görüyoruz.

“Kadın İstihdamı Zirvesi”nin 13 Şubat 2006 tarihli sonuç bildirisi, kadın istihdamı sorununun çok boyutlu bir sorun olduğunu dile getirmesine rağmen, öne sürülen çözüm önerileri konuyla ilgili ufku dar ve büyük ölçüde kadın perspektifinden uzak bir görüşü yansıtmakta ve bildiri, kadın istihdamını artırmada esas teşkil edecek çözüm önerilerini dışlamaktadır.

Biz aşağıda imzası bulunan kadın örgütleri, Türkiye’de kadın istihdamının OECD ülkeleri içinde en düşük seviyede olmasının başlıca nedenleri olarak şu saptamaları yapıyoruz:

1. Hükümetler tarafından sürdürülen makro-ekonomik politikaların düzenli ve güvenceli istihdam yaratma kapasitesinin yetersizliği ve toplumsal cinayet perspektifinden yoksunluğu, kadınların hem çalışma yaşamına hem de katıldıktan sonra yaşadıkları sorunları derinleştirmektedir. İşsizlik oranları her yıl daha da yükselmekte, kadın işsizliği erkeklere kıyasla çok daha yüksek düzeylerde seyretmektedir.

2. Toplumsal yaşamda süregelen toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, eğitimden çalışma yaşamına ve siyasi temsile kadar her alanda kadınların ikincil olarak görülmesine neden olmakta, bu çerçevede

erkeklerin kazancı birincil olarak değerlendirilmektedir. Gerek aile içi, gerek iş yaşamı ilişkileri varolan bu rol dağılımı üzerinden yapılandırılmaktadır.

3. Geleneksel cinsiyet rollerine dayalı aile içi iş bölümü çerçevesinde çocuk, hasta, yaşlı bakımı ve ev işleri gibi hizmetlerin esas olarak kadınların sorumluluğu olarak görülmesi, onların iş yaşamına girerken ve kariyer basamaklarında yükselirken önlerine çıkan en önemli engeldir.

4. Kadınların hareket özgürlüğü üzerinde erkek egemen aile ve toplum yapısının oluşturduğu baskılar nedeniyle kadınların ev dışında çalışmasına engeller konulmaktadır.

5. Aile içinde olduğu gibi iş yaşamında da cinsiyete dayalı ayrımcılık bütün şiddetiyle kendini göstermektedir. Kadınlara açık olan işler büyük çoğunlukla düşük ücretli, sosyal güvencesiz ve ağır çalışma koşullarına tabi işlerdir.

6. Kadınların işe girerken ve işte çalışırken karşılaştıkları ayrımcılığın önlenmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunacak ve bu konudaki gelişmeleri izleyecek mekanizmalar bulunmamaktadır.

TİSK'in kamuoyuna sunduğu "Kadın İstihdamı Zirvesi" sonuç bildirisinde kadın istihdamını düşük olmasını temel nedenlerinden biri olan kadın örgütlerinin dağınıklığından söz edilmektedir. Oysa, bugün Türkiye'de eşitlik politikalarının gündemini ağırlıklı olarak bağımsız kadın örgütler belirlemekte, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik çalışmalar yapan güçlü bir kadın hareketi bulunmaktadır. Kadın Örgütleri, Medeni Kanun'un ve Türk Ceza Kanunu'nun kabul sürecinde, hem kendi aralarında güçlü ve demokratik bir işbirliği sergilemiş, hem de baskı grubu olarak önemli kazanımlara imza atmışlardır. Şu anda kadın örgütleri, siyasette kadın oranını artırmaktan, kadına yönelik şiddete, kadının ekonomik açıdan güçlendirilmesinden, insan haklarının korunup geliştirilmesine kadar uzanan oldukça geniş bir yelpazede, birlik ve

dayanışma içinde faaliyet göstermektedir. Türkiye’de kadın örgütlerinin Avrupa Kadın Lobisi’ne üyeliği de böyle bir işbirliği ve dayanışmanın ulusal alanda kurulup uluslararası alana yansımalarının ürünüdür

Türkiye’de kadın örgütleri, aktivistler ve kadın bakış açısına sahip akademisyenler olarak yıllardır birlikte çalışarak oluşturduğumuz ve gerçekleşmesi için mücadele verdiğimiz, kadın istihdamını artırmaya yönelik taleplerimiz aşağıdadır:

1. Yeni istihdam alanları yaratmak ve bunları kadınlara açık olmasını sağlamak devletin ve özel sektörün en başta gelen sorumlulukları arasındadır. Bu bağlamda, işsizliği azaltılmasına yönelik aktif istihdam politikaları oluşturulmalı ve içine kapsamlı bir kadın istihdam politikası dâhil edilmelidir. Oluşturulacak politikaların en kısa zamanda uygulamaya konulması için somut ve zaman sınırlı hedeflerden oluşan bir planlama yapılmalı; belirlenecek eşitlik politikalarının hayata geçirilmesi için konu ile ilgili kurum ve mekanizmalar finans ve insan kaynağı açısından yeterli hale getirilmeli ve bunun için bütçeden ayrı bir kaynak ayrılmalıdır.

2. Parlamentoda Kadın Erkek Eşitliği Daimi Komisyonu kurulmalı ve bu komisyon meclise intikal eden yasaları toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden değerlendirmelidir.

3. Kadınların ve erkeklerin sorumlulukları toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi ile yeniden ele alınmalı; varolan zihniyet kalıplarını değiştirmeye yönelik mekanizmalar oluşturulmalıdır. Bu çerçevede; kadınların üzerindeki çocuk, hasta, yaşlı, bakımı gibi sorumluluklar, erkeklerin de eşit şekilde üstlenmeleri beklenen toplumsal bir sorumluluk olarak kabul edilmeli, kamu ve özel sektör kaynaklarının seferberliği ile bu hizmetlerin sağlanması yoluna gidilmelidir. Bu çerçevede;

Çocuk bakımına dair bütün sorumlulukların ebeveynler tarafından eşit paylaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla ebeveyn izni düzenlemesi bir an evvel yasallaştırılmalıdır;

*Bu yapılan kadar aynı belediye sınırları içinde birden çok işyeri bulunan işverenin işyerinin emzirme odası ve kreş açma yükümlülüğü açısından tek bir işyeri gibi mütalaa edilmesi sağlanmalıdır.

*Ayrıca sanayi bölgelerinde işverenlere, çalıştıkları toplam işçi sayısından bağımsız olarak ortak emzirme odası ve kreş açma yükümlülüğü getirilmeli, bu noktada yerel yönetimlere de katkı yükümlülüğü getiren bir düzenleme yapılmalıdır.

*Bu bağlamda yalnızca kadınlar için doğum izni düzenlemesi yapmak yeterli değildir. Kadınların doğum izninden döndükten sonra değişen iş koşullarına uyumunu sağlayacak hizmet içi eğitimlerin işveren tarafından verilmesini sağlamak ve kadınların aynı veya eşdeğer pozisyonda çalışmasını garantilemek gerekmektedir. Bunun için İş Kanunu'nda bu konu ile ilgili düzenleme yapılmalıdır.

4. İş Kanunu'nun kapsamı kadın istihdamı açısından bakıldığında oldukça dardır; kadın istihdamını sadece artırmak değil aynı zamanda çalışma koşullarını da düzeltmek açısından gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Bu çerçevede;

*Geçici ve yevmiyeli olarak ev hizmetlerinde çalışan kadınlar kanun kapsamına alınmalıdır.

*Kadınların ağırlıklı olarak istihdam edildiği tarım sektörü için Tarım İş Yasası çıkarılmalıdır.

*İşe alınma sürecinde uygulanan cinsiyet ayrımcılığını önlemek için İş Kanunu'nda iş ilişkisi "işe alma sürecini" kapsayacak şekilde tanımlanmalıdır.

*İş Kanunu'nun kapsamı cinsiyete dayalı ayrımcılığın yanında cinsel yönelim ayrımcılığı, etnik ayrımcılık, dinsel ayrımcılık gibi bütün ayrımcılık türlerine karşı olacak biçimde genişletilmelidir.

5. Kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşları eşitliği sağlamak için ve her türlü ayrımcılığa karşı mücadele etmek için, kadınların işe alınma aşamasından, meslek içi eğitime ve işte yükselmeye kadar, her aşamada karşı karşıya kaldıkları cinsiyete dayalı ayrımcılığın

sorgulanmasını ve dönüştürülmesini sağlayacak aktif mekanizmalar geliştirilmelidir. Bu bağlamda bünyelerinde cinsiyet ayrımcılığını ve işyerinde cinsel tacizi önlemeye yönelik kurumsal yapılar aciliyetle geliştirilmeli ve uygulamaya konmalıdır.

6. Çalışma hayatında kadın erkek arasında dengeli bir yapı oluşana kadar pozitif ayrımcılık uygulanmalı; pozitif ayrımcılık uygulaması devlet tarafından teşvik edilmelidir.

7. Türkiye’de kadınlar erkeklerin kazancının yaklaşık % 46’sını kazanmaktadır. Bu ayrımcılığın önlenmesini sağlamak için bir ilk adım olarak eşdeğer işe eşit ücret prensibinin uygulanabilmesi için ücretlerin dayandırıldığı nesnel bir iş sınıflandırma sistemi geliştirilmelidir. Ayrıca, kadınlara kendilerini geçindirecek bir hane reisi erkeğin olduğu varsayımıyla yapılan keyfi düşük ücret ödeme uygulamaları denetlenmelidir.

8. Ekonomik, sosyal ve siyasal hayatta kadınlar için nihai eşitliği sağlayacak düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bunun için toplumsal yaşamda eşitliğe ulaşmaya kadar geçici özel önlem politikaları uygulanmalıdır. Kadınların karar alma mekanizmalarında yer almaları için en az %30 kota uygulaması siyasi partiler kanunu çerçevesinde kadınlar tarafından yıllardır talep edilmektedir. Kadınlar lehine benzer kota uygulamaları, kamu ve özel işyerinde işe alımlarda, atama ve yükseltmelerde de hayata geçirilmelidir.

Aşağıda imzası bulunan kadın örgütleri olarak, Türkiye’de kadın istihdamının artırılması için yukarıda sıraladığımız politika ve uygulamaların bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunuyor, kadınların istihdamının sadece sayısal olarak artırılmasını değil, aynı zamanda kadınların insana yaraşır çalışma koşulları içinde, erkeklerle eşit olanak ve fırsatlara sahip olarak istihdam edilecekleri bir ortamın oluşturulmasını talep ediyoruz. Bu ortamın oluşturulması için atılacak her adımda, yukarıda sözünü ettiğimiz politika ve uygulamalar çerçevesinde kamu ve özel sektörü bizlerle birlikte çalışmaya çağırıyoruz.

Bu açıklamanın ardından, 2 Nisan 2006 tarihinde, kadın emeği ve istihdamı alanında çalışan bir grup kadın aktivist ve akademisyen, örgütlenme ve politika önceliklerini tartıştığımız bir toplantı yaptık. *Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi-KEİG* bu toplantıda kuruldu. Toplantı sonucunda yol haritamızı çizmiş ve grubumuzun adını da tespit etmiştik.

Öncelikle kadınların ve kadın örgütlerinin çalışmalarına destek verecektik; aktivizmi besleyecek, kadın hareketini yakından izleyecek ve feminist ekonomistler olarak günlük yaşama müdahale edecektik. KEİG olarak, bütün bu amaçlar doğrultusunda çalışmalarımıza başlamak üzere, 24 Şubat 2007 tarihinde ülke çapında kadın örgütleri ve konuyla ilgili tarafların katıldığı bir toplantı düzenledik. Kadın Emeği ve İstihdamı Toplantısı olarak isimlendirdiğimiz bu konferans neticesinde, KEİG, kadın emeği ile ilişkilenen örgütlerin üye olduğu bir platforma dönüştü. KEİG Konferansını bir basın bildirisi ile kamuoyuna duyurduk. Konferansta, kadın emeği ve istihdamına ilişkin çalışmalarına günümüze değin kesintisiz devam etmiş olan Yıldız Ecevit, Kadriye Bakırcı, Gülay Toksöz birer sunum yapmış, etkinliğin moderasyonunu ise bugün aramızda olmayan Ferhunde Özbay gerçekleştirmişti.¹³ Konferansın basın duyurusu, KEİG'in amaçlarını da ifade ediyordu.

BASIN DUYURUSU

KEİG (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi) olarak 24 Şubat 2007 tarihinde İstanbul'da "Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı" konulu bir toplantı düzenliyoruz. Kadın emeğini görünür ve değerli kılmaya ve kadın istihdamını arttırmaya yönelik çözüm önerilerimizi konuşmak, alandaki deneyimlerimizden yola çıkarak oluşturduğumuz politikaları paylaşmak ve elbette ki Türkiye'de bir kadın politikası yaratma sürecinde kamu, özel ve sivil taraflar arasındaki diyalogu örgütlemek amacındayız. Türkiye'de kadın emeği ve istihdamı üzerine çalışan kişileri ve kurum temsilcilerini toplantımızda buluşturmayı hedefledik.

¹³ Yıldız Ecevit'in sunum başlığı "Türkiye'de kadın emeği ve istihdamı üzerine yapılmış araştırmaların feminist bir bakış açısıyla değerlendirilmesi", Gülay Toksöz'ün "Kamu, özel sektör, sendikalar, ulusal ve uluslararası sivil toplum kurumlarının kadın emeği ve istihdamı alanındaki uygulamalarının değerlendirilmesi" ve Kadriye Bakırcı'nın ise "Türkiye'de kadın emeği ve istihdamı ile ilgili varolan yasaların değerlendirilmesi" idi.

NİÇİN?

Hepinizin bildiği gibi kadınların emeğinin değersiz görüldüğü ve kadın istihdamının son derece düşük olduğu bir toplumda yaşıyoruz. Toplumumuzda, aile içinde olduğu gibi iş yaşamında da cinsiyete dayalı ayrımcılık bütün şiddetiyle sürüyor. Buna karşılık, bu ayrımcılığı önlemek üzere kapsamlı ve sürekli bir çalışmanın yapıldığını ve bu doğrultuda gerekli önlemlerin alındığını söylemek zor. Kadın emeği ve istihdamı konusu, bugüne değin kadına karşı ayrımcılığın en yaygın olduğu alanlardan biri olmasına rağmen Türkiye'nin başta gelen konularından biri olmamıştır. Oysa sizlerin de bildiği gibi Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı OECD ülkeleri içinde en alt sıradadır. Avrupa Birliği ile müzakerelere başlamamızla beraber, Sosyal Politikalar altında yer alan kadın erkek eşitliği ve istihdam konuları Türkiye'de daha fazla konuşulmaya ve tartışılmaya başlandı. Bu süreçle beraber kadın istihdamı ile ilgili yapılan toplantıların kadınların istihdamını arttırmaya yönelik politika önerilerini tam olarak dile getirmediğini gördük, izledik. Oysa bu alanda yıllarca çalışmış kadın aktivistler, akademisyenler ve kadın sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır. Ülkemizde bu alanda ciddi bir bilgi ve deneyim birikimi mevcuttur. Biz bu bilgi ve deneyimlerin görünür kılınmasını ve aktif istihdam politikalarının içine kadın istihdamı politikalarının dâhil edilmesini talep ediyoruz.

Basın duyurusunda da belirttiğimiz gibi toplantının amacı çok açıktı. Artık biz de, kadınlar olarak, ekonomi-politikaya el atıyor ve müdahale ediyoruz demiştik. Toplantıda paylaşılan çalışmalar ise yukarıda isimleri belirtilen, konusunda deneyimli kadın araştırmacıların, bizzat bu girişimi sahiplendiğini gösteriyordu.

KEİG olarak bir yandan kadın örgütleri ile kadın emeği ve istihdamı alanında, üretim ve mesleki eğitim faaliyetleri dışında ne yapılmalı konusunda tartışmaları yürütürken, bir yandan da KEİG Platformunun amacını, çalışma alanlarını ve ilkelerini birlikte oluşturunuyorduk. Şunu çok iyi biliyorduk: Bilgi ve veri ile desteklenmiş bir politik söz çok güçlü idi ve dönüştürücü etkisi oluyordu. Kişilerin ve kurumların ön

planda olmadığı kolektif bir çalışmayı benimsedik ve kabul edilen tüm olguların feminist sorgulama ile tekrar tanımlandığı bir süreç başlattık. Biz bu şekilde kolektif olarak çalışırken KEİG Platformunun ilkeleri ve amacı yıllara yayılan kolektif bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıktı. Platformun amacı, ilkelerinin belirlenmesinde de yol gösterici oldu.

Niçin KEİG?

KEİG Platformu; emek, kadına yönelik erkek şiddeti, kadınların politik katılımı gibi cinsiyet eşitliğinin farklı alanlarında faaliyet gösteren 16 ilden 32 kadın örgütünün bir araya geldiği bir Platformdur. Temel olarak, kadın emeği ve istihdamı alanında bilgi üretir ve çalışmalar yapar. Hedefi, kadınların çalışma yaşamında güvenceli ve sürekli bir yer edinmesi, iyi çalışma koşulları ve yeterli gelir sağlayan işlere sahip olması için bu alandaki politikaları etkilemek ve yeni politikalar oluşturmaktır. Bu politikaları oluştururken kadının ev içinde ücretsiz olarak yaptığı işlerin görünürleşmesine ve ev içinde ve dışında cinsiyete dayalı iş bölümünün aşınmasına yönelik bakış açısını belirler.

KEİG İlkeleri:

- * KEİG, kadınların/ transların karar mekanizmalarında olduğu kadın ve LGBTİ örgütlerine ağıttır.
- * KEİG'de bilgi üretimi, faaliyetlerin planlanması ve etkinliklerin gerçekleştirilmesinde kolektif katılım esastır.
- * Platformda hiyerarşik olmayan bir işleyiş esas alınır.
- * KEİG sınıfa, bedene, cinsiyete, cinsel yönelime ve cinsiyet kimliğine dayalı, etnik kökene ya da din ve inanca yönelik olan ayrımcılıklara karşı çıkar.
- * KEİG üyesi örgütler arasında ve KEİG çalışmaları açısından önem taşıyan örgüt ve kurumlarla bilginin paylaşılması ve yayılması önemsenir.
- * KEİG askeri ve yarı askeri değerlere mesafelidir.
- * KEİG, politik aktivizmi lobcilik ile sınırlı olarak görmeyen, kadın hareketinin bir parçası olarak kurum ve politikaları örgütlü biçimde dönüştürmeye yönelik bir yaklaşımı benimser.
- * KEİG üyesi olan örgütler Platform içinde eşit haklara sahiptir.

Her yıl platform bileşenlerinin katıldığı toplantılarla, politik tartışma ve değerlendirmelerimizi yaptık, çalışma planımızı belirledik, somut işler gerçekleştirdik. Çalışma yöntemi olarak, yapılacak işi bir uzmana verip raporunu yayımlamak yerine, kolektif üretimi tercih ettik. Grup içindeki arkadaşlarımız, hazırladıkları metinleri tartışmaya açıyor, eleştiri ve katkılardan sonra metinler yeniden yazılıyor ve herkesin anlayabileceği bir dille kamuoyuyla paylaşılıyordu. Bu konuda Şemsa'nın titizliği ve son ana değin yaşadığı heyecanı hepimize yansıdı; onun bu özeni sayesinde ilkelerimizden ödün vermeden yol aldık. Her yıl bir politika metni yayınladık. Yayınlarımızda, erkek egemen iktidarın yok saydığı kadın emeğine, bakım emeğinin kadınların sırtında yük olduğuna, çalışma ilişkilerinde kadınların ayrımcılığa uğradığına, eş değerde işe eşit ücret verilmediğine, güvenceli çalışma biçimlerinde kadınlara çok az yer olduğuna, sendika ve mesleki örgütlenmelerin kadınlara açık olmadığına yer verdik. Sosyal güvencelerin erişilebilir, sağlık hakkının tüm bireyler için vazgeçilmez olduğunu, bağımlılıkların kadınları şiddete açık hale getirdiğini vurguladık.

Kadın istihdamının düşüklüğünün gerçek nedenlerini tartışmaya açarak temel sorunun adının konmasını sağladık. Böylece kamuda ve özel sektördeki tüm işveren tarafların ezberlediği “kadınlar eğitimsiz” varsayımının geçersiz olduğunu göstermeyi başardık.

Kadınların sosyal ve ekonomik yaşamdaki eşitsizliği, her ne kadar Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecindeki reformların etkisi ile görünür ve tartışılır hale geldiyse de, feministler olarak, bu konuda batının sicilinin de temiz olmadığını biliyorduk. Israrla dayatılan girişimcilik projeleri ve mesleki eğitimlerin yanı sıra kadınların, el emeği göz nuru işleriyle, açlık sınırındaki yaşamlarını bir nebze rahatlatan aile içi gıda ve diğer üretimlerle var olmaya çalışmaları, girişimcilik ve kooperatif projeleri ile mikro kredilere bağımlı hale getiriliyordu ve bu durum ciddi bir sorun kaynağı haline gelmişti. Uluslararası ve ulusal sermaye, sivil toplumu kullanarak kadınları borçlandırıyor. Aynı zamanda onlara hayal satıyor, gerçekte ise iyi bir yaşam umutlarını boşa çıkartıyordu.

Emeğimizin çok kıymetli olduğunu biliyorduk. Bu emeğimizin ve becerilerimizin yanı sıra sosyal hayatta edindiğimiz özelliklerimizle yaşamı yeniden kurmadaki özenli, yaratıcı potansiyelimizin farkındaydık ve hakkımıza sahip çıkmak istiyorduk. Bu nedendir ki biz de kamusal tartışmaların yürütüldüğü, politikaların belirlendiği *masada* ki yerimizi, kendi örgütümüzle aldık. Kadın emeğine ve istihdamına ilişkin yasa yapım süreçlerinde müdahalede bulunduk. Bunun ilk örneklerinden birisi, Mayıs 2008 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisinde gündeme gelen İş Kanunu ve Bazı Kanun Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısına¹⁴ ilişkin itirazımızdı. Söz konusu tasarının, kadın istihdamına ilişkin olumsuz etkide bulunma potansiyeli yüksekti ve hükümet, tasarımı fazla tartıştırmadan yasalaştırmak istiyordu. Öncelikle tasarının yeterince tartışılmamış olduğuna dikkat çektik ve içeriğine ilişkin oldukça detaylı, anlaşılır bir eleştirel değerlendirme yaparak bunu kamuoyuyla paylaştık.¹⁵

2010 yılının Mayıs ayında yayınlanan “Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” başlıklı 2010/14 sayılı Başbakanlık Genelgesi, yukarıda değindiğim eleştirel değerlendirmelerimizin ve ardından geçen dört yıl boyunca yaptığımız analizlerimizin yarısından fazlasını içermektedir. Başka bir ifade ile etkili politik çalışmalar yürütüyorduk.

Bunun yanı sıra gündemi belirleyecek kampanyalar yürüttük ve kadınların ekonomi politikalarına aktif katılımını sağlayacak stratejiler geliştirdik.

2011 yılının Mayıs ayında, ülke seçime giderken yayınladığımız basın açıklamamız, hem iktidar ve muhalefet partilerini eleştiriyor hem de partilerin kadın istihdamının düşüklüğüne ilişkin söylemlerinin ve önerdikleri politikaların, gerçeklikten uzak olduğunu, somut verilere dayanarak ve kadınların yaşam deneyimlerinden örneklerle anlatıyordu. “Kadınlar İçin İnsana Yaraşır İş” başlığıyla yaptığımız bu

¹⁴ Bu tasarı 15 Mayıs 2008 tarihinde aynı isimle onaylanarak yasalaştı ve 26 Mayıs 2008’de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi. Yasa maddeleri için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/05/20080526-5.htm>

¹⁵ Söz konusu değerlendirme için bkz. <http://www.keig.org/is-kanunu-ve-bazi-kanunlarda-degisiklik-taslagina-dair-aciklama-mayis-2008/>

açıklamamızda, iktidar partisi AKP ve ana muhalefet partisi CHP ile ilgili şu saptamalara yer vermiştik:

“Günümüzde, seçime giden Türkiye’de partilerin seçim propaganda- larında kadın istihdamı ön sıralarda yer bulamıyor. Seçim beyanatla- rında gerek AKP, gerekse CHP’nin öncelikli sorun olarak yoksulluk- la mücadele temasını ön plana çıkardığını ve aynı zamanda sosyal yardımlar ve aile sigortası gibi araçların yoksullukla mücadelede kullanılacağını sıkça dile getirdiklerini görmekteyiz. Ne var ki bu programlarda yoksulluğun istihdam ve kadınlarla olan bağlantısı göz ardı ediliyor. Oysa kadınların istihdamının önündeki engellerin kaldı- rılması yoksullukla mücadelenin en önemli ön koşullarından biridir.

Türkiye’de kadın istihdamının bu denli düşük olmasının tüm neden ve sonuçlarının ortaya çıkarılması, bu konuya ilişkin tüm etki alan- larının birlikte düşünülmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin orta- dan kaldırılması, kadınların özgürleşmesi ve insana yakışır işlerde çalışmasının önünün açılması için çok yönlü strateji ve politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.”¹⁶

Yukarıda bahsettiğim 2010/14 sayılı Başbakanlık Genelgesine geri dönersek, bu Genelge ile kadın istihdamını artırma girişimleri, idari bir düzenlemeye konu edilmiş oldu. Kadın istihdamına yönelik faaliyetlerin neler olduğu ve nasıl uygulanması gerektiğini içeren Genelge, kadın istihdamı sorununun Hükümetin en üst düzeyince tanınması açısından önemliydi. Ancak daha da önemli olan husus, söz konusu düzenlemelerin doğru uygulamalarla hayata geçirilmesi ve izlenmesi idi.

Bu noktada, hem kadın emeği ve istihdamına dair merkezi yö- netim kurumlarının, bu kurumların il örgütlenmelerinin, yerel yöne- timlerin ve illerdeki meslek odalarının çalışmalarını incelemek hem de Genelge maddelerinin hayata geçirilip geçirilmediğini izlemek üzere, KEİG Platformu olarak, 2012 yılında bir araştırma yürüttük. Araştırma sonucunda Genelge’nin, çok az sayıdaki istisnai kurum ve il dışında hatırlanmadığı/bilinmediğini; genelge maddelerinin bir kısmının göstermelik tedbirlerle hayata geçirildiğini, bir kısmının hiç geçirilmediğini; bir kısmının da bazı kentlerde, çoğunlukla kısa

¹⁶ Açıklamanın tamamı için bkz. <http://www.keig.org/kadınlar-icin-insana-yarasir-is-mayis-2011/>

sürelî projeler yoluyla sağlandığını saptadık. İçeriğinde yer alan maddelerde belirsiz ifadelerin kullanılması ve hayata geçirilmeme-leri durumunda uygulanabilecek herhangi bir yaptırım mekanizma-sına yer verilmemesi neticesinde Genelge'nin etkisinin sınırlı oldu-ğunu gözlemledik.

KEİG Platformu olarak üzerinde çalıştığımız ve sonuçlarını yayın-ladığımız diğer bazı konular ise şunlar oldu: Sosyal Güvenlik Yasasın-daki değişikliklerin feminist bakış açısından eleştirisi, erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetleri, çalışma yaşamında eğretilik, eğreti istih-dam ve atipik istihdam biçimleri, özel istihdam büroları aracılığıyla geçici iş ilişkisi ile Türkiye'de kadın kooperatifleşmesi.

Yukarıda bazı örneklerini sıraladığım çalışmalarımız esas olarak 2006 ile 2019 yılları arasında gerçekleşti.¹⁷ Platform, çalışmalarını, yıllık planlamalarla kollektif biçimde yürüttü. Platform faaliyetlerinin koordineli ve etkili biçimde yürüyebilmesi için gereken işleri sekre-tarya adıyla bir ekip üstlendi; çeşitli illerde yer alan platform üyesi örgütlerin bilgi, deneyim ve veri paylaşımları için iletişimi örgütledi. Hem yerelde kadın emeği ve istihdamına ilişkin çalışmalar bir ara-ya getirilmeye çalışıldı hem de ülke gündeminde konuyla ilgili öne çıkan durumlar tüm üyelerle birlikte masaya yatırıldı. Bu çalışmalar sonucunda yukarıda değindiğim basın açıklamaları, politika metinleri, araştırma raporları, konferans, panel sonuç kitapları gibi çok sayıda ürün ortaya çıkardık. Bu şekilde ortaya çıkan metinler, KEİG Plat-formunun bileşenlerinden biri olan Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar-KEFA'nın yaptığı değerlendirmelerle birleştirilerek kamuoyuna sunuldu. Her konuda yerelde ve merkez illerde toplantı-lar yapılarak elde edilen sonuçlar tüm taraflarla paylaşıldı. Bu şekil-de bir yandan doğru bilgi ve veriye erişim sağlanırken diğer yandan da yereldeki kadın örgütlerinin çalışmalara katılma yoluyla deneyim kazanmaları ve ekonomi politika faaliyetlerini gündemlerine almaları mümkün hale geldi. Yayınların sade ve anlaşılır dille yazılması ilkesi sayesinde, ekonominin eril, erişilmez, anlaşılmaz olduğu şeklindeki algı yanılması boşa çıkarıldı.

¹⁷ Okurlar, çalışmalarımızın tümüne <http://www.keig.org/> sitesinden erişebilir.

Feminist politikayı içselleştirmiş kadınların ortak kararı ile KEİG Platformu, platform üyelerinin bir üst kurulu şeklinde yapılandırılmadı. KEİG Platformunun üst kurul haline gelmesini istemememizin nedeni, Türkiye’de kadın örgütlenmelerinin liderlerle ve merkez illerdeki kadın örgütlenmeleri ile özdeşleştirilmelerine ve bu durumun politik çalışmaların, yerel örgütlenmeleri kapsayacak şekilde her düzeyde etkili olmasının ve yaygınlaşmasının önünde engel oluşturduğuna ilişkin gözlemimizdi.

2019 yılında İzmir’de yapılan KEİG Platformu Genel Kurulunda gündemi, Platform üyelerinin, çalışma yöntemini sorgulama ve yeniden yapılandırma biçimlerine ilişkin tartışması belirledi. Bu tartışmalar bir yıl kadar devam etti ve farklı bir yaklaşımda anlaşarak bir üst yönetim oluşturma kararı alındı.¹⁸ Yönetimi oluşturan kurumların, seçilmelerinden bu yana 2 yıldan uzun süre geçmesine karşın, pandeminin de etkisiyle aktif bir çalışma yürütmediği gözlenmekte.

Kadın emeği ve istihdamı alanında hem akademik bilgi üretimi hem de politika oluşturma doğrultusunda uzun bir süre boyunca önemli çalışmalar yapan, gündem oluşturmaya başaran, güçlü bir akademik arka plana dayalı olmakla birlikte ortaya çıkardığı bilgiyi herkesin anlayabileceği bir şekilde kamuoyuyla paylaşan KEİG Platformunun çalışmaları, belli bir aşamada kesintiye uğradı.

Buna karşın kadın emeği ve istihdamına ilişkin çalışmaların, KEİG Platformunun ilkeleri doğrultusunda kesintiye uğramadan devam ettiğini belirtmek gerekir. Zira KEİG’in bileşenlerinden olan ve 13 yıldır çalışmalarda aktif bir şekilde yer alan Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar-KEFA grubu, bir web sitesi kurarak¹⁹ kadın emeği ve istihdamına ilişkin araştırma ve yayın çalışmalarını aynı şekilde sürdürme kararı almış bulunuyor.

¹⁸ Buna göre, Genel Kurulda belirlenen çalışmaları yürütmek üzere 5 Platform üyesinden oluşan Yönetim Kurulu oluşturulacak ve seçilen Yönetim Kurulu iki yılda rotasyonla değişecektir.

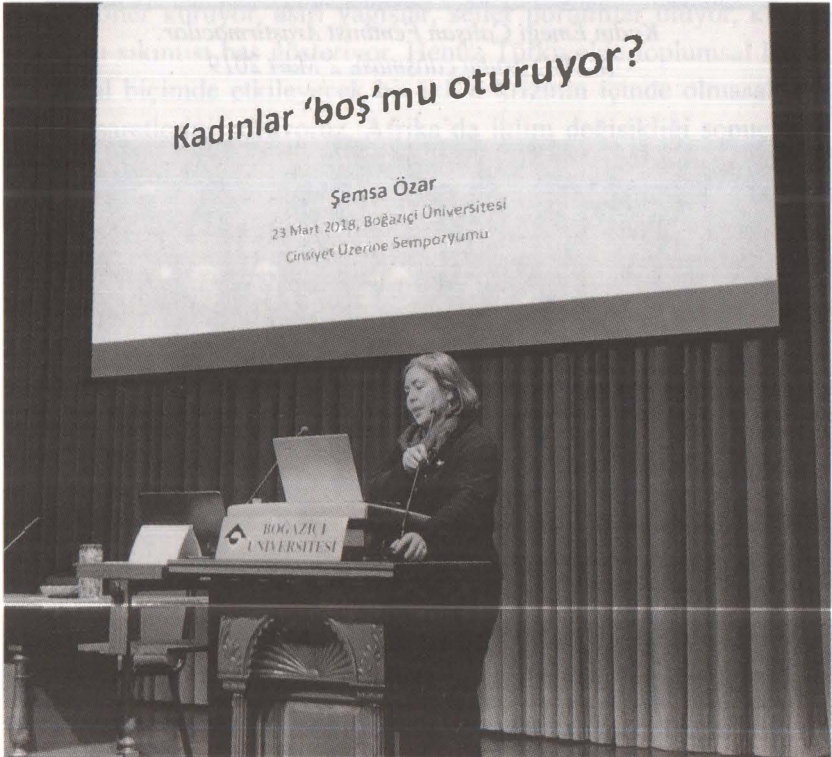
¹⁹ Bkz. <http://www.kefaweb.org/tr>

Kaynakça

Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi (KEİG) (2008, 13 Mayıs). *İş kanunu ve bazı kanunlarda değişiklik taslağına dair açıklama – Mayıs 2008* [Basın Açıklaması]. <http://www.keig.org/is-kanunu-ve-bazi-kanunlarda-degisiklik-taslagina-dair-aciklama-mayis-2008/>

Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi (KEİG) (2011, Mayıs). *Kadınlar için insana yaraşır iş – Mayıs 2011* [Basın Açıklaması]. <http://www.keig.org/kadinlar-icin-insana-yarasir-is-mayis-2011/>

Resmî Gazete (2008, 26 Mayıs). *İş kanunu ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkında kanun*. Kanun No. 5763. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/05/20080526-5.htm>



Cinsiyet Üzerine Sempozyum, Boğaziçi Üniversitesi, 23 Mart 2018.



*Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar
(KEFA) grubu çalışması, 2 Mart 2019*



*KEİG Platformu'nun (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi)
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi Bomonti kampüsünde düzenlediği
Kriz, Kadınlar ve Kadın Emeği Forumu sonrası, 15 Aralık 2018*

İklim Krizi Kapıda Zengin ve Yoksul Ülkelerde İklim Değişikliğine Feminist Perspektiften Bakış

Gülay Toksöz, Emel Memiş²⁰

Giriş

İklim değişikliklerine bağlı doğa olaylarının bu coğrafyada da sıklıkla yaşanmaya başladığına tanık oluyoruz. Yazlar daha sıcak geçiyor, göller kuruyor, aşırı yağışlar, seller hortumlar oluyor, kuraklık ve su sıkıntısı baş gösteriyor. Henüz Türkiye’de toplumsal hayatı radikal biçimde etkileyecek bir iklim krizinin içinde olmasak da, bunun işaretlerini görüyoruz. Afrika’da iklim değişikliği sonucunda geçim imkânlarını yitiren ve Avrupa’da yeni bir hayat kurmayı düşleyen göçmenlerin bindiği derme çatma teknelerin batmasıyla yaşanan felaketleri izliyoruz. Peki, iklim değişikliklerinin etkileri Küresel Kuzey’in zengin ülkeleri ile Küresel Güney’in yoksul ülkeleri arasında nasıl farklı deneyimleniyor? Özellikle kadınlar ve kız çocukları açısından ne tür sorunlar yaşanıyor? Buna çözüm olarak sorunlardan etkilenen kadınlar ve feminist sosyal bilimciler ne tür çözüm önerileri ve politikalar öneriyor?

Bu sorularla yola çıkarak iklim adaleti üzerinde okumaya, düşünmeye ve yazmaya başladık. Aslında konu çok geniş ve hız kesmeden küreselleşen kapitalist sisteme ve toplumsal düzene alternatiflerin neler olabileceği, bu kez insanlığın önüne koyduğu sorunu çözecek kapasiteye sahip olup olmadığı, cevaplanması çok zor bir soru. Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* kitabında insanlığın önüne ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyduğunu, çünkü yakından

²⁰ Sevgili Handan Çağlayan ve Kaner Atakan Türker’e yorumları ve önerileri için teşekkür ederiz.

bakıldığında sorunun kendisinin ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da oluşmakta olduğu yerde ortaya çıktığını söylemişti (2005, s.24). İnsanlık, iklim krizinden ve ona yol açan kaynakların sorumsuz sömürüsüne dayalı kâr amaçlı kapitalist büyüme düzeni ve mantığından kurtulabilecek mi? Sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin üstesinden geldiği bir dünya kurabilecek mi? Zengin ve yoksul ülke halklarının en yoksul kesimlerinin, özellikle kadınların ve çocukların insan onuruna yakışır bir yaşam sürmesi için adil bir gelir dağılımı, adil bir cinsiyete dayalı işbölümü sağlayabilecek mi? Dünyanın pek çok yerinde, yerli halklar ve çoğunlukla da kadınlar tarafından ortak alanların mülkiyet haklarına ilişkin verilen direniş daha geniş kitlelerce desteklenirse, iklim adaleti için gereken politik zemin oluşturulabilir mi?

Yaşamlarımız, sandığımızın ötesinde ortak kaynaklara ve birbirimizin yaşamlarına bağımlı. Yüzyıllar süren emperyalizme ve kapitalist büyümeye rağmen, bu tür ortak kaynakların desteği sayesinde halen pek çok insan yaşamını sürdürmeye devam edebiliyor. Küresel düzeyde yaklaşık 2 milyar insanın orman, balıkçılık, ekilebilir arazi, su ve avlanmadan oluşan ortak kaynaklarla yaşamını sürdürdüğü tahmin ediliyor. Özellikle de toplumsal dışlanmaya maruz kalmış nüfus için müşterek kaynaklar çok büyük önem taşıyor (Perkins, 2019, s.184). Peki ortak malların, müştereklerin korunması, daha fazla metalaşmanın önlenmesi, piyasanın dışında ve sermayeden bağımsız olarak, kolektif biçimde üretim yapmamızı sağlayacak bir düzen kurulabilir mi? Sürekli artan tüketim üzerinden ekonomik büyümeye dayanan bu toplumsal düzen anlayışı değişebilir mi? Gelişmiş ülkelerde ekolojik bakış açısıyla yürütülen tartışmalarda yaşamın sürdürülmesi bakımından olumlu sonuçları olacağı beklenen iktisadi küçülme ya da meta-dışılaştırmanın²¹ nasıl sağlanabileceği soruluyor, cevap aranıyor. İktisadi, esasen insan yaşamını merkeze alan ve kolektif iyiliği amaçlayan bir bilim olarak tanımlayan ve toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen feminist iktisat yaklaşımı, bakım emeğinin tüm ekonomik

²¹ İşgücü piyasasında metadışılaştırma bireylerin ve ailelerinin işgücü piyasasına katılımdan bağımsız olarak toplumsal açıdan kabul edilebilir yaşam standartlarına sahip olması olarak tanımlanabilir (Esping-Andersen, 1991).

sistemlerde toplumsal refahın sağlanmasındaki önemini vurguluyor. Hâlihazırda metalaşmamış olan ancak cinsiyet temelinde eşitsiz dağılan bakım işlerinde eşitliğin sağlanmasının iklim krizlerinin önlenmesine de katkı sağlayabileceğini öne sürüyor. Bakım işlerindeki eşitsizliğin giderilmesi için önerilen çözümler arasında bu işlerin piyasaya entegre edilmesi sıklıkla tartışılıyor. Ancak ekonomik büyüme yerine küçülmeye odaklananlar, işgücü piyasasındaki ücretli çalışma saatlerinin kısaltılmasıyla, erkeklerin de bu yükü eşit biçimde üstlenmelerinin sağlanmasıyla hem ekolojik hem de toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilceğini söylüyor.

Peki, Küresel Kuzey'de, gelişmiş zengin ülkelerde yürütülen bu tartışmaların Küresel Güney'deki²² yoksul ülkelerde iklim değişikliğine dair yaşanan olumsuz gelişmeleri etkileme şansı var mı? Geliştirilen küçülme yönelimli öneriler yoksul ülkelerde temel ihtiyaçlarını karşılamak için çok zor koşullar altında çalışan ve yaşamını sürdüren insanlar için ne kadar geçerli? Konuya giriş niteliğindeki bu makalede sorduğumuz sorulara cevap bulmak kolay değil. Umarız ki bu sorular genç sosyal bilimcilerin iklim krizini ve ekonomik sistemdeki adaletsizlikleri feminist perspektiften çeşitli boyutlarıyla ele almalarına ve yanıt aramalarına vesile olur.

İklim Değişikliğinin Yarattığı Sorunlar ve Birleşmiş Milletler

İklim değişikliği son otuz yıldır dünya kamuoyunun gündeminde. 1992 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) ve BM Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin 1990'dan bu yana hazırladığı çeşitli raporlar var. Bu raporlar iklim değişikliğinin yarattığı risklerin eşitsiz bir biçimde dağıldığını ve yoksul halklar üzerinde daha olumsuz etki yarattığını ortaya koymakla birlikte gelişmiş ülkeler bu süreçten daha az etkilendikleri için harekete geçmekte yavaş davranıyorlar. Bu eşitsizliğe dikkat çeken

²² Küresel Güney terimi en genel olarak Afrika, Orta ve Güney Amerika, Güneydoğu Asya ve Ortadoğu bölgesindeki ülkeleri kapsayacak biçimde kullanılıyor. Daha az gelişmiş, daha sınırlı kaynaklara sahip olan bu ülkeler, resmen tanınan 184 ülkenin en az 150'sini oluşturuyor (Sen Roy, 2018, s.vii).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) İnsani Gelişme Raporu 2007/2008 de iklim değişikliğiyle mücadele konusuna ayrılmıştı. Rapora göre küresel ısınma, atmosferde biriken sera gazlarının öngörülme-yen hızlarda artmasına bağlıydı ve eğer önlem alınmazsa küresel sıcaklık yüzyıl sonuna kadar 5 dereceden fazla artabilirdi. Tehlikeli eşik 2 derece artışa ulaşılmasıyla aşılmış olacaktı. Küresel ısınmanın esas sorumluları zengin ülkeler ve vatandaşları iken bunun bedelini yoksul ülkeler ve onların vatandaşları ödemekteydi. Ekolojik karşılıklı bağımlılık sonucu gelişmiş ülkelerin tüketim kalıpları, yoksul ülkelerin kırsal topluluklarının ve gecekondu sakinlerinin yaşamını olumsuz etkilemekteydi. Örneğin gıda güvenliği ve tarımda rekolte düşüklüğü yüzünden, yoksul çiftçiler, artan gıda fiyatları yüzünden kent yoksulları zor durumda kalıyordu. Doğal afetler yerel toplulukları etkilediğinde, kadınlar ve çocuklar bundan daha olumsuz etkileniyor ama bu durum yeterince dikkat çekmiyordu. Riski günümüzde yoksullar taşısa da, yarın tüm dünya ve gelecek kuşaklar taşıyacağı için, BM üyesi ülkeler acilen karbon emisyonlarını sıfırlamak için eyleme geçmeye çağırıyordu. Ülkelerden 1997’de imzalanan ve 2012’de bitecek olan Kyoto Protokolü’nün devamı niteliğinde yeni bir işbirliğini başlatmaları ve zengin ülkelerin yoksul ülkeleri desteklemeleri talep ediliyordu.

Kyoto Protokolü kapsamında iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması için pek çok ülke tarafından verilen taahhütler yerine getirilmedi. Bunu izleyen 2015 Paris İklim Anlaşması’nın amacı 21. yüzyılda küresel sıcaklık artışını 2 derecenin altında tutmak ve sanayi devrimi öncesi seviyeleri 1,5 derecelik bir artışla sınırlandırabilmek için çaba sarf etmek olarak belirtildi. Buna göre ülkelerin küresel iklim eylemlerine, kendi imkânları doğrultusunda mümkün mertebe katkı sunmaları öngörüldü.²³ Küresel ısınmanın esas sorumluları zengin ülkeler olsa da, küresel Güney’in Çin, Hindistan, Brezilya gibi kimi ülkelerinde yürütülen geleneksel kalkınma hamleleri bu ülkelerin karbon emisyonlarının toplam emisyon içindeki payının hızla yükselmesine yol açıyor (Doğru ve Gökalp Alıcı, 2019, s.24). Böylece karbon emisyonlarının azaltılması için fosil yakıtlardan vazgeçilmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme mücadelesini küresel

²³ <https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587>

Güney ve Küresel Kuzey arasındaki bir mücadele olarak tanımlamak zorlaşıyor, mevcut durumu korumak ve değiştirmek isteyen taraflar giderek bulanıklaşıyor. Paris Anlaşması Kyoto Protokolü'ne göre iklim adaleti ve insan haklarını daha fazla dikkate alıyor gibi görünse de, sera gazlarının emisyonlarının azaltılması konusunda bağlayıcı bir hüküm yerine, tarafların gönüllü katkılarına yer vermesi nedeniyle dile getirilen kaygıların sadece söylem düzeyinde kaldığı söylenebilir.

İklim değişikliği sonucu ortaya çıkan olumsuz koşulları değiştirmek, iklim adaleti tartışmalarını gündeme getirdi ve bu kavram etrafında örgütlenen çeşitli toplumsal hareketlerin doğmasına yol açtı. İklim Adaleti Hareketi 1980'lerde Birleşik Devletler'de çevreyi kirleten tesislerin özellikle yoksul siyahların yaşadığı yerlerde kurulmasının gerisindeki ırkçılığa tepki olarak örgütlenen Çevresel Adalet Hareketi'nin bir uzantısı olarak ortaya çıktı. Bu hareket zaman içinde küresel ölçekte geniş bir tabana yayılan, sadece iklim adaleti savunucularını değil, aynı zamanda doğa korumacıları, yerli halkları, neoliberal politika ve kapitalizm karşıtlarını da bünyesinde barından bir kapsama ulaştı (Kaya, 2017, s.92). İklim adaleti hareketlerinin çalışmalarının somut bir manifestosu 2002 Bali İklim Adaleti Prensipleri oldu. 27 başlıktan oluşan İlkeler, hükümetler ile dev petrol, kömür ve enerji firmaları gibi özel çıkar grupları tarafından teknik bir alana sıkıştırılmış iklim değişikliği müzakerelerinin, sosyal adalet, insan ve yerli topluluklarının haklarına doğru genişletilmesinde önemli bir adım oldu. İlkeler, iklim değişikliğinin etkilerinin Küçük Ada Devletleri, kıyı halkları, yerel topluluklar, yerli halklar, balıkçılar, yoksul insanlar ve tüm bu gruplar içinde özellikle kadınlar, gençler ve yaşlılar tarafından orantısız bir şekilde hissedildiğini, özellikle de çocukların ve yaşlıların sağlığını tehdit ettiğini belirterek yerli halkların ve etkilenen toplulukların iklim değişikliğiyle ilgili süreçlerde söz ve karar sahibi olmasını talep ediyordu. Endüstrileşmiş ülkelerin hükümetleri ve ulus-ötesi şirketlerin sera gazı emisyonunun esas sorumluları olarak dünyanın geri kalanına ekolojik açıdan borçlu olarak tanınmasını, iklim değişikliği mağdurlarının haklarını korumak için tazminat ödemelerini istiyordu. Tüm canlılar adına sürdürülebilir bir gezegen için temiz, yenilenebilir, yerel olarak kontrol edilen ve düşük etkili

enerji kaynaklarının oluşturulmasını ve yoksullar, kadınlar, kırsal ve yerli halklar dahil olmak üzere herkesin ekonomik ve sürdürülebilir enerjiye erişim hakkı olduğunun altını çiziyordu. 2007’de Bali’de BMİDÇS (BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi) 13. Taraflar Konferansı’nda “İklim Adaleti Şimdi!” Küresel koalisyon ağı kuruldu (Aktaran Doğru ve Gökalp Alıca, 2019, s.53-56).

Sivil toplum örgütleri BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi bağlamında hükümetlerin bir araya geldiği yıllık konferanslarda gözlemci olarak yer alıyor. Feminist örgütlerin içinde yer aldığı kadın ve toplumsal cinsiyet destek grubu, yerli halkların, gençlerin, tarım işçilerinin çıkarlarını savunan örgütlerin destek grupları, çevre örgütleri, sendikalar ve bağımsız araştırma kuruluşlarının yanı sıra kadınların çıkarlarını temsil etmek, toplumsal cinsiyet adaleti olmadan iklim adaleti olmayacağını vurgulamak üzere çalışmalar yürütüyor.²⁴ Paris Sözleşmesi’nde sorunun çözümünün ağırlıkla piyasa mekanizmalarına bırakılmasının iklim aktivistlerini büyük hayal kırıklığına uğrattığını belirten Kaya (2017) iklim adaleti hareketinin gücü ile iklim değişikliğine ilişkin hukuki çıktılar arasında retorik düzeyde güçlü ancak eyleme yönelik politikalar düzeyinde zayıf bir ilişki olduğu saptamasında bulunuyor.

BMKP 2020 İnsani Gelişme Raporu’nun ana teması yeniden iklim değişikliğiyle bağlantılı olarak insani gelişme ve Antroposen/insan çağı üzerine. 2007/2008 İnsani Gelişme Raporu’ndan bu yana geçen zamanda durumun ağırlaştığı, Covid-19’un gölgesinde geçen 2020 yılının karanlık bir yıl olduğu, hayvanlardan insanlara geçen patojenlerden kaynaklanan hastalıkların özünde iklim değişikliği, derin eşitsizlikler, çatışma ve kriz nedeniyle insanların yurtlarını terk etmeleri gibi ağır sorunların yarattığı bir sonuç olduğuna değiniliyor. Bütün bu gelişmeler dünyanın antroposen diye tanımlanan yeni bir çağa girdiğini ve artık yerkürenin geleceğini belirleyecek olanın insanların eylemi olduğunu gösteriyor. Sanayi devriminden bu yana geçen son üç yüz yılda fosil yakıtların artan kullanımı, ormansızlaştırma dünyayı büyük bir hızla değişime uğrattı ve özellikle karbon emisyonlarının artışı

²⁴ <https://womengenderclimate.org/our-background/>

küresel ısınmaya yol açtı. Küresel ısınmanın ana sorumlusu gelişmiş ülkeler olmakla birlikte, aşırı hava olayları (kuraklıklar, fırtınalar, aşırı yağışlar ve sel taşkınları, deniz seviyesinin yükselmesi vb.) esas olarak yoksul ülkelerde daha sık yaşanıyor ve bu ülkelerin halkları büyük felaketlere maruz kalıyor. Dolayısıyla BMKP ülkeleri ve devletleri gelecek için ciddi tehdit yaratan iklim değişiklikleri karşısında fosil yakıtlardan vazgeçmeye yönelik acil önlem almaya çağırıyor. Standart İnsani Gelişme Endeksi'ni doğa temelli insani bir gelişme için ülkenin kişi başına karbondioksit emisyonu olarak tanımlanan karbon ayak izine göre uyarlayarak, "Gezegensel Baskılara Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi" olarak yeniden hesaplıyor. Gelişmiş ülkelerin karbon ayak izlerinin yüksekliğine dikkat çekiyor.

İklim Sorunlarının Toplumsal Cinsiyet Boyutu ve Küresel Güney'de Yaşananlar

Kadınların ve kız çocuklarının iklim değişikliklerinden kaynaklanan sorunlardan erkeklere kıyasla daha çok etkilendiği birçok çalışmada ele alındı. Özellikle 2005 yılında ABD'nin New Orleans kentinde yaşanan Katrina Kasırgası çok büyük bir felakete yol açtı ve ölenlerin ezici çoğunluğunun Siyahlar olması, felaketin ırk, sınıf ve yoksullukla ilgili kesişen boyutlarını ortaya çıkardı. Feministler ölenlerin ve de felaketi yaşayanların çoğunluğunun kadın olması nedeniyle sadece biyolojik cinsiyet farkının değil, toplumsal cinsiyet farklarının da kadınların aleyhine işlediğini gösterdiler. Kız çocuklara ve kadınlara yüzme öğretilmemesi, felaket esnasında çocukları kollarındayken yüzememeleri veya tırmanamamaları kayıp sayılarını yükseltmişti. Yoksulluk nedeniyle kadınların kasırgaya ilişkin güncel haberlere erişimlerini sağlayacak iletişim araçlarından ve şehir dışına kaçmalarını sağlayacak taşıtlardan yoksun olmaları bütün dezavantajları katlayarak ağırlaştırmıştı. Böylece doğal veya insan kaynaklı felaketlerde toplumsal cinsiyet boyutlarını görmenin önemi açığa çıktı (Seager, 2006, s.2-3). ABD'deki kasırga felaketi tüm dünyanın ilgisini çekse de, dünya çapındaki sel taşkınlarında tehlikeye maruz kalan nüfusun %80'i Küresel Güney'in 15 ülkesinde yaşıyor. Yoksulluk ve kadınların hareketliliğini kısıtlayıcı baskıcı sosyal normlara

bağlı olarak Sri Lanka, Endonezya, Bangladeş gibi ülkelerde 2000’li yıllarda yaşanan sel taşkınlarında ölenlerin daha yüksek bölümünü kadınlar oluşturdu (Sen Roy 2018, s.82-83).

BM 2007/2008 İnsani Gelişme Raporu kadınların başta sınırlı hakları ve imkânları olmak üzere tarihsel dezavantajlarının onları iklim değişikliğine karşı oldukça savunmasız hale getirdiğini belirtti (2007, s.82). BM Çevre Programının Toplumsal Cinsiyet ve Çevre Politika ve Strateji 2014-2017 Belgesi de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin en yoğun olduğu yerlerde kadınların iklim değişikliklerinden daha ağır biçimde etkilendiğini vurguladı. Küresel Güney’de kadınların ve kız çocuklarının gıda yetiştiricileri, su ve yakıt toplayıcıları ve bakıcılar olarak geleneksel sorumlulukları, onları mevcut doğal kaynaklara yakından bağlıyor ancak çevresel koşullar mevcut cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle kadınların ve erkeklerin yaşamlarını farklı etkiliyor. Kadınlar sınırlı arazi mülkiyeti veya kullanım hakları; doğal kaynak varlıklarına erişimlerinin engellenmesi; karar alma sürecine katılım fırsatlarının kısıtlanması; temel eğitime sınırlı erişimleri; piyasalara, sermayeye ve teknolojilere erişimlerinin eksikliği ve evin içinde ve dışında sorumlulukların çifte yükü nedeniyle çevresel sorunlarla mücadelede daha fazla güçlüklerle karşı karşıya kalıyor.²⁵

BM’ye bağlı kurumların iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerinde çok sayıda yayını var. Bu raporlar dünyanın farklı kıtalarında, farklı bölge ve ülkelerinde kadınların ve kız çocukların nasıl orantısız etkilendiklerini gösteriyor. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü’nün yayınları iklim değişikliklerinin sağlık açısından büyük önem taşıyan temiz su, hava kalitesi, altyapı ve barınma, gıda tedariği ve özellikle kırsal kesimde sağlık hizmetlerine erişimi doğrudan etkilediğini, ishal, sıtma, humma, kolera gibi hastalıkların yaygınlaştığını, aşırı sıcak havaların kardiyovasküler ve solunum yolu hastalıklarından ölümleri artırdığını söylüyor. Yoksul ülkelerde özellikle kırsal kesimdeki kadınların sağlık hizmetlerine erişimlerinin çok daha sınırlı olması, kadınlar arasında bulaşıcı olan ve olmayan hastalıkların daha fazla görülmesine yol açıyor (Sen Roy, 2018, s.57-69).

²⁵ <https://www.unep.org/explore-topics/gender/why-does-gender-matter>

Yağışların azalması kadınları ve kız çocukları doğrudan etkiliyor. Su kaynaklarına erişmek için çok daha uzaklara gitmek zorunda kalmaları, ağır su kaplarını taşımaları omurga ve boyunda ciddi sakatlıklara yol açıyor, ayrıca onları yollardaki cinsel taciz ve tecavüz risklerine açık hale getiriyor (Sen Roy, 2018, s.79).

Yaşanan güvenlik sorunlarına çarpıcı bir örnek, Afrika'da Sahra Çölünün güneyindeki yarı kurak bölgede yer alan Çad gölü çevresi. Kuzey Nijerya'da değişen iklimle birlikte yağışların öngörülemez hale gelmesi çiftçiliği, meraları ve su kaynaklarını etkiledi ve geçim kaynaklarını daha güvensiz hale getirdi. Doğal kaynaklar azalırken nüfusun artması, meraların tahsis edildiği çiftçilerle sığır besiciliği yapan göçebe toplumlar arasındaki gerilimleri artırdı. Gruplar arasında silahlı çatışmaların yaygınlaştığı bölgede şeriatçı Boko Haram vahşi saldırılarda bulunuyor. Şiddet, kıt kaynaklar arası paylaşımdan kaynaklansa da, cinsiyetle ilgili boyutlara sahip ve kriz genellikle genç erkek çobanlar ile çiftçi topluluklarındaki kadınlar arasında yaşanıyor. Çatışma bölgeleri arasında, sığırlar sulanırken kadınların su almaya gittikleri su kaynakları ve kadınlar yalnızken çobanların daha çok saldırdıklarını bildirdikleri tarım arazileri de var. Hem çiftçi hem de çoban erkekler tecavüz ediyorlar. Kadınlara yönelik cinsel şiddet de dahil olmak üzere saldırılar, koruyucu erkeklik normları çerçevesinde çatışmayı artırıyor, erkekleri "kadınları" saldırıya uğradığında misilleme yapmaya zorluyor (Chitra Nagarajan, UNEP vd., 2020, s.28).

Bir diğer örnek sıklıkla tekrarlanan aşırı iklim olaylarının sonucunda sıcaklık artışının, su kıtlığının, toprağın verimsizleşmesinin yaşandığı Pakistan'dan. Etkiler kırsal kesimde ve kıyı şeridinde daha ağır hissediliyor ve yükselen deniz seviyesi nedeniyle içme suyu tuzlandığından su getirmek, yakacak toplamak için kadınlar daha uzağa gitmek durumunda kalıyorlar. Öte yandan kadınlar içselleştirilmiş ataerkil normlar nedeniyle hane içindeki bakım işlerini kendi sorumlulukları olarak gördüklerinden bu işler hane içindeki diğer kadınlara genellikle kızlara devrediliyor ve bu durum kız çocukların okula gitmesini önüyor (Butt, Shah ve Yahya, 2020). Pakistan aynı zamanda hızlı bir kentleşme sürecinde ve kamu hizmetleri kentleşme hızının

gerisinde kalıyor. İklim değişikliğinin etkileri kentlerdeki istikrarsızlığı şiddetlendiriyor ve aile içi şiddete ve devlet dışı silahlı grupların oluşumuna katkıda bulunuyor. Örneğin, Karaçi’de, “su mafyası” olarak adlandırılan bir gayri resmi su sağlayıcı ağı yasa dışı çıkardığı suyu özel tankerler aracılığıyla topluluklara satıyor. Bu durum toplumda şiddete ve “su mafyası” ile yerel halk arasında kavgalara yol açıyor. Hanehalkı, su güvenliğini etkileyen kuraklıklarda bile, kadınların haneyi sorunsuz bir şekilde yönetmeye devam etmesi bekleniyor. Ancak adınlar, ya evdeki mevcut suyu yönetemedikleri için ya da yeni kaynaklar elde etmek için dışarı çıkarak kadınların hareketliliğiyle ilgili patriarkal normları çiğnedikleri için aile içi fiziksel şiddete maruz kalıyorlar (Sawas, Anwar, Anjum, UNEP vd., 2020, s.36).

Orta Amerika’nın Honduras, Nikaragua, Guatemala ve El Salvador ülkelerinde iklim değişikliğine bağlı olarak azalan geçim imkânlarının yol açtığı göç ve çeşitli hastalıklar, kadınların bakım yükünü artırıyor. Kadınlar, hastalıklardaki artış sonucu (sayısı çoğalan farklı sivrisinek türlerinin neden olduğu solunum yolu hastalıkları, cilt hastalıkları vb. hastalıklar dâhil olmak üzere) su temin etmek ve her yaştan hastaya zaman ayırmak için daha uzun mesafeler kat etmek zorunda kalıyorlar. Yağmur ve kuraklık dönemlerindeki belirsizliğin sonucunda tarımsal üretim azaldığı için kişiler göç ettiğinde kadınların yükü artıyor: “Bir kadın göç ettiğinde, bakımla ilgili görevleri toplumdaki diğer kadınlara düşüyor. Bir erkek göç ettiğinde, kadınlar yüksek iş yükü ve hane reisine ait yeni sorumluluklar üstleniyor. “Dahası, artan sorumluluklarına rağmen, kadınlar arazi kullanımıyla ilgili uzun süredir var olan ayrımcı uygulamalarla karşılaşmaya devam ediyorlar (Christian Aid, UNEP vd., 2020, s.39).

Zorunlu göç, deniz seviyesinin yükselmesi, erozyon ve toprağın tuzlanması nedeniyle risk altında kalan Pasifik’teki küçük ada devletlerinde de yaşanıyor. Kıyılarda yaşayan insanlar evlerini, yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalıyor. Erkekler geçim imkânları için daha uzaklara göç ederken, geride kalan kadınlar hanenin her türlü sorumluluğunu üstleniyor, bölgede yaşanan doğal afetler onların bakım yükümlülüklerini artırıyor (GIZ, 2019).

Diğer yandan çevre hakları uğruna mücadele edenler saldırılara maruz kalıyor, cinayetlere kurban gidiyor veya gözdağı, tutuklama, şiddet içeren saldırılar veya davalarla susturulmaya çalışılıyor. Global Witness'in raporuna göre bu gibi davalarda cinayet kurbanları çoğunlukla erkekler olmakla birlikte, kadın aktivistler kadın olmaya özgü risklerle karşılaşılıyor. Ataerkil toplumlarda kadınlar genellikle arazi mülkiyetinden, doğal kaynakların idaresinden ve karar alma süreçlerinden dışlandıklarından, bu durum, kadınların sesinin ve meşruiyetinin daha baştan sorgulanacağı bir bağlam yaratıyor. Bazı bağlamlarda, kadınların mücadelesi iftira ve "karalama kampanyaları" ile geçersizleştiriliyor. Kadın çevre savunucuları da, özellikle yerlilerin topraklarında madencilik endüstrilerine karşı çıktıkları ortamlarda cinsel şiddet ve tecavüz tehditleriyle karşı karşıya kalıyor. 2016'da, ünlü yerli çevre aktivisti Berta Cáceres'in Honduras'ta öldürülmesi uluslararası ilgi uyandırdıysa da, birçok kadın aktivistin öldürülmesi büyük ölçüde fark edilmeden kalıyor (aktaran UNEP vd., 2020, s.16).

Kadınların çevreyi koruma mücadelesinin uzun bir geçmişi var. Örneğin Kenya'da 1970'lerde farklı sosyal gruplardan kadınlar çevrenin yıkımına karşı yeşil kuşak olarak adlandırılan harekette milyonlarca ağaç dikiyor ve bağlantılı faaliyetlerle kadınlara yönelik eğitimi vb. birleştiriyorlar (Shandra vd., 2008). Hindistan'da Chipko isimli kadın hareketi 1973'de Gopeshwar kentinde bir özel şirketin Kâr amacıyla ağaçları kesme girişimini önlemek için başlıyor. Bölgede aşırı yağışların ağaçların kesilmesiyle yol açtığı toprak erozyonundan zarar gören kadınlar bu kesime direniyorlar ve hareket giderek diğer yerlerde de ağaçlara sarılma eylemiyle yaygınlaşıyor. Kadınların iklim değişikliklerinin sadece kurbanı olmadıklarını, aynı zamanda çevre ve doğayı koruma konusunda mücadele kapasitelerini kanıtlayan Chipko hareketi, kadınların mücadelesinin bir sembolü haline geliyor. Kadınların özgürleşmesinin sadece patriarkal baskılardan değil aynı zamanda kapitalist ekonomik baskılardan kurtulmasıyla olacağını gösteren bir toplumsal hareket olarak tüm dünyada tanınıyor.²⁶ Giderek alandaki çalışmalarda ve yazında öne çıkan yaklaşım, kadınları sadece

²⁶ <https://sayfty.com/chipko-and-the-modern-environmental-movement/>

kurban olarak görmekten, sorunlara çözüm bulunmasını sağlayacak bilgi ve becerilere sahip aktörler olarak görülmelerine doğru evriliyor. Kadınların savunmasızlığına odaklanan bir yaklaşım yerine, onların bilgisi, kapasitesi ve eylemliliğine vurgu yapan, iklim politikalarının oluşturulmasında kadınların sesinin duyulması gerektiğinin altını çizen yaklaşımlara ihtiyaç olduğu dile getiriliyor.²⁷

Kırsal toplulukların iklim değişikliğine karşı direncini artırmak için tarıma ekolojik yaklaşımı ifade eden agroekoloji uygulamaları, katılımcı ilkeleri temel aldıklarında kadınların ekonomik ve sosyal açıdan güçlenmesine katkıda bulunuyor. Örneğin Brezilya'daki agroekoloji çalışmalarında feministler 2000'lerin başından itibaren kadınların özellikle bitki ve sebze üretiminde ve hayvancılıktaki rollerini açığa çıkartarak toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alan bir bakış açısının yerleştirilmesi için mücadele ediyorlar. Brezilya Amazonları'nda Xingu bölgesinde yaşanan aşırı ağaç kesimi ve ormansızlaştırmaya karşı yerel halkların katılımıyla kurulan Xingu Tohum Ağı, adını aldığı nehrin kıyılarını yeniden ağaçlandırarak suyu korumaya çalışıyor. Ağ içinde yer alan gruplardan biri olan Yarang kadın grubunun ormanlardan topladığı yerel tohumlar satılarak onlara gelir getiriyor (Feitosa ve Yamaoka, 2020). Kadınların çalışmaları karşılığı gelir elde etmeleri, mali kaynaklara kavuşmaları onların güçlenmesine ve seslerinin daha çok duyulmasına katkıda bulunuyor.

İklim Sorunları ve Ekofeminizm

Kadınların doğaya doğal, kültürel ve ideolojik yakınlığına dair söylemler iklim değişikliğiyle ilgili kaygıların dile getirilmeye başlandığı 80'lerden itibaren, kalkınmayla ilgili aktivist çevrelerde ve projelere fon sağlayan kuruluşlarda yaygınlaştı. Ekofeminizm kavramı kadınların manevi veya kavrayış düzeyinde 'doğaya yakın' oldukları inancına dayanıyordu. Ekofeministlere göre Batının aydınlanma sonrası imajı, Asya ve Afrika'nın 'yerli' toplumlarına kendi bilimsel anlayışları ve kalkınma süreçleriyle empoze edilmişti ve kadınlar ile doğa patriarkal kurumlar ve egemen Batılı kültürün ortak baskısına

²⁷ <https://www.unep.org/explore-topics/gender/why-does-gender-matter>

maruz kalıyordu. 1993'de yayınlanan "Ekofeminizm" adlı ünlü kitaplarında Mies ve Shiva kadınlar üzerindeki patriarkal baskı ile kâr amaçlı sömürü ve doğal dünyanın yıkımı arasında ilişki kurarak, kalkınmanın sürekli ekonomik büyümeyi öngören sanayileşmeye dayalı kapitalist modelini ağır biçimde eleştirdiler. Özünde şiddeti barındıran yeni sömürgeci neoliberal projeyi ve metalaştırmayı reddederek yerine geçimlik sürdürülebilir üretimi önerdiler (Cooke, 2020). Ekofeminizmin, anaakım kalkınma yaklaşımını radikal şekilde eleştirmesi çevreci kadın hareketlerine ilham verdi. Ekofeministler, sosyal ve politik dönüştürücü mücadele ve pratiklerin temeli oldu. Aynı zamanda ekofeminist söylemin radikal olmayan başka türlerinin duyulmasıyla, kimi çevreci sivil toplum örgütleri ve fon kuruluşları, bu kadınları çevrenin korunmasındaki başlıca aktörler olarak tanımladılar ve grup çalışmalarına yatkınlıklarından dolayı onları projelerde hedef grup olarak tercih etmeye başladılar.

Öte yandan çevre ve toplumsal cinsiyet ilişkisini dinamik sosyal ve politik ilişkiler bütünlüğü içinde analiz eden diğer feminist yaklaşımlar, ekofeminizmi kadınlar ve doğa arasında olduğunu öne sürdüğü evrenselci ve özcü bağlantı konusunda eleştirdiler. Bu eleştiriler mülkiyet ilişkileri ile işgücü, kaynaklar, ürünler ve kararlar üzerindeki kontrolün insanların çevresel çıkar ve fırsatlarını belirlediğini ortaya koydular, kadınların karşılıksız emeğinin onları kendileri için yürütecekleri gelir getirici faaliyetlerden alıkoyduğunu gösterdiler. Böylece ekofeminizmin doğacı yorumları giderek popülaritesini kaybetti (Leach, 2007). Bu süreçte giderek güçlenen feminist politik ekoloji yaklaşımı feminist kültürel ekoloji, feminist coğrafya ve feminist ekonomi politiğin iç görülerinden yararlanarak ekolojik değişim süreçlerini şekillendiren sınıf, kast, etnik kökene dayalı güç ilişkileri gibi cinsiyetçi güç ilişkilerinin de kaynak erişimi ve kontrolündeki önemli rolünü ortaya koydu ve tartışmaların kapsamını genişletti. Sunulan çerçeve ile ekonomik büyüme ve makro politikalar kapsamında kaynakların kullanımı, erişimi ve dağıtımında iktidar ve siyasetin işleyişinin rolünün incelenmesi mümkün oldu. Çevre tartışmalarının, sanayileşmiş ülkelerde genellikle "hayat kalitesi"ne odaklandığına; Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi gelişmekte olan

lkelerdeyse hayat memat sorunu olduğun ikili yapısına dikkat çekildi (Rocheleau, Slayter ve Wangari, 1996, s.5).

İklim krizi ve toplumsal cinsiyet üzerine yapılan güncel bir derleme, araştırmaların giderek iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanan sorunların, toplumsal cinsiyet temelinde ve esas olarak kaynaklara erişim ve kontrol bakımından, kadınlar ve erkekler tarafından nasıl farklı deneyimlendiği ve bunlara karşı nasıl mücadele ettikleri üzerine yoğunlaştığını gösteriyor. Kadınların, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak, iklim değişikliklerine ilişkin konuların tartışıldığı ve karar alındığı mekanizmalardan dışlanması sorunu literatürde sıklıkla dile getiriliyor; toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında kadınların sayılarının artması, iklimle ilgili tarafların müzakerelerine toplumsal cinsiyetle ilgili konuların dâhil edilmesinin gerektiği belirtiliyor (Cooke, 2020).

Bu konuda AB'ye bağlı EIGE'nin (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği için Avrupa Enstitüsü) geliştirdiği göstergeler iklim değişikliğine ilişkin karar alma mekanizmalarında kadınların ulusal düzeyde, AB düzeyinde ve uluslararası düzeyde ne ölçüde temsil edildiğine bakıyor. Bir diğer gösterge, AB yesi ülkelerdeki üniversitelerde doğal bilimler ve teknoloji alanlarından mezunlar arasında kadınların oranı. Bu göstergeler AB yesi ülkelerde oranların hâlâ eşitlikten uzak olduğunu ortaya koyuyor, kadınlar söz konusu karar mekanizmalarında çoğunlukla orta düzey konumlarda yer alırken, üst düzey yöneticiler arasında azınlıkta kalıyor. Aynı şekilde doğal bilimlerden mezunlar arasında kadınların oranı yüksek iken, teknoloji/mühendislik alanlarında düşük kalıyor (EIGE, 2012).

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin görece yüksek olduğu, dolayısıyla kadınların karar mekanizmalarında temsil edildiği ülkelerde çevrenin daha az zarar göreceği varsayımından yola çıkarak yapılan karşılaştırmalı bir araştırma, kadınların politik statüsü ve kişi başına CO₂ emisyonu ilişkisini ülkeler arası veriler temelinde niceliksel bir analizle test ediyor. 2001-2004 yılı verileri temelinde politik statü ölçüsü olarak kadınların parlamentodaki sayısı, kaç yıldır oy hakkına sahip oldukları ve kabinede kadın bakan sayılarından oluşan politik statü

endeksini (Nugent ve Shandra tarafından 2009'da geliştirilen) kullanıyor. Bağımlı değişken olarak yıllık CO₂ emisyonu/metrik ton alıyor. Hesaplamalar, kadınların politik statüsünün daha yüksek olduğu ülkelerde kişi başına CO₂ emisyonlarının daha düşük kaldığını buluyor. Daha ilerici toplumsal cinsiyet politikalarına sahip ülkelerin daha ilerici çevresel politikalara sahip olmaya eğilimli olduğu sonucuna varılıyor (Ergas ve York, 2010). Toplumsal cinsiyet eşitliği olmadan iklim adaleti olmayacağı önermesinden yola çıkan bir diğer araştırma, 150 ülkenin verilerini yapısal eşitlik modelinde analiz ederek her ülkenin küresel ısınma eğilimlerine olan net katkısı- karbondioksit emisyonları ve ormanlık alan mevcudiyeti- ile karar alma organlarında kadınların oranını karşılaştırıyor. Diğer araştırmaya benzer biçimde karar alma organlarında daha fazla kadın temsiline sahip olan ulusların daha düşük karbon ayak izine sahip olduklarını yani daha az sera gazı emisyonu yoluyla çevreye daha az zarar verdiğini buluyor (McKinney ve Fulkerson, 2015). Öte yandan sadece kadınların masada yani karar alma mekanizmalarında ne ölçüde yer aldıklarına değil, kimlerin masada olduğuna da bakılması gerekiyor. “Masayı değiştirmek, mevcut masada kadınlara daha fazla sandalye vermekten daha dönüştürücü bir hareket”.²⁸ Yani iklim değişikliği sorununa bir sosyal ve ekolojik adalet sorunu olarak bakanların toplumsal cinsiyetlerinden bağımsız olarak masada yer alması gerekiyor. Feministler bugün karşılaşılan çevresel ve sosyal sorunların özünde yatan kaynakların aşırı sömürülmesine, hava kirliliği ve israfa, ülkeler arasında ve ülkelerin kendi içinde eşitsiz üretim ve tüketim örüntülerine yol açan neoliberal ve patriarkal kalkınma modellerine karşı çıkıyorlar. Geri planda Covid 19 salgınının ve dijital teknolojinin büyük ölçüde düzenlenmemiş olmasının yarattığı bilgi kirliliği koşullarında gelişmelere muhalif olanlara yönelik baskılar artarken, feministler küresel ekonomik, mali ve politik sistemlerde köklü değişiklikler olmasını ve seslerinin duyulmasını istiyorlar. Çözüm için daha kısa çalışma sürelerini esas alan bakımı temelli bir feminist ekonomiyi öneriyorlar.

²⁸ Is climate justice a feminist issue? Interview with Sherilyn McGregor <https://www.manchester.ac.uk/discover/people/international-womens-day/our-research-tackling-inequality/climate-justice-feminist-issue/index.htm>

Küresel Kuzey'deki Tartışmalar

Juliet Schor'un 2001 yılında yayınlanan "Üçlü açmaz: küresel ekoloji, yoksulluk ve çalışma süresinin kısaltılması" ve 2005 yılında yayınlanan "Sürdürülebilir tüketim ve çalışma sürelerinin azaltılması" başlıklı makaleleri, kısa çalışma sürelerinin daha düşük karbon ayak iziyle ilişkisini sunan öncü katkılar arasında yer alır. ABD'deki tüketim rejiminin ekolojik olarak sürdürülemez hale geldiğine dikkat çekerek, ekonomik büyümenin ekolojik kısıtlarına dayandığını vurgular. Gelişmiş ülkelerdekine ek olarak Kuzey ülkelerinin tüketim kalıplarının Güney'e aktarılmasıyla, aynı zamanda, yoksul ve nüfusun yüksek olduğu ülkelerdeki artan tüketimin de ekolojik baskıya eklemelendiğini belirtir. Gelişmiş ekonomilerin bitmeyen "ilerleme" arzusuyla yoksul ekonomilerde kaynak yoğun üretim yapısının uzlaşması mümkün müdür sorusuna yanıt arayan Schor, çalışma sürelerinin azaltılmasını çözüm önerisi olarak sunar. Üretkenlik artışlarının artık giderek artan tüketim ve gelire dönüşmemesi gerektiğini, çalışma saatlerinin azaltılarak bu tüketim artışlarının dengelenmesi gerektiğini savunur. Böylelikle, daha fazla doğal kaynak kullanılmadan sürdürülebilir bir tüketim düzeyinin mümkün olabileceğini gösterir. Sürdürülebilir tüketim düzeyi, toplumsal olarak anlamlı ve gerekli olan emek saati olarak düşünülürse bu düzey Gorz'a göre (1993) herkesin daha az çalışma süreleriyle daha iyi koşullarda çalışabileceği biçimde kurgulanabilir. Ekolojik gereklilik nedeniyle çalışma sürelerinin azaltılmasıyla zamanın özgürleşmesi, yaşam tarzı ve sosyal ilişkilerde normatif olarak arzu edilen değişikliklere dönüştürülebilir: "...yaşayan çevrenin ekolojik savunması, yaşayan bir dünyanın yeniden inşası için gerekli koşulları destekler. Her ikisi de yaşamın ve yaşanılan çevrenin ekonominin egemenliğinden kurtulmasını gerektirir; her ikisi de ekonomik rasyonalitenin geçerli olmadığı faaliyet alanlarının büyümesini gerektirir." (s.65). Buna göre, ekonomik faaliyet ancak kendisinden başka bir şeye hizmet ettiğinde bir anlam ifade eder. Uzun çalışma saatlerinin ekolojik açıdan olumsuz etkilerini ortaya koyan çalışmalar, ABD ve Avrupa'da çalışma süresinin azaltılmasına dair yükselen talepleri de güçlendiren, destekleyici bulgular ortaya koymuştur (De Graaf, 1993).

Anaakım iktisatçıların küresel ekonominin ekolojik etkileri üzerine tartışmalarında, teknolojik gelişmeyle birlikte rekabetçi piyasa mekanizmasının otomatik olarak ekolojik kısıtları aşan büyüme sağlayacağı ve aynı zamanda çevre sorunlarına da çözüm getireceği öngörülür. Serbest piyasanın küreselleşmeyle gücünü derinleştiren beklentilerden biri, piyasanın otomatik olarak üretkenlik artışlarını sağlayacağıdır. Oysa ne üretkenlik artışı ne de çevreye duyarlı üretim veya tüketim, tarihsel olarak piyasa güçlerinin otomatik bir sonucu olmamıştır. Örneğin gıda fiyatlarındaki artışlarla ortaya çıkan gıda krizleri bunun aksini gösterdiği gibi tam da küreselleşmenin eşitsizlikçi güçleri nedeniyle otomatik olma ihtimali yok gibidir. Dünya Ticaret Örgütü'nün düzenleyicisi olduğu ticaret anlaşmaları gereği, gelişmiş ülkelerin tarımsal üretimi sübvansiyon etme imkânına sahip olduğu uluslararası rejim, dünya pazarına açık olan gelişmekte olan ülkelerde artan gıda üretimine yönelik yatırımlar konusunda büyük bir belirsizlik yaratır. Mevcut yüksek fiyatlar dünyanın her yerinde gıda üretimini teşvik etse dahi, birçok gelişmekte olan ülkede kurulu kapasite, sübvansiyonlu ithalatlardan kaynaklanan rekabet nedeniyle düşer (Memiş ve Montes, 2005).

Ekoloji alanındaki çalışmalar da yeşil teknoloji ve yatırımlarla doğal kaynak kullanımının önemli ölçüde azaltılabileceğini savunur. Ancak çevreye duyarlı teknolojilere geçiş, diğerlerine kıyasla daha yüksek araştırma-geliştirme yatırımları gerektirdiğinden, yüksek maliyetlere sahiptir. Yeşil teknolojilerin yayılma hızları bu nedenle düşüktür ve yoksul ülkelerdeki hızlı tüketim artışlarının doğal kaynakların tahribatına yol açmadan gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir. Ekolojik bakımdan etkin teknolojik gelişmeler üretim ve tüketimin büyüme hızının gerisinde kaldığından, yeşil teknolojilerin yeterli bir çözüm oluşturmadığı ampirik bulgularla da desteklenir (Hayden ve Shandra, 2009). Ne iktisat alanındaki ne de ekoloji alanındaki bu tartışmalar, Schor'un sözünü ettiği çıkmaza çözüm bulmada yeterli değildir. Gelişmiş ülkelerde sürdürülebilirliği sağlayacak olan, her iki grubun da ciddiye almadıkları bir çözüm olan çalışma saatlerinin azaltılması yoluyla ve dolayısıyla tüketimin kısıtlanmasıyla mümkün olabilir (Schor, 2005).

Çalışma saatlerinin kısaltılması ve başka faaliyetlere harcanabilecek zaman artışının insan yaşamını nasıl etkilediğine dair ampirik çalışmalar etkileşimi farklı boyutlarıyla inceleyerek katkı sağlamıştır (Coote vd., 2010). Ekonomik büyüme, teknoloji ve nüfus artışının CO₂ emisyonları üzerindeki etkilerini çok ülkeli analizlerle inceleyen çalışmalarda uzun çalışma saatleriyle, sera gazı emisyonları arasında pozitif korelasyon gözlenmiştir (Dietz ve Rosa, 1994; 1997; York vd., 2003; Dietz vd., 2007). İzleyen yıllarda yapılan araştırmaların bazıları çalışma süresinin azaltılmasının enerji tüketimine etkisini (Rosnick ve Weisbrot, 2006); diğerleri ise çoğunlukla Avrupa ülkeleri ile kısıtlı kapsamda da olsa, zaman kullanımı anket verilerini kullanarak farklı hane halklarına odaklanarak, hane halkı hareketliliği, hane bireylerinin farklı faaliyetleri ile karbon ayak izi etkilerini ortaya çıkarmıştır (Smetschka vd., 2019; Buhl ve Acosta, 2016).

Pullinger Birleşik Krallık üzerine yaptığı çeşitli araştırmalarda çocuklu çiftlerden oluşan hanelerin tüketiminden kaynaklanan toplam sera gazı emisyonlarının, çiftin çalışma saatleri ile doğrudan ve dolaylı (gelir/tüketim) etkileri göz önüne alındığında pozitif yönde ilişkili olduğu sonucunu elde etmiş ve bunun iş yaşamı ve aile yaşamına ilişkin politikalar için önemli çıkarımları olduğunu belirtmiştir (2009). İş-yşam dengesinin sağlanmasını kişilerin haftalık çalışma sürelerinin azaltılması, çalışma hayatlarına istedikleri bir dönemde eğitim, bakım vb. nedenlerle ara vermeleri veya her ikisinin bir arada uygulanması gibi farklı senaryolar üzerinden ele alan yazar, iki farklı modelin bir arada uygulanması durumunda çalışmaya bağlı karbon ayak izinin en yüksek düzeyde azaltılabileceğini ortaya koymuştur. Çalışma zamanının kısaltılması sera gazı emisyonlarını azaltırken aynı zamanda hane içi cinsiyetçi işbölümünü de dönüştürerek toplumsal cinsiyet eşitliğine de katkıda bulunabilir. İşgücü piyasasında daha az çalışmanın ve kariyere ara vermenin herkes için desteklenmesi, ücretli ve ücretsiz bakım emeği zamanının daha adil dağılımını sağlayabilir. Özellikle düşük gelirli haneler için çalışma sürelerinin gelirlerinde bir kayıp olmadan azaltılması için telafi edici destekler sunulması önemlidir (2010). Ayrıca yüksek gelirli gruplarda kişi başına tüketimin azaltılması çevresel etkilerin azaltılması bakımından daha etkilidir (2014).

Öte yandan ekonomik eşitsizliklerin korku temelli popülizm üreterek iklim değişikliğine karşı mücadele için gereken politika alanını da kısıtladığı göz önüne alındığında (Perkins, 2019, s.184) toplumun tüm fertlerinin güvenliği, geçimi, sosyal ve ekonomik gereksinimlerinin sağlanmasıyla demokratik yollardan iklim krizlerini önleyecek mücadelenin demokratik yollardan verilebileceği açıklığa kavuşur.

Küresel Kuzey için kapitalist ekonomik paradigmayı sorgulayan ve çevresel sürdürülebilirliği sosyal adalet ile birleştiren “küçülme/büyümeme” yaklaşımını tartışan feminist iktisatçılar ekonomiyi oluşturan ticari ve sınai sektörlere ek olarak doğa ve bakım işi sektörlerinin analize katılması ve desteklenmesi gerektiği söylüyorlar. Kişi başına GSYİH artışını temel alan ekonomik büyüme yaklaşımı çerçevesinde kadınların ekonomiye gelir getirici istihdam üzerinden katılımının toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunacağı uzunca bir süre düşünüldü. Ancak hane içindeki bakım işi kadınların üzerinde kaldığı süreçte eşitsizliklerin devam ettiği, Kuzeyin varlıklı ülkelerinde kadınların bakım işlerini göçmen kadınlara aktararak sorunu çözmeye çalıştığı durumlarda böyle stratejilerin ödenen ve ödenmeyen emek arasındaki hiyerarşik ikiliği güçlendirdiği ortaya çıktı. Dolayısıyla çözüm kadınları bakım emeği dışına çıkarmak yerine bakım işini kadınlar ve erkekler için cazip kılan bir stratejinin geliştirilmesi olabilir. Toplumun bakımı merkezine alması, küçülmeye giden yolu açabilir (Dengler ve Strunk, 2018). Bu noktada bakımı toplumun merkezine almanın bir yolu, bakım işlerinin yeşil işler olarak konumlandırılması, ücretli veya karşılıksız nasıl yerine getiriliyorsa getirilsin insan yaşamına katkısı düşünülerek bakım işlerinin yeniden değerlendirilmesidir. Bakım işleri de yeşil işler gibi, düşük karbonludur, toplum temellidir. Hem mevcut nesil hem de gelecek nesillerin iyi yaşamı için doğrudan katkıda bulunur. Yeniden değerlendirme bakım işlerini yerine getiren herkes için yaşanabilir bir ücret ve sosyal haklar sağlanmasını getirir.

Ekolojik olarak olumlu sonuçlar sunan kısa çalışma saatleri aynı zamanda toplumsal açıdan da daha kolay sahiplenilebilir bir çözüm önerisi olarak karşımıza çıkıyor. Kısa çalışma, insanların daha iyi yaşamaları için fırsatlar yaratırken tüketim artışlarını kısıtlayan

sonuçlar da ortaya çıkarıyor. Dahası bakım işlerinin eşitsiz dağılımına karşı bakımı metalaştırmadan daha eşit paylaşılmasını destekleyici bir alternatif sunuyor. Bakım işleri piyasa üzerinden sunulduğunda ücretlerin diğerlerine kıyasla daha düşük ve güvencesizliğin daha yüksek olduğu gözleniyor. Bu işler genellikle de kadın emeği yoğun işler olduğundan kadınlar piyasadaki eşitsizliklerden orantısız biçimde olumsuz etkileniyor. Dolayısıyla hane içinde kadın ve erkek arasında daha adil paylaşılan karşılıksız bakım emeğinin ve piyasadaki ücretli bakım emeğinin sosyal koruma kapsamına alınması, bakım-eğitim-sağlık sektörlerine devletin daha çok kaynak ayırması, kamusal bakım hizmetleri sunulması ve bu yolla istihdam imkânı sağlanması, bu yatırımların çevreye olumsuz etkisinin minimum olması nedeniyle iklim krizine ve çevrenin yıkımına bir alternatif sunulabilir (Heintz vd., 2021).

Sonuç

İklim kriziyle yakından bağlantılı Covid-19 salgını hane içi bakımın bir toplumun sürdürülebilirliği ve refahı açısından hayati önemini ortaya koydu. İklim değişikliklerine bağlı olarak ortaya çıkan hastalıkların kadınlara getirdiği artan bakım yükünün sadece yoksul ülkelerdeki değil tüm gelişmiş ülkelerdeki kadınlar tarafından da deneyimlenmesine yol açtı. Feminist iktisadın bakım emeğinin tüm ekonomik sistemlerde toplumsal refahın sağlanmasındaki önemine dair vurgusunun haklılığı açığa kavuştu.

Peki, Küresel Kuzeyin küçülme ve bakım odaklı tartışmaları, ücretimin ve dolayısıyla çevre üzerindeki baskının hafifletilmesi yoluyla iklim değişikliklerinin olumsuz etkilerini azaltmanın ötesinde Küresel Güney'in yoksul ülkelerindeki halklara ne söyleyebilir? Temel gereksinimlerini karşılamada büyük güçlüklerle karşılaşan insanlar için kısa çalışma süreleri ve tüketimin azalması ne anlam ifade edebilir?

Milliyetçilik, otoritarizm ve kapitalizmin küresel düzeyde yükselişine dair bir uyarıda bulunan Bakım Kolektifi (2020) gelişmiş ülkelerin emperyalizm aracılığıyla sömürdükleri eski sömürge ülkelerine borçlarını ödemelerini, artan oranlı vergilendirme yoluyla küresel servet ve değer eşitsizliklerinin üzerine gitmelerini, milyarderleri

vergilemelerini ve yoksul ülkelerin borçlarının iptalini, böylece bu ülkelerde sağlık ve bakım sektörlerine daha çok yatırım yapılmasını mümkün kılmayı öngörüyor. Böyle bir dönüşüm talebinin çoğunlukla mücadeleci taban direnişleriyle başladığını, direnişlerin birçok ülkede meclis kararları alınarak iklim konusunda acil eylem ilan edilmesine katkıda bulunduğunu belirtiyor. İnsanları gözetten bir dünya için her şeyden önce karşılıklı bağımlılıklarımızı teslim eden, insanlardan başlayarak insan olmayanlara ve gezegene uzanan bir etik anlayış temelinde örgütlenmek gerektiğini ve bunun için öncelikle ihtiyaç duyulan şeyin küresel sol ve feminist ittifaklar olduğunu söylüyor.

Daha iyi bir dünya için bu önerilenlere katılmamak mümkün mü?

Kaynakça

- Bakım Kolektifi (2020). *Bakım manifestosu, karşılıklı bağımlılık politikası*. Dipnot Yayınları.
- BMKP (2020). İnsani gelişme raporu 2020: Önümüzdeki sınır - İnsani gelişme ve antroposen (Türkçe özet). https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2020.html
- Butt, Myrah Nerine, Shah, Saleha Kamal ve Yahya, Fareeha Ali (2020). Caregivers at the frontline of addressing the climate crisis. *Gender and Development*, 28(3), 479-498.
- Buhl, Johannes ve Acosta, José (2016). Work less, do less?. *Sustainability Science*, 11(2), 261-276.
- CARE Climate Change (2014). Tackling the double injustice of climate change and gender inequality. <https://www.care.at/wp-content/uploads/2015/12/2014CAREDoubleInjusticeClimateChangeGenderInequality.pdf>
- Cooke Liz (2020). Resources: Climate crisis. *Gender and Development*, 28(3), 637-654.
- Coote, Anna, Franklin, Jane ve Simms, Andrew (2010). *21 hours: Why a shorter working week can help us all to flourish in the 21st century*. New Economics Foundation.
- Dengler, Corinna ve Strunk, Birte (2018). The monetized economy versus care and the environment: Degrowth perspectives on reconciling an antagonism. *Feminist Economics*, 24(3), 160-183.
- Dankelman, Irene ve Naidu, Kavita (2020). Introduction: Gender, development, and the climate crisis. *Gender and Development*, 28(3), 447-457.

- De Graaf, John (Ed.). (2003). *Take back your time: Fighting overwork and time poverty in America*. Berrett-Koehler Publishers.
- Dietz, Thomas ve Rosa, Eugene A. (1994). Rethinking the environmental impacts of population, affluence and technology. *Human Ecology Review*, 1(2), 277-300.
- Dietz, Thomas ve Rosa, Eugene A. (1997). Environmental impacts of population and consumption. Paul C. Stern, Thomas Dietz, Vernon W. Ruttan, Robert H. Socolow ve James L. Sweeney (Ed.), *Environmentally significant consumption: Research directions* (s.92-99) içinde. National Academy Press.
- Dietz, Thomas, Rosa, Eugene A. ve York, Richard (2007). Driving the human ecological footprint. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 5(1), 13-18.
- Doğru, Barış ve Gökalp Alica, Süheyla Suzan (2019). İklim mücadelesinde ekonomik, sosyal ve ekolojik adalet. iklimiN İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 16. <http://www.iklimin.org/moduller/adaletmodulu.pdf>
- EIGE (2012). Gender equality and climate change, the review of the implementation of the Beijing platform for action in the EU. <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-and-climate-change-review-implementation-beijing-platform-action-eu>
- Esping-Andersen, Gosta (1991). The three worlds of welfare capitalism. Polity Press.
- Feitosa, Cíntya ve Yamaoka, Marina (2020). Strengthening climate resilience and women's networks: Brazilian inspiration from agroecology. *Gender and Development*, 28(3), 459-478.
- GIZ - German Cooperation (2019). Human mobility, climate change and gender compendium of best practices, lessons learnt and tools for Pacific practitioners. <https://www.adaptationcommunity.net/publications/human-mobility-climate-change-and-gender-compendium-of-best-practices-lessons-learnt-and-tools-for-pacific-practitioners/>
- Global Witness (2019). Enemies of the State? How governments and business silence land and environmental defenders. Global Witness.
- Gorz, André (1993). Political ecology: Expertocracy versus self-limitation. *New Left Review*, 202, 55-67.
- Hayden, Anders ve Shandra, John M. (2009). Hours of work and the ecological footprint of nations: An exploratory analysis. *Local Environment*, 14(6), 575-600.
- Heintz, James, Staab, Silke ve Turquet, Laura (2021). Don't let another crisis go to waste: The COVID-19 pandemic and the imperative for a paradigm shift. *Feminist Economics*, 27(1-2), 470-485.

- Kaya, Yasemin (2017). Paris Anlaşmasını iklim adaleti perspektifinden değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 87-106.
- Leach, Melissa (2007). Earth mother myths and other ecofeminist fables: How a strategic notion rose and fell. *Development and Change* 38(1): 67-85.
- Marx, Karl (2005). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*. Sol Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1859).
- McKinney, Laura A. ve Fulkerson Gregory M. (2015). Gender equality and climate justice: A cross-national analysis. *Social Justice Research*, 28, 293-317.
- Nelson, Julie A. and Power, Marilyn (2018). Ecology, sustainability, and care: Developments in the field. *Feminist Economics*, 24(3), 80-88.
- Oxfam (2020). Time to care. <https://www.oxfam.org/en/research/time-care>
- Perkins, Patricia. E. (Ellie) E. (2019). Climate justice, commons, and degrowth. *Ecological Economics*, 160, 183-190.
- Power, Marilyn (2004). Social provisioning as a starting point for feminist economics. *Feminist Economics*, 10(3), 3-19.
- Pullinger, Martin (2009, Haziran). Work life balance policy as sustainable consumption policy: The environmental impacts of working time reduction in UK households with children. *Transformation, innovation and adaptation for sustainability, the 8th international conference of the European society for ecological economics* (Vol.29) içinde.
- Pullinger, Martin (2014). Working time reduction policy in a sustainable economy: Criteria and options for its design. *Ecological Economics*, 103, 11-19.
- Rocheleau, Dianne, Thomas-Slayter, Barbara ve Wangari, Esther (Ed.). (2013). *Feminist political ecology: Global issues and local experience*. Routledge.
- Schor, Juliet B. (2001). The triple imperative: Global ecology, poverty and worktime reduction. *Berkeley Journal of Sociology*, 45, 2-16.
- Schor, Juliet B. (2005). Sustainable consumption and worktime reduction. *Journal of Industrial Ecology*, 9 (1-2), 37-50.
- Seager, Joni (2006). Noticing gender (or not) in disasters. *Geoforum*, 37(1), 2-3.
- Sen Roy, Shouraseni (2018). *Linking gender to climate change impacts in the Global South*. Springer.
- Shandra, John. M., Shandra, Carrie L. ve London, Bruce (2008). Women, non/governmental organizations, and deforestation: A cross-national study. *Population and Environment* 30 (1-2), 48-72.
- Shiva, Vandana (2005). *Earth democracy: Justice, sustainability and peace*. Zed Books.

- Smetschka, Barbara, Wiedenhofer, Dominik, Egger, Claudine, Haselsteiner, Edeltraud, Moran, Daniel ve Gaube, Veronika (2019). Time matters: The carbon footprint of everyday activities in Austria. *Ecological Economics*, 164, 106357.
- UNDP (2007). Human development report 2007/2008: Fighting climate change - Human solidarity in a divided world. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-20078>
- UNEP (2020). Gender equality and the environment policy and strategy. <https://www.unep.org/explore-topics/gender/why-does-gender-matter>
- UNEP, UN Women, DPPA, UNDP ve UNDP/PA/PSO (2020). Gender, climate and security: Sustaining inclusive peace on the frontlines of climate change. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/06/gender-climate-and-security>
- York, Richard, Rosa, Eugene A. ve Dietz, Thomas (2003). Footprints on the earth: The environmental consequences of modernity. *American Sociological Review*, 68(2), 279-300.

Yeşil Ekonomi'nin Ötesinde Düşünebilmek Feminist Politik Ekoloji

Begüm Özkaynak

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma bir hedef olarak 1980'lerde küresel ısınma, yağmur ormanlarının yok olması, açlık gibi sorunların daha görünür olması ve bu konuda uluslararası politikaların geliştirilmesi gereğinin kabulü ile dünya gündemine geldi (Gómez-Baggethun ve Naredo, 2015). Kavramın muğlaklığı neyin, kim için sürdürüleceği konusundaki tartışmaları da beraberinde getirdi; farklı geleneklerden gelen ve birbiriyle çatışan görüşler ortaya çıktı (Özkaynak vd., 2004). Kırk yıl boyunca da bu kavram etrafında sürdürülebilirlikten ne anladığımızı, teknolojinin ve inovasyonun süreçteki rolünü, etik prensipleri, gelecek kuşaklara nasıl bir yaşam ve gezegen bırakmamız gerektiğini konuşup durduk (Redclift, 2018).

Öte yandan aynı süre zarfında, insanoğlunun dünyadaki ayak izi, yani enerji, kaynak, arazi talebi giderek büyüdü. Karbon emisyonları, 400 ppm kritik noktasını geçti (IPCC, 2018). İnsan marifetiyle yaşanan doğa tahribatı hızlanarak arttı. Bilim insanları günümüzde 1 milyon türün yok olma tehdidi altında olduğunu söylüyor (IPBES, 2019). İklim felaketleri, orman yangınları artık gündelik haberlerin bir parçası. Yoksulluk ve gelir eşitsizliği benzeri sosyal sorunlar ise bırakın çözülmeyi, sistematik hale geldi. Bugün kaynakların %80'i dünyanın %20'si tarafından kullanılıyor; gelirlerin çoğu da en zengin %1'e gidiyor (UNDP, 2020). Covid-19 pandemisi de, bizlere toplum sağlığı ile kirlilik ve ormansızlaşma gibi çevresel risk faktörlerinin yakın etkileşimde

olduğunu gösterdi. Olumsuz çevre şartlarının daha fazla hastalığı ve ölümü tetiklediğini üzücü şekilde tecrübe ettik. Temel meselenin sadece doğa koruma ya da çevre etiği olmadığını, sağlıklı bir çevre olmadan, sağlıklı bir toplum ve ekonominin olamayacağını daha iyi anladık.

Hal böyleyken, şimdilerde, yaşadığımız ekolojik, sosyal ve ekonomik krizleri aşmanın bir yolunun ‘yeşil ekonomi’ olduğu söyleniyor. Birleşmiş Milletler’in 1992’deki Rio zirvesi sonrası sürdürülebilir kalkınma için konuşulanlar, yeşil büyüme, düşük karbonlu ekonomi, döngüsel ekonomi benzeri başlıklar altında tekrar tartışılıyor (bkz. World Bank, 2012). Ancak bu yeni kavramlar da henüz küresel çapta yeterli, umut vadeden bir plana dökülebilmemiş değil; uygulamalar ulusların gönüllü iradelerine bırakılmış durumda (Hickel and Kallis, 2020; Turhan ve Gündoğan, 2017). Hâkim düzen ise, büyük ölçüde teknokratik, serbest piyasa dostu ve teknoloji odaklı çözümlerden yana gözüküyor. Üretim ve tüketim kalıplarına ve yaşam tarzlarına ilişkin yapılması gereken politik tartışmalar ve yapısal dönüşümler nispeten geri planda kalıyor.

Oysa sürdürülebilirlik meselesi, en az teknoloji, ekonomi veya ekoloji ile olduğu kadar siyaset, adaletsizlik ve eşitsizliklerle de ilgili. Yeryüzünde etnik, ırksal veya güney/kuzey benzeri bölgesel ayrımlarda, doğa tahribatına ve kirliliğe, daha çok belli kesimlerin ve özellikle yoksulların maruz kalması genelde iddia edildiği gibi ‘pazar aksaklıkları’ değil, gelişmiş ülkelerin başka coğrafyalara ya da kuşaklara bile isteye ‘maliyet ötelemesi’ kaynaklı (Kapp, 1970). Ki bu durum, ‘yoksulların çevreciliği’ olarak da bilinen ve küresel bağlamda da çevresel adalet hareketini tetikleyen en önemli unsurlardan (Guha ve Martinez-Alier, 1997; Martinez-Alier vd., 2016). Üstelik ekolojik kriz ile birlikte yaşanan doğal afetlerin, zorunlu göçün ve doğaya erişimde hak ihlallerinin kadınlar ve çocuklar üzerinde daha fazla olumsuz etkiye sahip olduğu da kesin olarak biliniyor (Agarwal, 1992). Dolayısıyla, doğa tahribatı ile orantısız şekilde artan adaletsizliklere karşı günümüzde aslen toplumsal cinsiyete duyarlı bir çevresel ve sosyal adalet arayışı var. Bu çerçevede, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin beşinci maddesi de, toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapıyor; kadınlara ve kız çocuklarına

yönelik her türlü ayrımcılığa her yerde son verilmesi gerektiğinin açık şekilde altını çiziyor (SKH, 2015). Yeşil ekonomi kavramları sosyal içerme konusunda iyimser olsa da, önerilen çözümlerin sosyal açıdan adaletsiz etkisine karşı uyarılara da sıkça rastlanıyor. Sosyal, ekonomik, coğrafi ve cinsiyet faktörlerinin kesiştiği noktada, çevresel bozulma ve iklim değişikliğinden hâlihazırda en çok zarar görenler, bu krizlerden en az sorumlu oldukları halde, yeşil ekonomik dönüşümden de en olumsuz etkilenenler olabilir (Ciplet ve Roberts, 2017).

Bu bağlamda, bu yazı, mevcut sosyo-ekonomik ve ekolojik krizlerin kadınlar üzerinde yarattığı adaletsizliklerden yola çıkan, çevre ve kadın hareketlerinden ortak beslenen, feminist politik ekolojinin yeni nesil sürdürülebilirlik tartışmalarına katabilecekleri üzerine. Eylem ve araştırmaya dayalı alternatif feminist bir yaklaşımın bize açtığı düşünce penceresinden yeşil ekonominin ötesine neden geçmek gerektiğine ve bunun nasıl olabileceğine dair. Esin kaynağım, öncelikle kadın hareketinin dünyadaki öncü akademisyen-aktivistleri; onların yaşamı olumlayan toplumlar yaratma çabasına değerli katkıları ve yazıları. Son 25-30 yılda feminist bakış açısını çevre alanına başarıyla taşımış, sinerji yaratmış çalışmalar ve araştırmalar olduğunu bilmem. Ayrıca sevgili hocam ve çalışma arkadaşım Şemsa Özar'ın çok emek verdiği Türkiye'deki kadın hareketinin gerek birikim, gerek kazanım olarak çevre adaleti mücadelesinin önünde kıymetli bir örnek teşkil ettiğini düşünmem.

Şüphesiz güç hiyerarşilerine meydan okuma adına feminizm ile çevre adaleti hareketlerinin birçok ortak noktası var. Ben bu iki hareket arasındaki temel benzerlikleri, Boğaziçi Üniversitesinde Ekonomi Bölümüne öğretim üyesi olarak geldiğim ilk yıllarda Şemsa Özar'la temasta keşfettiğimi söyleyebilirim. O zamanlar, hem son sınıflara verilen büyüme ve kalkınma dersinin iki şubesini ortak yürütmüş; hem de aynı koridordaki çalışma ofislerinde birbirimize komşuluk etmiştik. Kadın hareketine uzun yıllar aktivist ve akademisyen olarak emek vermiş Şemsa Özar'la hem mekânsal hem tematik yakınlık, ileride kendi alanım çevre için benzer bir birlikteliği yakalamayı hayal eden bana iyi bir düşünce zemini hazırlamıştı. Doğaya ve kadına yönelik şiddetin

baskın kalkınma modelleri ile ilişkisini irdelemek de, çevre mücadelesiyle kadın hareketi arasında karşılaştırmalar yapmamı kolaylaştırdı.

Yıllar içerisinde gördüğüm ve literatürün altını çizdiği bazı hususlar şunlar. Öncelikle, doğanın insan tarafından tahakkümü ile erkeklerin kadınlara hükmetme çabası arasında önemli benzerlikler var (Warren, 1987; Merchant, 1992; Plumwood, 1993). Şöyle ki erkek-kadın ikiliğinde, 'kültürel' ve önemli görülen işler genelde erkeklerin faaliyetleri kapsamında sınıflandırılırken, kadınların etkinlikleri 'doğal' ve hiyerarşide aşağıda ve araçsal konumda (Griffin, 1978). Tıpkı doğa-insan ikiliğinde, gezegenimizin 'ekosistem fonksiyonları'nın, insan merkezli bir bakış açısıyla 'ekosistem hizmetleri' olarak adlandırılmasında olduğu gibi. Ayrıca, doğanın özgürleştirilmesi, yani doğa-insan ilişkisinin yeniden kurgulanması ve iyileştirilmesi, kadınların gündelik yaşam pratikleri dolayısıyla kadın hareketi açısından son derece önemli (Agarwal, 1992; Salleh, 1984). Örneğin, tarım ve ilgili faaliyetlerin Üçüncü Dünya kadınları için en önemli geçim kaynağı olduğu düşünülürse, doğanın kötüye kullanılmasının ilgili coğrafyalarda marjinalleştirme ve kadın istismarı ile güçlü bir ilişkisi var (Mies ve Shiva, 1993). Dolayısıyla, feminist teorilerin ekolojiyi içermesi kaçınılmaz. Ancak cinsiyete kayıtsız ekolojist de olmamalı, çünkü insan-doğa birlikte varlığını hayal ederken; kadın-erkek eş varlığını ve bunun koşullarını düşünmemek de olmaz (King, 1995). Hal böyleyken, mevcut düzeni merkezîyetçi hiyerarşilerden ve baskılardan kurtarmada doğa-kadın dayanışması ve ortak çözüm arayışı gerekli ve pekâlâ mümkün.

Bu heyecan verici birlikteliğin ayrıntılarına geçmeden önce yazının akışını vermek isterim. İkinci bölüm, salt yeşil bir ekonominin mevcut kriz(ler)e neden yeterli cevap olamayacağını açıklıyor. Üçüncü bölüm, feminist literatürdeki çevre tartışmalarını tarihsel çerçevede kısaca ele aldıktan sonra feminist politik ekoloji yaklaşımını tanıtıp, ekofeminist literatürdeki yerini netleştiriyor. Dördüncü bölüm, feminist politik ekolojinin bize açtığı yeni düşünce penceresinden kadın hareketi ve çevre mücadelelerindeki ortaklıkları dört temel başlıkta ele alıp, yakalanan sinerjileri sıralıyor. Bu başlıklar, sırasıyla neo-liberal yönetimselliğin

sorgulanması, masum olmayan tekno-politikalar, ölçek sorunsalı ve akademi-aktivizm birlikteliği. Son bölüm ise eldeki temel çıkarımların bir özetini sunarak yazıyı bitiriyor.

Yeşil Ekonomi Neyimize Yetmiyor?

Günümüzün neoliberal düzeni, gerektiğinde doğru terimleri benimseyerek dezavantajlı görüldüğü durumları dahi olumlama yeteneğine sahip gibi. Hem de sorunlara ilişkin ‘apolitik’ duruşunu pek bozmadan; bağımsız teknokratik bakış açısını koruyarak (Swyngedouw, 2011). Sonsuz büyüme efsanesini ‘yeşil’ ile buluşturabilmiş olması ya da ötekileştirmenin kolaylaştığı bir dünyada ‘kapsayıcı’ olma sözü bu tip kendince başarı örnekleri. Egemen sistem, teknolojik ilerlemeler sayesinde ekonomik büyüme ile çevreyi korumanın birbiriyle uyum içinde yürütülebileceğini, basit reformist bir programla da sosyal eşitsizlikler ile baş edebileceği iddiasında. Kendince her tür piyasa aksaklığını da, kimi zaman var olmayan piyasaları ihdas ederek (örneğin, karbon piyasası kurarak), kimi zaman mülkiyet haklarını yaygınlaştırarak (örneğin, ormanları özelleştirerek), kimi zaman da bir düzenleme kurulu aracılığı ile dışşallıkların içselleştirilmesini sağlayarak (örneğin, çöp vergisi koyarak) giderebileceğini öngörüyor (Adaman ve Özkaynak, 2002). Şirketler ise ileri teknolojilere yatırım yaparak ve çevresel zararlar için parasal telafiler önererek ellerinden gelenin en iyisini yaptıklarına inanıyorlar.

Ancak adil bir yaşamı savunmak gerçekten istiyorsak neden ana akım çevrecilikle ya da salt modernist çözümlerle yetinemeyeceğimizi vaka incelemeleriyle etraflıca anlatan; olumsuz çevresel etkilerin belirli coğrafyalar ve sınıflar üzerinde yoğunlaştığını somut bulgularla gösteren geniş bir politik ekoloji yazını var (Peet ve Watts, 1996; Robbins, 2004; Escobar, 2006; Perreault vd., 2015). Turhan (2011), son 30 yılda politik ekoloji yaklaşımını besleyen üç ana akademik kola dikkat çekiyor: “(i) Kültürel ekoloji ve pozitivist insan-çevre ilişkilerini inceleyen sosyal bilimler, (ii) Marksist çevre yaklaşımları, köylülük çalışmaları, post-kolonyal teori ve feminizmi içine alacak şekilde genişletilebilecek eleştirel teori ve post-yapısalcı katkılar ve;

(iii) Küresel ekolojinin yıkımını hızlandıran neoliberal küreselleşme süreci ve bu alandaki eleştirel çalışmalar.” Bu araştırmalar sayesinde biliyoruz ki kurumsal uzmanlar veya hükümetler tarafından ‘teknik meseleler’ olarak görülen sorunlar, başkaları ve özellikle kadınlar için çok daha fazla şey ifade ediyor. Günlük temel ihtiyaçların sağlanması, iyi yaşam biçim ve kültürlerinin, topluluk işleyişinin ya da kutsal mekânların korunması gibi (Martinez-Alier, 2002).

Zaten Schlosberg (2007)‘in de altını çizdiği gibi, çevre mücadelelerinde, bir projeden olumsuz etkilenen topluluklar, sadece ‘eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını’, ‘daha temiz üretimi’ veya ‘çevresel standartların iyileştirilmesini’ yeterli görmüyor. Doğa-insan ilişkisinde deneyim çeşitliliğine saygıyı, kültürel ve etik değerlerin korunması eksenindeki hakların tanınmasını ve yerel kalkınma tartışmalarında karar alma/politika oluşturma süreçlerine katılmayı da talep ediyorlar. Bu mücadeleleri yakından takip edenler, çevreye yönelik ana akım yaklaşımların, mevcut sosyo-ekonomik düzenlemeleri sorgulamada başarısız olduğunu; cinsiyet, sınıf ve ırk ilişkilerinin farklı coğrafya ve ölçeklerdeki etkisini yeterince dikkate almadığını raporluyor (Guha ve Martinez-Alier, 1997). Ekoloji alanındaki çalışmaları politik ekonomi ile harmanlayarak, Afrika ve Latin Amerika gibi post-kolonyal coğrafyalarda çevresel bozulmanın ekonomi politiğini inceleyen politik ekoloji yazını da, çevre sorunlarının temelde ana kaynağının gözden kaçtığı, esasen küresel sistemdeki ve toplumdaki iktidar ve mülkiyet ilişkilerine, orantısız güç dağılımına bakılması gerektiğine işaret ediyor (Turhan, 2011 ; Perreault vd., 2015).

Bu akademik çalışmalara ek, bir de dünyadaki çevre adaleti mücadelelerini, çevre savunucularının bilgi birikiminden yararlanarak belgelemeyi ve görselleştirmeyi amaçlayan veri tabanı çalışmaları var. Bunlar arasında adını duyurabilmişlerden Çevre Adaleti Atlası (www.ejatl.org), adil yeşil dönüşümde salt reformist bir yaklaşımın neden işe yaramayacağına dair bizlere sahadan önemli gözlemler sunuyor (Temper vd., 2015). EJAtlas olarak da bilinen çevrimiçi bu haritada Kasım 2021 itibarı ile 3500’den fazla ihtilaf raporlanmış durumda. EJAtlas’ın başarılı bir şekilde detaylandığı üzere, gerek

Türkiye’de gerek dünyada ekoloji temelli mücadeleler, doğal kaynakların tahribatına ve kirliliğe ilişkin olabildiği gibi, mülksüzleştirme, mutenalaştırma, özelleştirmeler çerçevesinde ya da nükleer santraller benzeri konulardaki risklere dair olabilmekte. Bu çatışmalar, deniz kirliliği ya da iklim değişikliği gibi sorunların sorumlularının belli olmadığı ya da sorumlular bilinse dahi zararların tanınmadığı durumlarda sermaye birikiminin hangi yollarla yapıldığını ve karların nasıl arttırıldığını somut ortaya koyuyor (Martinez-Alier ve O’Connor, 1996; Yeldan, 2016). Haritada, özellikle hak temelli talepleri irdelemek, çevresel adalet tartışmalarının zaman içinde nasıl geliştiğini, yeşil ekonominin çoğunlukla göz ardı ettiği toplulukların taleplerinin, temel insan haklarından başlayarak, geçim kaynağı güvenliğine, doğaya erişim hakkına ve oradan da doğanın kendi haklarının tanınmasına çeşitlendiğini göstermek açısından değerli (Özkaynak vd., 2021).

EJAtlas’ın işaret ettiği önemli bir başka husus, kırsal ya da kent-sel çevre ihtilaflarında, doğa tahribatının etkilerini daha fazla hissedilen kadınların, hem bozulmanın kurbanları, hem de sürdürülebilirlik değişiminin failleri olarak toplumsal mücadelelerde başı çektiği. Görülen o ki kadınlar, kendilerinin ve ailelerinin bağlı olduğu doğal kaynakları korumak için siyasi iktidara, silahlı şiddete ve küresel ekonomiye meydan okumaktan çekinmiyorlar (Veuthey ve Gerber, 2012). Bölgelerine dayatılan tepeden inme ve sömürücü ekonomik kalkınma modelini sorgulayan yerel mücadelelerde, kadınlar, yerel kaynaklara daha fazla erişim sağlayan ve sosyal kontrol içeren yerel kalkınma alternatiflerini öne çıkarıyor (Değirmenci, 2010). Yaklaşımları, farklı grupların kendi toplulukları için düşük karbonlu ekonominin ötesinde ne tür bir değişim arzuladıkları hakkında sağlıklı bir tartışmayı da canlı kılıyor. Öneriler, bazen eko-turizm girişimleriyle birlikte korunan alanlar oluşturmayı; bazen yerel tohum üretimi ile sürdürülebilir tarımı incelemeyi, bazen de topluluk planlaması ve alternatif ekonomilerin geliştirilmesi gibi yenilikçi yöntemler yoluyla yerel kurumları güçlendirmeyi ve daha yapısal ve sistemik değişikliklerin önünü açmayı hedefliyor.

Kadınların öncü olduğu çevre mücadeleleri çeşitli akademik çalışmalara da konu olmuş durumda. Bunlar arasında, örneğin, Çin’de köylü kadınların endüstriyel gübre ve böcek ilacı kullanmayı reddederek, toprağı eski haline getirmeyi seçmesi ve asırlık organik teknolojileri canlandırarak ortak gıda egemenliğini modellemesi en bilinenlerden (Salleh, 2021). Ayrıca, Hindistan’da 1970’lerde tüccarlara verilen ağaç kesim izinlerine karşı başlatılan hareketin de kadınların temel geçim kaynaklarını koruma refleksinden doğduğu biliniyor. Hindu dilinde sarılmak, kucaklamak anlamına gelen ‘chipko’, yani eylemci kadınların kesilmek üzere işaretlenmiş ağaç gövdelerini kollarıyla sarılıp kucaklaması ve hareketsiz durması, o dönem ormancılık alanında reformların yapılmasını sağlamış (Mies ve Shiva, 1993). Kenya’daki Mau ormanlarının korunmasını sağlayan yeşil kuşak hareketi de kadınların öncülüğünde gerçekleşen ve doğa-kadın bağlantılarına işaret eden direniş siyasetine yine iyi örneklerden. Hatta Kenyalı çevre ve insan hakları savunucusu Wangari Maathai, bu harekete katkılarından ve kalıcı kalkınma, barış ve demokrasi ile ilgili çalışmalarından dolayı 2004 yılında Nobel Barış Ödülüne layık görülmüş.

Türkiye özelinde de, Kalonya (2021)’nın yaptığı medya taraması, 2009–2019 yılları arasında ülkede habere konu olmuş çevre mücadelelerinin çoğunda kadınların çok yoğun görünür olduğu tespitini yapıyor. Bergama, Artvin, Cerattepe ya da Kaz Dağları’ndaki maden karşıtı hareketlerde (Avcı vd., 2010; Çoban, 2004; Özen ve Özen, 2009), Karadeniz’deki HES direnişlerinde (Aksu vd., 2016) ya da Gerze ve Yırca gibi termik santral karşıtı mücadelelerde (Yaşar, 2012; Arsel vd., 2015) öne çıkan köylü kadınların suyu, toprağı, başka bir deyişle, yaşam alanlarını, halk sağlığını ve alternatif ekonomileri savunma refleksleri gerçekten kayda değer. Kadınların direnişlerde karar alma ve uygulama süreçleri içerisinde etkin rol oynamaları hareketlerin meşruiyeti açısından da çok önemli (Özlücr vd., 2016). Tam da bu noktada, bir sonraki bölüm, kadınların çevre mücadelelerindeki yerini kavramsallaştıran ve ekofeminist yazında kendini ayrı konumlamayı başarmış feminist politik ekolojiyi ana hatlarıyla tanıtmayı hedefliyor.

Feminist Politik Ekoloji Bize Ne Söylüyor?

Cinsiyet ve çevre söz konusu olduğunda eldeki tüm gözlemler kadınların doğaya erkeklerden daha yakın olduğunu bize söyler. Ne zaman derinlemesine bir saha çalışması yapılırsa mutlaka kadınların doğaya olan yaklaşımlarının daha özenli olduğu görülür; nicel çalışmalarda cinsiyet değişkeni doğa korumacılıkta ayırt edici olarak öne çıkar (Greenberg, 2009). Kendi çalışmalarımızdan da örneklersem, Türkiye genelindeki enerji tercihlerine ilişkin bir anketimizde kadınların erkeklere nazaran nükleer enerji yatırımlarını destekleme olasılıklarının daha düşük; buna karşın öncelikli tercihlerini yenilenebilir enerji yatırımları yönünde kullandıklarını bulmuştuk (Ertör vd., 2012). Kaz dağlarında yaptığımız başka bir anket çalışmasında erkeklerin altın madeni çalışmalarını daha fazla destekledikleri; kadın olmanın maden karşıtlığının belirleyicileri arasında yer aldığını tespit etmiştik (Avcı vd., 2010).

Peki, kadınlar erkeklerden neden daha doğa korumacı? Gözlemleri yorumlamanın ekofeminist literatürde iki temel yolu var. Bunlarda ilki, kadınları ve erkekleri ayrı birer varlık olarak gören ve özellikle 1970'lerin ve 80'lerin erken feminist yazılarında öne çıkan, özcü ekofeminizm akımı. Bu durumu kadınların biyolojik doğalarının bir sonucu olarak yorumluyor (Shiva, 1992). Özcü akıma göre, kadınlar biyolojik genetik altyapılarının gereği ve doğurma kapasiteleri sayesinde doğaya erkeklerden daha yakın. Kadınlar daha besleyici, daha şefkatli; dolayısıyla doğaya ilişkin içkin değerlere zaten içgüdüsel olarak sahip. Kadınlık değerlerinin yüceltilmesiyle toplum ve doğa arasında bütünlükçü bir bakış açısı yakalamayı amaçlayan bu yaklaşım, çevresel yıkıma karşı bir panzehir olarak dişil ilkeyi savunuyor; yeryüzünün anası/tanrıçası olarak kadını idealize ediyor. Ancak bu tarz bir ekofeminizm, toplumsal cinsiyeti görmezden geldiği, hatta kültürel ilerlemeleri göz ardı ederek geleneksel cinsiyet rolleri pekiştirdiği için çokça da eleştiri alıyor. Yaklaşım kadınları özgürleştirici olmaktan uzak, indirgemeci ve hatta çoğu zaman elitist bulunuyor (Buckingham, 2015). Eleştiriler bir yana, özcü akımın, ekofeminist düşüncenin ünlenmesinde oynadığı rol yadsınamaz. Hatta bu sayededir

ki 1992'deki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda, sivil toplum örgütleri, kadın ve çevre haklarının birlikte ele alınması için ortak lobi faaliyeti yürütmüştür.

Ekofeminist literatürdeki ikinci görüş ise, toplumda cinsiyetçi ayrımlar sonucu ortaya çıkan işlerin doğa ile ilişkileri ve etkileşimleri değiştirdiğini, farkın temelde üstlenilen sorumluluklardan kaynaklandığını belirtiyor. Materyalist ekofeminizm olarak adlandırılan bu alternatif yaklaşımın savunucusu aktivist ve bilim insanları, kadınların yaşam deneyimlerinin, içinde bulundukları piyasa içi ya da dışı faaliyetlerin, özellikle zaman ve mekân kullanımlarının, toplumsal cinsiyete dayalı olarak erkeklerden farklılık gösterdiğinin altını çiziyor (Mellor, 2000). Örneğin, şartlar gereği özel kaynaklara daha az erişimleri olan kadınlar, doğayla daha gündelik ve iç içe ilişkilere girmekte. Doğaya bağımlılığın kapsamı ve niteliğindeki böylesi farklar da, kadınların doğaya daha yakın değerlere sahip olmalarını sağlar. Son kertede, cinsiyet, kaynaklara erişimde ve sosyo-ekolojik süreçleri şekillendirmede, sınıf, kast, ırk, kültür ve etnik köken ile etkileşimde kritik bir değişken halini alır. Bu bağlamda, şöyle diyebiliriz: Aslında hepimiz doğaya yakınız ancak erkekler zamanla doğaya yabancılaşıyor; hatta ataerkil bir kültürde yetişirken ve kapitalist sistemin içinde kendilerini doğanın sahibi olarak görmeye başlıyor.

Ne mutlu ki özcü akıma getirilen eleştirilere alternatif sunmayı başaran ve feminist kaygıları çevresel adalet söylemine eklemlemeyi iyi beceren materyalist ekofeminizm yaklaşımı sayesinde ekofeminizme olan ilgi 2000'li yıllarda tekrardan canlandı. Böylelikle, materyalist ekofeminizm alanındaki çalışmalar da değişik alt kollarda çeşitlendi. Bu alandaki çalışmaların temel beş varyantta karşımıza çıktığını söylemek mümkün. Feminist çevrecilik (Agarwal, 1992), feminist politik ekoloji (Rocheleau vd., 1996; Harcourt ve Nelson, 2015), sosyalist ekofeminizm (Mellor, 1997; Merchant, 1992), ekofeminist politik ekonomi (Mellor, 2006), feminist ekolojik ekonomi (Waring, 1988; Perkins, 2007).

Bu listedeki ilk iki kol yöntemsel olarak derinlemesine saha araştırmaları yaparak vaka çalışmalarından öğrenmeyi hedefliyor.

Bu bağlamda, feminist politik ekoloji, çeşitli topluluklardaki ekolojilerin, ekonomilerin ve siyasetin toplumsal cinsiyete dayalı ilişkilerini araştırıyor. Temelde Marksist ve neo-Marksist coğrafya çalışmalarından beslenen politik ekoloji, bir bakıma feminist teorilerden gelen anlayışla da birleşerek, mevcut konjonktürdeki sosyo-ekonomik ve ekolojik krizlere yereldeki güç dengeleri bağlamında ve eylem ve araştırmaya dayalı şekilde bakmamıza yardımcı oluyor. Çıkış noktası da, daha önce değindiğimiz üzere, kadınların merkezinde yer aldığı ve yerel bilgi, günlük uygulama, kaynak hakları, sürdürülebilirlik, çevre kalitesi ve sosyal adalet benzeri unsurları içinde barındıran yereldeki çevre mücadeleleri (Rocheleau, 2015; Harris, 2015).

Listedeki sonraki iki kol ise daha çok ekonomik teori felsefesiyle ilgileniyor. Örneğin, Mellor (1997), kapitalizmin toplumsal cinsiyet ve sınıf ayrımları yoluyla üretimi ve toplumsal yaşamı doğadan ayırmaya çalıştığını öne süren ekososyalist analizle yakından bağlantılı bir ekofeminizm geliştiriyor. Buna göre, kadınların doğaya bağımlılığı şüphesiz sınıf çizgilerini keser; ancak fakir ve topraksızlarsa bağımlılık çok daha derindir. Sonuncu kol ise yerel ekonomiler, endüstriyel ekoloji, değerlendirme çalışmaları ve sürdürülebilirlik gibi ekolojik ekonominin ana unsurlarıyla feminist bir perspektifi bütünlemeye çalışıyor.

Bu alt kollarda odak ne olursa olsun, yani materyalist ekofeminist tüm incelemelerde, Salleh (2021), epistemolojinin kaynağının, biyoloji ya da kültür değil, emek olduğuna dikkat çekiyor. Son keredede, önemli olan maddi dünya ile kasıtlı etkileşimler yoluyla gelişen anlayış ve beceriler. Bu çerçevede, feminist çevrecilik akımının öncülerinden Agarwal (2010), Hindistan'da ormanların azalmasından, bozulmasından veya özelleştirme yoluyla orman kaynaklarına erişimde kısıtlamalardan kadınların ve erkeklerin özellikle şu altı kritik noktada farklı etkilendiğini söylüyor. Zaman, gelir ve beslenme kaynakları bağlamında, sağlık ile ilgili, sosyal destek ağları ve kamusal alan özelinde ve yerli bilginin üretilmesi ve paylaşımına ilişkin. Dolayısıyla, doğada neyi muhafaza etmeli; neyi yeniden dikmeli ve neden vazgeçilebilir tercihleri kadınlar ve erkekler açısından cinsiyete bağlı olarak değişkenlik gösteriyor. Örneğin, kadınların

hanedeki bakım sorumlulukları gereği doğada öncelikli ilgilendikleri ve aramak zorunda oldukları ürünler arasında evsel günlük yakacak odun var. Erkekler ise genelde daha uzun vadeli bir amaçla kereste bakıyor. Peki, kadınların doğaya ilişkin birtakım maddi çıkarlarının ya da gündelik menfaatlerinin olması çevrecilik ve doğa korumacılık açısından sorunlu mudur? Hayır, tam tersi, materyalist ekofeminizme göre geçim kaynakları ile bir arada düşünülen bir doğa koruma ve doğayla kurulan simbiyotik ilişki bizlere çok daha uzun vadeli ve sürdürülebilir bir bakış açısı sunar; adil dönüşümün gerektirdiği insan ve doğa arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmemizi sağlar.

Sonuç olarak, feminist politik ekoloji alanındaki çalışmalar bütünü, temelde kadınların ve dezavantajlı grupların çıkarlarını ve ihtiyaçlarını baltalayan hâkim kalkınma anlayışına ve varsayımlara meydan okuyor; anaakım kalkınma modellerinin cinsiyet körlüğüne ve teşvik ettikleri politika ve kalkınma stratejilerine karşı durmaya çalışıyor (Floro, 2016). Kadınların çevresel çatışmalardaki rolü dikkatli incelediğinde, çevresel adaletin sağlanmasına yardımcı olmalarının yanı sıra eş zamanlı olarak erkek egemen düzeni yerelde dönüştürme potansiyeline sahip oldukları da görülüyor (Agarwal, 2001). Çünkü kadınlar, seslerini duyurmadaki sosyal zorluklara ve her türlü katılımcı dışlamaya rağmen, çevre mücadelelerini sadece kışkırtmakla kalmıyor; onları yönetip örgütlüyor. Çatışmalar üzerinden bazen erkeklerle birlikte çalışıyor, bazen de onlarla karşı karşıya geliyorlar. Böylelikle, hem kendi kültürleri içindeki sosyal konumlarını yeniden tanımlıyorlar hem de küresel ekonomiye meydan okuyorlar (Veuthey ve Gerber 2012). Ayrıca, maddi temelli bir mercek ve farklı metodolojik anlayış ve uygulamalarla, doğa ve kadın sömürsünün birlikte sona erdiği gelecekleri ve dayanışmaları tahayyül etmenin yollarını ararken, bu arayışta da katılımcılığa ve temsile büyük önem atfediyorlar. Odağa da insanlar ve insan olmayanlar arasında karşılıklılık ve yeniden dağıtım dayalı alternatif ekonomileri koyuyorlar.

Feminist politik ekolojinin bize açtığı bu düşünce penceresinden, aşağıdaki bölüm, kadın hareketi ve çevre mücadelelerindeki ortak

meseleleri dört ana başlıkta ele alıp, feminist politik ekolojinin gelişiminde ve sistemsal dönüşümde önemli istişare yollarını irdelemeyi amaçlıyor.

Kadın Hareketi ve Çevre Mücadelelerde Kesişim Noktaları

Kadın hareketinin ve çevre mücadelelerinin, ilk kesişim noktasını, neoliberalizmin etkisinde doğanın ve kadın emeğinin piyasalaşma ve metalaşma süreçlerinin ve bu süreçlere karşı duruşun oluşturduğunu söyleyebiliriz. İkinci bir kesişim noktası, doğanın ve kadınların mevcut tekno-politiklardan benzer şekilde etkilendikleri tespitidir. Teknoloji ağırlıklı ve verim odaklı sistemlerden yerel ekosistemleri ve iyi yaşamları önceleyen bir düzleme nasıl geçileceği sorunsalı her iki hareket için de önem arzeder. Üçüncü kesişim noktasında, her iki alanda iyi yönetişimin gerek ölçekleri (küreselden yerele) ve gerek biçimleri (merkeziden merkezi olmayana) arasında etkili ve uygun bir dengenin nasıl sağlanacağı tartışmaları vardır. Son olarak, her iki alan da birlikte eylem ve araştırmaya son derece bağlı olduğundan, adalet arayışında akademist-aktivist ortak bilgi üretimine verilen değerde ve bu bilgiyi karar süreçlerine katma çabasında ortaklaştığının altını çizmek iyi olur.

Aşağıda detaylandırılan bu alt başlıkların, her iki hareketin ortaklığı için yeterli ve kapsamlı bir perspektif sunduğu tabii ki söylenemez. Ancak, hâkim düzenin bizlere sunduğu yol haritası üzerine eleştirel düşünürken ve alternatifler üretirken akılda tutulabilecek unsurlardır. Unutmayalım ki gelinen noktada hemen herkes benzer sistemik problemlerden mustarip. Dolayısıyla, hareketlerin birbiri ile konuşması; sorun ve çözüm alanlarında ortaklıkları yakalaması sonuç alabilmek adına çok önemli. Tüm sosyal hareketler son keredede, mevcut düzenin ana eksenlerini dönüştürmeye çalışıyor; tehdit altındaki geçim kaynaklarını, hırpalanmış toplulukları ve tehlike altındaki habitatları savunmayı amaçlayan bir proje etrafında çalışıyor. Aşağıda tartışılan kesişim noktaları da, kadın hareketi ve çevre mücadelelerinin birbirleri arasındaki sinerjiyi yakalamak, canlı tutmak ve beslemek açısından iyi bir başlangıç olabilir.

Neo-liberalizmin Piyasalaştırma ve Metalaştırma Sorunsalı

Neoliberalizmin yükselişi ile günümüzün çevre sorunları ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri arasında bir dizi paralellik kurmak aslında zor değil. Her şeyden önce, Barry (2012)'nin de belirttiği gibi, ekolojik sürdürülemezliğin sebeplerini egemen kapitalist üretim tarzında, ekonomik büyüme zorunluluğunda, borca dayalı tüketim kültüründe ve neoklasik iktisadın egemen ideolojisinde bulmak mümkün. Neo-liberal küreselleşmeyle daha da güçlenen bu tarz eğilimler feminist yazında da tabii sıkı eleştiri konusu. Kaldı ki ekofeministler üretim ve tüketimin lineer mantığını ve enerjiyi boşa harcayan serbest ticareti baştan reddediyor (Balta, 2009). Feminist bir bakış açısı, aynı zamanda, çevresel tahribatlar ekseninde oluşan çevresel, sosyal ve kültürel maliyetlerin, temel hak ihlalleri kapsamına -hem doğanın kendi hakkı hem de kadının insan hakları açısından- girdiğinin de altını çiziyor (Harcourt ve Nelson, 2015).

İkincisi, neoliberal düzen, ekonomideki erkek egemen bakış açısı ile de birleşerek, hem kadınların evdeki işlerini ve ihtiyaçlarını, hem doğanın katkılarını ve ekosistem sağlığı için elzem döngüsünü göz ardı etmekte. Bu hususta, mevcut sistemde bilindiği üzere, kadınların, su edinme, yemek pişirme, ev temizleme, hasta-yaşlı ve çocuk bakımı gibi insan bakımı ve toplumsal üretim için yaptığı önemli faaliyetler çoğu zaman ücretsiz emek sınıfına giriyor (Floro, 2016). Aynı düzen, kadın emeği gibi, doğal çevreyi de, mal ve hizmet üretmek için serbest kullanılabilecek bir kaynak olarak görüyor (Gómez-Baggethun ve Muradian, 2015). Oysaki ev işleri ya da doğal çevrenin bize sağladıkları olmadan herhangi bir ekonomik iş görülemez; üretim yapılamaz. Maalesef, verimlilik ve üretkenlik mantıkları, üretken olmayan tüm kullanımları bir kenara ittiğinden, feminist politik ekoloji bakışı, bu tip ortak kopuklukları ve önyargıları ortaya çıkarmak açısından kıymetli oluyor (Peterson, 2005).

Üçüncüsü, neoliberalizmin sorunlu bakış açısı, yarattığı krizlerden cinsiyet eşitsizliğine çözüm olarak, kadınların küresel değer zincirinin bir parçası olmasını ve iş/bakım hizmetlerinin ücretlendirilmesini, yani metalaştırılmasını öneriyor. Dolayısıyla, ana akımda sosyal ve

toplumsal cinsiyet adaleti, büyük ölçüde istihdam ve girişimciliğe indirgenmiş durumda (Mellor, 2009). Benzer şekilde, çevre sorunları ile baş etmek için tavsiyeler de ekosistem hizmetlerini fiyatlandırmayı, karbon emisyonları için piyasaların kurulmasını ve karbon ticaretini önceliyor. Örneğin, arazi ve orman koruması için, yerel ve yerli aktörlere sertifikalar veriliyor. Bu sertifikaların–finansal piyasada işlem gördükten sonra–koruyucu çalışmaların tanınması açısından sosyal ve sembolik değere ek bir parasal getiri kazandırması bekleniyor. Net sıfır emisyon hedefleri ya da önlenen emisyonlar genellikle gelişmiş ülkelerin gelişmekteki ülkelerin emisyonları ile takas sonucu, temiz proje vaatleri üzerine kurulu gibi; atmosfer ve iklim için somut getiri sağlamıyor (Spash, 2007). Son kertede, doğa veya kadın fark gözetmeden, egemen sistem her ikisini de güç ilişkileri içinde ehlileştirmeye çalışıyor; ortaya çıkan sorunların kaynağını da bu alanlarda piyasaların olmayışına bağlandığından, çözümleri çoğunlukla pazarların genişlemesinde aranıyor (Wichterich, 2009).

Özetle, neoliberal dünyada çevre konularında yeşil ya da doğal olarak pazarlanan herhangi bir şeye karşı dikkatli olmamız gerektiği gibi, kadınlara ilişkin meselelerde de neyi kutladığımıza veya güçlendirme olarak etiketlediğimize ilişkin duyarlı olmamız gerektiği çok açık. Özgürleşme ve sürdürülebilirliğin iç içe geçmiş hedefler olduğundan hareketle, feminist politik ekoloji, dışsallıkların olmadığı, yani başkalarına fazladan sosyal borcun çıkmadığı, doğal süreçleri bozmayan, enerji ve madde kullanım ve çıkan atık miktarları ekosistemin kendini yenileme kapasitesi içinde kalan bir yaşam kurgulanması gerektiğini savunuyor.

Masum Olmayan Tekno-politikalar

Birçok iyi niyetli sürdürülebilirlik tartışması, teknoloji transferi ve dijitalleşmenin adil bir dönüşüm için gerekli olduğunu varsayıyor; krizlerden çıkışın ana patikasının teknolojik yenilikler olduğunu öne sürüyor. Tercih edilen patika, yeni teknolojilerle ve endüstrilerde malmeye kullanımında verimlilik artışının sağlanması, ekonominin ağırlıksızlaşması, yani ekolojik modernizasyon yönünde. Ancak, bu beklentiler, madencilik, imalat, iletişim, nakliye ve atık bertarafı benzeri

operasyonel süreçler tüm yönleri ile düşünüldüğünde çok da gerçekçi değil. Jeo-mühendislik veya akıllı tarım gibi yüksek teknolojiye çözümler doğanın bozulan yaşam destek sistemlerini de geri getirmekten ve gereken sinerjileri sağlamaktan uzak gözükmemekte. Ayrıca, unutmamalıyım ki ekolojik şiddet içeren teknolojik uygulamalar ile kadınlara ve topluluklara yönelik şiddet teknolojileri arasında benzerlikler de söz konusu. Ataerkil ve modern bilim ve teknoloji çoğu zaman güç içeren ve gücü devam ettiren yapıda olabiliyor.

Harris (2015)'in, bu bağlamda, Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Harran ovasında yaptığı araştırmalar kayda değer. Sulama için sağlanan devasa altyapı ve teknolojilerin yanında, kadınların nasıl olup da günlük ihtiyaçlar için suya erişemediğini gözler önüne seriyor. Planlar, su kullanımında açıkça günlük ihtiyaç yerine, kar amaçlı üretimi önceliklendiriyor. Hatta hanelerin yıkanmak, içmek ve manevi hayatları ile ilgili suya ihtiyaç duyduğu bilindiği halde, mühendislik bakış açısı, insanların bu amaçlar için başka su bulacağını ve güvenli olmayan kanal suyunu kullanmaya kalkışmayacağını varsayıyor. Kadınlar ve çevre söz konusu olduğunda gerçeklikten uzak bu yaklaşım, devletin kalkınma öncelikleri ile günlük yaşam gerçekleri arasındaki gerilimi vurgulamak açısından önemli.

Aslında, adil ve yeşil bir yaşamı güvence altına aldığını iddia eden vizyon ve politikalar üzerindeki anlaşmazlıklar özellikle bilimsel ve teknik belirsizlikler ile ilgili, yani bilgi ve risk arasındaki mücadelede daha görünür hale getiriyor. Teknoloji iyimserleri genellikle bilimin ve modern teknolojinin tam olarak doğru olduğunu düşünüyor; ekonomik büyümenin uzun vadeli ekolojik etkileri hakkında karamsarlığı yersiz, endişeleri asılsız buluyor; toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair bir kaygıları ise yok gibi. Buna karşılık, Swaney (1987), teknolojinin geleceği kurtaracağını iddia etmeyi. sorunun ölçeğini gözden kaçırmak ve toplum refahı için ekolojik fonksiyonların önemini küçümsemek olarak görüyor. Huber (2019) ve McGoey (2012) da, modern endüstrilerin çevresel zararları ve riskleri yok saymak ya da gizlemek için sözde stratejik cehaletten daha fazla yararlanma eğiliminde olduğunun, bu durumun da kadınları özellikle olumsuz etkilediğinin altını

çiziyor. Yeni teknolojiler riskleriyle birlikte geldiğinden ve teknolojik gelişim faydalı olabildiği kadar zararlı da olabileceğinden cehaletimizin boyutlarını ve modern batı biliminin sınırlarını iyi anlamak gerekiyor. Dolayısıyla, küçük üreticiler, topraksız kırsal kadınlar, tarım işçileri, yerli topluluklar ya da uluslararası köylü birliği Via Campesina, ana akım yeşil ekonomi söylemini, ulusal pazarları, hem kuzey hem güney ülkeleri için yeniden düzenleyen bir tipik yapısal reform/uyum programı olarak ve aslen radikal dönüşümden uzak görüyor.

Yönetişimin Ölçeği ve Biçimi

Kadın hareketinin ve çevre mücadelelerinin üçüncü bir kesişim noktası da ölçek ve yönetim. Neoliberal yönetişimin ölçek meselesini hiç dikkate almadığı düşünülürse, her iki mücadele alanında farklı politika tercihlerinin yerel, ulusal ve küresel ölçekteki etkilerine dair farkındalık önem kazanıyor. Aslında, neoliberal düzen, piyasa mekanizmalarına olan sonsuz güveniyle, belirli ölçekleri ve ilişkileri, doğrudan ya da dolaylı, ayrıcalıklı kılıyor; yönetim şemasında önceliyor (Harris, 2015). Örneğin, ticari ilişkiler söz konusu olduğunda fayda-maliyet hesaplanmasında ulusal düzeye ya da belli şirketlere ayrıcalık tanırken, faydaların ve maliyetlerin eşitsiz dağılımını tespite yarayacak bölgesel, topluluk ve hane ölçeklerini göz ardı ediyor. Bu tip tespitler için elde artık yeterli kanıt var.

Bu nedenle de çevre mücadelesi içinden doğmuş feminist politik ekoloji uzun süredir farklı analiz ve katılım düzeylerini öne çıkarmanın değerini ve gerekliliğini vurgulamakta. Hatta Salleh (2010), feminist politik ekolojinin baştan beri oikos'a yani eve yönelik, odakta ulus ötesi, kültürlerarası ve dekolonyal bir yapısı olduğunu belirtir. Bu anlayışa göre, ne çevresel ne de toplumsal cinsiyet meseleleri tek başına ele alınamaz; birbirlerine bağımlıdır. Çözümlerle ilgili çıkması muhtemel ölçek uyumsuzlukları da şeffaflıkla ele alınmalıdır (Harris, 2015). Hatta Agarwal'ın (1988) erkence gösterdiği gibi, ölçekleri ayrı ayrı ya da tek başına değil, diğer ölçeklerle birlikte düşünmeye ihtiyaç vardır. Örneğin, kadınlar veya haneler devletten nasıl etkilenir? Yerelin değişen koşulları, küreselin değişen kavramlarına karşı nasıl eklemlenebilir? Bu ve benzeri sorulara cevap aramaya devam etmek gerekir.

Haraway'ın (2007) ölçek ve yönetişime dair somut bir önerisi, 'büyük dönüşüm' için beklemeden, birçok alternatif ve başka dünyalar mümkün felsefesinden ilhamla hemen harekete geçmek; doğrudan kendi çevremizde alternatif kültürler inşa etme sorumluluğunu üstlenmek. Bu bağlamda, büyümenin mantığına karşı öncelikle yerel doğal çevreyi ve yerel geçim kaynakları ve müşterekleri, demokratik karar alma hakkını savunurken, bakım, koruma ve yeniden dağıtım temelli alternatif ekonomi yaklaşımları, hak temelli müşterekleri ve ortaklıkları da geliştirmek istiyor. Dolayısıyla, feminist çevre pratiklerinin en alttan, yerel geçim kaynaklarından, hayatta kalma ve bakım mantığından başlaması gerektiği düşünülüyor. Buradaki temel varsayım, herkese uyan tek bir tarifi ya da istenenlerin otomatik olarak gerçekleşmesini sağlayacak tek yolun olmadığı. Aksine, alternatif uygulamaları ve kalkınma yollarını şekillendirmek için çeşitli ve çok kutuplu giriş noktaları, fırsat alanları ve geçiş stratejileri belirlenmeli. Nihayetinde, feminist çevre pratiklerinde işin özü daha çok insanlar ve insanlar ile ekosistemler arasındaki karşılıklı bağımlılığa odaklanarak iyi yaşam, güvenli geçim kaynakları ve yaşamın sürdürülebilirliğini katılımcı süreçlerle tesisi (Muraca, 2012). Amaç da, yerelde, tüm bakım emekçileri gibi üreticilerin de duyuşsal kapasiteleri ile doğayla doğru teması ve tınıyı elde etmelerini sağlamak. Bu bakımdan düşünüldüğünde, ekofeminist geçim modeli, Avrupa'nın küçülmeye yönelik hamlelerini derinleştirir, Güney Amerika'nın buen vivir'ini, Hindistan'ın swaraj topluluklarını, Güney Afrika'nın Ubuntu etiğini, Via Campesina'nın radikal ideallerini tamamlıyor (Kothari vd., 2019).

Agarwal (2010)'ın ortaya koyduğu bir başka önemli husus, doğayla ilgili yönetim süreçlerinde ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışlarında kadınların oynadığı olumlu rol üzerine. Gözlemler, kadınların sosyal ilişkilerde erkeklere nazaran daha işbirlikçi, daha az rekabetçi, yolsuzluğa uzak, daha bakım sorumluluğuna sahip ve paylaşımcı olduğunu; varlıklarıyla kamu kurumlarının kültür ve değerlerine, kurumsal işleyişine olumlu etki ederek değiştirebildikleri söylüyor. Anlaşılan sınırlı ekonomik kaynakları ve kısıtlı fiziksel hareketlilikleri, kadınları hem doğayla ve yerel sosyal ağlarla daha fazla günlük işbirliği yapar hale getiriyor hem de çatışmaları olumlu anlamda hızlı

çözmeyi, daha fazla dayanışmayı ve toplu eylemi sürdürmeyi temelde daha çekici ve gerekli kılıyor. Dolayısıyla, topluluk içerisindeki karar alma süreçlerinde doğru, yani daha eşitlikçi, bir cinsiyet kompozisyonu sağlanması hem başkalarını daha düşünen hem de müşterekleri daha çok koruyan ve teşvik eden yönde sonuçlar alınmasını sağlıyor.

Aktivizm – Akademi İşbirlikleri

Şüphesiz, genişletilmiş karar alma süreçleri sürekli bilgi üretimini ve akışını da gerekli kılıyor. Tabii, bu bilgi üretimini tek boyutlu; bilgi akışını da tek yönlü algılamamalı. Hatta toplum ve bilim çevrelerinin ortaklaşa bilgi üretimi, çevre ve kadın sorunları özelinde daha bir elzem. Zaten, tam da bu bağlamda, gerek kadın hareketi, gerek çevre mücadeleleri birlikte eylem ve araştırmaya son derece bağlı, adalet arayışında akademist-aktivist ortak bilgi üretimine değer veren ve bilgiyi karar süreçlerine katmanın önemine inanan, bu konuda çaba gösteren oluşumlar. Her iki alanda da, aktivistler ve akademisyenler, insan hakları, toprak hakları, sınıf politikaları gibi hem sosyal konularda, hem ekonomik geçim kaygıları, uygun fiyatlı sağlık hizmetleri, atık ve çevresel riskler benzeri daha günlük konularda yaygın endişeleri farklı ortamlarda sıklıkla dile getiriyor. Bunu da köklü ve yaşanmışlık içeren bir anlayışla yapıyorlar; sivil haklar, toplum sağlığı ve çevre sağlığının birbirlerinden neden ayrılmaz olduğunu topluluk deneyimlerinden yararlanarak anlatıyorlar. Dolayısıyla, çevre ve kadın konuları söz konusunda olduğunda, aktivizm-akademi bilgi ilişkilerini tanımlayan iki uç gibi görünürken, pratikte bir süreklilikten bahsetmek yanlış olmaz.

Martinez-Alier vd., (2015) de, toplumsal cinsiyet, ataerkillik, bakım ve toplumsal yeniden üretimin piyasa üretimine kıyasla öneminin, hatta 'eko-feminizm' kavramının kendisinin öncelikle akademi dışında üretildiğini; akademide ya da politika yapımcıların bugün yaygın kullandığı terimlerin çoğunun ilk sokaklarda, tabandan doğduğunu belirtiyor. Sivil toplum örgütleri kavramları siyasi gerçekliğe etki etmek üzere ortaya atıyor ve bu kavramlar, bazen beş-on yıllık bir süre içinde hem ana akım araştırmaların konusu haline geliyor, hem de pratik siyasete ve kamu politikalarına çevriliyor. Baktığımızda,

sürdürülebilirlik tartışmalarında da, 1970'lerin başından beri, çevresel adalet örgütleri ve kadın ağları, akademisyenler ve politika yapıcılar tarafından sonradan ele alınan çeşitli kavramları öncelikle kendi savaşlarında ve strateji toplantılarında kullanmış ve politik ekolojiye kazandırmıştır. Ekvador'da kadınların, 500 yıllık sömürge hırsızlığını tanımlamak için 'ekolojik borç' kavramını icat etmesi; Afrika'da köy evlerinin yakınında madencilik nedeniyle geçim kaynakları tehdit altında olan kadınların, iklim krizi üzerine kendi ekofeminist manifesto-suna sahip kıtasal bir anti-çıkarıcı ağı Paris'te COP25'e sunması gibi.

Dolayısıyla, bizler, bazen yerel topluluklar ya da sivil örgütler literatürü okumuşçasına geri bildirimde bulunuyor zannetsek de, aslında çoğu zaman durum tam tersi. Hareketin söylemleri ve talepleri literatürü oluştururken; literatür aslında yerelden gelen bilgilerle yoğurulduğu için aktivizm içinden söylenenlerle birebir uyumlu. Son kertede, esas olan da sivil toplum kuruluşlarının ve akademisyenlerin, olayları, iddiaları, stratejileri ve çatışmaları, devamlı etkileşim içinde, doğrudan ya da dolaylı birbirlerini besleyen bir süreçte inceleyerek karşılıklı güçlenmeleri. Bir de unutmayalım ki günümüzde gerek çevre mücadeleleri gerek kadın hareketi sadece ekonomik, sosyal ya da çevresel adaletsizliğin tezahürlerine karşı direnmiyor; aynı zamanda proaktif olarak daha adil ve sürdürülebilir topluluklar inşa ederek alternatifler yaratmaya çalışıyor. Ana akım yeşil ekonomi tartışmalarında gündemde yer bulamayan hususlara yeni kavramlarla atıfta bulunmak; tarafları kışkırtarak sürdürülebilirlik dönüşümü tartışmalarını zenginleştirdiği gibi, kabul edilirse paradigmatik bir dönüşümün önünü açmak açısından da önemli.

Sonuç Yerine

Gelinen noktada insanların, yalnızca üretici ve tüketici olmaktan ziyade, olan bitenin daha fazla parçası olabileceği bir yurttaş kimliğine ve politik aktörler olarak gelişmelerine yardımcı olacak somut politika yapım süreçlerine ihtiyaç var. Yaşadığımız ekolojik, sosyal ve ekonomik krizi ancak bu şekilde aşabilir; sistemi yapısal olarak ancak bu şekilde dönüştürebiliriz. Maalesef, böylesi bir kurumsal ve yapısal dönüşüm

aciliyet halini aldı. Greta Thunberg'in ve okul grevleri yapan çocukların dediği gibi aslında evimiz yanıyor ve biz büyüklerin kavramları tartışmak yerine artık harekete geçmesi ve hâkim söylemden farklı iyi yaşamlar tahayyül edebilmesi ve aktif politikalar üretmesi gerek.

Bu noktada, feminist politik ekoloji de kadın-doğa-kültür kesişimindeki deneyimlerimizi analiz ederek, süregelen neoliberal yönetim düzeninin ürettiği şiddeti yeniden ele alıyor, adalet ve eşitsizlikleri bu kez de cinsiyete duyarlı bir gözle düşünüyor. Bunu yaparken, kolektif bir sömürsüzleştirme sürecinin parçası olarak kalkınmaya alternatifleri tahayyül etmekten; yeni varoluş biçimlerini teşvik etmekten de geri durmuyor. İşe de, büyük ölçüde ekolojik ve sosyal ayakbizimizi dengelemekten; yani bakımı biriktirirken, ekolojik maliyetlerimizi azaltmaktan başlıyor. Ekonomik değişimin hem doğal hem de sosyal sınırlara saygı duyması gerektiğini savunuyor. Bu duruş, 'politikacıların' veya 'uzmanların', ekonomik, sosyal, ekolojik krizleri nasıl çözeceklerini bildiğine dair kibirli varsayıma, sorunlarla başa çıkmak için doğanın piyasalaştırılması da dahil olmak üzere yeşil ekonomik kalkınmayı önceleyen yaklaşımlarına ilişkin kasıtlı bir karşı duruş aslında (Hardcourt ve Nelson, 2015).

Bu karşı duruştan yola çıkarak, bu yazı kadın hareketi ve çevre mücadelelerinin -ki şüphesiz her iki hareket de kendi içinde biricik ve değerli- istişare noktalarını dört temel başlıkta ele almaya ve yakalanabilecek ortaklıkları ve sinerjileri daha açıklıkla ortaya koymaya çalıştı. Bu çaba, 21. yüzyılda toplumsal mücadelenin dilini oluşturma ve netleştirme açısından analitik bir arayış olarak da düşünülebilir. Neo-liberal yönetimselliğin sorgulanması, masum olmayan teknopolitikalar, ölçek sorunsalı ve akademi-aktivizm birlikteliği olarak saydığımız bu dört alanda, her iki mücadelenin ortak görünürlüğü ve olası işbirlikleri, politik gündeme ağırlığını daha güçlü koyarak kapitalist endüstriyel dünyayı sistemsel dönüştürmeye yardımcı olabilir. Şüphesiz buna çok ihtiyaç var. Ele alınan bu ortak sorunlar ve konular, umuyoruz ki politik ekolojinin kendisinin gelişimine de yardımcı olduğu gibi, diğer sosyo-politik alanlardaki ilerlemelere de katkıda bulunacak. Bu yönde çalışmaya hep birlikte devam.

Kaynakça

- Adaman, Fikret ve Özkaynak, Begüm (2002). The economics-environment relationship: Neoclassical, institutional, and Marxist approaches. *Studies in Political Economy*, 69(Autumn), 109-135.
- Agarwal, Bina (1988). *Structures of patriarchy: State, community, and household in modernising Asia*. Zed Books.
- Agarwal, Bina (1992). The gender and environment debate: Lessons from India. *Feminist Studies*, 18, 119-158.
- Agarwal, Bina (2001). Participatory exclusions, community forest, and gender: An analysis for South Asia and conceptual framework. *World Development*, 29, 1623-1648.
- Agarwal, Bina (2010). *Gender and green governance: The political economy of women's presence within and beyond community forestry*. Oxford University Press.
- Aksu, Cemil, Erensü, Sinan ve Evren, Eerdem (Ed.). (2016). *Sudan sebepler: Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişleri*. İletişim Yayınları.
- Arsel Murat, Akbulut, Bengi ve Adaman, Fikret (2015). Environmentalism of the malcontent: Anatomy of an anti-coal power plant struggle in Turkey. *The Journal of Peasant Studies*, 42(2), 371-395.
- Avcı, Duygu, Adaman, Fikret, Özkaynak, Begüm (2010). Valuation languages in environmental conflicts: How stakeholders oppose or support gold mining at Mount Ida, Turkey. *Ecological Economics*, 70(2), 228-238.
- Balta, Ecehan (2009). Ekososyalist bir feminizm için. *Bianet*. <https://m.bianet.org/bianet/cevre/115015-ekososyalist-bir-feminizm-icin>.
- Buckingham, Susan (2015). Ecofeminism. James D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (Second edition, s.845-850) içinde. Elsevier.
- Ciplet, David ve Roberts, J. Timmons (2017). Climate change and the transition to neoliberal environmental governance. *Global Environmental Change*, 46(August), 148-156.
- Çoban, Aykut (2004). Community-based ecological resistance: The Bergama movement in Turkey. *Environmental Politics*, 13(2), 438-460.
- Değirmenci, Emet (2010). *Kadınlar ekolojik dönüşümde*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Ertör, Pınar, Adaman, Fikret, Özkaynak, Begüm ve Zenginobuz, Ünal (2012). Citizens' preferences on nuclear and renewable energy sources: Evidence from Turkey. *Energy Policy*, 47, 309-320.
- Escobar, Arturo (2006). Difference and conflict in the struggle over natural resources: A political ecology framework. *Development*, 49, 6-13.

- Floro, Maria Sagrario (2016). Feminist approaches to development. Erik S. Reinert, Jayati Ghosh ve Rainer Kattel (Ed.), *Handbook of alternative theories of development*, (s.416-440) içinde. Edward Elgar.
- Gómez-Baggethun, Erik ve Muradian, Roldan (2015). In markets we trust? Setting the boundaries of market-based instruments in ecosystem services governance. *Ecological Economics* 117, 217-224.
- Gómez-Baggethun, Erik ve Naredo, José Manuel (2015). In search of lost time: The rise and fall of limits to growth in international sustainability policy. *Sustainability Science*, 10(3), 385-395.
- Guha, Ramachandra ve Martinez-Alier, Joan (1997). Varieties of environmentalism: Essays North and South. Earthscan.
- Greenberg, Michael (2009). Energy sources, public policy, and public preferences: Analysis of US national and site-specific data. *Energy Policy*, 37, 3242-3249.
- Griffin, Susan (1978). *Woman and nature: The roaring inside her*. Harpor Colophon Books.
- Haraway, Donna (2007). *Feminism and technoscience*. Routledge.
- Harcourt, Wendy ve Nelson, Ingrid L. (2015). *Practising feminist political ecologies: Moving beyond the 'green economy'*. Zed Books.
- Harris, Leila M. (2015). Hegemonic waters and rethinking natures otherwise. Wendy Harcourt ve Ingrid L. Nelson (Ed.), *Practising feminist political ecologies: Moving beyond the 'green economy'* (s.157-181) içinde. Zed Books.
- Hickel, Jason ve Kallis, Giorgos (2020). Is green growth possible?. *New Political Economy*, 25(4), 469-486.
- Huber, Amelie (2019). Hydropower in the Himalayan hazardscape: Strategic ignorance and the production of unequal risk. *Water*, 11(3), 414.
- IPBES (2019). Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the intergovernmental science-policy platform on biodiversity and ecosystem services. <https://www.ipbes.net/global-assessment>
- IPCC (2018). Global warning of 1.5°C: <https://www.ipcc.ch/srl/5/>
- Kalonya, Dalya Hazan (2021). Müştereklerin çitlenmesi ekseninde kadınlar: Ekofeminist perspektiften Türkiye'de çevre hareketleri. *Planlama*, 31(3), 448-465.
- Kapp, K. William (1970). Environmental disruption and social costs: A challenge to economics. *Kyklos* 23(4), 833-848.
- King, Ynestra (1995). Engendering a peaceful planet: Ecology, economy, and ecofeminism in contemporary context. *Women's Studies Quarterly*, 23(3-4), 15-21.

- Kothari, Ashish, Salleh, Ariel, Escobar, Arturo, Demaria, Federico, Acosta, Alberto (2019). *Pluriverse: A post-development dictionary*. India Tulika Books.
- Martinez-Alier, Joan (2002). *The environmentalism of the poor: A study of ecological conflicts and valuation*. Edward Elgar.
- Martinez-Alier, Joan ve O'Connor, Martin (1996). Ecological and economic distribution conflicts. Robert Costanza, Olman Segura ve Juan Martinez-Alier (Ed.), *Getting down to earth: Practical applications of ecological economics* (s.153-184) içinde. Island Press.
- Temper, Leah., Daniela del Bene, Martinez-Alier, Joan., 2015. Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: the EJAtlas. *Journal of Political Ecology*, 22, 256-278.
- Martinez-Alier, Joan, Temper, Leah, Del Bene, Daniela ve Scheidel, Arnim (2016). Is there a global environmental justice movement?. *The Journal of Peasant Studies*, 43(3), 731-755.
- Martinez-Alier, Joan vd. (2015). Between activism and science: Grassroots concepts for sustainability coined by Environmental Justice Organizations. *Journal of Political Ecology*, 21, 19-60.
- McGoey, Linsey (2012). The logic of strategic ignorance. *The British Journal of Sociology*, 63(3), 533-576.
- Mellor, Mary (1997). *Feminism and ecology*. New York University Press.
- Mellor, Mary (2000). Feminism and environmental ethics: A materialist perspective. *Ethics and the Environment*, 5(1), 107-123.
- Mellor, Mary (2006). Feminist ecological economics and sustainability. *International Journal of Green Economics*, 1(1), 139-150.
- Mellor, Mary (2009). Ecofeminist political economy and the politics of money. Ariel Salleh (Ed.), *Eco-sufficiency and global justice* (s.251-268) içinde. Routledge.
- Merchant, Carolyn (1992). *Radical ecology: The search for a livable world*. Routledge.
- Mies, Maria ve Shiva, Vandana (1993). *Ecofeminism*. Fernwood Publications/Zed Books.
- Muraca, Barbara (2012). Towards a fair degrowth-society: Justice and the right to a 'good life' beyond growth. *Futures*, 44(6), 535-545.
- Özen, Şükrü ve Özen, Hayriye (2009). Peasants against MNCs and the state: The role of the Bergama struggle in the institutional construction of the gold-mining field in Turkey. *Organization*, 16(4), 547-573.

- Özkaynak, Begüm, Devine, Pat, Rigby, Dan (2004). Operationalising strong sustainability: Definitions, methodologies and outcomes. *Environmental Values*, 13(3), 279-303.
- Özkaynak, Begüm, Rodriguez-Labajos, Beatriz, Erus, Burçay (2021). Understanding activist perceptions of environmental justice success in mining resistance movements. *Extractive Industries and Society*, 8(1), 413-422.
- Özlüer, Fevzi, Turhan, Ethemcan ve Erensü, Sinan (2016) Türkiye’de ekoloji mücadelesi: Sınıfsal ve tarihsel arayüzler arasında nereden nereye?. Sinan Erensü (Ed.), *İşyanın ve umudun dip dalgası* (s.15-39) içinde. Tekin Yayınları.
- Peet, Richard ve Watts, Michael (1996). *Liberation ecologies*. Routledge.
- Perkins, Patricia E. (2007). Feminist ecological economics and sustainability. *Journal of Bioeconomics*, 9, 227-244.
- Perreault, Tom, Bridge, Gavin ve McCarthy, James (2015). The Routledge handbook of political ecology. Routledge.
- Peterson, Spike V. (2005). How (the meaning of) gender matters in political economy. *New Political Economy*, 10(4), 499-521.
- Plumwood, Val (1993). *Feminism and the mastery of nature*. Routledge.
- Redclift, Michael (2018). Sustainable development in the age of contradictions. *Development and Change*, 49(3), 695-707.
- Robbins, Paul (2004). Political ecology: A critical introduction. Blackwell.
- Rocheleau, Dianne (2015). A situated view of feminist political ecology from my networks, roots and territories. Wendy Harcourt ve Ingrid L.Nelson (Ed.), *Practising feminist political ecologies: Moving beyond the ‘green economy’* (s.29-66) içinde. Zed Books.
- Rocheleau, Dianne, Thomas-Slayter, Barbara ve Wangari, Esther (1996). *Feminist political ecology*. Routledge.
- Salleh, Ariel (1984). Why Ecofeminism?. *Women’s Action Against Global Violence News*.
- Salleh, Ariel (2010). From metabolic rift to “metabolic value”: Reflections on environmental sociology and the alternative globalization movement. *Organization and Environment*, 23(2), 205-219.
- Salleh, Ariel (2021). A regenerative ethic for a gender just transition. In Conversation with Ariel Salleh/Gender and Just Transitions Interview Series. Institute for Global Development, UNSW Sydney. <https://www.igd.unsw.edu.au/conversation-just-transition-ariel-salleh>
- Schlosberg, David (2007). *Defining environmental justice: Theories, movements, and nature*. Oxford University Press.

- Shiva, Vandana (1992). Women's indigenous knowledge and biodiversity conservation. *India International Centre Quarterly*, 19(1/2): 205-214.
- SKH (2015). Sürdürülebilir kalkınma hedefleri. <http://www.küreselhedefler.org/hedefler/toplumsal-cinsiyet-esitligi/>
- Spash, Clive L. (2007). The economics of climate change impacts à la Stem: Novel and nuanced or rhetorically restricted?. *Ecological Economics*, 63, 706-713.
- Swaney, James A. (1987). Elements of a neoinstitutional environmental economics. *Journal of Economics Issues*, 21(4), 1739-1779.
- Swyngedouw, Erik (2011). Depoliticized environments: The end of nature, climate change and the post-political condition. *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 69, 253-274.
- Turhan, Ethemcan (2011). Karpuzlar ve insanlar hakkında: Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin ve tarımdaki neoliberal dönüşümün politik ekolojisi yolunda. *Praksis* 25: 69-86.
- Turhan, Ethemcan ve Gündoğan, Arif C. (2017). The post-politics of the green economy in Turkey: Re-claiming the future?. *Journal of Political Ecology*, 24(1), 277-295.
- UNDP (2020). Human development report 2020 - The next frontier: Human development and the anthropocene. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>
- Veuthey, Sandra ve Gerber, Julien François (2012) Accumulation by dispossession in coastal Ecuador: Shrimp farming, local resistance and the gender structure of mobilizations. *Global Environmental Change*, 22, 611-622.
- Waring, Marilyn (1988). *If women counted: A new feminist economics*. Harper and Row.
- Warren, Karen J. (1987). Making connections. *Environmental Ethics*, 9(1), 3-20.
- Wichterich, Christa (2009). Women peasants, food security and biodiversity in the crisis of neoliberalism. *Development Dialogue*, 51, 133-142.
- World Bank (2012). Inclusive green growth: The pathway to sustainable development. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6058>
- Yaşar, Yavuz (2012). Turkey's environment and public health in the neo-liberal age: an inconvenient truth. *The Arab World Geographer*, 15(1), 20-44.
- Yeldan, Erinc (2016, 18 Mayıs). Soma cinayeti kapitalizmin kendisidir. Cumhuriyet. http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/535501/Soma_cinayeti_kapitalizmin_kendisidir.html

Alternatif Gıda Toplulukları: Üretim, Dağıtım ve Tüketimi Yeniden Düşünmek

Zeynep Kadirbeyoğlu

Beslenme hakkı sadece açlıktan korunmayı değil aynı zamanda besleyici ve sağlıklı kalmayı sağlayacak nitelikteki gıdaya erişimi de kapsar ve bunun sağlanmasında kamunun sorumluluğu vardır (Çelik ve Kutlu, 2018). Tüketicilerin gıdaya erişim hakkı, sosyoekonomik eşitsizlikler ve endüstriyel tarımın yarattığı niteliksiz ve aşırı ilaçlı gıdalar sebebiyle gasp edilmektedir. Yerel üreticilerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için girdi masraflarını ve emeklerinin karşılığını alabiliyor olmaları gerekir. Günümüzde adil ve ekolojik bir tarım ve gıda sistemi hedefiyle yola çıkan birçok toplumsal hareket vardır. “Yemek yemek politik bir iştir” der Türkiye Çiftçi Sendikaları eski başkanı Abdullah Aysu (2019). Hepimizin gündelik olarak içinde bulunduğu bu faaliyeti daha bilinçli ve daha sürdürülebilir kılmak da aslında bir siyaset yapma biçimidir. Bu yazı, Türkiye’de tarım ve gıda alanında faaliyet gösteren girişimleri inceleyerek daha sürdürülebilir ve adil bir sistemin kurulması için alternatif gıda topluluklarının olanaklarını ve kısıtlarını değerlendirecek.

Gıda Sisteminin Sorunları

Sanayileşen ve modernleşen tarım sektöründe giderek daha az işgücüyle daha fazla insan doyurmak iyi bir gelişme olarak gösteriliyordu (Öztürk vd., 2018). Ancak bu süreçte tarım meta üretimine, gıda sistemi ise küresel kapitalist tedarik zincirlerine odaklı hale geldi. 2008 krizinden sonra artan gıda fiyatları, yoksulluk ve açlık, uluslararası ticarete dayalı gıda sisteminin sorunlarını gündeme

getirdi.²⁹ Sadece sağlıklı ve yeterli miktarda gıdaya erişim değil, aynı zamanda bu tür üretimin biyoçeşitlilik ve çevre üzerindeki maliyetleri de epey yüksek. “Endüstriyel gıda sisteminde bir kalorilik gıda üretilmesi için 10-15 kalorilik enerji harcanması gerekmektedir ve bu da sera gazı salımının %22’sine tekabül etmektedir” (McMichael, 2009, s.139). Bunun yanında, gıdanın tedarik ve hazırlanması süreci enerji yoğundur. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde gıda üretimi, tedariki ve hazırlanması için yılda kişi başı 1600 litre petrol kullanılıyor. Bu ABD’nin kişi başı yıllık enerji harcamasının %17’sine tekabül ediyor (O’Hara ve Stagl, 2002).

Greenpeace Akdeniz’in raporunda tarımsal üretimde dünyadaki tarım arazilerinin yüzde 90’ında “dış girdilere ve enerjiye bağımlı endüstriyel monokültür” yapıldığı ve bu süreçte üretilen gıdanın yüzde 75’inin “12 bitki çeşidi ve 5 hayvan türünden” oluştuğu ifade edilmektedir (Greenpeace Akdeniz, 2019, s.8). Monokültür geniş alanlarda tek bir bitki çeşidinin yetiştirilmesine dayanmakta ve biyoçeşitliliği ortadan kaldırmaktadır. Her ne kadar amaç tek tip ve verimi en yüksek türleri yetiştirmek olsa da, hastalıklara çok daha fazla açık olan monokültür tarımda ciddi riskler mevcuttur. Örneğin mantar tüm ürünü geri dönülemeyecek bir şekilde yok edebilir. Bu tek tipçi üretim sürecinde tohum, gübre ve ilaç piyasalarında çok az sayıda şirket rakiplerini de bünyelerine katarak tekelleşmektedir.³⁰

Tekelleşmiş şirketlerin tedarik ettiği girdilere ve petrole bağımlı olan bu gıda sisteminin ortaya çıkardığı sorunların başında, artan kronik hastalıklar ve salgınlar,³¹ ekosistem tahribatı, yaşam mücadelesi

²⁹ 2008 finansal krizi ile küresel düzeyde mutlak yoksulların sayısı 155 milyon kişiye çıkmıştır. Kriz, gelişmekte olan ülkelerde en kırılgan kesimin kötü beslenmesi ile sonuçlanmıştır. Krizden en çok zarar görenlerin, hamile kadınlar ve çocuklar olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. UN Standing Committee on Nutrition (b.t.). Global recession increases malnutrition for the most vulnerable people in developing countries: Pregnant women and children are hardest hit. https://www.unscn.org/files/Publications/Briefs_on_Nutrition/SCN_Nutrition_Impacts_of_Financial_Crisis_4p.pdf

³⁰ “Bir avuç şirket, pestisit, gübre, tohum satışı gibi piyasalarda dünya ticaretinin yaklaşık yüzde 70’ini kontrol” etmektedir (Chemnitz vd., 2017).

³¹ Tarım ilaçları aslında zehirdir ve zehirli tarım ürünlerinin tüketilmesi çok ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Türkiye’de kontrolsüz kullanılan tarım ilaçlarının ve sanayi atıklarının yol açtığı su ve toprak kirlenmesinin tükettiğimiz gıdalarda ne tür kalıntılar bıraktığı

veren köylü üretimi³² ve özellikle hayvancılıkta yaşanan eziyet gelmektedir.³³ Son dönemde karşımıza çıkan çevre sorunlarının en çarpıcı olanlarından biri de bitkisel üretimin olmazsa olmazı arı ve böceklerin yok olmasıdır. Bunun en önemli sebebi tarım ilaçlarıdır ve zaman içerisinde ne kadar öldürücü oldukları ispatlanınca kullanımına sınırlama getirilmektedir. Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar* kitabında (2011) gösterdiği üzere, bu toksik maddeler yıllar boyu gıda zinciri aracılığıyla vücutlarımızda birikmekte ve anne sütünde bile gözlemlenmektedir. Goulson *Silent Earth* kitabında (2021), Almanya'da doğa koruma alanlarında 1900'lerin başından beri faaliyet gösteren amatör bir böcekbilimci grubun derlediği bilgilere dayanarak, 1989 ile 2016 yılları arasında böcek varlığının %75 azaldığını ifade etmektedir (Cocker, 2021). Doğa koruma alanlarındaki böcek varlığı bu kadar azalıyorsa, tarım ilaçlarının yoğun kullanıldığı arazilerdeki durumu tahmin etmek zor değil. Sebze ve meyve üretiminin sürdürülebilir olması için arı ve böceklere ihtiyacımız var ama tarım zararlılarından kurtulmak için kullandığımız zehir onları yok ediyor. Bu paradoks nasıl bir gıda sistemi tarafından üretilmiş, öncelikle buna değinmek gerekir.

Gıda rejimi “gıda üretimi ve tüketiminin, küresel ölçekte zımni kurallarla yönetilen yapısını” ifade eder ve ilk olarak Harriet Friedman tarafından ortaya atılmıştır (Çaşkurlu, 2012, s.63). Birinci Gıda Rejimi, 1870'lerde başlamış ve Avrupa'dan Amerika ve Avustralya gibi sömürgelere yerleşenlerin Avrupa'ya gıda tedarik ettikleri serbest ticaret dönemini ifade etmektedir (Çaşkurlu, 2012). Birinci Dünya Savaşı ve ardından Büyük Buhran bu gıda rejimini sona erdirmiş,

üzerine bilimsel araştırmalar yapan Bülent Şık, halk sağlığını ilgilendiren ve devlet tarafından yaptırılan çalışmanın sonuçlarını kamuoyuna açıkladığı için hakkında dava açılmış ve kendini savunmak zorunda kalmıştır. Bu yargılama çok net bir şekilde kamu kurumlarının halk sağlığını değil, var olan düzenin devamını önceliğini ve hukukun da bunun için bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bülent Şık'ın yazılarından derlediği *Mutfaktaki Kimyacı* kitabı bu konuda daha fazla okumak isteyenler için önemli bir kaynaktır (Şık, 2018). Bu konularda harekete geçen sivil toplum aktörleri Zehirsiz Sofralar girişimini başlatmışlar ve kamuoyunu bu konularda bilinçlendirmeye çalışmaktadırlar.

³² Aysu (2015).

³³ Sezai Ozan Zeybek'in (2018) Mekanda Adalet Derneği'nin dergisi için yazdığı yazı sömürgecilikle başlayan ve Amerika-Avrupa merkezli bir şekilde yeniden tesis edilen gıda üretim süreçlerinin dünyadaki hayvan varlığı üzerindeki etkilerini çok çarpıcı bir şekilde sunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan İkinci Gıda Rejimiyle, dayanıklı gıda ürünleri gündeme gelmiş, küresel Kuzey'den –özellikle de ABD'den gıda fazlaları yardım olarak– Güney ülkelerine ihraç edilmiş ve çokuluslu şirketlerin gıda üzerindeki etkisi artmıştır (Koç, 2013). 1980 sonrasında başladığı ileri sürülen Üçüncü Gıda Rejimi ise, neoliberal politikaların etkili olduğu, köylerin yavaş yavaş insansızlaştığı, süpermarketlerin³⁴ gıda tedarikinde ön planda olduğu bir dönemdir (Koç, 2013; McMichael, 2009). Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların 1980'lerde yaşanan borç krizinden çıkılması için Güney Amerika ve Asya'daki devletlere borç verirken dayattığı koşullar devletlerin aktif tarım politikası gütmesini zorlaştırmıştır. Girdi masraflarının artması, devlet desteğinin azalması ve iklim değişikliği gibi faktörlerin de etkisiyle çiftçiler giderek daha fazla borçlanarak üretime devam etmiş, krizler sonrasında ise sürdürülemez borç batakları sebebiyle kimi yerlerde topraklarını kaybetmişlerdir.

Bugün içinde yaşadığımız finansallaşmış kapitalist sistem, refah seviyesini artırmak yerine büyüme odaklı kalkınma anlayışını³⁵ önceliklendirir. Bu anlayışta bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması amaç değildir; yaşamsal olmayan suni talepler yaratılarak kârın artırılması hedeflenir. “Gıda alanında bir hak tartışması olarak beslenme hakkı, piyasanın mutlak hakimiyetinin tesisi ile çelişir” (Çelik ve Kutlu, 2018, s.65). Kapitalist sistem, “kazançların özelleştirilmesine ve kayıpların toplumsallaştırılmasına dayalıdır ve bu da gizlice hukukun lütfuyla yapılır” diyor hukuk profesörü Katharina Pistor (2021). Günümüzde, tarım endüstrisinin çıkarlarının korunmasına yönelik birçok düzenleme hukuk devleti eliyle, verimlilik ve hijyen argümanları öne sürülerek yapılmaktadır. Atalık tohumların satışının yasaklanmasından tutun, büyük arazilerin ve girdi yoğun tarımın daha verimli olduğuna dair bir algının yaratılmasına kadar kabul gören birçok uygulama temelde endüstriyel tarımın kârlılığını artırmak için güdülen politikaların sonucudur.

³⁴ Süpermarketlerin tarım ve gıda sistemi üzerindeki etkileri için bakınız Lawrence ve Dixon (2015).

³⁵ Bakınız Akbulut ve Adaman (2018).

Çözüm Nerede?

Kaybolan biyoçeşitlilik ve ekolojik tahribattan birebir etkilenen insan dışı canlılar itirazlarını dile getiremeyeceklerine göre, çözüm için karşımıza üç aktör çıkıyor: devlet, şirketler ve sivil toplum. Daha önce de ifade ettiğim gibi, kamu politikaları ekseriyetle var olan neoliberal ve şirketleşmiş tarım-gıda sistemini destekleyecek şekilde düzenleniyor. Şirketler ve devlet kurumları, sivil toplumun baskısıyla mevcut sorunları çözmek için kimi düzenlemeleri yapıyormuş gibi görünseler de, düzenli izleme ve baskı unsuru olmadığı takdirde yeşil badana (*greenwashing*)³⁶ pratiklerinin dışına çıkılması pek mümkün olmuyor (Lawrence ve Dixon, 2015).

Sivil toplum bu durumda tepki verecek ve var olan düzenin değişmesini talep edecek aktör olarak karşımıza çıkıyor. Sivil toplum dediğimizde, bunun içinde ekolojik meseleleri dert edinen STK'lar, toplumsal hareketler, kooperatif, dernek gibi üretici örgütlenmeleri³⁷ ve farklı şekillerde organize olmuş alternatif gıda toplulukları (tüketici kooperatifi, alışveriş grubu, topluluk destekli tarım) bulunmaktadır. Üçüncü Gıda Rejiminde piyasaları ve üretim süreçlerini düzenlemesi beklenen devletlerin bu rollerinden vazgeçtiğini görmekteyiz. Üretici ve tüketiciler mevcut gıda rejiminin sorunlarına itiraz ederken, bir yandan da alternatif gıda toplulukları kurarak farklı bir sistemin nasıl organize edilebileceğine dair deneyimleri hayata geçirmeye başladılar. Bu gıda topluluklarını düşündüğümüzde, itiraz ettikleri gıda sisteminin muktedir aktörleri olan sermaye grupları karşısında ne kadar etkili olabilecekleri sorusu doğal olarak aklımıza geliyor. Ancak önemli olan, ilk etapta alternatif bir gıda sisteminin kurulabileceğinin tahayyül edilmesi ve mevcut sisteme mahkûm olunmadığının farkına varılmasıdır. Kent bostanları,³⁸ üretici pazarları,³⁹ tüketim kooperatifleri, topluluk

³⁶ Yeşil göz boyama veya yeşil hadana olarak da kullanılan bu kavram şirketlerin ürün ve hizmetlerinin sürdürülebilir ve çevre dostuymuş gibi göstermelerini ifade eder.

³⁷ "Örgütlenme, benzer sorunlara sahip bireylerin sorunlarını çözmek için bir araya gelmeleridir. Örgütlenme ile hem bireylerin sorunları çözüme kavuşmakta hem de bir baskı grubu" oluşmak ve oluşturulacak kamu politikalarına etki etmek mümkün olmaktadır" (Gülçubuk, 2018; s.285).

³⁸ Pretty (1998); Lacy (2000); Clancy (1997); DeLind (1994).

³⁹ Alkon ve Mares (2012); Gottlieb (2001); Guthman (2008).

destekli tarım⁴⁰ grupları tam da bunu yapmaya çalışıyorlar. Kent bostanlarında tarım yapılarak kentlilerin tarımsal üretim süreçlerine daha aşına olması sağlanırken, üretici pazarları, topluluk destekli tarım ve tüketim kooperatiflerinde üreticiyle tüketici bir araya getirilerek sağlıklı ve besleyici gıdaya erişim sağlanıyor.⁴¹ Demokratik ve güvene dayalı bir ilişki çerçevesinde tarım ve gıda sektöründe daha adil bir paylaşımın önü açılmaya çalışılıyor.⁴² Yazının geri kalanı Türkiye’de gıda ve tarım alanındaki mevcut durumu ve alternatif gıda topluluklarını inceleyecek.

Türkiye’de Gıda Sistemi ve Alternatif Gıda Toplulukları

Candan Türkkan (2021) İstanbul’un gıda tedarik sistemini incelerken Türkiye’deki gıda sisteminin 1929 sonrasında yerli üretime döndüğünü ve öncesinde kurulmuş olan uluslararası ticarete bağımlı iae sisteminin yerini Anadolu’da üretilen tarım ürünlerine dayalı bir sistemin aldığını ifade etmektedir. 1980 sonrası Türkiye’inde ise hızla liberalleşen ve küreselleşen bir gıda rejiminden bahsedebiliriz (Keyder ve Yenal, 2013).⁴³ Bu sistemde verimlilik ve kâr odaklı yaklaşım ön plandadır ve verimli olmayan üreticilerin tarımsal üretimden kopup kentlere gelmesi öngörülmektedir.

Tarım arazilerinin konut, organize sanayi bölgesi, maden ve taşocağı gibi tarım dışı faaliyetlere tahsis edilmesi, devlet desteğinin giderek azalması özellikle küçük üreticinin hayatta kalmasını giderek zorlaştırmıştır. Bu yıkıcı süreç yaşanırken gıda konusu kamuoyunda ve akademide fazla ilgi görmemiştir. Gıda fiyatlarında ani artışlar yaşanmasıyla birlikte, gıda ve tarım sistemi gündem olmaya başlamıştır. Gıda fiyatlarındaki artış sonucunda⁴⁴ büyük kentlerde vatandaşın

⁴⁰ Cameron ve Gordon (2010).

⁴¹ Oluşan doğal ve sağlıklı gıda talebini karşılama sürecinde “gıda şirketleri ‘organik’ ya da ‘yerel’ olduğu için daha ‘sağlıklı’ olduğunu iddia ettikleri ürünlerle gıda piyasasından pay kapma yarışındalar” (Tatari, 2018, s.53). Benim bu yazıda bahsettiğim gıda toplulukları bu şirketleri kapsamıyor. Kâr amaçlı olarak gıda tedarığı yapan araçlar veya şirketler konusunda yapılan çalışmalar için İrem Soysal Al ve Bernal Küçük’ün (2019) kaleme aldığı yazıya bakılabilir.

⁴² Bakınız Levkoe (2011); Goodman ve DuPuis (2002); Fairbairn (2012).

⁴³ Bu dönüşümün geçirdiği evreleri ve olumsuz etkilerini okumak isteyenler Özkaya (2018).

⁴⁴ 2010’larda soğan fiyatları ve yaş sebze ve meyvede ciddi fiyat artışları yaşanmıştır.

tepkisini azaltmak için, 2019'da belediyelerin tanzim satış⁴⁵ noktaları kurduklarını ve tedarik sistemine müdahil olduklarını gözlemledik.⁴⁶ Türkiye'de gıda fiyatlarındaki artış küresel fiyat artışlarıyla elbette bağlantılıdır ama ulusal karar alım süreçlerinin etkilerini de unutmamak gerekir. Türkiye'deki çiftçiler, özellikle 2000'lerden sonra girdiler açısından tamamen yurtdışına bağımlı hale gelmiştir. Tohum, gübre, ilaç, petrol hep yurtdışından gelmekte ve döviz kurundaki dalgalanmalar tarım sektöründeki maliyetlere çok ciddi etki etmektedir. Ama çiftçilerin ürünleri için elde ettikleri gelir aynı hızla artmamakta ve bu da çiftçiye borç açmazına sürüklemektedir (Özkaya, 2018). 1999 ve 2001 krizleri sonucu IMF'den borç alınmış "ve bu borcun şartı tarımsal üretim yapanlara verilen desteğin kesilmesi de dahil neoliberal bir paketin uygulanması" olmuştur (Gürel vd., 2019, s.464). Küçük üreticiler topraklarını kaybetmiş, gerek tarım sektöründe gerek sanayide işçileşmiş veya kentlere göçe zorlanmıştır (Öztürk, 2018).⁴⁷ Bu süreçte kimi küçük üreticiler hane halkı gelirlerini çeşitlendirerek, turizm gibi alanlardan gelir elde ederek tarımsal faaliyetlerini sürdürmüştür (Gür, 2018; Keyder ve Yenal, 2013).

Ali Ekber Yıldırım *Dünya* gazetesindeki köşesinde, bu sorunların temelinde ithalat yoluyla gıda tedariki olduğunu iddia etmekte, sorunların çözümü için gıda tedarik zincirinin her bir halkasında mevcut olan sorunları anlayıp onlara yönelik politika üretildiği zaman sonuç alınabileceğini ifade etmektedir.⁴⁸ Mevcut gıda sisteminin dayattığı üretim ve tüketim pratiklerinin sürdürülebilir olmadığını gören, bu süreçlerin yarattığı ekolojik ve sosyal tahribatı gözlemleyen ve deneyimleyen gruplar gıdayı merkezine alan farklı oluşumlar kurup geliştirdiler. Örneğin, benim de parçası olduğum Boğaziçi Üniversitesi Tüketim Kooperatifi (Bükoop), 2009 yılının Aralık ayında Boğaziçi

⁴⁵ Tanzim satış 1970'lerde de uygulanmış, o süreçteki en başarılı örneklerden İzmir Belediyesi'nin Tansaş marketleri örneği için bakınız Koç ve Koç (1999).

⁴⁶ Türkiye'de geçmişte de hayat pahalılığına karşı yerel yönetimlerin uyguladığı tanzim satış düzenlemeleri mevcuttur. Hatta bunlardan bir kısmı daha sonra büyük süpermarketlere de dönüşmüştür. Detayları için bakınız Koç ve Koç (1999).

⁴⁷ Türkiye'deki tarımın dönüşümü için bakınız Öztürk vd. (2018).

⁴⁸ Yıldırım, Ali Ekber (2021, 14 Eylül). Raflardaki etiketlerdeki fahiş fiyatlar nasıl düşürülecek?. *Dünya*. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/raflardaki-etiketlerdeki-fahis-fiyatlar-nasil-dusurulecek/633604>

Üniversitesi çalışanları ve öğrencilerinden oluşan bir grup tarafından kuruldu. Bükoop macerası, 2008 yılında Eğitim-Sen başta olmak üzere pek çok emek örgütünün Sağlık ve Sosyal Güvenlikte Dönüşüm Yasası'nı (SSGSS) protesto etmek için gittiği Ankara yolculuğunda ortaya atılan bir fikirle başladı (Saydam ve Kadirbeyoğlu, 2019). O sırada küçük üreticileri destekleyen ve bu konularda araştırma yapan akademik personel ile emek hareketinde aktif olan Boğaziçi'liler, Çiftçi Sen başkanı Abdullah Aysu ve Tohumizi Derneği'nden Olcay Bingöl ile üniversite bünyesinde bir gıda topluluğu kurmanın mümkün olup olmayacağını, ne tür zorlukları olacağını ve nasıl organize olunabileceğini tartışmaya başladı. Bir sene geçmeden de üniversiteden bir mekân kiralayarak resmi kooperatif başvurusunu yaptılar. Bükoop'un kuruluş amacı, küçük üreticiden tüketiciye doğrudan bir köprü kurmak; adil, temiz ve yerel gıdayı, aracısız olarak uygun fiyatla tüketiciye ulaştırmaktı. İnişli çıkışlı ilk yılların ardından sürdürülebilir bir şekilde faaliyet gösteren Bükoop'un üreticileri arasında Vakıflı Köy kooperatifi gibi üretici kooperatifleri, üretici dernekleri ve Koçulu Peynircilik gibi küçük üreticiler var.

İlk günden itibaren indirimli kooperatif satış fiyatı gibi kolaylıklar sağlayarak Bükoop'u destekleyen Koçulu Peynircilik, 2007'de kurulan Boğatepe Çevre ve Yaşam Derneği çerçevesinde hem yerel kalkınma hem de biyoçeşitliliği koruma süreçlerine destek vermektedir. Kars'ta küçük üreticilerin atalık tohumlardan buğday ve hayvancılıkta kullanılacak girdileri kendilerinin üretmeleri üzerine kurulu bir sistem oluşturmaya çalışan İlhan Koçulu, tam vazgeçeceği noktada köydeki kadınlarla işbirliği yaparak peynirciliği sürdürmeye karar verdi (Bayramoğlu, 2018). Mandıraya süt veren aileler üretimden pay alıyor ve ürünlerini ister kendileri ister Koçulu Peynircilik aracılığıyla satıyorlar. Amaç adil paylaşım ve hayvancılık yapan ailelere gelir sağlamak (Bayramoğlu, 2018). Zaman içinde peynircilik ve köye ziyarete gelenlerin oluşturduğu turizm geliri sayesinde başarılı bir model ortaya çıkmış oldu (Tuğrul, 2018).

Bükoop'un bir başka üreticisi de Vakıflı Köyü Kalkınma Kooperatifi. 2004'te kurulan kooperatif, kadınların ürettiği gıda ürünlerini pazarlıyor. Kooperatifte işletme masrafları için ayrılan %30 dışındaki

tüm gelir üreticilere veriliyor. Kooperatif kurucularından Bedros Kehyeoğlu'nun da ifade ettiği üzere, Türkiye genelinde üreticiler son satış fiyatının sadece %10'unu alıyorlar ve bununla karşılaştırıldığında doğrudan tüketiciye mal verebilenler, araçlar vasıtasıyla tüketiciye ulaşan ürünlere göre, çok daha yüksek bir gelir elde ediyorlar (Tuğrul, 2018). İlk kurulduklarında yüksek masrafına rağmen organik sertifika almış olan ama daha sonra tüketicilerle güvene dayalı ilişkileri sayesinde organik sertifikaya ihtiyaç duymayan Vakıflı Kooperatifi, Türkiye'de kırsal kalkınma için bir model olabileceksen Bedros Bey'in anlattığına göre kendi bölgesindeki civar köyleri harekete geçirmekte başarılı olamamış: "Siz farklı kültüdensiniz, azsınız, ondan yapıyorsunuz" diyormuş diğer köylerdekililer (Öztürk ve Uyanık, 2018, s.374). Komşu köylerde alternatif üretim ve tedarik modellerinin imkânsız olduğu algısı bu tür girişimlerin sınırlı sayıda kalmasına sebep olmuş.

Bükoop alternatif gıda alanında Türkiye'de ne ilk ne de son. Öncesinde Anadolu'da Yaşam⁴⁹ gibi doğrudan üreticiye toptan sipariş vererek dar gelirli mahalle sakinlerinin daha uygun fiyata gıdaya erişimini sağlayan gıda kooperatifleri olduğu gibi, Güneşköy gibi "doğa ile uyumlu ve sürdürülebilir yaşam deneyimleri geliştirme ve bunları paylaşma" amacıyla kurulmuş ve üretim yapılan kooperatifler de mevcuttur.⁵⁰ Kimi topluluklar bir proje çerçevesinde bir araya gelmekte, kimileri ise yerelde farklı alanlarda çalışan sivil toplum aktörlerinin gıda alanındaki sorunlara yönelik harekete geçmesiyle oluşmaktadır. Kimi mahalle, kimi ise kent ölçeğinde örgütleniyor, kimi resmi bir tüzel kişilik sahibiyken, kimi gevşek bir ağ niteliğine sahip olabiliyor. Kimileri sağlıklı ve organik gıdaya erişmek için harekete geçerken, kimileri küçük üreticiyi desteklemeyi ön planda tutabiliyor. Temelde amaç, mevcut gıda sisteminin yol açtığı sorunları ortadan kaldırmak ve buna yönelik pratikleri hayata geçirmek. Uzun vadede politika oluşumu noktasında baskı unsuru olmak da hedefler arasındadır. Türkiye'deki alternatif oluşumları Nazlı Konya ile inceledik ve bunların hedeflerini tarım, sosyal, siyasi, ekonomik, çevre ve eğitime olarak sınıflandırdık (Kadirbeyoğlu ve Konya, 2017, s.218-219).

⁴⁹ Doğançayır ve Kocagöz (2018).

⁵⁰ <https://www.guneskoy.org.tr/>

Tablo 1. Türkiye’deki alternatif gıda topluluklarının amaçları

Alan	Amaç
Tarım yönelik	Bütüncül yönetim – bitki üretimi ile hayvancılığı entegre etmek Onarıcı tarım Sağlıklı ve besin değeri yüksek gıda üretimi Yerel ve atalık tohumların korunması Doğal veya organik tarım Geleneksel üretim süreçlerinin yaşatılması
Sosyal	Gençlerin kırsala ve toprağa geri dönmesini sağlamak Uyumlu topluluklar oluşturmak Aracıların olmadığı yerel gıda ağlarını desteklemek Üreticileri tanımak ve güvene dayalı bir ilişki tesis etmek
Siyasi	Üreticiler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve kamu kurumlarıyla ortak faaliyetler düzenlemek Köy ekonomisine kadınların katkısını artırmak Ekosistemin sağlığı çerçevesinde insan ihtiyaçlarını yeniden tanımlamak
Ekonomik	Kendine yeten köyler oluşmasını sağlamak Ürünlere aracısız erişimi sağlamak Eko-turizmi desteklemek Örgütlü üreticilerle örgütlü tüketicilerin arasındaki ilişkiyi organize etmek Yerel üreticilerin hayatlarını idame ettirmelerini sağlamak
Çevre	Çevreye ve insan sağlığına zarar vermeyen sürdürülebilir tarım pratiklerinin geliştirilmesi Sürdürülebilir kırsal kalkınma Doğal çevre ve yaban hayatını korumak Azalan biyoçeşitliliği tekrar artırmak Su ve toprak gibi kaynakların daha bilinçli bir şekilde kullanılması Yerellik – düşük karbon ayak izi
Eğitim	Su kullanımı, kaynak kullanımı, doğal gübre konularında örnek teşkil edebilecek uygulamaları hayata geçirmek Kırsaldaki sorunları analiz edip çözüm olabilecek süreçleri tasarlamak Kentlerdeki tüketicilerin gıda tercihlerini değiştirmek

Gıda alanındaki örgütlenmelerin bazıları tüzel kişiliğe gerek duymadan mahalle ölçeğinde toptan sipariş veriyor ve bir merkezden dağıtım yapıyor (Yeryüzü Derneğinin gıda toplulukları.) Bazı gruplar dağınık bir şekilde bireylerin internetten veya telefonla doğrudan üreticiye sipariş verdiği alışveriş grupları kuruyorlar (Örneğin, Ankara'daki Doğal Besin Bilinçli Beslenme, DBB). Mahalle ölçeğinde kooperatif kurarak tedarik yapan Anadolu'da Yaşam ve Kadıköy Kooperatifi gibi toplulukların yanı sıra işyeri ölçeğinde örgütlenenlerin kimi Bükoop gibi tüzel kişiliğe sahip kooperatifler olarak faaliyet gösterirken, kimileri Ege Üniversitesi örneğinde olduğu gibi bir üreticiden haftalık yaş sebze meyve tedarik edilmesi şeklinde işlemektedir.

Belediyeler bu topluluklara mekân tahsis ederek, üreticilere atalık tohumlardan elde edilen fide vererek, ürünlerin zehirsiz olduğunu denetleyerek ve üretici pazarları sayesinde tüketiciye ulaşmasını sağlayarak destek olabilmektedir. Hatta Covid-19 sürecinde gördüğümüz üzere belediyeler sokağa çıkma yasaklarından dolayı ürünü tüketiciye ulaştıramayan üreticilerin ürünlerini toptan alıp, gelir kaybı yaşayan vatandaşlara gıda paketleri olarak dağıtmakla, gıdaya erişimi kolaylaştırabilmektedir.⁵¹ Yerel yönetimlerin önyak olması, kimi zaman üreticilere fide dağıtımını yapması ve yer temin etmesi çok verimli ağların kurulmasına vesile olabiliyor. Bodrum Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ve belediyenin işbirliğiyle kurulan üretici pazarı ve ürün dağıtım ağı buna bir örnek.⁵² Kentin çeperindeki küçük üreticilerle kent sakinlerini buluşturmanın çeşitli yollarından biri üretici pazarlarıdır. Türkiye'de bunun başarıyla yapıldığı örneklerden biri de Şile Yeryüzü Pazarı'dır. Benzer bir şekilde, Seferihisar Belediyesi'nin kurulmasına öncülük ettiği Mandalina Üreticileri Birliği sayesinde küçük ölçekli mandalina üreticilerinin yaşamlarını idame ettirmelerini sağlayan bir pazarlama ağına kavuşmaları mümkün olmuştur (Erzurumlu ve Acur, 2018).

⁵¹ Bu uygulama dünyanın çeşitli yerlerinde vardır. Örneğin, Belo Horizonte'de (Brezilya) 1990'larda paket sistemi hayata geçirilmiş ve başarılı bir şekilde kırsal küçük aile işletmelerinden kent yoksullarına paketler tedarik edilmiştir (Koç, 2013, s. 141).

⁵² Bodrum TARKO satışnoktası ikiye, üretici pazarı sayısı dörde çıktı. (2020, 30 Eylül). *Muğla Devrim*. <https://www.mugladevrim.com.tr/haberler/mugla-haberleri/bodrum-tarko-satis-noktası-ikiye-uretici-pazarı-sayısı-dörde-cıktı>

Yerel yönetimlerle işbirliği içinde sivil toplumun gerçekleştirdiği projeler sayesinde bu tür gıda topluluklarının artması ve yayılması sağlamak mümkündür. Bu konularda öncü olan derneklerden biri, Victor Ananias'ın kurduğu Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği'dir. Ekolojik yaşamı mümkün kılmak hedefiyle 2002'den beri faaliyetlerini sürdüren Buğday Derneği çalışanları ve gönüllüleri birçok gıda topluluğunun birbiriyle ilişkileneşine vesile olmuştur. Organik pazarlar 2006 senesinden beri düzenli olarak kurulmaktadır ve pazara aracısız şekilde kendi ürününü getiren çiftçi sayısı azımsanmayacak seviyededir.⁵³

Modern yoğun tarımda, ekolojik dengenin bozulmuş olmasına rağmen, gübre ve pestisit gibi girdiler kullanılarak tarımsal üretim yapılmakta ve bu da insan sağlığına zarar vermektedir. Agroekoloji ise doğanın kendi kendini yenilemesini ve sürdürülebilir bir döngü içerisinde tarım yapmayı hedefler. Buğday Derneği çalıştaylar vasıtasıyla tohum, agroekoloji,⁵⁴ gıda toplulukları alanlarında hem bilinç artırmak hem de bilgi paylaşımı sağlamak için farklı paydaşları bir araya getirmektedir. 2013-2014 yılları arasında yürüttüğü Doğal ve Yerel Ürüne Aracısız ve Güvenli Ulaşım Projesi sayesinde gıda toplulukları veri tabanı oluşturulmuş⁵⁵ ve bu süreçte Çanakkale'de bir gıda topluluğu olan ÇAYEK kurulmuştur. Üreticilerle tüketicilerin aracısız bir şekilde bir araya gelerek gıdaya dair bilgi, deneyim ve ürün paylaşımı yapmaları sağlanmıştır. Ancak projenin süresi dolduğunda hem süreçte karşılaşılan çeşitli sorunlar hem de yeterli sahiplenme olmaması sebebiyle ÇAYEK sönmelenmiştir. ÇAYEK koordinatörlerinden birinin bu konudaki yorumu ilginç ve düşündürücüdür:

Hiyerarşi olmasın dedik. Gönüllü katkılarla yapalım dedik. Her Eylül'de soralım dedik, kim katkı koyar diye. Bu sene 10 kişiydik.

⁵³ http://ekolojikpazarlar.org/?page_id=221

⁵⁴ "Agroekoloji kavramının arkasında, kökleri geleneksel, yöresel, çiftçi, göçmen ve ormancı toplulukların, genelde yeryüzü ile karşılıklı ilişki kavrayışını temel alan, karmaşık toprak işleme yaklaşımlarına dayalı, uzun bir geçmiş vardır. Meksikalı bilginlerin önderliğinde, 1940'lar da ortaya çıkan ve daha sonra Latin Amerika, Avrupa ve Kuzey Amerikalı ekoloji bilimcileri tarafından geliştirilen akademik katkılar, çiftçi-bilim insanları ile hâlen yürütülmekte olan ortak çalışmalardan da fayda görmüştür" (<https://zehirsizsofralar.org/agroekoloji/>).

⁵⁵ <https://gidatopluluklari.org/>

Bir başka sene 8 kişi veya 7 kişi koordinasyon kurulu. Ama bu çok işlemedi. İnsanlar alışık oldukları dilde konuşmak istiyorlar. Patron olsun, sorumlu olsun istiyorlar. Sıkışıklık olunca ve bu tür sıkışıklıklar da oluyor, işi yüklenen küçük bir grup oluyor. (...) Alternatif bir şey yapıyorsunuz. Ulaşmaya çalıştığınız şey de alternatif. Belki buraya giden yolu daha bilinen bir şey yapmak daha mantıklı olabilirdi. Demek olsa veya koop olsa belki daha iyi işleyebilirdi. Her seferinde ben ÇAYEK nedir vesaire anlatmam gerekiyordu.⁵⁶

Her ne kadar ÇAYEK sönmülmüş olsa da sonrasında bu toplulukta aktif olanlar yeni gıda topluluklarının hayata geçmesinde etkili olmuştur.

Buğday Derneği'nin belediyeyle işbirliği içinde hayata geçirdiği bir başka proje ise Yeşil GÜDÜL projesidir. Buğday Derneği ile Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği'nin 2019'da başlattığı Gıda Topluluklarıyla Agroekolojik Dönüşüm Projesi çerçevesinde Ankara'nın GÜDÜL ilçesinde çiftçilerin agroekolojik tarıma geçiş yapabilmeleri için öncü çiftçiler belirlenmiş ve onların bahçelerinde uygulama alanları kurulup farklı teknikler uygulanmıştır.⁵⁷ Bu süreçte dernek hem ziyaretlerle süreci takip etmiş hem de yerelde elde edilen ürünlerin tüketiciye ulaşması için üretici pazarları kurmuştur. Yerinden satışın yerel üretici için sadece ürünlerini tüketiciye ulaştırma kanalı olmadığı, aynı zamanda üretim alanlarında yapılan etkinlikler sayesinde küçük ölçekli turizm geliri de sağladığını unutmamak gerekir.⁵⁸ Projenin tüm süreci belgelenmiş ve elde edilen deneyimin, web sayfası ve video/fotoğraflar yoluyla kamuoyuyla paylaşılması sağlanmıştır.⁵⁹

Öte yandan, bu bölgede oluşturulan üretici ağları ve bunların tüketiciyle doğrudan ilişkilenebilmesinin önünün açılması kırsal üreticinin çevre korumada ne kadar önemli bir aktör olabileceğini göstermektedir. Yerel halk ve tüketiciler bir araya gelerek 2011'de bir hidroelektrik santral projesine karşı çıkmış ve projenin rafa kalkmasını

⁵⁶ ÇAYEK koordinasyon ekibi üyesiyle mülakat, 2015.

⁵⁷ Bu proje Birleşmiş Milletler Küresel Çevre Fonu Küçük Destek Programı tarafından desteklenmiştir.

⁵⁸ Buğday Derneği (2021, 19 Eylül) *GÜDÜL'de gıda topluluklarıyla agroekolojik dönüşüm* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=Gjd9kQSGWfE>

⁵⁹ <https://yesilgudul.net/#top>

sağlamışlar.⁶⁰ Gıda alanında bir araya gelen üretici ve tüketicilerin başka alanlarda da birlikte mücadele etmesi, ekolojik dengeyi korumak için en iyi yönteminin o alandan geçimini sağlayan kişilerin yerelde kalmayı tercih etmeleri ve korumada aktif bir şekilde bulunmaları olduğunu göstermektedir. Çevre adaleti kavramı tam da buradan çıkmıştır; çevre ile insan topluluklarının simbiyotik ilişkisine ve çevre mücadelesinin aslında bir yaşam mücadelesi olduğuna vurgu yapmaktadır.⁶¹

Gıda Toplulukları: Olanaklar ve Kısıtlar

Gıda topluluklarında güvene dayalı ve piyasa mekanizmalarının dayattığı en düşük fiyat veya en yüksek kâr baskılarından azade bir ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. Her ne kadar şimdiye dek üretici ve tüketicilerden bahsetmiş olsak da gıda topluluklarında epeyce sık dile getirilen bir olgu da tüketicilerin aslında bu süreçte tüketiciden dönüşmesidir. Tüketiciden, günümüz gıda sisteminde, tükettiği gıdanın nereden ve nasıl tedarik edildiğini bilmeyen ve bununla ilgilenmeyen tüketici-farklıdır. Tüketiciden, gıdayı sadece tüketmez, üreticiyle bire bir ilişki içindedir. Üretim ve dağıtım sürecine dair bilgisi vardır. Örneğin, tüketiciler ne tür tohum kullanıldığına, ne tür gübre veya ilaç ihtiyacının olduğuna, yıldan yıla verimi etkileyen faktörlerin ve üreticinin yaşamını idame ettirmede yaşadığı zorlukların neler olduğuna dair bilgi sahibidir.⁶² Kimi oluşumlar bu ilişkiyi ürün dağıtım sırasında üreticiyle birebir iletişimde olarak veya çeşitli iletişim araçları sayesinde güvene dayalı bir birliktelik kurarak sağlar, kimilerindeyse ürün sorumluları üreticiye dair bilgi derleyip geri kalanlarla paylaşırlar.

Bükoop'ta her üreticinin bir sorumlusu vardır ve bu kişiler hem ürünle ilgili bilgi toplar hem de üretim süreçlerine dair diğer üyeleri bilgilendirir; ürünün stok takibini yapar, sipariş verir, ürün geldiğinde paketlemeyi ve raflara yerleştirmeyi organize eder; ürüne dair geri

⁶⁰ Buğday Demegi (2021, 19 Eylül). *Güdü'l'de gıda topluluklarıyla agroekolojik dönüşüm* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=Gjd9kQSGWfE>

⁶¹ Çevre adaleti kavramı konusunda bakınız Martinez-Alier (2002).

⁶² Gıda üretim sürecindeki emek süreçleri pek tartışılmıyor (Akbulut, 2015). Küçük aile üreticisi olanlar bile mevsimlik işçi veya ücretsiz aile emeği kullanabiliyor. Emek süreçlerinin de tartışıldığı ve adil ücretler ve insanca çalışma koşullarının sağlanabileceği yapıların kurulması önemlidir.

bildirimleri üreticiye ileterek daha fazla talep olmasını veya daha az kayıp olmasını sağlar. Ürün sorumlularını sadece bir tüketici olarak görmek mümkün değildir. Yine Bükoop'tan bir örnek olarak, Koçulu Peynircilik'ten aldığımız tereyağlarının paketlemesini örnek verebiliriz. İlk başta tereyağı kiloluk paketlerde geliyorken, üyelerimizin daha küçük paketlerde tereyağı almayı tercih etmeleri üzerine ürün sorumlusu üreticiye yarım kiloluk paketlerde gelip gelemeyeceğini sormuş ve bu şekilde tereyağı satışları artmıştır. Türetici hem üretim süreçleri hem de üreticinin emek süreçleri hakkında bilgi sahibi olduğundan, piyasanın dayattığı fiyatlamaya mekanizmasından bağımsız olarak, tüm maliyetleri ve harcanan emeğin karşılığını verebilecek “adil” fiyatı kabul etmeye yatkındır. Elbette bunu karşılayacak bir gelir seviyesine sahipse, yani orta/üst gelir sınıfındaysa bunu yapabilir. İnsanca yaşayacak gelir seviyesine sahip olmayan emekçilerin oluşturduğu alternatif gıda toplulukları genelde toptan ve doğrudan üreticiden en düşük fiyata ürün getirmeyi hedeflemektedir. Bu durumda gıdanın kalitesinden ve besin değerinden çok, fiyatı öncelik kazanmaktadır.

Güvene dayalı ve bire bir iletişim ve ilişki ağlarının bir avantajı da, maliyetli sertifikalar yerine (örneğin, organik sertifika) Katılımcı Onam Sistemi gibi yöntemlerle üretim süreçlerinin takibinin yapılabilirdiği mekanizmaların oluşturulmasıdır. Piyasada talep edilen sertifikalar, örneğin organik sertifika, ilk etapta idealist hedeflerle ortaya çıksa da, zamanla ticari hale gelmiştir ve oldukça yüksek bir maliyeti vardır. Özellikle küçük üreticinin sağlıklı gıda ürettiğini belgelemek için sertifikasyon şirketlerine muhtaç olması, üretim maliyetlerini artırmakta ve borçlanmalarına sebep olmaktadır. Katılımcı Onam Sistemlerinde ise üreticilerle doğrudan iletişimde olan türeticiler, tüm üretim sürecini takip etmekte ve uzun vadeli olan bu değiş tokuşun yarattığı dayanışmacı sistemde güven zedeleyen pratiklerin olmayacağını garanti etmeye çalışmaktadır. Sonuçta kısa vadeli olarak kâr getirirse bile, herhangi bir yanlış beyan, uzun vadede üretici için zararlı olduğundan bu güven mekanizması istenilen sonucu vermektedir.

Alternatif gıda topluluklarının en önemli özelliklerinden biri de gıdanın bireysel bir meta olmanın ötesinde toplumsallığına vurgu

yapıyor olmasıdır. Bu gruplar aslında gıdayı temel alan müşterekleştirme pratikleri geliştirmektedir (İnce ve Kadirbeyoğlu, 2020; Saydam ve Kadirbeyoğlu, 2019). Elbette farklı gıda topluluklarının toplumsallığı aynı değildir. Örneğin, bireysel olarak sipariş verilen bir alışveriş grubunda kolektif etkinlikler düzenlenmediği takdirde toplumsallıktan bahsetmek mümkün değildir. Ancak kimi zaman, bireysel bir kaygıyla – örneğin sağlıklı gıda tüketme amacıyla – gıda topluluğuna katılanlar zaman içinde seminer, çalıştay veya yıllık toplantılarda diğer üyeler ve üreticilerle tanışabiliyor ve aktif olarak müşterekleştirme pratiklerinde yer almaya başlayabiliyor. Bireysel sipariş yöntemiyle organize olan DBB Ankara grubundan aktif bir tüketicinin yorumu farklı insanlarla tanışma ve paylaşmanın kazandırdığı ivmeyi ifade etmektedir:

Merhem ve sabun atölyesine gittim ve aslında o zaman ilk defa hiç tanımadığım bir grup insanla 2 saat geçirdim. Baktım birisi evini açmış. Bayramiç tohum takasına gittim. (...) IFOAM⁶³ toplantısında idim. Aynı zamanda Buğday üyesiyim. Ankara'daki tohum takastaki panellere de gittim. Bu sene ücretsiz yapıyoruz Ankara ekolojik yaşam eğitimini. Katılım da 30-35 kişi olacak gibi. Bu da benim politika yapma yöntemim diye bakıyorum ben aslında.⁶⁴

Kimi topluluklar ise baştan kolektif yapılar olarak ortaya çıkıyor ve üyeler ortak ilgi alanları olan gıda tedariki konusunda birlikte iş yaptıkça tarımda yaşanan sorunlar ve iklim değişikliği gibi konularda da farkındalık geliştirip çalışma alanlarını genişletebiliyorlar.

Farklı oluşumlar zaman içinde birbirleriyle iletişime geçiyor ve deneyimlerini birbirlerine aktarıyorlar. Kimi zaman üreticilere nasıl erişilebileceği, nasıl organize olunması gerektiği, nelerin yapıp nelerin yapılmaması gerektiği konusunda birbirlerinden öğrenmeleri, benzer hataları yapmadan daha pürüzsüz bir şekilde ilerlemelerini sağlayabiliyor. Kimi zaman aynı ilde bulunan gıda toplulukları kargo masraflarını azaltmak için birlikte topluca sipariş vermeyi seçebiliyorlar.

⁶³ IFOAM 1972'de kurulmuş olan Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu'nun kısaltmasıdır.

⁶⁴ DBB tüketicisiyle mülakat 29 Mayıs 2015.

Sadece bir alışveriş grubu olmayıp belirli bir tüzel kişiliği olan veya mekân kiralayarak bir araya gelen alternatif gıda topluluklarının en önemli sorunu masrafların karşılanabileceği ve mali olarak sürdürülebilir bir yapı kurmaktır. Özellikle ürün tedarik sürecinde kargo masrafları, ürünleri belirli bir mesafenin ötesinden getiren oluşumlarda ciddi bir yüküdür. Kimi illerde, çeperdeki tarım arazileri ve ürün çeşitliliği, belirli mesafedeki üreticilerden gıda temin etmeyi mümkün kılmaktadır. Çanakkale ve İzmir bu anlamda şanslı illerdendir, neredeyse tüm ürünleri yerli üreticilerden kargo masrafı olmadan temin edebilmekteler. İstanbul gibi çeperindeki tarım alanlarının görece daha daralmış olduğu veya mevsim olarak bazı yaş sebze meyvenin üretilmediği illerde ise yerel kavramı, Türkiye sathından ürün tedarik etmeyi gerektirmektedir.

Alternatif gıda topluluklarıyla ilgili diğer bir kaygı da her ne kadar piyasacı anlayışın dayattığı agro-endüstriyel tarıma dirense de, piyasacı sistem içinden alternatif bir yapı oluşturmaya çalışıyor olmalarıdır. Alternatif gıda topluluklarının birçoğunda adil fiyat vurgusu çok önemlidir. Fakat adil fiyat, alım gücü giderek düşen kentli emekçi veya işsiz kitleler için yüksektir. Bu sebeple beslenme hakkından bahsedebilmemiz ve daha adil bir paylaşım olabilmesi için sosyal politikanın bütüncül olması şarttır. Düşük gelir grupları tarafından örgütlenen alternatif gıda oluşumlarının sayılarının artması mümkündür. Türkiye’de, Anadolu’da Yaşam Tüketim Kooperatifi,⁶⁵ Halk için Doğal Gıda ve Sağlıklı Beslenme Tüketim Kooperatifi⁶⁶ veya Bir Umut Derneği⁶⁷ buna örnek olarak gösterilebilir. Türkiye’de halen var olan semt pazarları ve kentli nüfusun kırsaldaki akrabaları sayesinde işlenmemiş gıdaya erişim yaygındır. ABD gibi ülkelerde, şehrin merkezinde yaşayan yoksul ve araç sahibi olmayan nüfusun işlenmemiş taze gıdaya erişimi çok kısıtlıdır, çünkü süpermarketler genellikle arabayla

⁶⁵ Okmeydanı ve Gülsuyu’nda iki şubesi bulunan kooperatif temel tüketim ürünlerini uygun fiyata tüketiciye ulaştırmayı hedefliyor.

⁶⁶ Halkeverlerinde satış yapan Halk İçin Doğal Gıda ve Sağlıklı Yaşam Tüketim Kooperatifi ve belediye desteğiyle yerel üreticinin ürünlerini büyük şehirlerde pazarlayan Ovacık Kooperatifi’yle ilgili bakınız Soysal AI (2020).

⁶⁷ Bir Umut Derneği üreticiden tüketiciye doğal ürün dayanışmasının yanı sıra kentsel dönüşüm, mülteciler ve eğitim gibi alanlarda da çalışmaktadır. <https://www.birumut.org/>

erişilebilecek yerdedir ve kent merkezindeki bakkallarda taze sebze ve meyve satılmamaktadır. Bir yandan da kentin hemen çeperinde tarımla uğraşan orta ve küçük ölçekli çiftçiler piyasada emeklerinin karşılığını alamadıkları için yaşam koşulları giderek zorlaşmaktadır. Bu üreticileri örgütleyip haftanın belirli günlerinde merkezdeki mahallelerde satış yapacakları küçük pazarlar oluşturulduğunda hem bu mahallelerde yaşayanlar taze sebze ve meyveye erişebiliyor hem de üreticiler aracılardan ortadan kalkması sayesinde daha fazla gelir elde edebiliyorlar. Bu sayede “gıda çölü” olarak ifade edilen bu mahallelerde yaşayanların taze sebze ve meyveye erişiminin arttığı yapılan çalışmalarda da görülmektedir (Gary-Webb vd., 2018).

Kimi gözlemciler alternatif gıda topluluklarının mevcut sistemi dönüştürmekte çok küçük adımlar olduğunu ve büyük çaplı bir etki yaratmalarının mümkün olmayacağını dile getiriyorlar. Elbette her bir gıda topluluğunun veya kooperatifin tekil olarak etkisi büyük olamaz. Fakat zamanla sayıları ve çeşitliliği artan gıda toplulukları, gerek daha fazla sayıda üreticinin daha adil bir gelir elde etmesini sağlayabilir gerekse de ulusal ve uluslararası politikalara etki etmek için işbirliği yapabilir. Bunlar arasında, uluslararası alanda en önemlilerden La Via Campesina’dan bahsetmemiz gerekir. Türkiye’den Çiftçi-Sen’in üye olduğu La Via Campesina, Güney Amerika’daki küçük aile üreticilerinin sorunlarına çare bulmak için bir araya gelmiş olan küçük ve orta ölçekli üretici örgütlerinden oluşmaktadır. Ulusal ölçekte tarım politikasını etkilemeye çalışmanın ötesinde, benzer sorunların çok farklı yerlerde yaşandığının farkına varmış ve ortak talepleri daha duyulur hale getirebilmek için uluslararası alanda örgütlenmiştir.

Uluslararası gıda tekelleri, düşük fiyatlar ve endüstriyel tarımın küçük aile üreticilerine olan olumsuz etkisine çözüm önerileri getirmek için bir araya gelen farklı üretici örgütlerinden oluşan La Via Campesina zaman içinde alternatif politika talebi olarak “gıda egemenliği” kavramını geliştirmiştir. 2007’de Mali’de düzenlenen Nyeleni Konferansı’nda, her ülkenin kendi tarım ve gıda politikasını belirleme hakkı olması gerektiğini dile getirmiştir. Gıda egemenliği çerçevesinde

üreticiler için adil fiyat, toprak reformu, belirli oranda destekleme ve eşitlikçi yerel kontrol talep etmiştir (Koç, 2013, s.271; Martinez-Torres ve Rosset, 2010). La Via Campesina, küresel olarak yaklaşık 200 milyon üreticiyi temsil etmektedir⁶⁸ ve küçük üreticiler için onurlu bir yaşam, bireysel ve toplumsal egemenlik ve özerklik talep etmektedir (Martinez-Torres ve Rosset, 2010). Milyonlarca küçük üreticinin benzer sorunlara sahip olduğunu gören La Via Campesina, bu sorunların konuşulduğu uluslararası zirvelerde yeni üretici örgütlerini de bünyesine katarak hem sesini hem de etki alanını genişletmeye ve mevcut sistemde bir dönüşüm yaratmak için açılan çatlakları büyütme çalışmaktadır. Önemli olan mevcut sistemin tek alternatif olmadığını, bununla mücadelenin imkânsız olmadığını farkına varılmasıdır. Bu da ancak sorunları deneyimleme veya gözlemlleme dışında aktif olarak çözüm önerileri üretmek için bir araya gelerek mümkün olabilir.

Sonuç Yerine

Özet olarak, çeşitli kaygılarla gıda alanında örgütlenen alternatif gıda topluluklarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Alternatif gıda topluluklarının örgütlenmesinin ardında bir dizi neden mevcuttur; tekelleşmiş ve şirketleşmiş tarım ve gıda rejimi, köylü tarımının ve küçük aile üretiminin giderek zorlaşan üretim koşulları ve bu aktörlerin var olma mücadelesi, ekolojik tahribat (üretim ve dağıtım sürecinde pestisitler, enerji yoğun üretim süreçleri, paketlemede kullanılan malzemeler ve uzun mesafelerden gelen ürünlerin karbon ayak izi), kentte kaliteli ve sağlıklı gıdaya erişim konusunda karşılaşılan zorluklar (hazır gıdalarda artış, hayatın temposunun çok artmış olması ve hızlı tüketilebilir ve işlenmiş gıdanın artmış olması) bunlardan bazılarıdır. Farklı kaygılarla bir araya gelen gruplar, bu sorunların birine veya birkaçına çare olmaya çalışırken bir taraftan da birbirleriyle dayanışma içerisinde gıda ve tarım politikasına etki etmeye çalışırlar. Alternatif gıda topluluklarının amacı mevcut gıda rejimindeki sorunların çözümünde aktif rol oynamak ve kamu kurumlarını daha sağlıklı, adil, ekolojik dengeleri gözetken ve sürdürülebilir bir

⁶⁸ La Via Campesina (2021). La Via Campesina the global voice of peasants [Broşür]. <https://viacampesina.org/en/international-peasants-voice/>

gıda sistemine geçmemizi sağlayacak politikalar için karar almalarını sağlamaktır. Bu uzun vadeli hedeflere erişme aşamasında gıda toplulukları ilk etapta kendi üyeleri için alternatif yollardan gıda tedariki yaparak farklı tedarik sistemlerinin mümkün olduğunu ve mevcut piyasa sisteminde süpermarketlere muhtaç olmadan da gıdaya erişebildiğimizi göstermekteler.

Kaynakça

- Akbulut, Bengi (2015). Sofradaki yemeğin ötesi: Gıda müşterekleri ve feminizm üzerine. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 26, 29-36.
- Akbulut, Bengi ve Adaman, Fikret (2018). Kalkınma sorunsalı, kırsal kalkınma ve eleştirel bir çerçeve önerisi. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.16-31) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Alkon, Alison Hope ve Mares, Teresa Marie (2012). Food sovereignty in US food movements: Radical visions and neoliberal constraints. *Agriculture and Human Values*, 29(3), 347-359.
- Aysu, Abdullah (2015). *Gıda krizi: Tarım, ekoloji ve egemenlik*. Metis Yayınları.
- Aysu, Abdullah (2019). *Kooperatifler: Yemek yemek politik bir iştir*. Yeni İnsan Yayınevi.
- Bayramoğlu, Murat (2018). Zavodlardan mandıralara: Boğaztepe İlhan Koçulu ile söyleşi. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.351-366) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Bodrum TARKO satış noktası ikiye, üretici pazan sayısı dörde çıktı. (2020, 30 Eylül). *Muğla Devrim*. <https://www.mugladevrim.com.tr/haberler/mugla-haberleri/bodrum-tarko-satis-noktasi-ikiye-uretici-pazari-sayisi-dorde-cikti>
- Buğday Demeği (2021, 19 Eylül) *Güdü'l'de gıda topluluklarıyla agroekolojik dönüşüm* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=Gjd9kQSGWfE>
- Cameron, Jenny ve Gordon, Rhyall (2010, 29-30 Eylül). Building sustainable and ethical food futures through economic diversity: Options for a mid-sized city [Sunum] The Policy Workshop on The Future of Australia's Mid-Sized Cities. Bendigo, Avustralya.
- Carson, Rachel (2011). *Sessiz bahar*. Palme Yayınları.
- Çelik, Serkan ve Kutlu, Denizcan (2018). Gıdada piyasacı tahakküm; dönüşüm, beslenme hakkı ve karşı hareketler. *beyond.istanbul*, 3, 61-66.

- Chemnitz, Christine, Luig, Benjamin ve Schimpf, Mute (Ed.) (2017). *Agrifood atlas: Facts and figures about the corporations that control what we eat*. Heinrich Böll Stiftung, Rosa Luxemburg Stiftung ve Friends of the Earth Avrupa.
- Clancy, Kate (1997). Reconnecting farmers and citizens in the food system. William Lockeretz (Ed.), *Visions of American agriculture* (s.47-58) içinde. Iowa State University Press.
- Cocker, Mark (2021, 25-26 Eylül). A plea for pollinators. *Financial Times Weekend Edition*.
- Çaşkurlu, Sibel (2012). Türk tarımının üçüncü gıda rejimine eklenme süreci. *Mülkiye Dergisi*, 36(3), 61-100.
- DeLind, Laura B. (1994). Organic farming and social context: A challenge for us all. *American Journal of Alternative Agriculture*, 9(4), 146-147.
- Doğançayır, Caner Murat ve Kocagöz, Umut (2018). Alternatif gıda inisiyatifleri süreçleri. *beyond.istanbul*, 3.
- Erzurumlu, Dilek ve Acur, Nuran (2018). Sürdürülebilir kırsal kalkınma için Türkiye'den başarılı sosyal girişim deneyimleri: Seferihisar, Tire Süt ve Nallıhan. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.390-414) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Fairbairn, Madeleine (2012). Framing transformation: The counter-hegemonic potential of food sovereignty in the US context. *Agriculture and Human Values*, 29(2), 217-230.
- Gary-Webb, Tiffany L., Bear, Todd M., Mendez, Dara D., Schiff, Mary D., Keenan, Ehrin ve Fabio, Anthony (2018). Evaluation of a mobile farmer's market aimed at increasing fruit and vegetable consumption in food deserts: A pilot study to determine evaluation feasibility. *Health Equity*, 2(1), 375-383.
- Goodman, David ve DuPuis, E. Melanie (2002). Knowing food and growing food: Beyond the production-consumption debate in the sociology of agriculture. *Sociologia Ruralis: Journal of the European Society for Rural Sociology*, 42(1), 5-22.
- Gottlieb, Robert (2001). *Environmentalism unbound: Exploring new pathways for change, urban and industrial environments*. MIT Press.
- Goulson, Dave (2021). *Silent earth: Averting the insect apocalypse*. Jonathan Cape.
- Greenpeace Akdeniz (2019). Türkiye'nin gıda ve tarım sistemi, İstanbul'un gıda tedarik zinciri: Eğilimler, sorunlar ve alternatifler. <https://www.greenpeace.org/static/planet4-turkey-stateless/2019/11/e641d246-tu%CC%88rkiyenin-g%C4%B1da-ve-tar%C4%B1m-sistemi-rapor.pdf>

- Gülçubuk, Bülent (2018). Kırsal kalkınma politika ve uygulamalarında öncelik arayışları ve Türkiye açısından değerlendirme. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.283-300) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Gür, Faik (2018). Yunt dağı köylerinde kırsal dönüşüm. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.189-210) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Gürel, Burak, Küçük, Bülent ve Taş, Sercan (2019). The rural roots of the rise of the Justice and Development Party in Turkey. *Journal of Peasant Studies*, 46 (3-4), 457-479.
- Guthman, Julie (2008). Bringing good food to others: Investigating the subjects of alternative food practice. *Cultural Geographies*, 15(4), 431-447.
- İnce, Ayça ve Kadirbeyoğlu, Zeynep (2020). The politics of food: Commoning practices in alternative food networks in Istanbul. Derya Özkan ve Güldem Baykal Büyüksaraç (Ed.), *Commoning the city: Empirical perspectives on urban ecology, economics and ethics* (s.159-176) içinde. Routledge.
- Kadirbeyoğlu, Zeynep ve Konya, Nazlı (2017). Alternative food initiatives in Turkey. Filiz Adaman, Bengi Akbulut ve Murat Arsel (Ed.), *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdogan* (s.207-230) içinde. I.B. Taurus.
- Keyder, Çağlar ve Yenal, Zafer (2013). *Bildiğimiz tarımın sonu: Küresel iktidar ve köylülük*. İletişim Yayınları.
- Koç, Mustafa (2013). *Küresel gıda düzeni: Kriz derinleşirken*. Nota Bene Yayınları.
- Koç, Mustafa ve Koç, Hülya (1999). From staple store to supermarket: The case of TANSAS in Izmir, Turkey. Mustafa Koc, Rod MacRae, Luc J.A. Mougeot ve Jennifer Welsh (Ed.), *For hunger-proof cities: Sustainable urban food systems* (s.115-121) içinde. International Development Research Centre.
- La Via Campesina (2021). La Via Campesina the global voice of peasants [Broşür]. <https://viacampesina.org/en/international-peasants-voice/>
- Lacy, William B. (2000). Empowering communities through public work, science, and local food systems: Revisiting democracy and globalization. *Rural Sociology*, 65(1), 3-26.
- Lawrence, Geoffrey ve Dixon, Jane (2015). The political economy of agri-food: Supermarkets. Alessandro Bonanno ve Lawrence Busch (Ed.), *Handbook of international political economy of agriculture and food* (s.213-231) içinde. Edward Elgar.

- Levkoe, Charles Zalman (2011). Towards a transformative food politics. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 16(7), 687-705
- Martinez-Alier, Juan (2002). *The environmentalism of the poor: A study of ecological conflicts and valuation*. Edward Elgar.
- Martínez-Torres, María Elena ve Rosset, Peter M. (2010). La Via Campesina: The birth and evolution of a transnational social movement. *The Journal of Peasant Studies*, 37(1), 149-175.
- McMichael, Philip (2009). A food regime genealogy. *The Journal of Peasant Studies*, 36(1), 139-169.
- O'Hara, Sabine U. ve Stagl, Sigrid (2002). Endogenous preferences and sustainable development. *The Journal of Socio-Economics*, 31(5), 511-527.
- Özkaya, Tayfun (2018). Başka bir tarım ve kırsal kalkınma mümkün. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.87-99) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, Hayriye ve Uyanık, Kemal (2018). Vakıflı Köyü kooperatifleşme deneyimi: Bedros Kehyeoğlu ve Elena Çapar ile söyleşi. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.367-376) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, Murat (2018). Türkiye'de tarım ve kırdaki değişim, dönüşüm. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.152-167) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, Murat, Kentel, Ferhat ve Ögün Emre, Perrin (2018). geleneksel kır mekanında sosyoekonomik ve kültürel dönüşüm: Yeniden kurulan anlamlar. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.168-188) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Pistor, Katharina (2021, 24-30 Eylül). Yeşil kapitalizm şehir efsanesi. *Oksijen Gazetesi*.
- Pretty, Jules (1998). *The living land: Agriculture food and community regeneration in rural Europe*. Earthscan.
- Saydam, Asya ve Kadirbeyoğlu, Zeynep (2019). Gıda ile farklı bir ilişkilendirme mümkün: Müşterekleştirme pratiği olarak Bükoop deneyimi. *beyond.istanbul*, 6, 144-149.
- Şık, Bülent. (2018). *Mutfaktaki kimyacı: Yiyeceklerimiz ne kadar güvenli?*. Doğan Kitap.
- Sosyal Al, İrem (2020). The promising momentum and collective practices of the recently expanding network of consumer-led ecological food initiatives in Turkey. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 129-162.

- Soysal Al, İrem ve Küçük, Bernal (2019). In-between anxiety and hope: Trusting an alternative among 'alternatives' in the (post) organic food market in Turkey. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 25(2), 173-190.
- Tatari, Fatih (2018). 5N1K herkesin dilindeki yerel gıda. *Boğaziçi Üniversitesi Mezunlar Derneği Yayını*, 235, 52-54.
- Tuğrul, İ. 2018. Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikasında leader yaklaşımı ve Türkiye için potansiyeller. Faik Gür ve Murat Bayramoğlu (Ed.), *Sürdürülebilir yaşam penceresinden yerel ve kırsal kalkınma* (s.329-350) içinde. Özyeğin Üniversitesi Yayınları.
- Türkkan, Candan (2021). *Feeding Istanbul: The political economy of urban provisioning*. Brill.
- United Nations Standing Committee on Nutrition (b.t.). Global recession increases malnutrition for the most vulnerable people in developing countries: Pregnant women and children are hardest hit. https://www.unscn.org/files/Publications/Briefs_on_Nutrition/SCN_Nutrition_Impacts_of_Financial_Crisis_4p.pdf
- Yıldırım, Ali Ekber (2021, 14 Eylül). Raflardaki, etiketlerdeki fahiş fiyatlar nasıl düşürülecek?. *Dünya*. <https://www.dunya.com/kose-yazisi/raflardaki-etiketlerdeki-fahis-fiyatlar-nasil-dusurulecek/633604>
- Zeybek, Sezai Ozan (2018). Hayvanlar ve insanlar: Son 250 senenin kısa muhasebesi. *beyond.istanbul*, 3, 42-48.

İyi Yaşam Hakkı Bakımından Pandemi Süreci ve Alınan Önlemlere İlişkin Bir Değerlendirme⁶⁹

Murat Koyuncu, Emel Memiş

Giriş

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri António Guterres bu yıl 18. Uluslararası Nelson Mandela gününde “salgına ve öncesindeki eşitsizliklere çözüm olarak, herkes için eşit fırsatlar yaratan ve herkesin hak ve özgürlüklerine saygı duyan Yeni Bir Toplum Sözleşmesi ve Yeni Küresel Anlaşma” çağrısında bulundu. Covid-19 salgını nedeniyle açığa çıkan ve derinleşen çeşitli eşitsizliklerin; sömürgecilikten patriyarkaya, ırkçılıktan dijital uçuruma kadar köklü adaletsizliklerin ve mevcut eğilimlerin iyi yaşam ve gelecek için tehditler oluşturduğunu belirterek, geleceğe yönelik daha adil ve sürdürülebilir bir yol için somut öneriler sundu (BM, 2021, 18 Temmuz).

Herkes için eşit fırsatlar yaratan ve herkesin hak ve özgürlüklerine saygı duyan Yeni Toplum Sözleşmesi ve Yeni Küresel Antlaşma çağrısı BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet tarafından da İnsan Hakları Konseyi 47. oturumunda yinelenildi. Bachelet, Covid-19 salgınından sonra toparlanmanın ancak toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen bir sosyoekonomik iyileşme ile olabileceğini ve toplumsal cinsiyet eşitliğindeki gerilemeleri durdurmak ve daha

⁶⁹ Bu makalenin ilk aşama araştırmalarında topladığı verilerle bize yardımcı olan Batuhan Bozkurt’a ve son halini vermemizde yorumlarıyla çok emeği geçen sevgili editörlerimiz Handan Çağlayan ve Kaner Atakan Türker’e çok teşekkür ederiz. Ayrıca bizlere her aşamada destek olmuş, gerek günlük hayatta yaptıklarıyla gerekse de yazdıklarıyla yol göstermiş olan Şemsa Hocamıza tüm emekleri için teşekkürü borç biliriz. Bulunduğu her ortamı, özellikle ezilenler ve ayrımcılığa maruz kalanlar için daha yaşanılır kılan değerli Hocamıza sevgilerimizle.

kapsayıcı, adil toplumlar inşa etmek için toparlanma çabalarının buna göre değiştirilmesi gerektiğini vurguladı. Sunduğu somut öneriler arasında sağlık, sosyal koruma ve eğitim hakları başta olmak üzere ekonomik ve sosyal haklardan yararlanılması için gerekli olan mevcut kamu kaynaklarının azami düzeyde tahsis edilmesi vardı (BM, 2021, 6 Temmuz). Ayrıca daha çok kadınların üstlendiği karşılıksız bakım hizmetlerinin ekonomik değerinin tanınması, kadınların aile içinde eşit hak ve sorumluluklarının güvence altına alınması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini pekiştiren kalıp yargıların ve uygulamaların ortadan kaldırılması, çoklu ve kesişen ayrımcılık biçimleriyle mücadele edilmesinin önemi vurgulandı. Salgının ekonomik etkilerine yönelik alınan önlemlere karşılık olarak da, özellikle yüksek borç yükü olan devletlerin, toplumsal cinsiyete duyarlı kamu hizmetlerinin sağlanması için yatırım yapabilme olanaklarının artırılması ve mali alanlarının uluslararası işbirliği yoluyla genişletilmesi ve desteklenmesi yönünde tüm devletlere çağrı yapıldı. Ekonomik önlemler arasında yer alan borç yönetimi gibi önlemlerin insan hakları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi de yine bu öneriler arasında yer aldı. Uluslararası İnsan Hakları Kuruluşları bu ana gündemi oluşturup tartışırken, Türkiye’de ise bu yılın başında, İstanbul Sözleşmesi olarak da bilinen, Kadına Yönelik Şiddet ve Eviçi Şiddetin Önlenmesi Sözleşmesi’nden salgın süreci ve bu dönemde eviçi şiddetin arttığını gösteren verilere rağmen çekilme kararı ilan edildi.

Bu yazı, Covid-19 salgını ile karşı karşıya kaldığımız ilk günlerde sevgili hocamız ve dostumuz Şemsa Özar ile birlikte üzerine kafa yorup kaleme aldığımız ortak yazımızın devamı niteliğini taşıyor. O günlerde medyada sıklıkla vurgulanan “ekonominin durma noktasında” olduğunu belirten ifadelerle karşı, devlet-piyasa-tüketici ilişkisi ile sınırlı ekonomi yaklaşımlarının ötesine geçmemiz gerektiğine ve piyasanın doğal bir varlık olduğuna dair ön kabulün yaşamlarımızda yarattığı sorunlara dikkat çekmeye çalışmıştık. Salgının patlak vermesinden bu yana bir buçuk yıl geçmiş olmasına rağmen ekonomik yaşama dair kararların alındığı masalarda yaklaşımın hâlâ aynı olduğunu, değişmediğini gözlemliyoruz.

Uluslararası kuruluşlar, toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması doğrultusunda sağlanmış olan ilerlemeye yönelik tehditleri ve geriye gidişe dair bulguları ortaya çıkarmaya halen devam ediyor. Araştırmalar pek çok farklı ülke örneğinde ortak gözlem olarak “en düşük gelirli hanelerden ve sosyal olarak marjinalleştirilmiş gruplardan kadın ve erkeklerin salgına eşlik eden ekonomik krizin yükünü çektiğini” gösteriyor (Kabeer vd., 2021). Salgın dönemine kıyasla, salgın sonrasında kendimizi daha eşitsiz bir dünyada bulmamızın çok daha olası olduğu vurgulanıyor. Fakat ne yazık ki tüm bu tartışma gündemi ve elde edilen bulguların, ekonominin işleyişinde, politikaların dönüştürülmesinde ne denli etkili olacağını öngörmek mümkün görünmüyor. Bizler her şeye rağmen umudumuzu koruyoruz ve bu yazıda da olduğu gibi salgın koşullarının toplumsal eşitsizlikleri nasıl derinleştirdiğini anlamaya ve paylaşmaya devam ediyoruz.

Burada öncelikle, diğer felaketlerde olduğu gibi salgının yaşamalarımıza etkilerinin de *insan yapımı* olduğunu vurgulayarak başlayalım. Toplumsal yaşamda -zorunlu olarak- bulundukları konumları, erişebildikleri yaşam koşulları nedeniyle, salgında da en olumsuz şekilde etkilenenlerin en yoksullar ile çoklu eşitsizlik ve ayrımcılığa maruz kalan gruplar olduğunu gözlemliyoruz. Bu süreçte bir kez daha evrensel insan hakları ve uluslararası kalkınma hedeflerinin yerine getirilmesi için dünya genelinde siyasi araçların ve koordinasyonun eksikliğini ortak olarak deneyimliyoruz. Ayrıca bir diğer önemli deneyim de, feminist iktisatçıların uzun yıllardır mücadelesini verdiği meselelerden biri olan ve iktisadi değer de asli kaynağı olan bakım emeğinin insan yaşamının iyileştirilmesine ilişkin öneminin doğrulanması oldu. İnsan haklarının bölünmezlik ilkesi korunmadığında birinin ihlaliyle diğer hakların da ihlal edilebileceğini somut örnekleriyle gözlemledik. Yoksulluğun, iyi yaşam standartlarına sahip olamamanın, beraberinde salgına yakalanma riskini de artırdığını; en temel eğitim, sağlık, barınma, kamu hizmetlerine eşit erişim haklarından da mahrum bırakabildiğini gördük.

Bütün bu deneyimlere rağmen, devletlerin öncelikli gündemini yine ekonomik istikrar odaklı politikalar oluşturdu. Birçok ülkede

insan hakları temelinde bulunulan taahhütlerin bağlayıcılığı unutuldu, yerine getirilmesindeki sorumluluklar ötelendi. Bu bağlamda, izlenen ilk bölümde, salgının küresel çapta ve Türkiye özelinde ekonomik etkilerinin kısa bir özetini sunmayı hedefledik. Daha sonra ise Türkiye’de salgın sonrası uygulanan ekonomik önlem paketlerinin içeriğini uygulanan ekonomik paketler başlığı altında aktararak, geriye kalan bölümlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliği bakımından hem etkilerin hem de paketlerin bir değerlendirmesini sunmayı hedefliyoruz. Bu amaçla bir çerçeve oluşturması bakımından uluslararası sözleşmelerde yer alan ve ulusal mevzuata kısıtlamalarla yansımış olan iyi yaşam hakkına ve ilgili standartlara yer vermeyi planladık.

Salgının Ekonomik Kriz Etkileri

Covid-19, salgının yayılımını önlemeye yönelik tedbirlerin etkisiyle Büyük Buhran’la karşılaştırılacak büyüklükte bir küresel ekonomik krizi tetikledi. Dünya çapında milyonlarca kişi işsiz kalırken sosyoekonomik eşitsizlikler derinleşti. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Covid-19’un 2019’dan 2020’ye kadınların istihdamında yüzde 4,2, erkeklerin istihdamında ise yüzde 3 düşüşe neden olduğunu tahmin ediyor (ILO, 2021). Dünya Bankası gelişmekte olan ülkelerde orta yaşlı işçilere göre daha genç ve daha yaşlı işçilerin, daha eğitimlilere göre de düşük eğitimlilerin çok daha kötü etkilendiğini söylüyor (Bundervoet vd., 2021). Salgın öncesinde zaten daha kötü koşullarda, daha uzun saatler çalışıp düşük ücretler almakta olan tüm gruplar, yani kadınlar, mülteciler, azınlıklar, LGBTİ+’lar ve genç işçiler için kriz, ya işsizlik ya da gelirlerinde düşüş ve/veya çalışma koşullarında kötüleşme anlamına geldi. Dolayısıyla bu dönemde uygulanan iktisadi ve sosyal politikaların iyi yaşam hakkı çerçevesinde değerlendirilmesi, bu kavramın Türkiye’deki izdüşümünü görebilmemiz için bir fırsat sunuyor.

Biliyoruz ki krizin etkilerindeki bu eşitsizlik sadece çalışma hayatıyla sınırlı kalmadı. Salgın sonrasında ev içi çalışma saatleri tüm haneler için artarken, hane içi iş yükünün dağılımındaki eşitsizlikler kadınları orantısız şekilde etkiledi. Her krizde olduğu gibi bu krizde de

kadınlar ailelerinin satın alma gücündeki düşüşleri ev üretimi ile ikame etmek için çalışma saatlerini artırmak zorunda kaldı. Bu sefer ayrıca salgın nedeniyle ev dışında karşılanamayan ihtiyaçları karşılamak adına da ev içindeki üretimlerini artırdılar. Çocuklu aileler için en ciddi etkiyi okul kapanmaları yarattı; 2020 yılında okula gidemeyen çocukların bakımına dünya çapında toplam 672 milyar saatten fazla zaman harcadığı tahmin ediliyor (Kenny ve Yang, 2021). Bu yükün bölüşümüne baktığımızda ise, düşük ve orta-gelirli ülkelerdeki kadınlar için kapanan okullar 217 saat fazladan ev içi çalışma anlamına gelirken, erkekler için aynı süre 70 saat olarak karşımıza çıkmakta.

Salgın Türkiye’de de benzer bir etki yarattı. Salgın öncesinde zaten bir yavaşlama içinde olan ülke ekonomisi, küresel salgınla birlikte ciddi bir durgunluğa girdi. 2020’nin ikinci çeyreğinde yurtiçi üretim (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla – GSYH) yıllık bazda yüzde 10 küçüldü. TÜİK verilerine göre istihdam oranı 2020 Nisan’ında yüzde 40,4’e düştü. Bu son 10 yıldaki en düşük istihdam oranı olurken, bir sene öncesine göre 2,7 milyon kişinin istihdam dışı kalması anlamına geliyor. Getirilen yasaklar nedeniyle, şirketlerin üretime ara verdikleri dönemlerde dahi işten çıkartma yoluna gidemedikleri düşünüldüğünde, istihdam veya işsizlik rakamlarının gerçek durumu tam anlamıyla yansıtmayacağı söylenebilir. Bu kapsamda, ILO Türkiye Ofisi’nin çalışma saatlerinde yaşanan düşüşü zorunlu izinleri ve kısa çalışma uygulamalarını göz önünde bulundurarak tahmin ettiği araştırması yol gösterici olacaktır. Yaşanan değişimlerin tam zamanlı bir çalışanın çalışma saati cinsinden ifade edildiği araştırmaya göre, 2020’nin Mart ve Nisan aylarında önceki yılın aynı aylarına kıyasla 12 milyon tam zamanlı çalışanın çalışma saatine eşdeğer çalışma saati kaybı yaşanmıştır (Pinedo-Caro, 2021). Kadınlar için yapısal olarak düşük olan işgücüne katılım oranı ile birlikte düşünüldüğünde, istihdamdaki bu düşüşün, kadınların istihdam oranının Nisan 2020’de yüzde 25’e kadar gerilemesine sebep olduğu belirtilebilir. Bu düşüşte kayıtdışı çalışan kadınların yaşadığı yüzde 21’lik ve genç kadınların yaşadığı yüzde 25lik istihdam kayıpları ağırlıklı etken oldular (Pinedo-Caro, 2021).

Hane içinde ücretsiz bakım faaliyetlerine ayrılan sürelerde gözlenen değişimler, bu alanda da etkilerin kadınların aleyhine geliştiğini gösteriyor. Ücretsiz ev içi çalışma saatleri kadınlar için günde 2,9 saatten 4,5 saate yükselirken, erkekler buna nazaran (günde 0,3 saatten 1,1 saate) çok daha düşük bir artış yaşadı (İlkkaracan ve Memiş, 2021). Türkiye’de okullarda yüz yüze eğitime ara verilmesi ile ortaya çıkan fazladan ücretsiz çalışma saatinin kadınların yükünü erkeklere göre altı kat kadar daha çok artırdığı tahmin ediliyor. Kenny ve Yang (2021) bu nedenle oluşan yıllık yükü kadınlar için ortalama 170 saatlik ücretsiz çalışma olarak tahmin ederken, aynı yük erkekler için sadece 28 saat. Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu’nun raporu da kamu emekçileri özelinde kadın çalışanların yükünün eşitsiz bir şekilde arttığını belgelemektedir (KESK, 2021).

Salgının başlangıcının ardından Nisan 2020’de Konda araştırma şirketi tarafından gerçekleştirilen Barometre anketi için yine Şemsa Özar ile birlikte hazırladığımız soruların yanıtları da yukarıdaki bulguları destekler nitelikte. Araştırma sonuçları Türkiye genelini temsil eden örnekleme dayanıyor. Ankete katılan toplamda 2111 kişinin arasında 905 kişi alt ve alt orta gelir grubunda yer alan, 1206 kişi ise orta ve üst gelir gruplarında yer alan hanelerde yaşayan fertler. Salgının işyerlerine ve çalışma şekillerine etkileri Tablo 1’de görülebilir. Tablo 2’de katılımcıların yaş ve demografik özelliklerine göre dağılımı ve Tablo 3’te ise katılımcıların hane içinde bakım faaliyetlerine harcadıkları süreye yönelik ifadeleri sunulmaktadır.

Salgının çalışma biçimlerini etkilemesine ilişkin sorulan soruya verilen yanıtlara bakıldığında kadınların erkeklere kıyasla çok daha düşük oranlarda eskisi gibi çalışmaya devam ettiğini ifade ettikleri görülebilir. Oranlar kadınlarda yüzde 17 erkeklerde ise yüzde 34 düzeyinde (Tablo 1). Ancak alt ve alt orta gelir gruplarındaki rakamlara baktığımızda, bu gruptaki kadınların erkeklere oranla salgından çok daha yüksek düzeyde etkilendiğini görüyoruz. Alt ve alt orta gelir gruplarında sadece on kadından biri eskisi çalışmaya devam edebilişken erkeklerde de aynı oran üçte bire yaklaşıyor.

Anket döneminde çalışmadığını belirten katılımcılara ilişkin oranlar da benzer biçimde kadınlarda erkeklere kıyasla çok daha yüksek seviyelerde. Alt ve alt orta gelir gruplarında kadınların yaklaşık yarısı anketin gerçekleştiği dönemde çalışmadığını belirtirken, bu gelir grubundaki erkeklerde de aynı oranın yaklaşık yüzde 40 düzeyiyle çok yüksek bir seviyede olduğu gözlenmektedir. Şaşırtıcı biçimde orta ve üst gelir gruplarında da bu oranlar çok azalmıyor. Kadınlarda yüzde 40, erkeklerde ise yüzde 26 düzeyiyle yüksek oranda bir grup çalışmadığını belirtiyor (Tablo 1).

Sonuçların gösterdiği önemli bulgulardan bir diğeri ise evden çalışmanın orta ve üst gelir gruplarında daha yaygın olduğu. Ankette katılan orta alt ve alt gelir grubundaki kadınların arasında artık evden çalıştığını ifade eden çıkmazken, erkeklerde evden çalışma (yüzde 2) veya dönüşümlü/vardiyalı/kısa çalışma biçimlerine geçenlerin (yüzde 5) toplamı sadece yüzde 7 oranında (Tablo 1). Orta ve üst gelir gruplarında ise bu oran yüzde 18'e çıkmakta. Aynı gruptaki kadınlar arasında evden çalışmaya geçenlerin oranı da yüzde 6 düzeyinde (Tablo 1). Bu da evden çalışmaya uyum sağlayabilen işlerde çalışmanın daha çok orta ve üst gelir grupları için mümkün olduğunu ve bu gruptaki kadınlar için erkeklere kıyasla daha olası olduğuna işaret ediyor.

En temel stres kaynaklarının sorulduğu soruya verilen yanıtlara bakıldığında, yine sınıfsal ve cinsiyete dayalı farklılıklar göze çarpıyor. Örneğin orta ve üst gelir gruplarında parasızlık ve muhtaçlık, alt orta ve alt gelir gruplarına göre daha düşük oranda belirtilirken, sağlık sorunları ve işsizlik, daha yüksek oranda ifade edilmekte. Yalnızlık, kimsesizlik gelirden bağımsız olarak kadınlarda erkeklere kıyasla daha yüksek oranda stres yaratan bir unsurken, eğitime devam edememek, özellikle orta ve alt orta gelir grubundaki kadınlar açısından en büyük stres kaynağını oluşturuyor. Bu bulgular salgın etkilerinin toplumsal eşitsizlikleri pekiştirici, derinleştirici potansiyeline işaret ediyor.

**Tablo 1. Farklı Gelir Gruplarına Göre Salgın Etkileri,
Nisan 2020 Konda Araştırma Sonuçları**

Nisan 2020	Tüm katılımcılar (N=2111)		Alt ve alt orta gelir gruplarında yer alan katılımcılar (N=905)		Orta ve üst gelir gruplarında yer alan katılımcılar (N=1206)	
	Kadın (%)	Erkek (%)	Kadın (%)	Erkek (%)	Kadın (%)	Erkek (%)
(Eğer çalışıyorsa veya işsizse) Koronavirüs salgını sonrasında işyerinizin durumu değişti mi?						
Eskisi gibi çalışmaya devam ediyor	17	34	10	29	23	38
İşler / müşteriler azaldığı için geçici olarak kapandı	9	20	8	21	9	19
İşler / müşteriler azaldığı için iflas etti	1	1	1	1	1	1
Resmi genelgeyle kapanmak zorunda kaldı (berber, kuaför, lokanta vs.)	6	5	5	6	6	5
Diğer	68	39	77	43	61	37
Toplam	100	100	100	100	100	100
(Eğer çalışıyorsa veya işsizse) Koronavirüs salgını sonrasında sizin çalışma şekliniz değişti mi?						
İşe gitmeye devam ediyorum	7	27	4	22	9	31
Artık evden çalışıyorum	4	3	0	2	6	4
Dönüşümlü / vardiyalı / kısa çalışma usulü çalışıyorum	6	10	3	5	8	14
Ücretli izne çıkarıldım	3	4	2	4	4	5
Ücretsiz izne çıkarıldım	4	7	4	8	4	6
İşimden çıkarıldım	1	2	2	3	1	2
Şu anda çalışmıyorum	43	31	48	39	40	26
Diğer	32	14	37	17	28	12
Toplam	100	100	100	100	100	100
Koronavirüs salgını sonrasında en çok stres yaratan sorunlar nelerdir?						
İşsizlik	19	29	17	27	20	30
Eğitime devam edememek	10	10	12	10	7	10
Sağlık sorunları	89	85	87	84	91	85
Boşanma, ayrılık	11	8	10	8	13	9
Parasızlık, muhtaç olma	50	51	53	56	49	48
Yalnızlık, kimsesizlik	17	13	17	11	18	15
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Konda Nisan 2020 Barometre.

**Tablo 2. Yaş Grubu ve Eğitim Düzeyinde Göre
Nisan 2020 Konda Araştırması Katılımcıların Dağılımı**

Yaş Grubu	Kadın (%) (N=1058)	Erkek (%) (N=1059)	Toplam (%) (N=2111)
15-20	10	11	10
21-32	20	26	23
33-48	38	28	33
49-64	24	28	26
65+	8	7	8
Toplam	100	100	100
Eğitim düzeyi	Kadın (%) (N=1058)	Erkek (%) (N=1059)	Toplam (%) (N=2111)
Okuryazar değil	12	2	7
Diplomasız okur	5	2	4
İlkokul mezunu	29	22	25
İlköğretim / Ortaokul mezunu	15	21	18
Lise mezunu	24	32	28
Üniversite mezunu	14	20	17
Yüksek lisans / Doktora	1	2	1
Toplam	100	100	100

Kaynak: Konda Nisan 2020 Barometre.

Son olarak Tablo 3'te görüyoruz ki salgın sonrasında henüz tam eve kapanma tedbirleri alınmadan önce dahi temizlik, yemek, çocuk bakımı gibi ev işlerine ayrılan zamanda ağırlıklı olarak artış yönünde bir değişim olduğunu belirtiyor katılımcılar. Her dört kadından üçü söz konusu bakım faaliyetlerine ayırdığı zamanın arttığını ifade ederken, erkeklerde de bu oran oldukça yüksek düzeyde. Neredeyse her iki erkekten birinin bakıma daha fazla zaman harcadığı da gözlenmekte. Ev işleri üzerinde salgın etkilerinin cinsiyete göre eşitsiz dağılımı her iki gelir grubunda da benzerlik gösteriyor. Bu durum salgınla birlikte kadınlar arasındaki gelir gruplarına dayalı farklılıkların azaldığına dair destekleyici bulgu sunuyor.

Tablo 3. Salgın Etkileri, Nisan 2020 Konda Araştırma Sonuçları-2

Koronavirüs salgını sonrasında temizlik, yemek, çocuk bakımı gibi ev işlerine ayırdığınız zamanda bir değişim oldu mu, ne yönde oldu?	Toplam (N=2066)	
	Kadın (%)	Erkek (%)
Daha fazla zaman ayırıyorum	74	49
Değişim olmadı	24	51
Daha az zaman ayırıyorum	1	1

Kaynak: Konda Nisan 2020 Barometre.

Uygulanan Ekonomik Paketler

Dünyanın kalanında olduğu gibi Türkiye’de de hükümet, kapanma ve sosyal mesafe kararlarıyla eş zamanlı olarak bu kararların olumsuz ekonomik etkilerini azaltmak için bir dizi destek paketini uygulamaya soktu. Bu destek paketlerinin içeriğini incelemeye geçmeden önce hükümetin verdiği destek miktarını ülkenin toplam üretiminin (2020 GSYH’sının) yüzde 12’sine yaklaştığı yönündeki açıklamalarının gerçeği tam anlamıyla yansıtmadığının altını çizelim (“661 Milyar TL’lik Desteğin Detayları”, 2021). Verilen yardımların ancak küçük bir bölümü (GSYH’nın yaklaşık yüzde ikisine tekabül eden 123,7 Milyar TL’lik kısmı) topluma doğrudan gelir desteği ve hükümet bütçesinden yapılan harcamalar şeklinde gerçekleşti. Bunların dışında kalan ve açıklanan toplam miktarın büyük çoğunluğunu (yaklaşık 525 Milyar TL) oluşturan kalemler ise vergi, sosyal güvenlik primi ve kredi borcu ertelemeleri ve kamu bankaları tarafından yeni kullandırılan krediler şeklinde firmaların ve kişilerin borçlanarak yaşadıkları zorlukları ileriye ötelemelerini sağlayan önlemlerden oluşmaktadır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021). Bunlar yapıları gereği ileride ödeme gerekliliği içerdiklerinden, hükümetin asıl politika ekseninin topladığı vergilerle zor durumdaki vatandaşları ve firmaları bu zor zamanlarda desteklemek değil, onları daha da fazla borçlandırarak ekonominin çarklarını döndürmek olduğu görülmektedir.⁷⁰ Bu bir anlamda krizin de ötelenmesi anlamına

⁷⁰ Bununla ilgili diğer ülkelerle bir karşılaştırma da içeren bir değerlendirme için bkz. DİSK Araştırma Merkezi Raporu, Şubat 2021.

gelmektedir. Salgın ortamının ve ilgili önlemlerin uzaması halinde, bu dönemde borçları katlanarak artmış firma sahipleri ve tüketicilerin ileriki dönemde, daha zor şartlarla karşılaşacakları söylenebilir.

Borç öteleme destekleri dışında kalan destekleri Tablo 4'te ödeme miktarları ile birlikte listeliyoruz. Bu tip destekleri ikiye ayırabiliriz: İşverenlerin üzerindeki ücret yükünü hafifletmeye yönelik destekler ve vatandaşlara doğrudan yapılan nakdi yardım veya işsizlik ödemeleri. Birincisinde, salgın önlemleri nedeniyle ücretsiz izne çıkarılan (veya işsiz kalan) işçilere yapılan Nakdi Ücret Desteği (NÜD) ve çalışma süreleri azaltılan işçilere yapılan Kısa Çalışma Ödeneği (KÇÖ) yer almaktadır. İşçinin KÇÖ'den yararlanabilmesi için son 60 gün hizmet akdine tabi olmak kaydıyla son 3 yıl içinde 450 gün prim ödemiş olması gerekirken, NÜD için böyle bir şart yoktur. Ancak KÇÖ işçinin günlük ortalama brüt kazancının yüzde 60'ı kadar ödeme yaparken, NÜD çalışılmayan gün başına ancak 50 TL (Nisan 2021 itibarıyla) destek vermekte, diğer bir deyişle asgari ücretin yarısına dahi ulaşamayan bir ödeme yapmaktadır. Dolayısıyla NÜD'nin KÇÖ'den yararlanamayan işçileri hedefleyen ancak yetersiz bir destek çeşidi olduğu söylenebilir. Her ikisi de İşsizlik Fonu'ndan karşılanan bu desteklerden, 15 Mayıs 2021 itibarıyla KÇÖ'den 3,8 milyon kişi yararlanıp 33 milyar TL ödeme alırken, NÜD'den 2,8 milyon kişi faydalanmış ve 10,3 milyar TL almıştır (bkz. Tablo 4). Bu destekleri değerlendirirken 16 Nisan 2020 tarihinden 1 Temmuz 2021'e kadar iş veya hizmet sözleşmelerinin istisnalar⁷¹ dışında işveren tarafından feshedilmesinin yasaklandığını hatırlamamız gerekir. Dolayısıyla adı geçen destekler yoluyla hükümet, çalışanlarının işine son veremeyen işverenlerin emekçilere ödedikleri ücretleri üstlenerek bu işverenlerin yükünü azaltmıştır. Bunu da çalışanların maaşlarından yapılan kesintiler yoluyla oluşturulan İşsizlik Fonu kaynaklarını kullanarak yapmış olması ayrıca tartışmaya değerdir.

⁷¹ Bu istisnalar şunlardır: ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller, iş veya hizmet sözleşmelerinde sürenin sona ermesi, işyerinin faaliyetinin sona ermesi, işin sona ermesi halleri. Ayrıca aynı tarihte bahsettiğimiz destekler de sona ermiş oldu.

Tablo 4. Kredi ve vergi borcu ertelemesi dışında kalan Covid-19 önlem paketleri ve ödeme miktarları

	Toplam Ödeme Tutarı (Milyar TL)
İstihdamı Desteklemeye Yönelik Önlemler:	
Kısa Çalışma Ödeneği	32,9
Nakdi Ücret Desteği	10,3
Doğrudan Gelir Destekleri:	
Sosyal Destek (Bağış Kampanyası Dâhil)	10,7
Esnafa Hibe Ödemeleri	4,6
En Düşük Emekli Maaşının 1.500 TL Yapılması	0,9
Vergi İndirimleri	26,2
Kısa Çalışma, Ücretsiz İzin Uygulamasının SGK Prim Etkisi	21,2
Diğer Doğrudan Harcama ve Ödemeler:	
İlaç, Tıbbi Malzeme, Sağlık Personeli Ödemeleri	16,9
TOPLAM	123,7

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021)

Doğrudan vatandaşın gelirini artırmaya yönelik olarak uygulanan destekler içinde en önemlisi yoksul haneleri hedefleyen ve hane başına 1000 TL’lik bir ödeme yapan Sosyal Destek programıdır. Bu destek, temelde hâlihazırda sosyal yardım programlarından faydalanan vatandaşlara yönelik olarak tasarlanmış ve 4,4 milyar TL’lik kısmı merkezi yönetim bütçesinden, 4,2 milyar TL’lik bölümü de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’ndan karşılanmıştır. Bunun dışında ayrıca hükümetin düzenlediği “Biz Bize Yeteriz Türkiye” isimli bağış kampanyası kapsamında toplanan 2,1 milyar TL de yine bu çerçevede kullanılmıştır. Salgın öncesi yarı-zamanlı ve/veya kayıtsız çalışan emekçiler de dâhil olmak üzere, ev kadınları, engelliler ve toplumun diğer yoksul ve desteğe ihtiyaç duyan kesimlerini hedeflediği için kritik öneme haiz olan bu program, toplamda 10,7 milyar TL’ye varan miktarıyla diğer destek türlerine göre en düşük destek ödemesi içeren program olmuştur. Bu ödemeler hane başına birden fazla kez yapılmış olabileceği için faydalanan hane sayısının

dört ile sekiz milyon hane arasında olduğu tahmin edilebilir. Diğer bir deyişle, yoksul haneler bir yılı aşan bu zor dönemde 1250 TL ile 2500 TL arası bir ödeme ile desteklenmiştir.

Bu noktada ücretsiz izin kullanma hakkının kadınlar için ne anlama geldiğini bir kez daha düşünmek yerinde olacaktır. Konda'nın yukarıda bahsedilmiş olan Nisan 2020 araştırma sonuçlarında henüz gözlemlenmiyorsa da, birkaç ay sonra, Haziran ayında işletmeler üzerinden yapılan TÜSİAD, TÜRKONFED ve UN Women araştırmasının bulgularına göre kadınlar erkeklere kıyasla daha yüksek oranda ücretsiz izinle geçici olarak işten uzaklaşanlar arasında yer alıyor. Bunu, işletmelerde kadın çalışan oranı yükseldikçe çalışanların iş yaşamındaki değişime yönelik alınan yanıtlarda ücretsiz izin kullanma oranlarının artışında gözlemliyoruz (TÜSİAD, TÜRKONFED ve UN Women, 2020).

Covid-19 salgın süreci kamu kaynaklarının, ekonomik ve sosyal hakların gerçekleşmesinde ne denli önemli olduğunu bir kez daha gösterdi. Türkiye'de alınan yukarıda aktardığımız önlemlere baktığımızda, temel yönelimin şirketleri ve üreticileri destekleyerek ekonomiyi ayakta tutmak olduğunu, toplumun en kırılgan kesimlerine oluşan etkilerin farklı kesimlerde, örneğin kadınlar, genç kayıtsız işçiler gibi, yarattığı etkileri düşünmeden düşük düzeyde verilen yardımın yetersiz olacağını söyleyebiliriz. Ancak bu gözlemi kavramsal bir düzlemde tartışmak açısından, sıradaki bölümde anlatacağımız uluslararası insan hakları belgelerinde yer alan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar çerçevesinde yer alan normlar ve standartlar salgına yönelik alınan önlemlere dair de önemli bir değerlendirme olanağı oluşturuyor.

Uluslararası insan hakları belgeleri, tarih boyunca verilen insan hakları mücadeleleri sonucunda elde edilen haklara dair normları ve standartları tanımlamakta. Bu hakların fiilen yerine getirilmesi, sağlanması görevi de devletlere veriliyor. Hukuki olarak yazılı hakların erişilebilir olduğu varsayılan ancak fiilen gerçekleşmesi için politik irade ve yanı sıra mali kaynaklar gerektiren özellikle ekonomik ve sosyal haklar gibi hakların sağlanması da devletlerin sorumluluğunda. Bu bağlamda öncelikle Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne (ICESCR) yer verelim.

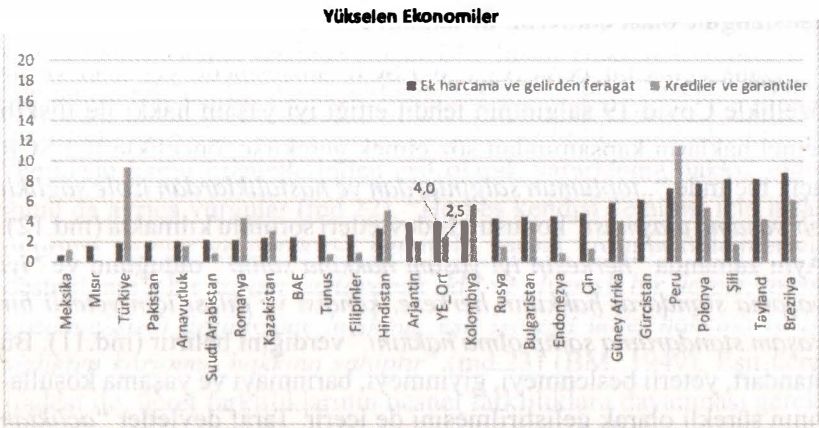
Ekonomik ve Sosyal Haklara İlişkin Uluslararası Standartlar

ICESCR 1966 yılında yürürlüğe girmiş ancak Türkiye 2000 yılında imzalamıştır. 1948 yılında tüm devletlerin kabul ettiği BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne kıyasla sosyal ve ekonomik haklar konusunda daha geniş bir kapsama sahip. Sözleşmeye göre taraf devletler uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla insan haklarının uluslararası düzeyde korunması bakımından kaynak tahsis etmeyi taahhüt eder (BM, 2003). Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ihlallerine ilişkin 1998 tarihli Maastricht Kılavuz İlkelerine göre mevcut kaynaklarını insan haklarını gerçekleştirmek için azami ölçüde tahsis etmemesi durumunda devletlerin sözleşmeyi ihlal ettiğini açıkça vurgular. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, "Mevcut Kaynakların Azami Düzeyine Yönelik Adım Atma Yükümlülüğüne İlişkin Bir Değerlendirme" başlıklı bildirisinde mevcut kaynakların hem bir devlet içinde var olan kaynaklar hem de uluslararası işbirliği ve yardım yoluyla uluslararası toplumdan elde edilen kaynaklar anlamına geldiğini belirtir (Balakrishnan vd., 2011). Bu konudaki standartlara yönelik ise (1) ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin harcamalar ile ilgili olmayan alanlara yönelik harcamaların karşılaştırılmasını, (2) bir alandaki (örneğin eğitim, sağlık) harcamaları ile aynı alandaki karşılaştırılabilir düzeyde gelişmiş ülkeler tarafından yapılan harcama düzeyleriyle karşılaştırmasını önerir. Bu noktada Covid-19 Salgını öncesindeki rakamlara göre Türkiye'de öğrenci başına eğitim harcaması ve kişi başına sağlık harcaması OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında sırasıyla üçüncü ve ikinci en düşük düzeye sahip ülke durumunda olduğunu belirtelim (OECD, 2019, 2020). Söz konusu standartlar ve devletin taahhütleri göz önüne alındığında, yukarıda kapsamını sunduğumuz ekonomik paketlerin, asgari temel yükümlülüklerin yerine getirilmesi için mevcut kaynakların azami kullanılmasını öngörmediğini söylemek mümkün.

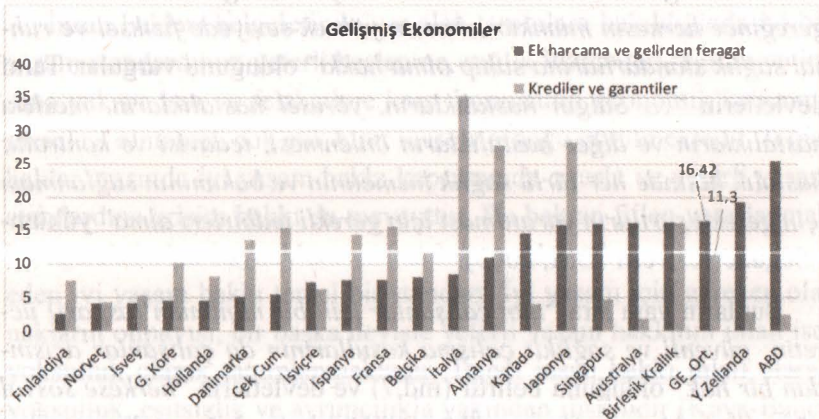
Şekil 1a ve 1b Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından derlenen Covid-19 önlemlerine ilişkin verileri sunmaktadır. Türkiye'de doğrudan hanehalklarına, kişilere veya firmalara sağlanan destek tanımına

giren harcamaların GSYİH içindeki payı Nisan 2020 itibariyle yüzde 1,9 düzeyinde (Şekil 1a). Bu oranla Türkiye, Meksika ve Mısır'ın ardından yükselen ülkeler arasında en düşük üçüncü ülke konumunda. Yükselen ülkelere doğrudan desteklerin ortalama düzeyi GSYİH'nın yüzde 4'ü düzeyinde iken, gelişmiş ülkelere ise bu oran yüzde 16,42 seviyesinde yüksek (Şekil 1b).

Şekil 1a. Mali ve Ekonomik Önlemlerin Büyüklüğü (% GSYİH), Yükselen Ekonomiler. Kaynak: IMF (2021).



Şekil 1b. Mali ve Ekonomik Önlemlerin Büyüklüğü (% GSYİH), Gelişmiş Ekonomiler. Kaynak: IMF (2021).



Öte yandan, kredi destekleri ve verilen garantilerin GSYİH'ya oranı bakımından diğer ülkeler karşılaştırıldığında Türkiye'de çok daha yüksek oranda –GSYİH'nın yüzde 9'una denk düşen miktarda- kredi desteği sağlandığı görülüyor (Şekil 1a). Bu kez kendi grubundaki ülkeler arasında Türkiye, Peru'dan sonra ikinci en yüksek düzeye sahip olan ülke. Burada yine krediler ve garantilerin kısa ve uzun vadeli çözüm üretmede doğrudan desteklere kıyasla farklı sonuçlar doğurduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Türkiye'de hangi kesimlerin kredilere ve garantilere erişimi olduğu düşünüldüğünde bunun gelir ve servet eşitsizliğine olası etkilerini de tahmin etmek mümkün olur.

Daha geniş bir çerçeveyeyle ICESCR Sözleşmede yer alan ve de özellikle Covid-19 salgınının tehdit ettiği iyi yaşam hakkı ile ilişkili temel hakların kapsamından söz etmek gerekirse, öncelikle ICESCR açık biçimde “*..toplumun salgınlardan ve hastalıklardan izole sağlıklı bir yaşama ulaşması*” konusunda devletleri sorumlu kılmakta (md.12). Aynı zamanda “*herkesin iyi yaşam hakkına sahip*” olduğunu ve “*iyi yaşama standardı hakkının herkese, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkını*” verdiğini belirtir (md.11). Bu standart, yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, barınmayı ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini de içerir. Taraf devletler “*açlıktan kurtulmanın herkes için temel bir hak olduğunu kabul ederek, kendi başlarına ve uluslararası işbirliği yoluyla, özel programlar da dâhil olmak üzere gerekli olan tedbirleri alır. Ayrıca, sağlık standardı hakkı gereğince herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkı*” olduğunu vurgular. Taraf devletlerin “*... Salgın hastalıkların, yöresel hastalıkların, mesleki hastalıkların ve diğer hastalıkların önlenmesi, tedavisi ve kontrolü; hastalık halinde her türlü sağlık hizmetinin ve bakımının sağlanması için gerekli şartların yaratılması için gerekli tedbirleri alma*” yükümlülüğüne yer verir (BM, 2003).

Bunların yanı sıra “*tüm çalışanlar için bir minimum (asgari) ücretin; güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarının da çalışanlar açısından bir hak*” olduğunu belirtir (md.7) ve devletlerin “*herkese sosyal güvenlik hakkını sağlama yükümlülüğü*” bulunduğunu da vurgular.

“Toplumun açlıktan korunması için ulusal ve uluslararası düzeyde atılacak adımların eşgüdümüne” işaret eder (md.11). Birleşmiş Milletler üyesi tüm ülkelerin açlık ve yoksulluktan koruma yükümlülüğü vardır. Devletler, *“insan onuruna saygı ve kişiliğin özgür gelişmesi bakımından vazgeçilmez olan ekonomik, toplumsal ve kültürel hakların gerçekleştirilmesinden”* sorumludur. Bu bağlamda BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine göre *“herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır”* (md.25). Tüm insan hakları belgelerinde olduğu gibi, ortak normların başında eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkeleri gelir. Tüm sözleşmelerin temel dayanağı olan BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde eşitlik ilkesi herhangi bir ayırım gözetmeksizin bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir” (md.2). Bildirge *“herkesin kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkı”* olduğunu da ayrıca vurgular (md.22). *“Herkes kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır ve gerekirse her türlü sosyal koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlayacak adil ve elverişli bir ücrete, ayırım gözetmeksizin örgütlenme hakkına, eşit işe eşit ücret hakkına ve işsizlikten korunma hakkına sahiptir”* (md.23) (BM, 1949). Eşit ücret ifadesi ile, ücret farklılıklarının nesnel farklılıklara dayanması gerektiği ve cinsiyete dayalı bir ayırım olamayacağı, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 100 No’lu Eşit Ücret Sözleşmesi ile açık biçimde ortaya konmaktadır (ILO, 1951).

İnsan hakları belgelerinde yer alan tanımlara bakıldığında iyi bir yaşam standardının, yeterli beslenme, sağlık hizmetleri, eğitim ve insana yaraşır işin ve felaketlere karşı korumanın ekonomik kalkınma meselesi olmaktan çok etik birer mesele olduğu görülmektedir. Temel haklar arasında iyi yaşam hakkı kapsamında onurlu ve yeterli yaşam standardına erişim hakkı da mevcuttur. Bu haktan fiilen yararlanmak için gerekli olan kaynaklara ve imkânlara sahip olma durumunu tarif eden iyi yaşam hakkı temel bir standart. İyi yaşam için gereken olanakların olmayışı, bir başka deyişle yeterli yaşam hakkının ihlali ise, yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Temel insan hakkı ihlali olarak yoksulluk, eşitsizlik ve ayrımcılıkla yakından ilişkilidir (Kaya-Bahçe ve Memiş, 2021).

Uluslararası insan hakları belgelerinde yoksulluğun cinsiyetçi yapısı birtakım tespitlerle açıkça ortaya konmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle kadınların sağlık hizmetlerine, eğitim fırsatlarına, mülkiyet ve finansal kaynaklara erkeklere kıyasla sınırlı erişime sahip olduğu; kız çocuklarının ve kadınların üzerindeki bakım rolüne ilişkin yerleşmiş sosyokültürel tutumlar, önyargıların varlığı; işgücü piyasasının cinsiyetçi olduğu ve kadınların daha yüksek oranda düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışmaları; kadınların, düşük işgücü katılım hadleri ve yüksek kayıtdışı istihdam oranlarına sahip olması nedeniyle ağırlıklı olarak çalışan kesimi kapsayan sosyal güvenlik sistemlerinin dışında kalmaları tespit edilmektedir. Dolayısıyla kadınlar erkeklere kıyasla daha yüksek oranda yoksullukla karşı karşıyadır ve aynı zamanda kadınların yoksulluğu erkeklerden daha şiddetlidir.

Herkesin iyi bir yaşam standardına sahip olmasını sağlamak, yani herkesin yeterli gıda, barınma ve diğer temel ihtiyaçlar için yeterli gelire sahip olmasının sağlanması devletlerin sorumluluğudur. Herkesin sosyal koruma ilgili haklara sahip olmalarını sağlama yükümlülüğü iyi çalışma koşullarının sağlanmasını içerdiği gibi, aynı zamanda insana yakışır bir yaşam sağlamaya yetecek ücretlerin belirlenmesini de kapsamaktadır. Krizlerin yaşandığı dönemlerde devletlerin bu yükümlülükleri yerine getirmek için her türlü çabayı göstermesi ve toplumsal eşitsizlikler nedeniyle bazı kesimlerin daha fazla hak ihlallerine maruz kaldıklarını dikkate alarak tahsis etmeleri gerekmektedir.

Salgın süreci nedeniyle derinleşen yoksulluğun önlenmesi temel insan hakları çerçevesinde ele alınmalıdır. Yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik hazırlanan tüm eylem planları ve stratejilerin, toplumsal eşitsizliklerle köklü ilişkisi göz önüne alınarak oluşturulmalıdır. Ancak, uluslararası sözleşmeler arasında yer alan ve 1985 yılında imzalanan Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) kapsamında dahi, iyi yaşam hakkının ihlali kapsamında kadın yoksulluğuna dair açık yükümlülükler yer almamakta. Ülkeler bu açığı kapatmak için Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planına dayanarak çok sayıda ek kararlar ve taahhütler oluşturarak eylem planları hazırlamakta. Türkiye’de gerek yürürlükte olan

Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi gerekse 11. Kalkınma Planında kadın yoksulluğundan hiç söz edilmediği düşünüldüğünde, bu ülkeler arasında yer almadığı görülebilir.

Ayrıca Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, kadın haklarına ilişkin sorunları saptamanın ötesine geçerek, sorunların çözümünde izlenecek stratejik hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için yapılacak eylemleri belirlemesi bakımından da boşlukları dolduran rol oynamakta (BM, 1995). Özellikle kadınların hane içinde üstlendiği ücretsiz ev içi ve toplumsal işlerin boyutlarını ortaya çıkaracak ölçüm tekniklerinin geliştirilmesi önerisi eşitsizliklerle mücadele bakımından kritik öneme sahip. Covid-19 salgını sürecinde alınan önlemlerin, bu alandaki eşitsizliklerin gözetilmediğini hepimiz deneyimledik. Hane içi karşılıksız emeğin değerinin tanınması ölçümlemesi ve bu alanda eşitsizliğin giderilmesine ilişkin gelişmelere dair uluslararası örneklerden farklı olarak bazı ülkelerde aksine, cinsiyetçi sonuçlar doğurabilecek önlemler alındı. Türkiye’de de emeğin kamuda çalışan 10 yaş ve altı yaş grubunda çocuğu olan kadınların izinli sayılabileceğine dair alınan kararların, eşitsiz işbölümünde dönüştürücü etki sağlayacak nitelikler taşımadığını gözlemliyoruz. Bu süreçte okulların kapanmasıyla oluşan bakım ihtiyacının karşılanmasına ilişkin kamuda çalışan kadınlar için bu tip kararların geçici bir çözüm niteliği taşıdığı elbette yadsınamaz. Ancak bu türden önlemler uzun vadede kadınların iş yaşamında karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikleri derinleştiren, yükselmeleri önündeki engelleri artıran sonuçlar doğurabilecek potansiyele sahip.

Son olarak, mali ve ekonomik önlemlerin tasarlanmasında, toplumda geride kalma riski en yüksek olanların kimler olduğunun gözlemlenmesi, aynı şekilde eşitsizlik ve ayrımcılığı daha derin yaşayanların farklılaşan ihtiyaçları olduğunun göz ardı edilmesi, bunun yerine, vergi indirimi ve kredi ödemelerinin askıya alınması türünden uygulamalara öncelik verilmesi, ne yazık ki salgın sürecine rağmen, toplumsal eşitsizliklere karşı mücadelede kamusal politikada genel tutumun değişmediğine işaret ediyor.

Kaynakça

- 661 milyar TL'lik desteğin detayları: Yüzde 80'i borç, hibe edilen kısım 9 milyar TL (2021, 1 Haziran). T24. <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-in-acikladigi-661-milyar-tl-lik-destegin-detaylari-ogrenildi-yuzde-80-i-borc-hibe-edilen-para-9-milyar-tl,956095>
- Balakrishnan, Radhika, Elson, Diane, Heintz, James ve Lusiani, Nicholas (2011). Maximum available resources and human rights. Center for Women's Global Leadership, Rutgers.
- Birleşmiş Milletler (BM) (2021, 18 Temmuz). Tackling the inequality pandemic: A new social contract for a new era. Secretary-general's Nelson Mandela lecture.
- BM (2021, 6 Temmuz). Opening statement by Michelle Bachelet, UN High Commissioner for human rights. 47th session of the Human Rights Council annual full-day discussion on the human rights of women panel 2: Gender-equal socioeconomic recovery from the COVID-19 pandemic.
- BM (1949). İnsan hakları evrensel beyannamesi. <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi>
- BM (1995). Pekin deklarasyonu ve eylem planı. <https://www.ihd.org.tr/birlesmis-milletler-pek-in-deklarasyonu>
- BM (2003). Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar uluslararası sözleşmesi. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/120-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklara-iliskin-uluslarar-as-sozlesme>
- Bundervoet, Tom, Davalos, Maria E. ve Garcia, Natalia (2021). The short-term impacts of COVID-19 on households in developing countries: An overview based on a harmonized data set of high-frequency surveys. Policy research working paper no. 9582. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/3529>
- DİSK Araştırma Merkezi (DİSK-AR). 2021. Dünyada ve Türkiye'de COVID-19'un sosyal ve ekonomik etkileri ile mücadeleye ayrılan kaynaklar. DİSK Araştırma Merkezi raporu. <http://arastirma.disk.org.tr/?p=4837>
- İlkaracan, İpek ve Memiş, Emel (2021). Transformations in the gender gaps in paid and unpaid work during the COVID-19 pandemic: Findings from Turkey. *Feminist Economics*, 27(1-2), 288-309.
- Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) (2021). Covid-19 pandemisinin kamu emekçilerinin çalışma düzeni, ücretleri ile ev içi iş yükü üzerindeki etkileri araştırması. KESK. <https://kesk.org.tr/2021/06/12/24468/>

- Kabeer, Naila, Razavi, Shahra ve Rodgers, Yana van der Meulen (2021). Feminist economic perspectives on the COVID-19 pandemic. *Feminist Economics*, 27(1-2), 1-29.
- Kaya-Bahçe, Seçil A. ve Memiş, Emel (2021). Yoksulluğun önlenmesi, sosyal koruma ve sosyal yardımlarda toplumsal cinsiyet eşitliği haritalama ve izleme çalışması. CEİD Yayınları.
- Kenny, Charles ve Yang, George (2021). The global childcare workload from school and preschool closures during the COVID-19 pandemic. Center for global development notes. <https://www.cgdev.org/publication/global-childcare-workload-school-and-preschool-closures-during-COVID-19-pandemic>
- Konda (2020). Nisan. Barometre. <https://konda.com.tr/tr/konda-barometresi/>
- OECD (2019). Health at a glance 2019: OECD indicators. <https://doi.org/10.1787/4dd50c09-en>.
- OECD (2020). Education at a glance 2020: OECD indicators. <https://doi.org/10.1787/69096873-en>.
- Pinedo-Caro, Luis (2021). İkinci dalga COVID-19 önlemlerinin Türkiye'de istihdam üzerindeki etkisi. ILO Türkiye Ofisi araştırma notu, Mart 2021. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_775756.pdf
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021). Kamu maliyesi raporu 2021-I. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/12/2021/06/Kamu-Maliyesi-Raporu-1.pdf>
- TÜSİAD, TÜRKONFED ve UN Women (2020). COVID-19 Salgınının Kadın Çalışanlar Açısından Etkileri. <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10659-covid-19-salgininin-kadin-calisanlar-acisindan-etkileri-arastirmasi>
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (1951). 100 no'lu eşit ücret sözleşmesi. https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377269/lang--tr/index.htm
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2021). Building forward fairer: Women's rights to work and at work at the core of the COVID-19 recovery. ILO policy brief. https://www2019.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/--gender/documents/publication/wcms_814499.pdf
- Uluslararası Para Fonu (IMF) (2021). COVID-19 mali politikalar veri tabanı. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-COVID19/Fiscal-Policies-Database-in-Response-to-COVID-19>

Başka Bir Dünya İçin: Barış İktisadı

Gülay Günlük-Şenesen

“Savaş ve Açlık. Barış ve Süt”

Bu Somali atasözü ‘Barış ve Güvenlik için İktisatçılar Demeği’nin 2006’dan bu yana yayımlanan Barış ve Güvenlik İktisadı adlı akademik dergisinin başında yer alıyor.⁷² 1989 yılında kurulduğunda adı Silahlanma Yarışına Karşı İktisatçılar (Economists Against Arms Race) olan ve Tinbergen, Leontief, Modigliani, Tobin, Arrow, Klein, Galbraith, Sen, Stiglitz gibi kimi Nobel ödüllü iktisatçıların desteklediği bu demek 2005 yılında adını Barış ve Güvenlik için İktisatçılar Demeği (Economists for Peace and Security) olarak değiştirdi. İktisatçıların savaşların, silahlanmanın ve askeri harcamaların kaynak dağılımı ve refah üzerindeki etkilerini kuramsal ve görgül modellerle sorguladıkları başlıca iki süreli yayın organı daha var: Bunlardan Savunma İktisadı (*Defence Economics*) dergisi 1993 yılından bu yana Savunma ve Barış İktisadı (*Defence and Peace Economics*) adıyla yayımlanıyor. Barış İktisadı, Barış Bilimi ve Kamu Politikası (*Peace Economics, Peace Science and Public Policy*) dergisinin 1993 yılında başlayan yayını ise sürüyor.

Bu yazıda iktisadi düşünce okullarının çok geniş yelpazesinden beslenen savunma iktisadı disiplini ele almayacağız.⁷³ Sovyetler Birliği döneminin sona ermesinin ardından, 1990’larda savunma

⁷² Economists for Peace and Security (epsusa.org); *The Economics of Peace and Security Journal* (EPSJ) (<https://www.epsjournal.org.uk/index.php/EPSJ/index>); *Defence and Peace Economics* (<https://www.tandfonline.com/loi/gdpe20>); *Peace Economics, Peace Science and Public Policy* (<https://www.degruyter.com/journal/key/PEPS/html>). Bu disiplinin olgunlaştığı çok sayıda yayın vardır. Silwal vd. (2021) kitabı en güncel çalışmadır.

⁷³ İlgilenen okuyucu için: Günlük-Şenesen (2011, 2021)

iktisadî disiplininin türeyen ve kurumlaşan Barış İktisadî disiplini-
nin dayandığı birikime çok kısaca değinecek ve günümüzde öne çıkan
gündemini tanıtmaya çalışacağız.

Savunma hizmeti Adam Smith'ten bu yana devletin birkaç asal
işlevlerinden biri olarak kabul edilegeldi ancak arka plandaki önerme-
leri pek vurgulanmadı. Coulomb (1998), Adam Smith'in liberal dün-
ya kurgusunda savunmanın caydırıcılık işlevini öne çıkararak, barışın
ancak serbest ticaret ile sağlanabileceğini vurguladığını belirtiyor. Bu
açıdan Smith'in piyasa işleyişini (kanımızca zımnen) barış ortamında
odağına alan neo-klasik kuramı, insan hakları düşüncesini, insanlı-
ğın savaş ve çatışmadan kaçınma olanağını öngördüğü değerdendir-
mesi yapılıyor (Coulomb, 1998). Öte yandan Bellais ve Coulomb
(2008)'de Keynes'in Adam Smith'in ve izindekilerin serbest ticareti,
iktisadî liberalizmi uluslararası barış ile eşleştirmelerini, 20. yüzyılda
bunun totaliter rejimlerin önünü açabilmeleri nedeniyle eleştirdiğini,
korumacılık politikalarına yoğunlaşılmasında, barışın kalkınmanın
önkoşulu olduğunda ısrar ettiği belirtiliyor. Aynı kaynağa göre iki
Dünya Savaşı arasındaki dönemde Keynes ulusal savunmanın girdisi
olmakla birlikte, silahlanma harcamalarını kamu harcamalarının en
verimsiz bileşeni olarak tanımlamaktadır. Kısa vadede ekonomide
canlanma etkisi yaratmakla birlikte, üretim ve tüketim malları olmadı-
ğından silahlanmayı uzun vadede kaynak israfı olarak değerlendirmiş
ve bunun yerine işsizliğe çözüm aranırken üretken barış harcamaları-
na yönelinmesini önermiştir. Keynes'in ulusal çıkarlar ile uluslararası
barışın yakınsaması için uluslararası iktisadî işbirliği önerisi de bu dö-
nemdedir (Bellais ve Coulomb, 2008).

18–20. yüzyılların koşullarında uluslararası barış üzerinde yo-
ğunlaşıldığı açık. Ancak 2000'li yıllarda Afganistan, Yemen, Suriye,
Libya, Nijerya gibi yoksulluk, şiddet ve dışı göçün yoğun olduğu ör-
nekler devlet temelli yaklaşımı karmaşılaştırıyor. Küresel düzleme
geçtiğimizde çoğumuzun uluslararası iktisat 'ders kitabını okuduğu-
muz Kindleberger'in barışı en önde gelen uluslararası kamusal mal
olarak belirttiğini görüyoruz (Kindleberger, 1986). 2000'li yıllarda
gelişen küresel kamu malı literatürüne aşağıda değineceğiz.

Anahatları İle Barış İktisadı

Barış bilimi ve barış iktisadı disiplinlerinin temelleri farklı uzmanlıkları olan Kenneth Boulding, Johan Galtung, Walter Isard, Jan Tinbergen gibi iktisatçılar tarafından atıldı. (Gilpin, 2017). Barış iktisadı disiplininin savunma iktisadı içinden türediği hatırlanırsa çıkış (referans) noktasının her türlü çatışma ve savaşın fırsat maliyetlerine dikkat çekerek, bu temelde alternatif ortaya koyma çabasında olduğu anlaşılır. Ancak ekseninin bu bedel yaklaşımından bir anlamda ödül yaklaşımına evrildiğini, barış ortamının kurulmasına ve sürdürülmesine yoğunlaştığını, kaynakların çatışma ve savaş için değil de, bu doğrultuda kullanılmasının kalkınma ve refaha katkısını öne çıkardığını belirtmek gerekir. Bu çerçevede altyapıyı demokrasi, serbest ticaret, iktisadi küreselleşme ile eğitim ve sağlık yatırımlarının oluşturacağı öngörülür (Caruso, 2015; Gilpin, 2017).

Caruso (2017, s.18)'de tanımlandığı üzere “Barış, demokratik yönetişime, karşılıklı dengeli iktisadi bağımlılığa ve uzun vadeli sürekli verimlilik artışına dayanarak üretken olmayan faaliyetler yerine üretken olanları yeğleyen bütünleştirici bir kurumsal ortamdır.” Bu bağlamda, “Barış iktisadı siyasal, iktisadi ve kültürel kurumların, aralarındaki karşılıklı ilişkilerin, bu kurumların toplum içi ve toplumlararası örtük ya da açık şiddet ve diğer tahrip edici çatışmaları önleme ve azaltma konusundaki politikalarının tasarımı ve iktisadi çözümlemesini kapsar.” (Brauer ve Caruso, 2013, s.151-152).

Bu yaklaşım iktisada giriş kitaplarının başında yer alan pozitif - normatif iktisat ayrımında ikinciye denk düşer. İktisadi, sosyal bilimlerin geniş yelpazesıyla barış açısından ilişkilendirmede, savunma iktisadını siyasal iktisat açısından ele alan akademik birikimin payı büyüktür. Yukarıdaki tanımdan çıkarsanabileceği gibi, bu disiplin çok katmanlıdır; yerel, ulusal ve bölgesel ölçekteki devlet içi ve dışı-barış ortamını kapsamakta, ufku sınırların ötesine uzanmaktadır. Kurumsal iktisat disiplininin de beslenerek küresel düzenin başlıca aktörleri olan uluslararası (devlet ve sivil toplum) kuruluşlarının, yerel ve çokuluslu şirketlerin rolleri de göz önüne alınır (Brauer ve Ander-ton, 2020; Gilpin, 2017).

Barış iktisadı disiplininin, farklı bir akademik çevre olsa da küresel kamu malı yaklaşımı ile ilişkilendirilebileceğini düşünebiliriz. Ulusal düzlemde savunma hizmetinin bir kamusal mal olduğu yaygın kabuldür. Ancak günümüzde iç çatışmaların ve sınır aşırı etkileşimlerin öne çıktığı göz önüne alındığında, ulusal savunmanın kapsayıcılığı, sınırlar içinde türdeş olmayan toplumun tümünün güvenliği açısından da, sınır komşuları dâhil diğer toplumların güvenliği açısından da yetersizdir. Güvensiz ortamlar ise toplumsal refahın belirleyicisi olan ekonominin işleyişini, dolayısıyla çok boyutlu kalkınmayı sekteye uğratar (World Bank, 2011). Öte yandan, kimsenin dışlanmadığı, herkesin (kimlik, dil, din, ırk, gelir, millet, cinsiyet, yaş, engellilik vd. fark etmeksizin) diğerinin yararlanmasını azaltmadan yararlanabildiği barış, tam küresel kamusal mal olarak kabul edilebilir.

Küresel Kamu Malı yaklaşımının çıkış noktası kamu ekonomisi disiplini. Ulusal kamu malının kapsamı hem küresel ya da bölgesel düzeyde sınır ötesine genişletilmiş, hem de nesiller arası boyut katılmıştır (Kaul vd., 1999; Kaul ve Mendoza, 2003). Bu bağlamda barış refah ekonomisi ile ilişkilendirilmiş, özelde savaş ve çatışma tehdidinin, genelde korkunun olmadığı bir ortamda sürdürülen günlük yaşamın, piyasa işleyişinin ve uluslararası ticaret ve yatırımların, kaynakların etkin kullanılmasıyla örtüşeceği öne sürülmüştür (Mendez, 1999). Barışın küreselleşmesinin, kurumsal yapılanma ile yardım ve yük paylaşımı gibi kısaca barışın finansmanı diyebileceğimiz gereklerini ele alan çok sayıda çalışma vardır. Burada Conceição (2003)'teki örneği aktarmakla yetineceğim.

Küresel kamu mallarının ortak özelliği eksik tedariktir. Bu barış için de geçerlidir. Bu yoksunluğun maliyet kalemleri öncelikle can kayıplarıdır. Ayrıca göç, istikrarsızlık, barış adına yapılan askeri operasyonlar ile askeri harcamaların ve ilgili iktisadi faaliyetlerin fırsat maliyetleri de söz konusudur. Toplumsal maliyetlerin yanı sıra, fiziki ve kurumsal altyapının tahribatının ve ardından yenilemenin maliyeti de yüksektir. Yatırım, büyüme ve istihdamın kesintiye uğraması, dış ticaret ve talebin daralması toparlanmayı da zora sokar (Brauer ve Dunne, 2012, s.42-43; Iqbal vd., 2021). Güvensiz ortamlar piyasalarda riski, dolayısıyla (sigorta gibi) işlem maliyetlerini de yükseltmektedir.

Mevcut dönem ve toplumun yanı sıra gelecek kuşaklara taşan bu maliyetler ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülke ve bölgelerde ortaya çıksa da etkileri buralarla sınırlı kalmamaktadır. Conceição (2003)'a göre 2001 itibariyle toplam maliyet 358 milyar dolar, barışı küresel kurumların işbirliği ile tesis etme girişimlerinin maliyeti ise 71 milyar dolardır. Dolayısıyla aradaki fark, yani barış ortamının kazanımı 287 milyar dolar olacaktır. Iqbal vd. (2021)'ye göre ise çatışma ortamının doğrudan, dolaylı ve çarpan etkileri bir arada düşünüldüğünde 2017 yılı için bu maliyet 15 trilyon doları bulmaktadır.

Barış ortamının iktisadi getirisini Brauer ve Dunne (2012, s.8) farklı bir yaklaşımla aktarıyor: 2007 yılında dünyada hiç şiddet ortamı olmasaydı Dünya Gayrisafı Hasılası'nın gerçekleşenden %9 dolayında daha fazla olacağı tahmin edilmiş. Benzer bir odak örneği olarak Türkiye'nin 1975–2001 dönemi verileriyle model tahmin eden Bilgel ve Karahasan (2017) çalışması gösterilebilir. Yoksulluk ve işsizlik oranlarının en yüksek olduğu, sanayileşme ve gelişmişlik (verimlilik, sağlık, eğitim) açısından en altta bulunan Doğu ve Güneydoğu bölgesi aynı zamanda barış ortamından en uzak bölge olageldi. Bu çalışmadaki modelle, 1988 yılı öncesindeki çatışmasız alt dönemin büyüme eğilimi temel alınmış, bu eğilimin 1988–2001 döneminde sürmesi varsayımı altında kişi başına Gayrisafı Yurtiçi Hasıla (GSYH) değerlerinin gerçekleşene göre ortalamada %7 daha yüksek olacağı tahmin edilmiştir. Diğer bir deyişle çatışma ortamı bölgeyi daha da yoksullaştırmıştır.

Buraya kadar görüyoruz ki barış ortamının yararları ya da kazanımlarının güvensiz ortamlara atıfla tanımlanması yaygındır ve büyük ölçüde kaçınılmazdır. Öte yandan bu ortamın belirleyicilerine ilişkin bulgular ileriye dönük çerçeve oluşturma ipuçlarını sağlamaktadır.

Barış İçin Ekonomi

Barış ortamının yaratılması ve sürdürülmesinin belirleyicileri çok çeşitli olup, sosyal bilimlerin neredeyse her alt disiplininin konusudur, etkileşimlerini ortaya koymak çok kapsamlı bir yazıyı gerektirir. Kaldı ki bu ilişkiler verilerle ve uygun nedensellik ilişkileriyle ortaya konduğunda genellemeye uygun hale gelip yol gösterici olur.

Burada çoğunlukla toplumsal ve siyasal açıdan irdelenen barışın, bunlara iktisadi etmenleri katmaya örnek olabilecek iki uygulama çalışmasını özetleyeceğiz. Huang ve Throsby (2011) çalışmasında öngörülen ilişkiler şöyle:

İktisadi açıdan, kişi başına GSYH arttıkça, büyüme oldukça, işsizlik azaldıkça, enflasyon düştükçe, gelir daha adil dağıldıkça, ülkenin dış ticaret ilişkileri arttıkça barış düzeyi artar. Siyasal açıdan, güçlü ve istikrarlı kurumlar olduğunda, yolsuzluk azaldığında, insan hakları ile basın ve ifade dâhil temel özgürlükler sağlandığında barış düzeyi artar. Sosyo-ekonomik açıdan ise eğitim düzeyi arttıkça, sağlık koşulları iyileştikçe, nüfus yoğunluğu ve artışı azaldıkça, etnik ve dini ayrımcılık azaldıkça barış düzeyi artar.

Ülkelerin barış ortamı düzeylerini çok bileşenli Küresel Barış İndeksi (Global Peace Index) değerleri yansıtıyor (Vision of Humanity). 2007–2008 yıllarında 100’ün üzerinde ülkeyi kapsayan verilerle (toplam 253 gözlem) yapılan ekonometrik denklem tahmini sonucunda bulgular barış ortamı için, iktisadi açıdan dış ticaretin (ki üretim yapısının aynasıdır) ve büyümenin, sosyo-ekonomik açıdan ayrımcılığın azalmasının, siyasal açıdan ise demokratik ve şeffaf (dolayısıyla yolsuzluğun olmadığı) yönetimin belirleyici olduğunu gösteriyor.

Barış ortamının göstergesi olarak yine Küresel Barış İndeksi’ni kullanan Ghazalian ve Hammoud (2021) çalışmasında 2007–2016 döneminde 162 ülke verilerinden bulunabilenleri (1000 dolayında gözlem) kullanılarak kurulan modelin tahminleri de genelde benzer sonuçlara ulaşıyor. Bu çalışmada barışa olumlu etki eden iktisadi etmenler şunlar: Gelişmişliğin göstergesi olarak kişi başına GSYH arttıkça, gelir daha adil dağıldıkça, ülkenin dış ticaret ilişkileri arttıkça barış ortamı iyileşiyor. Siyasal açıdan demokrasi düzeyi, sosyo-ekonomik açıdan ise eğitim düzeyi yükseldikçe barış düzeyi artıyor. Ek olarak siyasal ve iktisadi küresel ya da bölgesel uyumun göstergesi olarak çeşitli bölgesel işbirliği kuruluşlarına üyeliği etkisi sorgulanmış, bunlardan Avrupa Birliği, Körfez ve Güney Afrika birliklerine üye olan ülkelerin daha barışçıl oldukları görülmüştür. Son olarak

sanayisi zayıf ve geliri doğal kaynak donanımına ve ihracatına dayanan ülkelerin barış ortamından daha uzak oldukları görülüyor.

Bu iki çalışmanın bulgularını toparlarsak, gelişkin beşeri sermaye, ileri kalkınmışlık düzeyi, adil gelir dağılımı, demokrasi, etkin işleyen siyasal kurumlar ve küresel iktisadi düzen ile etkileşimlerin barış ortamına katkıları ortaya konmuş oluyor. Dışa açıklık etmeninin başta de-ğindiğimiz Adam Smith'in öngörleriyle örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Bitirirken

Bu kısa derlemeden görüldüğü gibi barış iktisadının kurumlaşmasında liberal yaklaşım belirleyicidir. İlgili yazında Marksist ve farklı heterodoks yaklaşımların birikimi ele alınmakla birlikte, kuramsal çözümleme ve modelleme Neoklasik iktisat çözümleme araçlarına dayanmaktadır. Görgül çalışmaların ise verileri bulunabilen göstergelere dayanması, dolayısıyla bunlarla sınırlı olması kaçınılmazdır. Toplumsal, kurumsal ve siyasal etmenlerin çözümlemeye ağırlıklı olarak yer alması barış iktisadını çok boyutlu kalkınma iktisadi ile buluşturuyor. Aynı zamanda küresel politika düzleminde 16. Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar) ile ve hedefleriyle, barış yoksunluğunun yani güvensiz ortamların toplumlar, altyapılar, kurumlar ve çevre üzerinde yarattığı tahribat bağlamında örtüşüyor.

Yukarıda barış iktisadının bu bedel yaklaşımı yerine barışın kazanımları izleğinde geliştiğini belirtmiştik. Caruso (2015), iktisat öğretisindeki klasik tüfek-tereyağı ödünleşmesi örneğinin ve dolayısıyla çekişmeli durumun bir yana bırakılarak, alternatif olarak kaynakların dondurma üretimine yönelmesini düşünmeyi öneriyor, zira dondurma uzun dönemde güvenli üretkenliğin bir sembolüdür, tereyağı gibi tüfeğin tehdidi altında değildir. Ama aynı zamanda sanırız her yaştan herkesin keyif aldığı, yerken odaklandığı çünkü erimesinden sakındığı bir gıdadır. Bunu, ana maddesi süt olduğu için yazının başında yer alan Somali atasözü ile de, başka bir dünya özleminde ortaklaşan farklı uzmanlıkları olan iktisatçıların barışa yönelmeleri ile de ilişkilendirebiliriz.

Kaynakça

- Bellais, Renaud ve Coulomb, Fanny (2008). The fight of a 'citizen economist' for peace and prosperity: Keynes and the issues of international security. *Defence and Peace Economics*, 19(5), 361-371.
- Bilgel, Fırat ve Karahasan, Burhan Can (2017). The economic costs of separatist terrorism in Turkey. *Journal of Conflict Resolution*, 61(2), 457-479.
- Brauer, Jorgen ve Anderton, Charles H. (2020). Conflict and peace economics: Retrospective and prospective reflections on concepts, theories, and data. *Defence and Peace Economics*, 31(4), 443-465.
- Brauer, Jorgen ve Caruso, Raul (2013). Economists and peacebuilding. Roger MacGinty (Ed.), *Handbook of Peacebuilding* (147-158) içinde. Routledge.
- Brauer, Jorgen ve Dunne, J. Paul (2012). *Peace economics: A macroeconomic primer for violence-afflicted states*. United States Institute of Peace.
- Caruso, Raul (2015). Beyond deterrence and decline towards a general understanding of peace economics. *Rivista Internazionale di Scienze Sociali*, 123(1), 57-74.
- Caruso, Raul (2017). Peace economics and peaceful economic policies. *The Economics of Peace and Security Journal*, 12(2), 16-20.
- Conceição, Pedro (2003). Assessing the provision status of global public goods. Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven ve Ronald U. Mendoza (Ed.), *Providing global public goods* (s.152-179) içinde. UNDP ve Oxford University Press.
- Coulomb, Fanny (1998). Adam Smith: A defence economist. *Defence and Peace Economics*, 9(3), 299-316.
- Ghazalian, Pascal L. ve Hammoud, Mohammad (2021). The peace level of nations: An empirical investigation into the determining factors. *Defence and Peace Economics*, 32(5), 509-532.
- Gilpin, Raymond (2017). Peace economics in a changing world. *The Economics of Peace and Security Journal*, 12(2), 32-36.
- Günlük-Şenesen, Gülay (2011). Savunma iktisadının güncel durumu: *Handbook of defense economics* 2'nin dışılandırdıkları. Abuzer Pınar, Ahmet Haşim Köse ve Nihat Falay, ve (Ed.), *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: İzzettin Önder'e Armağan* (s.426-433) içinde. Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Günlük-Şenesen, Gülay (2021). Türkçe baskıya önsöz: Askerî harcamaların ekonomideki izini sürmek. Adem Yavuz Elveren, *Askerî harcamalar ve ekonomi: Eleştirel bir yaklaşım* (s.19-25) içinde. İletişim Yayınları.

- Huang, Sterling ve Throsby, David (2011). Economic, political, and social determinants of peace. *The Economics of Peace and Security Journal*, 6(2), 5-11.
- Iqbal, Mohib, Bardwell, Harrison ve Hammond, David (2021). Estimating the global economic cost of violence: Methodology improvement and estimate updates. *Defence and Peace Economics*, 32(4), 403-426.
- Kaul, Inge, Grunberg, Isabelle ve Stern, Marc A. (1999). Defining global public goods. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern (Ed.), *Global public goods: International cooperation in the 21st century* (s.2-19) içinde. UNDP ve Oxford University Press.
- Kaul, Inge ve Mendoza, Ronald U. (2003). Advancing the concept of public goods. Inge Kaul, Pedro Conceição, Katell Le Goulven ve Ronald U. Mendoza (Ed.), *Providing global public goods* (s.78-111) içinde. UNDP ve Oxford University Press.
- Kindleberger, Charles P. (1986). International public goods without international government. *The American Economic Review*, 76(1), 1-13.
- Mendez, Ruben P. (1999). Peace as a global public good. Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern (Ed.), *Global public goods: International cooperation in the 21st century* (s.382-416) içinde. UNDP ve Oxford University Press.
- Silwal, Shikha Basnet, Anderton, Charles H., Brauer, Jurgen, Coyne, Christopher, J. ve Dunne, J. Paul (2021). *The economics of conflict and peace: History and applications*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Vision of Humanity (b.t.) Global peace index. <https://www.visionofhumanity.org/>
- World Bank (2011). *World development report 2011: Conflict, security, and development*. www.worldbank.org



1 Haziran 2008 Barış Yürüyüşü



Barış için Akademisyenler duruşması öncesi Çağlayan Adliyesi önü, 2019

Bütçenin Hukuki Niteliğine Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakmak⁷⁴

Mustafa Şahin

Giriş

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yaklaşımı, toplumsal cinsiyet perspektifinden bütçeyi tüm boyutlarıyla masaya yatırmakta ve kadın hareketine adeta yeni bir politik pencere açmaktadır. Bu yaklaşım geliştirmekte olduğu amaç ve araçlarla, bütçe önceliklerinin hem cinsiyetçi etkilerinin ortaya konulmasına, hem de bütçe sürecinin tüm aşamalarına toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilebilirliğine odaklanmaktadır (Elson, 2006). Bu girişimi kadın hareketinin yüzyıllara uzanan tarihsel mücadelelerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bütçenin tarihsel gelişim sürecinin çeşitli uğraklarında doğrudan veya dolaylı bir biçimde siyasal iktidara karşı kadın hareketinin veya kadın hakları savunucularının muhalefeti görüyoruz. Bu muhalefeti kadınların bütçe hakkı mücadelesi olarak da tanımlamak mümkündür.

Örneğin, Olympe de Gouges tarafından 1791 yılında Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesine karşı yayınlanan “Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi” (Sledziwski, 2005), TCDB inisiyatifleri açısından önemli bir tarihsel uğrağı oluşturur. Bildirge içinde bütçe hakkına dair maddeler bugün için dahi güncelliğini korumaktadır.

“Madde XIII: Devletin giderleri ve idari giderler için kadın ve erkeklerin katkısı eşittir. Kadınlar bütün yükümlülük ve yorucu işlerde

⁷⁴ Bu çalışma, yayınlanmamış doktora tezinin (Şahin, 2012) bir bölümünün gözden geçirilmiş versiyonudur. Tez ile ilgili her aşamada büyük desteğini gördüğüm ve yine bu metnin gözden geçirilmesinde ciddi katkılar sağlayan Sevgili Hocam Gülay Toksöz’e çok teşekkür ederim.

katkıda bulunurlar, bu nedenle görev, iş, talep, omur ve zanaatta da paylaşıma katılırlar.

Madde XIV: Kadın ve erkek yurttaşlar kendileri veya temsilcileri aracılığıyla vergilerin zorunlu olup olmadığına karar verme hakkına sahiptir. Kadın yurttaşlar, sadece varlıklarında değil, aynı zamanda resmi kurumlarda, vergilerin toplanması, bunların kullanılması ve süresinin belirlenmesi sürecine eşit oranda katılabildikleri takdirde bunu kabul ederler.

Madde XV: Vergi ödemesinde erkeklerle bir olan kadınlar, resmi devlet memurundan mali işlerle ilgili bilgi alma hakkına sahiptir.”

Bu mücadele hattında bütçe evrenine dair hukukun bilgisi her zaman kritik öneme sahip olmuştur. Bu metinde toplumsal cinsiyet perspektifinden bütçenin hukuki niteliği, hukukun ve yasanın eril doğası, mevzuat-bütçe ilişkisi, kamu hizmetleri, kamu idaresi ve kamu harcamaları ile kamu gelirleri yönleriyle ele alınacaktır.

Hukukun ve Yasanın Eril Doğası

Toplumsal cinsiyet perspektifinden devlet bütçesinin analizinde feminist hukuk (*feminist legal theory*) temel öneme sahip bir literatürü oluşturur. Özellikle bu literatürde, yürürlükteki hukuk düzeninin kadınların yaşamını doğrudan ve dolaylı bir biçimde etkileyen normlar alanına öncelik verilir.

Feminist hukuk literatüründe, hukukun normlar aracılığıyla eril tecrübe dünyasına dayalı biçimlendirildiği temel bir eleştiri hattıdır. İdeolojik mistifikasyonu yoğun “tarafsız” bir hukuk dili aracılığıyla yaşama yönelen cinsiyetçi etkileri görünmez kılınan normların keşfine ve bu normlara görünürlük kazandırılmasına çalışılmaktadır. Kuşkusuz halen payları çok azalsa da yürürlükte doğrudan, açık bir biçimde kadınlara yönelik eşitsizlikler içeren normlar da bulunmaktadır (Sacksofsky, 2001).

Görünürlük kazandırma çabalarında ilk kanal, toplumsal cinsiyetler arasındaki cinsiyete dayalı işbölümünü ve rol dağılımını güçlendiren, cinsiyet eşitsizliklerini yaygınlaştıran ve derinleştiren

düzenlemeler olarak görülebilir (Sacksofsky, 2001). Bu bağlamda, yürürlükteki (Anayasal) hukuk düzenleri açısından merkezi öneme sahip kamusal alan-özel alan ayırımına dayalı normlaştırmalara güçlü açıklayıcılık atfedilir. Hatta MacKinnon'a (2003, s.188) göre; yasalar, kadınları erkeklerin gördüğü şekilde görür ve öyle davranır.

Bilindiği gibi, kamu-özel alan ayırımının (özellikle Anglosakson hukukunda) inşasında, "özerk ve özgür bireyin" hak ve özgürlükleri için temel tehlike kaynağı devletin müdahalesi olarak görülmektedir. Dolayısıyla, "özerk ve özgür bireyin" özel alanının mahremiyetine kutsallık düzeyinde önem atfedilir. Buna karşın, kadınların yaşam deneyiminde ise özel alan farklı özelliklere sahip olup, türlü eşitsizlikler ve tehditlere maruz kalabildikleri yaşam alanı olarak somutlaşır. Kadınların bizatihi özel alanda, evlilik ve aile yaşamında, akrabalık ilişkilerinde özerkleşmeleri ve özgürleşmeleri engellenebildiği gibi, açık veya örtük yaygın bir şiddete maruz kalırlar. Özel alanın dokunulmazlığına dayanarak devletin müdahalesinden arındırılması, kadınları kendileri için yaşamsal bir alanda korunmasız bırakabilmektedir. Kuşkusuz cinsiyete dayalı toplumsal işbölümünün işlerliğine dönük bu tespit, özel alana karşı devletin keyfi müdahalelerinin yolunu açmak anlamına gelmemektedir.

Feminist hukuk analizlerinin yöneldiği ikinci hat, birinci hat ile iç içe bir biçimde kadınların bazı alanlardan fiilen dışlanmasına veya varlıklarının yok sayılmasına yol açan normlardır. Kamusal alanda toplumsal cinsiyet hiyerarşileri, tabakalaşmaları yaratan bu türden normlar, erkeğin ve diğer üstün kılınması benimsenen aidiyetlerin (sınıfsal, etnik vs.) yaşam tarzı üzerinde inşa edilir. Siyasi partiler, sendikalar gibi kurumsal zeminlere dâhil olabilme koşullarının norm haline gelmesinde görülebileceği gibi, kamusal bir imkândan yararlanma biçimini belirleyen normlar da bu kapsamda görülebilir. Çok çeşitli kamusal ilişki alanları ilgi içine girebilir.

Bu türden ilişkileri düzenleyen normlarda, özne konumlarında hukuk düzenince tanınabilmek için aranılacak koşullar veya kamusal işleyişin dayattığı sorumluluklar kadınların yaşam gerçekliğine denk düşmez ve "fırsat eşitliği" içinde kadınların dışlanması gerçekleşir.

Sonuçları itibarıyla normlar ile kadınların yaşam gerçekliği arasındaki etkileşim üzerine türlü bileşimler üretmek mümkündür.

İçererek dışlama (*exclusion from within*) adı verilen modern cinsiyetçi teknikte kadınların yaşam deneyimi açısından kadınlar arası farklılıkları yaratan sınıfsal, etnik ve benzeri aidiyetler dolayımı kurulur (Lister, 1997).⁷⁵ Kitlesele kullanımdan veya kamusal alana dâhil oluş yeteneğinden ziyade sembolik olarak belirli tip kadınlar çok cılız ve tali bir konumda içerilebilir. Feminist bilincin yeteri kadar güçlü olmadığı toplumsal formasyonlarda kadınlar arası dayanışma yerine, bu normlar aracılığıyla çıkar çatışmaları güçlenebilir. Kadınlar arası hiyerarşik, tabakalandırıcı ilişkilerin inşası da sağlanır.

Diğer bir bileşim aidiyet eksenli olarak erkeklerin dışlanmasının kadınların yaşamına olası etkileri üzerinden oluşturulabilir. İşçi, köylü gibi sınıfsal (bölüşüm eksenli) olabileceği gibi renk, etnik, inanç ve benzeri aidiyetler üzerinden de gerçekleşebilir. Söz konusu toplumsal grupların erkeklerinin dışlanmaları veya sembolik temsilleri kadınlar açısından potansiyel olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bu türden normlar siyasal veya ekonomik gücün bazı erkek gruplarında tekelleşmesini, temerküzünü sağlar. Bununla birlikte, dışlanan erkeklerin eril düzenden yararlanmasını mümkün kılan güç kırıntıları dahi ortak bir çıkar alanına eklemlenmelerine yol açar (Sancar, 2009). Bu eklemlenme, dışlanmanın maliyetinin kadınlara yıkılmasında etkili olur (Antonopoulos, 2008). Örneğin, çalışma ilişkilerini düzenleyen bireysel ve toplu iş hukuku mevzuatının sermaye lehine değiştirilmesi veya düzenlenmesi erkek işçiler aleyhine sonuçlar doğurur. Bununla birlikte, sermaye ile emek cephesini karşı karşıya getiren güçler mücadelesi, kadın sorunları karşısında ittifaka veya güç birliğine dönüşebilmektedir.

Bu bağlamda modern hukuk kendinden menkul bir kurumsallaşma değildir. Siyasal güç dengelerinin biçimlenmesinde etkili olur. Hukuk, kendine özgün birikimi ve özerkliği yadsınamaz olmakla birlikte, aydınlanma (felsefi), ulus devlet (siyasi) ve kapitalizm (iktisadi/siyasi/

⁷⁵ İçerilen kadın kategorisine karşı "Hangi kadın?" sorusu bu bağlamda öne çıkar. Bu defa sahte evrenselciliğin kadın üzerinden kurulmaya çalışıldığı görülür (*false universalism of the category "women"*).

sosyal vs.) süreçleri ile iç içe bir gelişim göstermiştir.⁷⁶ Tarihsel deneyim içinde açığa çıkardığı etkiler ışığında, modern hukukta (içerdiği felsefi, sosyolojik, siyasi arka planla birlikte) yasanın (anayasa, yasa) veya normlar kümesinin niteliklerine yakından bakmaya çalışalım.

Modern dönemde, yasanın evrensel açıdan kabul görmüş kurucu nitelikleri nesnellik, genellik, gayri şahsılık, soyutluk, süreklilik olarak sayılabilir. Görüldüğü üzere, egemen epistemolojik kabuller, ulus devletin tekçiliği ile yasanın niteliği arasındaki paralellikler belirgindir.⁷⁷ Bu nitelikler, kilise-monarşi-feodalizm döneminin yasa tekniğine taban tabana zıttır. Bir önceki tarihsel formasyonda cinsiyetçiliğin (kadınların eşitsiz konumları) normları, hatırlanacağı üzere doğrudan açık düzenlemeler ve yaptırımlara bağlı belirlenirdi.

Yöntemsel olarak Yasanın nitelikleri kendisine baz aldığı zemin ve içinde işler olduğu bütünle birlikte değerlendirilmelidir. Bu nedenle feminist hukuk eleştirilerinde yasanın veya normun nesnellik, genellik, gayri şahsılık, soyutluk, süreklilik gibi niteliklerine somut bağlamdan kopuk bir karşıtlık bulunmamaktadır (Sacksfsky, 2001). Hatta toplumsal yaşamda kadınların da elde ettiği bir dizi güvencenin bu hukuki kabullere dayandığı kabul edilir.

Norm tekniğinin, aydınlanmanın eril öznesinin deneyimini norm haline getiren ve meşrulaştıran imkânları teşhir edilmelidir. Feminist hukuk yaklaşımlarının eleştirel pozisyonu; tüm insanların (toplumsal cinsiyet, sınıf, renk vs.) yaşam dünyalarından ve tecrübelerinden

⁷⁶ Egemen hukuk yaklaşımını James C. Scott'ın (2008, s.14-15) tanımladığı devletin yüksek modernist ideolojisi ile birlikte düşünmek epeyce zihin açıcı olabilir. Scott'a göre, devletin toplum üzerindeki kontrolü, toplumu okuyabilmesiyle mümkündür. Devletin toplumu okunaklı kılması kendi idaresinin merkezi gündemidir. Zorunlu askerlik, isyanların bastırılması, vergilendirme vs. klasik işlevlerden daha farklı gündemlere kadar bu ihtiyacı devlet açısından genişletmek mümkündür. Devletin gözünde toplumun okunaklı kılınmasına yönelik kalıcı soyadların yaratılması, ağırlık ve ölçülerin standartlaştırılması, kadastro ve nüfus kayıtlarının tesis edilmesi, mülkiyet hakkının yaratılması, dilin ve hukuki söylemin, kent planının ve ulaşım düzenlemelerinin standartlaştırılması gibi tamamen farklı süreçler okunaklılık ve basitleştirme çabalarını oluşturur. Egemen hukuk yaklaşımı bu bütüncül yaklaşımın olmazsa olmaz unsurlarını sağlar.

⁷⁷ Geniş zamanın üçüncü tekil şahsında durum belirten edilgen fiil kullanımı Yasanın söze dair ifade ediliş tarzıdır. Öze dair kurgu ise sözelin kendisi ve içerdiği normun amaçsal, tarihsel ve sistematik varoluşuyla doğrularak inşa edilmesidir.

süzülen nesnellik, genellik, gayri şahsılık, soyutluk, süreklilik gibi niteliklerin üretilebilmesi arayışıdır. Bu soyutlamada da yasanın kadınların ve hatta dışlanan diğer toplumsal grupların subjektif (öznel), özel, şahsi, somut ve kesikli deneyimlerine karşı kör kalmaması beklenir. Bu yaklaşımı, Lister'in (1997) tanımlamasıyla farklılaştırılmış bir evrensellik (*a differentiated universalism*) ihtiyacı/talebi olarak da görmek mümkündür.⁷⁸

Butler'ın (2005) literatüre yaptığı katkıları yasama tekniğinin kavranması açısından çok verimli kaynaklar olarak değerlendirmek mümkündür. Her ne kadar Butler (2005) yasa, norm gibi kavramları formel hukukun teknik çerçevesi içinde kullanmadığını belirtse de, yasal normun çözümlenmesinde Butler'ın yaklaşımı yararlı sonuçlar sağlamaktadır.

Butler'ın (2005) ifade ettiği gibi, yasa tekniği açısından da norm öncesinde özne var olamaz. Düzenlemeler aracılığıyla özneler inşa edilir. Bu inşa özgürleştirici de olabilir, feminist hukuk analizleri bağlamında ele aldığımız gibi geniş kitleler açısından çoğu zaman tabi kılıcı (bağımlılaştırıcı) da olabilir. Ancak çoğu kez gözden kaçan husus devletin kendisini de bağlamlara göre değişen özelliklere sahip özne olarak üretmesidir. Yasa/hukuk bu anlamda özneler arası ilişkilerin normlaştırılmasıdır. Hukuk-yasa mantığının egemenler açısından işlevselliği bu kurguda saklıdır.⁷⁹ Karşımızda devletin tek bir biçiminin olmadığı, bağlama göre değişen devletler olduğu unutulmamalıdır.

Aynı mantığı çeşitli açılardan geliştirmek mümkündür. Yöntemsel açıdan bağlama göre bir alanın düzenleme konusu yapılması da yapılmaması da cinsiyetçi sonuçlar üretebilme potansiyeli taşır. 20. yüzyılın ilk üç çeyreğinde merkezi, otoriter nitelikli devletin cinsiyetçi

⁷⁸ Yerel ve evrensel veya diğer dışarıda kalan gerçeklikler ile evrensellik yeni bir ilişkinin kurulmasıdır.

⁷⁹ Devletin bağlama göre kendini farklı özneler olarak tanımlaması kritik öneme sahiptir. Genellikle bağlam toplumsal yaşamda ezen-ezilen ilişkisinin (bölüşüm vs.) düzenlendiği özellikler arz ettiğinde sivil demokrasi kodlarıyla kanunda devletin sınırlı yetkilendirilmesi, müdahalesizliği, tarafsızlığı vs. kanunların genel gerekçesinde olumlanarak yer alır. Ancak ezilenlerin hareket yeteneklerini potansiyel olarak güçlendirebilecek bağlamlarda ise devletin yetkileri artar bir dizi görev ve sorumluluk üstlenir, kamu yararı-kamu düzeni gibi öncelikler olumlanarak bu defa devreye sokulur.

müdahalelerini düzenlemelerle yaşama geçirdiğine tanık olduk. Son çeyrekte ise bazı alanlarda daha derin cinsiyetçi sonuçlar devletin bir alana müdahil olmamasıyla veya geri çekilmesiyle sağlanmıştır. Dolayısıyla topyekûn devletin müdahalesi ve müdahalesizliği yerine, bağlam/koşullar ve benzeri bir dizi değişkene göre farklı sonuçların açığa çıkabilmesinin olası olduğunu göz önünde bulundurmamak gerekir.

Devlet, kod düzenleme yapmak veya yapmamak ikileminde değildir. Ağırlıklı olarak yürürlükteki yasalarda değişiklikler yaparak önceliklerini, tercihlerini yaşama geçirir. Daha açık bir ifadeyle, devlet, genellikle yasanın sadece bazı unsurlarına müdahale etmektedir. Örneğin, önceden var olan bir özneyi lağvedebilir ve yeni özne inşa edebilir veya yeniden şekillendirebilir.

Bu şekillendirme veya hukuki iktidar biçiminin üretici potansiyelinin sınırları yine hukuk tarafından (hukuk devlet ilkesinin kazanılmış haklar ilkesi, öngörülebilirlik, hukuki güvenlik ilkesi, ölçülülük ilkesi gibi) temel kabullerce tayin edilir. Hukuk, devletin özneyi dilediğince şekillendirmesine izin vermez. Bu yönüyle hukukun bireyler açısından bir güvence oluşturabildiğini düşünmek mümkündür. Buna karşın, egemenlerin konumlarının sarsılamaması nedeniyle aslında statükoyu da güçlendirici bir işlev kazanabilir. Dolayısıyla, yine topyekûncu yaklaşımlar yerine somut olayın somut bağlamının muhtemel etkilerine göre hukukun ve ilgili normların toplumsal cinsiyet perspektifinden analizi önem taşır.

Bu aşamada yürüttüğümüz kavram ve yöntem tartışmasını uygulamadaki tezahürleriyle ele alalım. Teknik anlamda bir kod olarak Yasa; amaç, kapsam, tanımlar, devletin görev, yetki ve sorumlulukları, bireylerin hak ve yükümlülükleri vs. unsurları içerir. “Bu Kanunun uygulanması bakımından;” ibaresiyle başlayacak tanımlar maddesinde yapılacak tanımlamalar esas itibarıyla öznenin inşa edildiği yerdir. Bu tanımlar seçmeci bir biçimde yapılır. Kritik olan husus, tanımın sözlük anlamından sıyrılması ve terimleşmesidir. Terim, Kanunun dışındaki evrendeki tüm çağrışımlarından koparılır.

İşte Butler’ın norm alanında kullanılan dilin özneyi inşa etme süreci kanımca bu somutluğa tekabül eder. Kanunun diğer unsurları ise

öznelerin adeta manevra alanlarını (devlet dâhil) ve aralarındaki ilişkileri düzenler.

Alanın özelliğine göre özneler açık, doğrudan inşa edilebileceği gibi dolaylı, örtük olarak da inşa edilebilir. Bazı alanlarda toplumsal cinsiyet daha görünür bir hal alır. Örneğin, sosyal koruma mevzuatında eş, dul, yetim, ana, baba, kız çocuğu gibi birçok terim yaygın olarak kullanılır. Bu konular bağımlı (bakmakla yükümlü olunan kişiler) olarak anılırken, aynı alanda örtük bir biçimde eril öznenin inşası ise “sigortalı” teriminde cisimleşir.⁸⁰ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Butler’ın kuşkusuz pozisyonunu geliştirdiği evren, yaşamın bütünlüğünü içermektedir. Butler’e göre norm toplumsal pratikler içinde normalleştirmenin örtük standardıdır. Yaşamın çeşitli zeminlerinde cinsiyetçi kurumsallaşma gerçekten bu biçimde işler. Toplumsal cinsiyet, bu bağlamda temel bir norm olarak eril ve dişil kavramların üretildiği ve doğallaştırıldığı temel bir mekanizma olarak görülür.

Özellikle yasama tekniğinin bilgisine nüfuz edildikçe yasanın normu ile yaşamın diğer alanlarına egemen normlar arasında büyük bir fark olmadığı görülecektir. Sadece daha örtük ve ideolojik mistifikasyonun kullanım yoğunluğu yasama sürecinde epeyce fazladır.

Mevzuat-Bütçe İlişkisi

Bu tartışmalar ışığında hukuk alanı ile devlet bütçesi arasındaki ilişkinin iki biçimde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Biri, hukukun bağlayıcı yönüdür. Siyasal iktidarlar devlet bütçesine iradelelerini yansıtırken hukukla bağlıdırlar. Diğeri ise hukukun aracılık yönüdür. Siyasal iktidarlar devlet bütçesine ilişkin önceliklerini hukuk aracılığıyla dışa vururlar. Ancak bu aracılık hukukun kendine özgü yapısı içinde mümkün olur.

Hukuk dünyasında normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan Anayasa kurucu bir belgedir. Adeta siyaset felsefesinde kurgulanan bir toplum sözleşmesi olarak görülebilir. Bu anlamda toplum

⁸⁰ Hukukun eril özneyi muhatap aldığını gösteren önemli bir yöntemsel projeksiyondur. Kadınların, anne, eş ve kız çocuğu olarak norm haline getirilmesi dışında büyük ölçüde öznenin cinsiyetlendirilmediği görülür.

sözleşmesi felsefesi ile genellikle 19. yüzyılın ürünü olan anayasalar arasında kuramsal ve tarihi olarak kurulan soyut-somut ilişkisinin bilgisi büyük önem taşır.

Anayasalarda devlet bütçesinin hukuki evreni türlü boyutlarıyla çatılır. Devletin yapısı, organları, bireylerin sivil, siyasal ve sosyal hakları vs. belirlenir. Diğer taraftan, bireylerin hak ve özgürlükleri güvence altına alındığı gibi kuşkusuz ödev ve sorumlulukları da bulunmaktadır. Anayasal güvence altına alınan ve devlete bir dizi ödev ve sorumluluk yükleyen sivil, siyasal ve sosyal haklar ile devlet bütçesinin varlık nedenini oluşturan savunma, güvenlik, eğitim, sağlık, adalet gibi kamu hizmetleri arasında güçlü bağlar vardır. Görece soyut düzeyde tanımlı olan bu hakların kurumsallaşması kamu hizmetleri hukuksal rejimlerinin inşasıyla mümkün olur.

Kamu Hizmetleri

Devlet bütçesinin toplumsal cinsiyetler arasında eşitsiz sonuçlara yol açan ilk ve önemli kaynağını kamu hizmetleri hukuksal rejimi oluşturur (Karahanoğulları, 2015). Savunma, güvenlik, adalet, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut gibi birçok anayasal hak ve yükümlülüğün nasıl kamu hizmetleri olarak yaşama geçirileceği genellikle yasalarda ayrıntılı olarak belirlenir.

Yasalarda ilgili kamu hizmeti alanında devlet (dar anlamda yaşama, yürütme ve yargı) ile bireylerin (yurttaşların) karşılıklı hak ve yükümlülükleri çatılır. Anayasada hak olmayan alanlarda da yasa düzeyinde kamu hizmetlerinin örgütlenebilmesi mümkündür.

Burada yaygın kanaatin aksine, tüm vatandaşların tüm kamu hizmetlerinden yararlanabilmesi söz konusu değildir. Sosyal koruma alanı (özellikle sosyal sigorta sistemleri) bu ilişkinin kavranmasında açıklayıcı örnek bir alandır. Ayrıca, kamu hizmetlerinin nitel dönüşümü veya yeni çehresi sosyal sigorta sistemlerinin mantığına giderek yaklaşıldığını göstermektedir.

Bir kamu hizmeti alanında (çoğunlukla yasalarda) (i) kimlerin, (ii) hangi yararlanma koşullarında (hak etme koşullarında), (iii) ne miktarda ve hangi nitel özelliklerdeki kamu hizmetlerinden

yararlanabileceği temel olarak belirlenir. Örneğin, bir kişi yararlanılabilecek kimseler arasında (kapsamda) sayılabilir ancak yararlanma koşullarını sağlayamadığından ilgili kamu hizmetine erişimden yoksun kalabilir. Yaşamın gerçekliğinin somut çeşitliliği içinde kadınların kamu hizmetlerinden yoksun kalmalarına yol açan türlü örnekler verilebilir.

Ön koşul, herhangi bir kamu hizmeti ile kadınların temasının gerçekleşmesidir. Diğer bağlamlarda da karşılaşacağımız önemli bir ilkeyi bu aşamada hatırlatalım: “Kanunu bilmemek mazeret sayılmaz”. İlk temasın dahi sağlanabilmesi için kadınlar açısından iletişim ve bilgilenme kanallarının açık olması gerekir. Kadınlar, çoğu zaman bilgileri ailelerin erkek üyeleri aracılığıyla ve bazen çarpıtılmış bir biçimde edinirler. Dolayısıyla özel alanda konumlanan kadınların veya kız çocuklarının kamusal alanla arasındaki iletişim ve bilgilenme kanallarının varlığı ve sıhhati, yasaların cinsiyet etki analizleri (*gender impact analysis*) açısından büyük öneme sahiptir.

İlk eşik aşıldıktan sonra ikinci olarak bu temas için kadının iradesinin aile gibi toplumsal kurumların karar alma sürecinden geçmesi ve onay alması gerekir. Feminist literatürde aile saf bir biçimde ortak iyiliğin, işbirliği ve fedakârlığın yaşandığı bir kurum olarak görülmez (Agarwal, 1997). İçerdiği dayanışma örüntüleri yadsınmamakla birlikte pazarlık ilişkileri, yaşam stratejisi, direniş örüntüleri gibi maddi ve ideolojik güç ilişkilerinin yaşandığı bir zemindir (Connell, 1998). Dolayısıyla, liberal teorinin ve eril hukukun özgür ve özerk bireyi kadınların yaşam gerçekliğine denk düşmez.

Bununla birlikte, hem ailenin onayı hem de bireysel çabalar açısından hizmetten yararlanma koşulu kadınların hizmete erişimlerini etkileyen önemli faktörlerin başında gelir. Mali yük doğuracak yararlanma koşulları özellikle düşük ve orta gelir düzeyine sahip ailelerde kadınların hizmete erişimlerini engelleyebilmektedir. Yararlanma koşulunda mali bir yük öngörülmemiş olsa da hizmetten yararlanabilmek için ulaşım, yemek ve benzeri türden giderlerden oluşan bir maliyet de aynı etkiyi yaratabilmektedir. Hizmet sunumu ile eş zamanlı olarak hizmetten yararlanan kadın ve kız çocuklarına belirli miktar transfer ödemeleri yapılması, hizmete erişim üzerinde belirgin olumlu sonuçlar

sağlamaktadır. Dolayısıyla, bir kamu hizmeti alanında yararlanma koşulları cinsiyete dayalı ayrımcı etkiler doğurarak nicel açıdan erkeklerden daha az sayıda kadının hizmete erişebilmesine yol açabilmektedir.

Bir kamu hizmeti alanında kapsam ve yararlanma koşulları aşılsa dahi hizmetin içeriğinin cinsiyete duyarsız veya erkek gereksinimlerini baz alan bir biçimde örgütlendiği yaygın olarak görülür. Hatta bizatihi kamu hizmeti, kadınları hizmet öncesine göre daha olumsuz bir konuma itebilir. Bu olumsuz etkilenmeye çarpıcı örnekler şiddete maruz kalan kadınlara sunulan kamu hizmetlerinde görülür. Çoğunlukla güvenlik, kamu düzeni, adalet hizmetlerinde aile içi görülen şiddet olaylarında devlet “ailenin birliği” adına erkekten yana açık taraf olmaktadır. Bu tarafgirlik, şiddeti teşvik edici ve şiddete maruz kalma riskini artırıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Cinsel şiddete maruz kalan kadınların kurumlardan (devlet görevlilerinden) da şiddet gördüğü bir dizi örnek bulunmaktadır. Kadınların yaşamında özellikle bazı bağlamlarda Agamben’in (2001) “hukukun askıya alındığı istisna hali”nin adeta norm olarak işlediği görülür.

Keza güçlü bir ataerkil ideolojinin benimsetildiği bir eğitim hizmeti veya din, kültür hizmeti de kadınları olumsuz etkileyebilen kurumsallaşmaları oluşturur.⁸¹

Yaşamın karmaşık akışı içinde toplumsal cinsiyet perspektifinden kamu hizmetleri ile kadınlar arasındaki etkileşim üzerine odaklanmak devlet bütçesinin analizi açısından büyük önem taşır. Kamu idaresi bütçeleri, hizmet programlarından oluşur. Bu programlarda ilgili kamu hizmeti (amaç ve hedefler), bu hizmete ayrılan ödenekler ve kaynak yapısı birlikte yer alır. Devlet bütçesinin toplumsal cinsiyet perspektifinden analizi bir yönüyle hizmet programlarının kadınların yaşamı üzerindeki etki analizi olarak değerlendirilebilir.

⁸¹ Direk (2007), Carl Schmitt’e referansla ulus devlet-egemenlik ilişkisinin tehlikelerine işaret eder: “...Schmitt’e göre ulus devletin vatandaşlık anlayışını kurucu mantık içinde türdeşlik esastır ve ülke nüfusu içinde bu türdeşliğe uymayan farklı bir zümrenin yok sayılması veya yok edilmesi stratejisi de arzi değil, bu mantığın özü gereğidir. Politik birliğin iç veya dış düşman tehdidine atıfla kurulmasının yapısal bir zorunluluk olduğunu söyleyen bu düşünce, egemenliğin parlamenter demokrasilerde sanıldığı gibi aksine halkın değil, olağanüstü hale karar verenin olduğunu, demokrasinin militarizm ve diktatörlükle bağdaştığını, çok kültürlü bir ulus devletin tanımı itibarıyla bir çelişki, ulus devletin çözülüşü anlamına geldiğini söyler.”

Herhangi bir kamu hizmeti alanında siyasal iktidarlar türlü tercihler geliştirebilir. Bu tercih aynı zamanda bütçede (kamu sipariş listesinde) önceliklendirme olarak tezahür eder. Eğer siyasal iktidar bir kamu hizmetinden daha fazla kadının yararlanmasını istiyorsa, kapsama dâhil olacak kişi tanımlarını farklı kadın varoluşlarını içerecek biçimde genişletebilir, yararlanma koşullarını hafifletebilir ve hatta transfer ödemeleri yapabilir. Bu tercih, zorunlu olarak kullanılacak ödenek miktarını artırır. Dolayısıyla, kaynak kullanım önceliği ve hizmetin toplumsal cinsiyetler üzerinde öngörülen etkileri devlet bütçesi zemininde değil, kamu hizmetlerinin tabi olduğu mevzuat çerçevesinde somutlaşır.

Siyasal iktidarın tam tersi bir irade geliştirebilmesi de mümkündür. Ancak bazı alanlarda prensip olarak iradenin o kadar kolay yaşama geçirilemeyeceğini düşünmek gerekir. Birey veya kadın hareketi açısından anayasa (toplum sözleşmesi) ve hukuk potansiyel güç araçları olarak kullanılabilir ve siyasi iktidar ciddi sınırlamalara tabi tutulabilir.

Hukuk tarafından siyasi iradenin sınırlandırılması, tercihinin iptali, çoğu zaman kendiliğinden gerçekleşmez. Yürütme ve yasama sürecinde formel prosedürler tamamlandığında karine olarak normun hukuka uygun olduğu kabul edilir. Normun iptalini mümkün kılacak yargısal prosedürün başlatılması kişilere veya kadın örgütlerine kalır. Tarihselliği içinde kadınlar ve kadın örgütlerinin cinsiyetçi normların iptalini ve etkisizleştirilmesini sağlama yönünde çaba gösteren temel politik aktörler olduğu görülmür.

Bu çerçevenin ötesinde, devlet bir kamu hizmetini örgütleyebilmesi için kamu idaresi ve kamu harcamaları alanlarında da hukuki yapılanmaya girişir.

Kamu İdaresi ve Kamu Harcamaları

Kamu hizmetini yürütecek kamu idaresinin (bakanlık vs.) kurulması ve örgütlenmesinde genellikle yasalarla bu kamu idaresinin kuruluşu, statüsü, örgüt yapısı ve bünyesindeki hizmet birimlerinin görev, yetki ve sorumlulukları belirlenir.

Devlet bütçesinin analizi ve normatif öncelikler açısından, kamu idaresinin hizmet birimlerinin görev, yetki ve sorumluluklarının

cinsiyet eşitliği ya da cinsiyet duyarlı bir perspektifi içerip içermediği, birimler arasında koordinasyonu sağlayacak bir cinsiyet eşitliği biriminin örgütlenip örgütlenmediği önem taşımaktadır. Öte yandan, kamu idaresinin olabildiğince yatay örgütlenmesinin sağlanması ve hiyerarşilerin azaltılması, katılımcı karar alma ve uygulama süreçlerinin varlığı feministler tarafından savunulan diğer bir gündemi oluşturur. Örgüt kültürünün eril bir nitelik kazanmasında hiyerarşik yapılanmanın önemli etkileri bulunmaktadır.

İkinci olarak, kurulan bu kamu idaresinin kamu hizmetini yürütebilmesi için gerekecek girdilerin temini (harcamaların yapılması) ve bu girdilerin bir araya getirilerek işler kılınmasına yönelik kurumsallaşması gerçekleştirilir.

Kamu hizmetinin emek-yoğun bir faaliyet olması nedeniyle temel kurumsallaşma, personel hukuku alanında kendini gösterir. Tarihsel olarak kadınlar açısından kamu istihdam alanı özel öneme sahiptir. Kadınların kamu hizmetleri yürütümünde istihdam edilmesi hem kadınlara gelir elde edebilme ve statü kazanma imkânı sağlamakta, hem de kamu hizmetinden yararlanan kadınları olumlu etkilemektedir.

Personelin hangi niteliklere sahip olması gerektiği, özlük-mali hakları, atanma koşulları, görevde yükselmesi gibi unsurları içeren kamu personel rejimleri cinsiyete dayalı bir dizi ayrımcı norma sahiptir.⁸² Yakın zamana kadar bazı mevkilere kadınların atanması yasalarda doğrudan, açık düzenlemelerle engellenmekteydi. Giderek bu türden düzenlemeler yürürlükten kaldırılmakta, cinsiyete dayalı ayrımcılık dolaylı, örtük biçimlerde yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet perspektifinden kamu hizmetleri alanında istihdamın prensip olarak dayandığı statü hukukunu incelemek zorunludur. Bilindiği gibi, statü hukukunda sözleşme hukukundaki gibi karşılıklı iradelerin ortak bir zeminde uyumu aranmaz, devletin tek taraflı düzenlemeleri geçerlidir.

⁸² Bu rejimler tüm kamu idareleri için ortak düzenlemeler içeren tek bir kamu personel sistemi olarak kurulabileceği gibi, münhasıran tek bir kamu idaresi personeline uygulanmak üzere de kurulabilir.

Memur (*civil servant*), iki yönlü ilişki gözetilerek kurgulanmış tarihsel bir kategoridir (Dreyfus, 2007). Bir yandan siyasal iktidar karşısında memura güvence verilerek liyakat ve kariyer ilkesi uygulanır, diğer yandan bir dizi yasak, sınırlama ve ağır yükümlülük getirilir. Bu kurguda siyasal iktidarın kamu hizmetlerinin tarafsız bir biçimde sunumunu talep etmesi veya yükselmede partizan tercihler geliştirmesi karşısında memurun tarafsızlığıyla ve güvencesiyle bu talebi etkisiz kılacağı ve liyakati elverdiği ölçüde yükselmesinin engellenemeyeceği kabul edilir. Kendisinin bu türden yönelişleri ise diğer çalışma ilişkilerinde benzer işler yapanlara göre çok daha ağır cezai yaptırımlara tabi tutulur. Son tahlilde, memuriyet kamu hizmetlerinden yararlanacak olan bireylerin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını amaçlar.⁸³

Uygulamada ise tarihi gelişimi içinde eşitsizliklerin şiddeti azalsa da kadınlar yaşamlarında hem memur statüsünde hem de hizmetten yararlananlar olarak bürokrasinin işleyişinde türlü cinsiyetçi, tarafsız uygulamalara maruz kalmaktadır. Bu durum hem ekonomik sınıflandırmadaki personel ödeneklerinin cinsiyetler arası eşitsiz dağılımına, hem de kamu hizmetinden cinsiyetlerin eşitsiz yararlanmalarına yol açar.⁸⁴

İkincisi, emanet usulü, ihale sistemi, kamu-özel işbirliği modelleri, kamu hizmetinin yürütümünde gerekli olacak mal ve hizmet alımlarının, yapım işlerinin, taşınır-taşınmaz kullanımının gerçekleşmesine dönük kurumsallaşmalardır. Son otuz yıllık tecrübe ışığında bu modellere/sistemlere bakıldığında her birinin cinsiyetçi etkilerinin farklı olduğu görülecektir. En olumlu etki, eğilim olarak emanet usulünde görülür. Bu usulde girdi olarak mal ve hizmet üretimi veya yapım işi kamu uhdesinde gerçekleşir. Özellikle emek unsurunun sosyal boyutunun özel kesim çalışma ilişkilerinden güçlü olması nedeniyle bu olumlu etkiler açığa çıkmaktadır.⁸⁵

⁸³ Statü hukukunun sözleşme hukukuna bağlı olarak işçi, sözleşmeli personel vs. türden çalışma ilişkilerinde de personel istihdam edilebilir. Bu grup çalışanlar asli, sürekli nitelikte değil, tali öneme sahip konularda çalıştırılırlar (Güler, 2005)

⁸⁴ Dünyada genel olarak devlet bütçelerinde personel ödeneklerinin toplam ödenekler içindeki payı yüzde 20 ila yüzde 50 arasında değişmektedir.

⁸⁵ Ekonomik sınıflandırma içindeki cari ve yatırım niteliğindeki mal ve hizmet alımları, yapım işleri büyük ölçüde piyasadaki karşılanmaktadır.

Kamu hizmetinin özelliklerine ve piyasadaki cinsiyet örüntüsüne göre modellerin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkisi değişebilecektir. Dolayısıyla genel geçer bir kabul geliştirmek güçtür. Bununla birlikte, feminist literatürde giderek hizmet alımlarının (taşeronlaşma) kamuda yaygın çalışma ilişkisi haline gelmesinin emek cephesinde reel gerilemelere yol açtığı ve cinsiyetçi etkileri vurgulanmaktadır (Standing, 1989). Keza, devletin artan ölçüde kamu-özel işbirliği modellerine yönelişi ve dolayısıyla hizmetin kullanıcı öder ilkesine göre sunumunun yaygınlaşması kadınların kamu hizmetlerine erişimini olumsuz etkilemektedir.

Kamu Gelirleri

Kamu hizmetlerinin yürütümü için kamu harcamalarının yapılması, kamu harcamaları için de kamu gelirleri elde edilmesi gerekmektedir. Başta vergiler olmak üzere devlet bütçesi gelirleri (mali yükümlülükler) alanı da hukukun genel mantığına uygun örgütlenmektedir. Çoğu zaman, bu alanda da toplumsal cinsiyetler arasında eşitsiz etkilere yol açabilecek normlaşmalar görünmezleşir. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet perspektifinden yapılan analizler türlü biçimlerde cinsiyetçi etkileri görünürleştirmektedir.

Kamu gelirleri yüklerinin dağılımına ilişkin siyasi öncelikler devlet bütçesi zemininde değil, kamu gelirlerinin tabi olduğu mevzuat çerçevesinde somutlaşır. Ancak burada bir farklılık bulunmaktadır. Herhangi bir vergi kanununun yürürlükte bulunması, o kanun aracılığıyla devletin vergi toplama yetkisi bulunduğunu göstermez. Devletin vergi toplayabilmesi için yürürlükteki vergi kanunlarının tek tek ilgili mali yıl bütçe kanununda ayrıca yer alması gerekir. Parlamento tarafından bütçe kanununun (izin/onay verilmesi) kabul edilmesinin ardından ancak yürürlükteki mevzuata dayalı vergi toplanabilmektedir. Bu izin ise sadece bir yıl (bütçenin yıllık olma ilkesi) geçerli olup, sürekli bir yetkiyi içermemektedir.

Devlet bütçesi gelirleri, vergi gelirleri ve diğer bütçe gelirleri olarak ikiye ayrılabilir. Gelirler üzerinden alınan vergiler gelir vergisi ve kurumlar vergisinden, servet vergileri emlak vergisi, taşıt vergisi

gibi vergilerden, harcamalar üzerinden alınan vergiler ise katma değer vergisi ve özel tüketim vergisinden oluşmaktadır. Çeşitli örneklerle açmaya çalışalım.

Gelir vergisinin toplumsal cinsiyet perspektifinden analizinde aile beyannamesi uygulaması literatürde yaygın olarak kullanılan açıklayıcı bir örnektir. Vergi biriminin kişi yerine aile olarak tanımlanması çeşitli eşitsizlikler yaratabilmektedir. Bu uygulamada eşlerin çalışmalarından elde ettikleri gelirlerin birlikte beyanı (*joint filing*) ve vergilendirilmesi esastır. Gelir vergisinin artan oranlı yapısı nedeniyle kadınların çalışması vergi ödenecek dilimi ve oranı yukarı çekmektedir. Bu durumda kadınların çalışması, aile için ilave vergi yükü artışı doğurmaktadır. Kadınların çalışması, bu durumda, alternatif maliyeti yükselterek aile için caydırıcı özellikler kazanmasına yol açmaktadır.

Gelir vergisi, kurumlar vergisi ve servet vergilerinde (emlak, arsa, taşıt vergileri) ekonomik ve sosyal amaçlar doğrultusunda matrah-tan indirilecek giderler, istisnalar ve muafiyetlerin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinde önemli etkileri olabilmektedir. Özellikle aile kurmayı, çocuk sayısını artırmayı teşvik eden vergisel düzenlemeler cinsiyet körü bir konumdan iktisadi ve demografik gerekçelerle gider- rek güçlenmektedir.

Gelir ve kurumlar vergisi matrahlarından indirilebilecek gider kalemlerinin çeşitli sosyal sektörlere (eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, spor vb.) ve faaliyetlere yapılan yardımların vergi yönünden teşvikinin cinsiyetçi etkilerinin görünürlük derecesi değişebilmektedir. Örneğin, futbol kulüplerine yapılan yardımlara sağlanan vergi teşviklerinin erkekler lehine etkisi görünür bir tercihtir. Benzer biçimde, kadın sığınma evlerine yapılacak yardımlara sağlanacak vergi teşvikleri ise kadınların lehine bir tercih olarak değerlendirilebilir.

Bazen de görünürlük kazandırılması için cinsiyete duyarlı araştırmalara gereksinim bulunmaktadır. Örneğin, İskoçya’da açık ve kapalı spor tesisi yapılması ile kadın ve erkeklerin yararlanma oranları arasında belirgin farklar olduğu görülmüştür (McKay vd., 2006). Kadınlar açısından kapalı spor tesisleri, spor yapmak için daha fazla tercih edilen mekânlar olmaktadır.

Bu bağlamda vergi teşviki olarak sektör ve faaliyetler itibarıyla matrahtan indirilebilecek giderlerin tanımlamalarının cinsiyet duyarlılığı ve yüzde 5, 25, 50 veya 100'ü gibi oran farklılaştırmaları mükelleflerin yönlendirilmesinde önemli rol oynar. Kuşkusuz bu yaklaşım matrahtan indirilebilecek giderlerin yanı sıra diğer vergi harcaması niteliği taşıyan muafiyet ve istisna düzenlemeleri için de geçerlidir. Tek tip vergi teşviklerinin, sonuçları itibarıyla eşitsizlikleri azaltma yeteneğinin görece az olduğu görülmektedir.

Yoksullukla mücadelede bir araç olarak bazı gelir getirici faaliyetlerin gelir vergisinden muaf tutulduğu, bazılarının da tutulmadığı görülür. Ekonomide bu küçük üretim ve ticari faaliyetlerin büyük bir bölümü cinsiyete dayalı toplumsal işbölümüne tâbidir. Örneğin, nakliyecilik erkeklerin, ev eksenli üretici faaliyetler ise kadınların ağırlıklıla yürüttükleri faaliyetlerdir. Bu çerçevede gelir vergisi muafiyeti kapsamına dâhil olan ve olmayan gelir getirici faaliyetlerin toplumsal cinsiyet perspektifinden analizi gerekmektedir.

Vergi muafiyetlerinin belirli sosyal gruplar ve örgütlenmeler için de uygulandığı görülmektedir. Örneğin, emeklilerin oturdukları ev için emlak vergisi ödememeleri, vergiden muaf tutulan dernek ve vakıfların faaliyetlerinin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkileri de incelenmeye değer bir diğer konuyu oluşturmaktadır.

Özellikle menkul kıymet gelirleri ve faiz gelirlerinin (bir bölümünün, tamamının veya şarta bağlı olarak) vergiden istisna tutulmalarına karşı muhalefet giderek yükselmektedir. Vergi sistemine regresiflik (tersine artan oranlılık) getiren bu düzenlemelerin cinsiyetçi ve sınıfsal boyutları bulunduğu genel olarak kabul edilmektedir. Buna karşın, ücretli çalışan kadınların kreş ve yaşlı bakım merkezlerine yaptığı ödemelerin ya vergiden istisna tutulması ya da kendi gelir vergisi matrahından indirilmesi progresif (artan oranlı) etkilere sahiptir. Tarihsel olarak servet eşitsizliğine maruz kalmış kadınlar açısından servet vergilerindeki rantiyeci kesimlere tanınan istisnaların kaldırılması, oranların artırılması ve elde edilecek harcama yeteneğinin cinsiyet duyarlı kamu hizmetlerine tahsisi feminist bütçe politikasının önemli bir gündemini oluşturur.

Literatürde, harcamalar üzerinden alınan vergilerin gelir ve servet üzerinden alınan vergilerden daha eşitsiz nitelikte olduğu yaygın kabul görmektedir (Stotsky, 1997). Çeşitli çalışmalarda katma değer vergisi ve özel tüketim vergisinin regresif özelliği ortaya koyulmuştur. Genellikle vergi öncesi ve sonrası gelir dağılımı konumları karşılaştırılmaktadır. Aynı çalışmalarda, özellikle düşük gelirli ailelerin tüketimleri içinde yüksek ağırlığı olan mal ve hizmetlerin düşük oranlara tabi tutulmasının eşitsizliği azaltıcı etkilerinin altı çizilmektedir. Benzer etkiler ortalama oranın üzerinde bir oranla vergilendirilen lüks mal ve hizmetlerde de görülmektedir. Buna karşın, büyük ölçüde erkeklerin tüketimine konu olan alkol, sigara gibi mallara uygulanan yüksek oranlı vergilerin bu defa hane refahına ve “mutfakın idarecisi” kadınlara olumsuz etkileri olabilmektedir (Barnett ve Grown, 2004).

Vergi gelirleri dışındaki bütçe gelirleri içinde kamu hizmetleri sunumundan elde edilen gelirlerin payı dünyada giderek artmaktadır. Eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerde ücret, katılma payı gibi uygulamalar yaygınlaşmaktadır. Elektrik, su, doğal gaz fiyatları, toplu taşıma ücretleri, otoyol kullanım bedelleri gibi ödemelerde sübvansiyonlar kaldırılmakta, kamunun maliyetlerin üzerinde fiyatlandırma davranışlarına girdiği dahi görülmektedir. Özellikle kamu-özel işbirliği modellerinin kapsamı giderek genişlemekte ve ilgili kamu hizmetleri ticari bir mantıkla bedelleştirilmektedir. Kadınlar ve kız çocuklarının yaşamlarında sözkonusu kamu gelir modellerinin sonuçları kamu hizmetlerine erişimden yoksunluk, ihtiyaçlarının baskılanması, tüketimlerinin daralması, çalışma yaşamına/kamusal alana katılamama biçiminde belirlemektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, “Devlet bütçesinin çok boyutlu doğası feminist yazın ışığında nasıl kavramsallaştırılabilir?” sorusuna hukuk bağlamında bazı yanıtlar geliştirmeye çalıştık. Özellikle, hukukun ve yasanın eril doğası, mevzuat-bütçe ilişkisi, kamu hizmetleri, kamu idaresi ve kamu harcamaları ile kamu gelirlerine dair bir dizi kavram ve yöntem sorunu ele alındı. Kuşkusuz konu itibarıyla yeni gelişen bu alanda

yapılacak yeni çalışmalarla alan zaman içinde çok daha yetkin çözümleme araçlarına kavuşacaktır.

Kaynakça

- Agamben, Giorgio (2001). *Kutsal insan: Egemen iktidar ve çıplak hayat*. (İsmail Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1995).
- Agarwal, Bina (1997). Bargaining and gender relations: Within and beyond the household. *Feminist Economics*, 3(1), 1-51.
- Antonopoulos, Rania (2008). The unpaid care work-paid work connection. Working paper no. 541. The Levy Economics Institute of Bard College.
- Barnett, Kathleen ve Grown, Caren (2004). Gender impacts of government revenue collection: The case of taxation. Commonwealth Economic Paper Series. Commonwealth Secretariat.
- Butler, Judith (2005). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi*. (Başak Ertür, Çev.). Metis Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1990).
- Connell, Robert William (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politik*. (Cem Soydemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1987).
- Direk, Zeynep (2007). Militarizmi yeniden düşünmek. *Amargi*, 4, 39-44
- Dreyfus, Françoise (2007). *Bürokrasinin icadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de devlete hizmet etmek (18-20. yüzyıl)*. (Işık Ergüden, Çev.). İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2000).
- Elson, Diane (2006). Budgeting for women's rights: Monitoring government budgets for compliance with CEDAW. UNIFEM.
- Güler, Birgül Ayman (2013). Kamu personeli: Sistem ve yönetim (3. Baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Karahanoğulları, Onur (2015). Kamu hizmeti (Kavram ve hukuksal rejim) (3.Baskı). Turhan Kitabevi.
- Lister, Ruth (1997). Citizenship: Toward a feminist synthesis. *Feminist Review*, 57, 28-48.
- McKay, Alisa, Fitzgerald, Rona ve Simpson, Kay (2006). Gender impact analysis and the Scottish budget sport and health pilots. Report prepared for the Equality Unit.
- MacKinnon, Catharine A. (2003). Feminist bir devlet kuramına doğru. (Türkân Yöney ve Sabir Yücesoy, Çev.). Metis Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1989).

- Sacksofsky, Ute (Osman Can, Çev.) (2001). Feminist hukuk bilimi. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1-4), 719-734.
- Sancar, Serpil (2009). *Erkeklik: İmkansız iktidar*. Metis Yayınları.
- Scott, James C. (2008). *Devlet gibi görmek: İnsanlık durumunu geliştirmeye yönelik projeler nasıl başarısız oldu?*. (Nil Erdoğan, Çev.). Versus Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1998).
- Sledziewski, Elisabeth G. (2005). Dönüm noktası olarak Fransız Devrimi. Georges Duby ve Michelle Perrot (Ed.), Michelle Perrot ve Geneviève Fraisse (Bölüm Ed.), *Kadınların tarihi IV: Devrimden dünya savaşına feminizmin ortaya çıkışı* (Ahmet Fethi, Çev.) (s.39-51) içinde. İş Bankası Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1993).
- Standing, Guy (1989). Global feminization through flexible labor. *World Development*, 17(7), 1077-1095.
- Stotsky, Janet Gale (1997, 9 Haziran). Gender bias in tax systems. Tax Notes International. <https://www.taxnotes.com/tax-notes-today-international/international/gender-bias-tax-systems/1997/06/09/lcvvd>
- Şahin, Mustafa (2012). Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe ve Türkiye: Kavram ve yöntem sorunları. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

**Boğaziçi Üniversitesi'nde
Cinsel Tacizi Önleme Çalışmaları Sürecinde
Şemsa Özar'la Yol Arkadaşlığımız**

Damla Pinçe, Tülin Arman, İlke Ercan, Aylin Vartanyan

Boğaziçi Üniversitesi Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu (CİTÖK) 2012 yılında Prof. Dr. Gülay Barbarosoğlu'nun rektörlüğü sürecinde kuruldu. Komisyonun işlevsel hale gelmesinde üniversitemizde 2000 yılında kurulmuş olan Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü'nün (BÜKAK) ve kulübün danışman hocaları Prof. Dr. Şemsa Özar ve Prof. Dr. Nükhet Sirman'ın katkıları çok değerli. BÜKAK'ın kuruluş aşamasından başlayarak CİTÖK'un bir komisyon olarak kurulmasına kadar giden yolu adım adım inşa etmek için geçen süreyi, yapılan toplantıları, uygulanan stratejileri ve verilen mücadeleleri düşündükçe, üniversite kurumlarının Sara Ahmed'in de deyimiyle "erkek çalışmaları" (Ahmed, 2014, s.111) kurumu olduğunu tekrar hatırlıyoruz. Üniversitelerde öğrenmek, bilgi üretmek ve bir arada yaşam ortamını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek cinsel taciz konusunda farkındalığı yüksek, toplumsal cinsiyet eşitliğini kampüs yaşamına ve verilen derslere entegre etmiş bir üniversite habitatu yaratmakla mümkün olur. CİTÖK'un kuruluş aşamasında zamanın rektörü Prof. Dr. Gülay Barbarosoğlu'nun CİTÖK facebook sayfasında kullanılmak üzere bizlerle paylaştığı kısa ve öz cümlesi bu habitatu kurmak ve devamlılığını sağlamak için verdiği sözü yansıtır: "Boğaziçi Üniversitesi'nde cinsel taciz kesinlikle kabul edilemez" Bu söz cinsel tacizi normalleştirici, görünmez kılan ataerkil toplumsal cinsiyet bakış açısına da dur diyen bir sözdür. Bu sözü üniversitemizin bir rektöründen duyma ve kamuya paylaşma aşamasına gelmek uzun soluklu bir mücadelenin sonunda gerçekleşiyor. Şemsa Özar 2020 yılında BÜKAK tarafından düzenlenen bir söyleşide, BÜKAK'ın 2000 yılında kulüp olarak ismine karar

verilirken o zamanki öğrenci dekanının kulübün adında kullanılması düşünülen feminizm kelimesine itirazını ve “feminizm 1970’lerde kalmadı mı?” sözünü dinleyicilere aktarmıştı. Bu itiraza karşı üniversite bağlamında kurulacak bir feminist kulübün araştırma kulübü olması gerektiğinin de altını çizerek kulübün adını Kadın Araştırmaları Kulübü olarak kuruldan geçirdiklerini de paylaşmıştı.⁸⁶ BÜKAK’ın kuruluş aşamasında yaşanan bu süreç bile üniversitedeki direnç mekanizmalarının nasıl zorlayıcı olabileceğini gözler önüne seriyor.

Bu tecrübeye benzer bir saptamayı Sara Ahmed de kendi kurumuyla ilgili karşılaştığı bir deneyim üzerinden paylaşıyor. Ahmed çalıştığı üniversitedeki bazı öğrencilerinden, kendi bölümlerinin ders içeriklerindeki yaklaşımlardan, feminizmi modası geçmiş, sindirilmiş ve sistemin artık ihtiyaç duymadığı bir akım olarak rafa kaldırılmış olduğunu duyuyor.⁸⁷ Her iki örnekte de bir üniversite kurumunda feminist bir bakış açısını yerleştirme sürecinde basit gibi görünen ancak yükü oldukça fazla olan engellerin üniversitenin gündelik hayat pratiklerine ve söylemlerine nasıl sızabildiğini görüyoruz.

Farklı dirençlerle karşılaşmasına rağmen BÜKAK bir araştırma kulübü olarak 2000 yılında kuruldu. BÜKAK’ın merkezine aldığı, okumalar yaptığı ve bültenler hazırladığı konular, üniversitede kadın olmak, cinsiyetçi politikalar konusunda farkındalık uyandırmak ve mücadele etmek, farklı kadınlıkları ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelelerini tartışmak ve belgelemek oldu. CİTÖK’un bir komisyon olarak kurulmasında dönüm noktası olarak görülebilecek olan toplanılardan biri, 2006 yılında Türkiye’nin farklı üniversitelerinden kadın temsilcilerin katılımıyla üniversiteli kadınların yaşadığı sorunlara dikkat çekmek ve stratejiler geliştirmek üzere Boğaziçi Üniversitesi’nin ev sahipliğinde gerçekleşen “Üniversiteli Kadınlar Forumu” oldu. Bu forumda üniversitelerde cinsel taciz ve kurum içi bir yapının eksikliği önemli bir mesele olarak öne çıktı. Forum sonrası BÜKAK cinsel taciz ile mücadele çalışma grubu oluşturdu, anketler yaptı, LGBTİ+’lara yönelik tacizi gündeme getirdi ve yurtiçi ve yurtdışında yapılandırılmış cinsel tacizi önleme strateji ve politika belgelerini araştırdı.

⁸⁶ <http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=1340>

⁸⁷ Sara Ahmet, age, s. 112

2006-2012 yılları arasındaki bu titiz çalışmanın sonunda her fakülte, yüksekokul ve enstitüyü temsilen akademisyenlerden, öğrenci kulübü temsilcilerinden, sendika temsilcisinden, psikiyatr, psikolog, hemşire, güvenlik amiri, genel sekreter yardımcısı gibi personel temsilcilerinden oluşan geniş yelpazeli bir komisyon kuruldu. Kurulduğu günden bu yana her bir temsilcinin deneyimi, bilgisi ve kurduğu bağlar komisyonun önleyici çalışmalarına farklı yöntemler ve bakış açıları sundu.

2016 yılında başvuru sayılarının yükselmesi, gizlilik ilkesinin korunması ve önleyici çalışmaların işlevselliğinin artırılması gibi ihtiyaçlar sonucunda bir koordinasyon ofisi kuruldu ve Cemre Baytok koordinatör olarak görevine başladı. 2021 yılında bu yazıyı kaleme alırken Boğaziçi Üniversitesi'nde CİTÖK'un ve toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının her gün daha da aşıldığı ve büyük emeklerle yapılandırılmış bir sistemin görünmez kılındığı zorlu bir süreçten geçiyoruz. Yine Ahmed'in üniversite kurumundaki gözlemlerine dönecek olursak üniversitelerde cinsel tacizi önleyici çalışmalar yapmak sürekli bir "duvara toslamak"⁸⁸ deneyimine denk geliyor. Bu duvarlar bazen bir cümleye sığıverebiliyor, bazen de uzun bürokratik süreçlerle tacizin adını koymayı, şikâyet ve disiplin sürecini başlatmayı bezdirici bir hale getirebiliyor.

CİTÖK'un önleyici bir komisyon olarak hayata geçmesinde ve yazılı politika belgelerinin ve üniversite mensuplarını tacize karşı koruyan belgelerin hem oluşmasında hem de kampüs hayatının bir parçası haline gelmesinde Şemsa Özar'ın eşsiz tecrübesinin ve kurum içi hafıza ve deneyiminin katkısının altını çizmek isteriz. Farklı CİTÖK üyeleri tarafından onun CİTÖK'a yaptığı değerli katkıları anlatan bir metni oluştururken aşağıdaki üç soruya odaklandık.

1. Şemsa Özar'ın CİTÖK'un kuruluş aşamasındaki katkıları neler oldu?
2. CİTÖK'un üniversite içinde ve dışında bilinir hale gelmesinde nasıl bir etkide bulundu?
3. Bir CİTÖK üyesi olarak onunla çalışmak nasıl bir deneyimdi? Sizi dönüştüren bir anınızı paylaşabilir misiniz?

⁸⁸ Sara Ahmed, age, s. 139.

Her bir CİTÖK üyesine kişisel olarak dokunduğu gibi komisyonun kimliğini ve politik duruşunu da belirleyen yapıcı ve yaratıcı fikirleriyle, muazzam kurumsal tecrübesiyle Özar, karanlıkta yolunu bulmaya çalışan üyelerin hem vicdanı, hem aklı oldu. Aşağıdaki satırlarda sırasıyla BÜKAK üyesi ve BÜKAK'ın CİTÖK temsilcisi Ayşe Damla Pinçe'nin, Boğaziçi Üniversitesi Öğrenci Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Merkezi-BÜREM üyesi ve CİTÖK temsilcisi Tülin Arman'ın, CİTÖK'ün Mühendislik Fakültesi temsilcisi İlke Ercan'ın ve CİTÖK'ün Yabancı Diller Yüksek Okulu temsilcisi Aylin Vartanyan Dilaver'in aktarımlarını bulabilirsiniz.

Ayşe Damla Pinçe

Boğaziçi Üniversitesi mezunu olarak Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu'nun uzun süren araştırma, emek ve mücadele süreçleri geçirdiğini ve geçirmeye devam ettiğini söyleyebilirim. Komisyonun hem kuruluş, hem de çalışma dönemlerindeki en önemli değer, bu konuda emek veren öğrenciler ve öğretim üyeleri arasında kurulan dayanışma ve mücadele ağıdır. Şemsa Özar, sadece BÜKAK'ın danışman hocası olmakla kalmayan, aynı zamanda toplumsal cinsiyet alanında sürekli omuz omuza yürüdüğümüz bir mücadele arkadaşımız/hocamız olmuştur.

CİTÖK'ün resmi kuruluşu 2012 yılı olsa da cinsel tacize karşı kurumsal oluşum talebi 2002 yılına kadar uzanır. Şemsa Hoca en başından itibaren bu talebin savunucularından olmuş ve bu konuda yaptığı çalışmalarla komisyon için çok önemli katkılarda bulunmuştur. 2006 yılında BÜKAK tarafından düzenlenen üniversitelerarası kadın forumu sonrasında cinsel tacizin üniversitelerdeki başlıca sorunlar arasında yer aldığı daha net bir şekilde ortaya çıkar. Ardından BÜKAK ve Şemsa Hoca'nın da arasında bulunduğu öğretim üyeleri ile toplantılar düzenlenir ve neler yapılabileceği masaya yatırılır. Yönetmelikler incelenir, dünyadaki diğer örneklere bakılır, yönetimle sayısız toplantı yapılır. Yaklaşık on yıllık çalışma, araştırma ve yönetimle müzakere sürecinin sonunda komisyon kurulur ve çalışmalarına başlar.

faydalanmak her zaman için önemliydi ki pek çok panelimizde de konuşmacı olmuştur.

Şemsa Hoca'nın benim (ve dönem arkadaşlarım) için en etkileyici özellikleri çok yönlü olması ve mücadele kabiliyetidir. Bu özellikleri şu şekilde açıklayabilirim: Ekonomi alanında çalışmalar yaparken aynı anda toplumsal cinsiyet ve diğer toplumsal olaylar konusunda da son derece aktif çalışması, üniversitenin birçok komisyonunda yer alarak mücadele etmesi, var olduğu alanı sürekli olarak dönüştürmeye ve geliştirmeye çalışması. Bunlar çok emek isteyen işler ve Şemsa Hoca bu konuda çok ilham veren birisi.

CİTÖK hikâyeleri konusunda da Hisarüstü mahallesinde düzenlediğimiz tacize karşı gece yürüyüşünü unutamam. O günün çok kalabalık ve coşkulu geçtiğini hatırlıyorum. Tüm komisyon üyeleri olarak kol kola yürüdüğümüz ve tacize karşı ses çıkardığımız bir gündü. Herkesin enerjisinin yanı sıra Şemsa Hoca'nın mutluluğunu ve coşkusunu unutmak mümkün değil.

Tülin Arman

Aralık 2012'de "Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu" kurulacağını öğrendim ve bu komisyonda görevlendirilmek üzere BÜREM bir davet aldı. Ekip arkadaşlarım benim katılmama karar verdi. İlk kez Can Candan'ın odasında Şemsa ile tanıştık. Daha önce de yaptığı çalışmaları hayranlıkla takip ediyordum. Bu toplantıda Şemsa'nın aslında cinsiyet eşitliği, cinsel saldırı konularında ne kadar bilgili olduğunu bir kez daha anladım. Sadece kadın olarak değil insan olarak yüksek donanımı ve netliği beni çok etkiledi. BÜKAK'da yaptığı danışmanlık ve çalışmaları aslında CİTÖK'ün temelini oluşturmuştu. Ocak ayı itibarıyla komisyon üyeleri seçildi ve birlikte çalışmaya başladık. Engin bilgisi dışında ne kadar çalışkan olunabileceğini de Şemsa'dan öğrendik. Daha önceden yaptığı çalışmalar neredeyse bizi hazır bir politika belgesine götürdü; birkaç değişiklikte belgeyi oluşturduk. Komisyon kurulmadan önce yaşanmış ilk vakamızla da tanıştık.

Şemsa bu süreçte çalışma alanı ve yöntemleri konularında tüm bilgisini bize aktardı. Rektör görüşmesi ayarlamamızı ve rektör

desteğinin bize süreklilik kazandıracağını vurguladı, böylece o zaman rektör olan Ayşe Soysal'ı da yanımıza alarak işe başladık.

Ben, “*Hayır*, hayır demektir!” şeklindeki sloganımızın ne denli kararlılık içerdiğini Şemsa’dan öğrendim. Birlikte geçirdiğimiz uzun zaman boyunca, *hayır*’ın bu kadar kararlı, anlamlı ve net söylendiğine onda tanık oldum. Her zaman net, “evet” ve “hayır”ın anlamları arasındaki denklik beni etkileyen en önemli şeydi. İnandığın şeyin üstüne gidebilirsin / gitmelisin.

CİTÖK’te onunla birlikte çalışırken sınırların önemini, mağdur ve fail arasında nasıl sınırlar konulması gerektiğini, sempati değil empati duygusuna ihtiyacımız olduğunu, ortada bir suç varsa, bunu görmezden gelemeyeceğimizi öğrendik.

CİTÖK ofisinin kurulması da Şemsa’nın kararlılığı ve böylesi bir ofise neden ihtiyaç duyulduğunu net bir şekilde ifade etmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Mütevazı ve işbirliğine yatkın olması, kendinizi yanında güvende hissetmenizi sağlar. Ona bir şey sormaktan çekinmezsiniz. Tevazuyla size anlatır ve size eksik olduğunuz değil, birlikte geliştiğiniz duygusunu verir.

Tüm bunların yanında Şemsa CİTÖK’e gerçek anlamda neşe katmıştır. Yemeklerde, çalıştaylarda birlikte iyi ve eğlenceli vakit geçirirsiniz. Ekibin ufkunu açar ve uyumla çalışmasını sağlar. CİTÖK olarak onunla birlikte Van’da bir çalıştaya gitmiştik. Daha önce geldiği için Van’ı tanıyordu ve bize çok eğlenceli bir rehberlik yaptı.

İlke Ercan

Şemsa Hoca ile Boğaziçi Üniversitesi’nde çalışmaya başladığım 2015 senesinde bir CİTÖK toplantısında tanıştık. Komisyona katılmamdan kısa bir süre sonra komisyon yönetimi değişikliği olacaktı ve Şemsa Hoca’nın başkan olması önerilmişti. Şemsa Hoca yoğun programına rağmen hem komisyona destek olma isteği, hem de diğer üyelere alan açma önceliği arasında ortak bir çözüm üretilmesini önerdi ve CİTÖK’ün eşitlikçi ruhunu yaşatan eş-başkanlık sisteminin sürdürülmesine karar verildi: Komisyonun en eski üyelerinden Şemsa

Özar ve en yeni üyesi olarak ben eş-başkan olarak görevlendirildik. O zaman komisyon kurulmuştu fakat CİTÖK ofisinin temelleri henüz yeni atılmıştı. Üniversite yönetimi ve dekanlıklarla görüşmeler yapıp komisyonun ve ofisin işleyişi konusunda bilgi verilmesi ve vakaların yakın takibi için bir sistem oluşturulması gerekiyordu. Bu süreçte fakültelere yapılan sunumlar ve bürokratik süreçlerde Şemsa Hoca'nın desteği ve yönlendirmesi ile hem Boğaziçi Üniversitesi'ndeki işime, hem de CİTÖK'teki çalışmalara hızlı bir başlangıç yaptım. Akademik kariyerinin tamamını yurtdışında geçirmiş ve Türkiye'ye yeni dönmüş benim gibi çiçeği burnunda bir öğretim üyesi için devlet kurumlarının işleyişini anlamak biraz zaman almıştı. Bu süreç, Şemsa hocadan, kurum içinde kimden, neyin en iyi ve en etkili şekilde, ne zaman ve nasıl talep edileceğini öğrenmeme vesile oldu. Kendisi her konuda hem her türlü tüyoyu cömertçe verip hem de kararı bana bırakıyordu. Kariyerimin çoğunluğunu erkek egemen araştırma alanlarında sürdürmüştüm. Dolayısıyla kendi kararlarımı almam için alan açan bir yöneticinin karşıma çıkması çok nadir rastlanabilecek bir durumdu. Şemsa Hoca hem çok kıymetli bir lider hem de iş arkadaşı olarak, kadın dayanışmasını profesyonel açıdan da deneyimlememe vesile oldu.

Onunla yürüttüğümüz çalışmalar arasında en çok gurur duyduğum iş, disiplin soruşturmalarının sonuçlarının şikâyetçiye bildirilmesi konusunda Genel Sekreterlik ile yaptığımız görüşmeydi. Tacize uğrayan kişilerin şikâyetleri üzerine başlatılan disiplin soruşturmaları büyük bir gizlilik ile yürütülüyor ve sonuçları ceza alan kişi dışında kimseye bildirilmiyordu. Bu durum şikâyetinde bulunan kişilerin adalet duygularını sarstığı için okul yönetimi ile bir görüşme talebinde bulunduk. Şemsa Hoca, ben ve o dönem hukuki destek aldığımız avukatımız bize verilen randevu tarihinde Genel Sekreterlik'te buluştuk. Toplantı öncesi yazışmaları özenle yapmış, toplantıya kimin katılacağı ve talebin ne şekile sunulacağını en ince ayrıntısına kadar kurgulamıştık. Ben üzerime düşen görevi yaparak örnek vakaları ve öğrencilerden gelen talepleri derlemiştim. Genel Sekreter ve üniversite avukatının karşısına çıktığımızda kısa ve öz bir şekilde durumu aktarıp hakkında şikâyetinde bulunan kişinin ceza alıp almadığı ile

ilgili şikâyetçiye bilgi verilmesi konusundaki talebimizi hukuki çerçevede sunduk. Genel Sekreter'in şaşkın bir ifade ile zaten olması gerekenin bu olduğuna katıldığını hatırlıyorum. Birçok konuda hemfikir olmakta zorlandığımız meslektaşlarımızla aynı masaya oturup bu kadar önemli bir konuyu bu kadar hızlı bir şekilde sonuca bağladığımız başka bir toplantıya o güne kadar katılmamıştım. Özenli çalışmalarımıza yapıcı sonuçlar almak konusunda Şemsa Hoca kadar etkin çalışan bir meslektaşım daha olmadı.

Birlikte erişmek istediğimiz daha birçok hedefimiz var: Ne mutlu ki dayanışmamız mesafelere rağmen sürüyor ve sürecek. İyi ki varsınız Şemsa Hocam! Yaşasın kadın dayanışması!

Aylin Vartanyan Dilaver

Şemsa Özar ile CİTÖK ile ilgili yaptığımız ilk toplantılardan hatırladığım en önemli özelliği engin tecrübesini ve kurum stratejileri konusundaki deneyimini komisyonun işlevselliğini en iyi nasıl yükseltebiliriz amacıyla aktarma hevesi oldu. Heves kelimesini özellikle kullanmak istedim, zira bir kadın olarak farklı kurumlarda toplumsal cinsiyet eşitliği veya cinsel tacizi önleme konularında çalışıyorsanız hevesiniz de, devam etme gücünüz de çok kolay kırılabilir. Şemsa'nın CİTÖK kurulana dek yaptığı çalışmalara tanıklık edemediysem de kendi anlatısından ve BÜKAK üyelerinden duyma fırsatım oldu. Birlikte ilk çalışmaya başladığımızda ciddi bir cinsel saldırı vakası ile karşı karşıya kalmıştık ve bu süreçte atmamız gereken en önemli adım bir acil durum akışı organize etmektir. CİTÖK üyelerinin de değerli katkılarıyla, acil durum müdahale akışı oluşturmak ve akabinde de bir broşür hazırlamak için harekete geçtik. Bu broşürün hazırlık sürecinde Şemsa'nın önerisiyle farklı kurumlardan da görüş aldık ve ayrıca yurtdışındaki üniversitelerin cinsel tacizi önleme konusunda uyguladıkları prosedürleri inceledik. Bu süreçte, bir yanda politik metinleri ve teoriler, diğer yanda da üniversite hayatının akışı içinde devamlı olarak karşımıza çıkan cinsel taciz vakaları vardı. Şemsa, disiplin komisyonlarında cinsel tacize uğramış üniversite öğrencilerinin, komisyon üyelerinin sordukları sorularla yeniden travmatize edildiğine dikkatimizi çekerek, her

disiplin komisyonunda bir CİTÖK üyesinin de yer alması önerisini dile getirdi. O zaman öğrenci dekanı olan Biray Kolluoğlu'nun bu öneriyi Üniversite Yüksek Kurulu'na taşımasıyla birlikte komisyonun bu önerisi bir tavsiye kararı olarak yürürlüğe girdi.

CİTÖK'ün kurulduğu ilk yıllarda tanınırlığı oldukça düşüktü ve öğrenciler tarafından da problem çözen veya cezalandırıcı bir komisyon olarak algılanıyordu. Hem komisyonun önleyici özelliğinin altını doldurmak, hem de üniversitede daha evvel bahsettiğimiz duvarlardan sızabilecek bir dizi faaliyette bulunmak amacıyla 2014 yılında “Cinsel Taciz farkındalık ayı” organize ettik. Bu organizasyon için bir alt komisyon oluşturmuştuk ve Şemsa ile bu komisyonda daha yakından çalışma fırsatı buldum. Onun akademisyen kimliği yanında neşeyi, sanatı ve performansı da cinsel tacizi önleme politikalarının merkezine koyduğunu görmek beni çok heyecanlandırmıştı. 25 Kasım ve 8 Mart haftalarında yürüyüşler ve paneller organize ettik. Şemsa Hoca bu etkinliklerde yaratıcılığını, kişisel bağlarını ve örgütsel becerilerini komisyonun daha görünür ve anlaşılır olması amacıyla harekete geçirdi.

Şemsa'dan hem bir meslektaş, hem de bir dost olarak çok şey öğrendim. Cinsel tacizi önleyici çalışmalar yaparken tünelin ucundaki ışık her zaman kolay görünmüyor ne yazık ki. Uzun bir toplantı masası etrafında ciddi bir toplantının ortasında, CİTÖK üyeleri olarak öğrencilik yıllarımızda ve daha sonra profesyonel hayatımızda, kendimizi maruz kaldığımız taciz hikâyelerimizi paylaşırken bulduğumuz anlar oldu. Her birimizin o komisyonda olma nedenleri, bizi bir araya getiren dertlerimiz vardı. Bu dertler bizi işlevsiz bırakıp umutsuzluğa sürüklememişti. Komisyon içinde ortaklığımızı bu noktadan yakalamıştık. Ve tabii hatalarımız da oldu. Bir öğrencinin disiplin sürecine olması gerektiği gibi katkı sağlayamadığımız için öğrenciler tarafından yetersiz kalmakla eleştirildik. Bu süreçte Şemsa'nın açık yüreklilikle eleştirileri kabullenmesi ve komisyonun bu hataya tekrar düşmemesi için neler yapılması gerektiği üzerine yoğunlaşmamız çok güçlendiriciydi. Şemsa'dan öğrendiğim en önemli özelliklerden biri belki de budur. Cinsel tacizi önleme süreçlerinde düşeriz, kalırsınız, hata yaparsınız, yorulursunuz ancak dayanışma içinde ve içimizdeki

dönüşüm ruhunu besleyerek adımlar atmaya devam ederiz. ‘Şemsa’nın ışığı’ derken zannedersem kast ettiğimiz şey tam da buydu: Yılmayan, çalışkan, öngürülü yapısı ve feminist hareketin gücüne inancı. Onunla çalışmak Boğaziçi Üniversitesi’nde deneyimlediğim en zihin ve gönül açıcı süreçti. Üniversite gibi, egoların oldukça güçlü olduğu bir kurumda sahici bir dayanışma deneyimi yaşamak, onun kapsayıcı, bilgi ve deneyimini bıkmadan ve heyecanla paylaşan, olumlu ve yaratıcı bakış açısıyla mümkün oldu.

Kaynaklar

Ahmed, Sara (2017). *Living a feminist life*. Duke University Press.

Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü (BÜKAK) (2020). Düünden bugüne Boğaziçi Üniversitesi’nde toplumsal cinsiyet çalışmaları: Nükhet Sirman ve Şemsa Özar ile panel. <http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=1340>



Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde Üniversitelerarası Cinsel Tacize ve Cinsel Saldırıya Karşı Destek Birimleri Toplantısı, 11 Mayıs 2018



Şemsa Özar, Can Candan, Serap Çakıcı Alparslan ve Tülin Arman. BÜKAK (Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü), BÜLGBTİ (Boğaziçi Üniversitesi LGBTİ Çalışmaları Kulübü) ve CİTÖK'ün (Boğaziçi Üniversitesi Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu) ortak düzenledikleri Cinsel Tacize Karşı Gece Yürüyüşü, Hisarüstü, 23 Kasım 2015.



Şemsa Özar, Olcay Akyıldız, Hande Sart, Aylin Vartanyan Dilaver. Boğaziçi Üniversitesi direnişi nöbetinde, atanmış rektörün Cinsel Tacizi Önleme Koordinatörü'nü işine son vermesini kınayan ve işe iadesini talep eden metni okuduktan sonra, 30 Ocak 2021

Feminist İktisat ve Uluslararası Feminist İktisat Birliği-IAFFE

Ebru Kongar ile Söyleşi

Handan Çağlayan

Handan Çağlayan: İlk sorumuz Uluslararası Feminist İktisat Birliği/IAFFE'ye ilişkin. Bize IAFFE'nin nasıl bir oluşum olduğundan ve çalışmalarından söz edebilir misiniz? Dilerseniz bu soruyu yanıtlamaya başta feminist iktisadın ne olduğu ile başlayın.

Ebru Kongar: Feminist iktisat, ortodoks iktisattan farklı olarak, ekonomiyi toplumsal cinsiyet perspektifinden inceler. Bakım emeğinin kamusal olarak karşılanmadığı bir ortamda, gerek hane içinde harcanan karşılıksız emek, gerek iş yaşamında kadın-erkek eşitsizliği ilişkilerini, iş ve iş dışı yaşam arasındaki dengeyi sağlayan kurumların ve kuralların yetersizliği gibi kurumsal engelleri inceler. Öncelikli olarak, kadınların, erkeklerin ve çocukların refahını adil ve eşitlikçi bir biçimde artırmayı hedefler. Amaç insanların potansiyellerine ulaşabilecekleri ve potansiyellerini geliştirebilecekleri bir ekonomi yaratmaktır. İnsan yaşamı ekonomik gelişim ve kalkınmanın merkezi bir ölçüsüdür. Feminist iktisadi yaklaşım, bir toplumun yaşamı üretmek ve yeniden üretmek için kendini organize etme yollarına ışık tutar. Bakım emeği eklenti bir düşünce olarak değil, baştan analize dâhil edilir.

Bunlara ek olarak, feminist iktisat ortodoks iktisat gibi diğer sosyal bilimler üzerinde hegemonya kurmak yerine, tüm disiplinlerle etkileşim içinde disiplinlerarası bir metodoloji kurmaya açıktır.

IAFFE, 1990 yılında Amerikan Ekonomi Birliği (AEA) yıllık toplantısında düzenlenen "Feminizm İktisatta Bir Yer Bulabilir mi?" başlıklı panel ve izleyen buluşmalar sayesinde ortaya çıkan bir oluşum. Bugün 48 ülkeden 600'den fazla üyesi var. IAFFE sadece iktisatçılardan

oluşmuyor, sosyal bilimlerin her alanından sosyolog, antropolog, tarihçi, psikolog, siyaset bilimci gibi farklı alanlardan üyeleri var. Erkekler de var elbette, Nobel ödüllü Amartya Sen gibi. Ayrıca Birliğin yayımladığı *Feminist Economics* isimli etki faktörü ve saygınlığı yüksek bir dergi var. 1995'te feminist iktisat bir alan olarak, AEA'de kabul edildi. *Feminist Economics* iktisadın metodolojik sınırlarını tartışan makalelerin yanında ayrımcılığın farklı boyutlarına ayrılmış sayılar yayımladı. Cinsiyet, kast, renk ve sınıf, cinsellik ve ekonomik kalkınma, Müslüman topluluklarda toplumsal cinsiyet, seks işçiliği ve insan ticareti, üreme sağlığı, bakımı ve istihdam gibi. Feminist iktisat alanının ortaya çıkması ve genişlemesindeki gelişmeler Marianne Ferber ve Julie Nelson tarafından *İktisadi Adamın Ötesinde (Beyond Economic Man)* başlıklı kitapta kapsamlı biçimde aktarılır.

H.Ç: *Bildiğimiz kadarıyla Şemsa Özar, IAFFE'nin Türkiye'den seçilen ilk başkanı. Onun bu korumunu başkanı olma sürecini anlatabilir misiniz?*

E.K: Şemsa 2015-2016'da IAFFE'nin 21. Başkanı oldu. IAFFE Başkanı, Seçilmiş-Başkan, Başkan ve Geçmiş-Başkan ünvanlarıyla üç yıllık bir dönemde görev aldı. Seçilmiş-Başkan adayı IAFFE'nin Aday Gösterme Komitesi tarafından oylanır ve üyelere aday gösterilir. Üyelerin çoğunluğunun oyuyla seçilir. Bu sürece Türkiye'den bir üyenin aday gösterilmesi elbette büyük bir başarı. Seçilmiş Başkan adayları feminist iktisada önemli katkılarda bulunmuş IAFFE üyeleri arasından aday gösterilir. Şemsa Türkiye'den ilk, küresel güneyden de sadece birkaç başkandan biri oldu. IAFFE Başkanı olarak, Şemsa IAFFE'nin Yönetim Kurulu'nda, Program Komitesinde ve Finans Komitesinde görev yaptı. 2015'in sonbaharında, İrlanda'nın Galway şehrinde düzenlenen IAFFE konferansının çağrısını Nata Duvvury ile hazırladı.

H.Ç: *2000'de IAFFE'nin Boğaziçi Üniversite'sindeki 9. Yıllık Konferansı'nın, Şemsa Özar öncülüğünde düzenlediğini biliyoruz. Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleşen bu konferanstan söz edebilir misiniz? Konferansın özgün yanları nelerdi?*

E.K: 2000'de IAFFE'nin 9. Yıllık Konferansı, Şemsa Özar'ın ev sahipliğinde Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlendi. Bu Konferans

Boğaziçi Üniversitesi için bir ilkti. Rektör Sabih Tansal hoşgeldiniz konuşmasını yapmıştı. IAFFE ağırlıklı olarak Batılı ve Kuzey Amerika'da yaşayan feminist iktisatçılardan oluşan bir meslek ağı olduğu için Güney'den çok kısıtlı katılım vardı o yıllarda, kuruluşunun onuncu yılıydı. İstanbul'da gerçekleşmesinin bir diğer önemi de, Türkiye'de o dönemde yeni oluşan feminist iktisat alanında çalışanların Nancy Folbre, Diane Elson, Bina Agarwal, Barbara Bergmann, Lourdes Beneria, Günseli Berik, Nülüfer Çağatay, Deidre McCloskey gibi dünyaca tanınan ve feminist iktisat disiplini inşa edenlerle buluşmalarını sağlamasıydı. Yabancı dil bariyerini aşmak için simültane çeviri olan oturumlar da yapılmıştı. Yaklaşık 200 katılımcı vardı, geldikleri ülkeler ve bölgeler çok çeşitliydi; Yeni Zelanda, Hindistan, ABD, Avrupa ve Afrika ülkeleri gibi. Türkiye'de toplanılmasının IAFFE'ye Güney'den çok üye kazandırmış olduğunu düşünüyorum. Konferans konuları arasında bakım emeği, iş hayatında ayrımcılık, feminist iktisat kuramında tartışmalar, yöntem tartışmaları gibi ufuk açıcı konular yer alırken daha önceki yıllık konferanslara göre gerek konferansın organizasyonu, gerek konaklama ve yemekler katılımcılar tarafından çok takdirle karşılanmıştı. Şemsa'nın çıtayı çok yükselttiği yıllarca konuşulmuştu kurul toplantılarında.

Panellerde feminist bakış açısı farklılıkları, uluslararası örgütlerin çalışmaları da yer alıyordu. Diane Elson hâlâ kaynak kitap niteliği taşıyan Birleşmiş Milletler Kadın Birimi için hazırlanan raporu sunmuş ve tartışmaya açmıştı. Böyle bir organizasyon başkanlık kadar, hatta muhtemelen başkanlıktan daha zor bir görev. Konferansa katılmıştım. Çok başarılı bir konferanstı. Zorluklarını herhalde Şemsa daha iyi bilir.

H.Ç: *Türkiye'de feminist iktisat konusunun gelişimi ve Şemsa Özar'ın bu gelişimdeki rolü üzerine ne düşünüyorsunuz?*

E.K: Türkiye'de feminist iktisat denince akla ilk gelen isimlerden biridir Şemsa Özar. Katkıları sadece feminist iktisat alanı ile sınırlı da değil; iktisat alanına yapmış olduğu katkılar diyebiliriz. Şemsa, iktisatta yaygın bilinen ve aynı biçimde tekrar edilen konularda ezber bozar. Ekonomik olarak büyümek mümkün mü gibi bir soruyu araştırır mesela, küçülme tartışması yapar. Emek piyasası kuramlarını

feminist yaklaşımla eleştirirken, üzerinde çok da düşünülmeden kabul görmüş tartışmaları deşifre eder. Fikirlerini, yaklaşımını doğrudan saha çalışmalarıyla, iktisadi yaşamda farklı deneyimleri araştırarak ve anlayarak oluşturur. Dolayısıyla onun makalelerinde feminist yöntemin ve yaklaşımın iktisadi nasıl zenginleştirebileceğini görürsünüz. Çok da duru anlatır hep, keyifle okursunuz.

Neyi kastettiğimi örnekler vererek açıklayayım. Mesela, emek ve istihdam gibi iktisadi kavramları tartışmaya açar. Sadece erkek deneyimlerinden yola çıkmanın ne kadar “yanlış” olduğu çok daha fazla görülüyor artık, öyle değil mi? Şemsa’nın bu konularda yazdığı dönemde anaakım iktisatçılara çok ters düşen fikirlerdi bunlar. Fakat bugün artık onun kavramsallaştırmalarının sıklıkla akademik makalelerde, dahası uluslararası kuruluşlar tarafından gösterge olarak hesaplandığını görüyoruz. Herkes kadınların işgücüne katılımını anlamaya çalışırken, Şemsa işgücü dışında kalmayı mesele olarak görmemiz ve ölçmemiz gerektiğini ve adını da bu şekilde koymamızın önemini anlatırdı.⁸⁹ İktisadın kadına bakışı başlıklı çalışmasını tavsiye ediyorum tüm öğrencilere ve iktisatçılara.

Türkiye’de emek piyasasında ayrımcılık ve çalışma biçimleri üzerine çok sayıda araştırması ve makaleleri var, özellikle de iş yaşamında ayrımcılık, mesleki ayırım, kayıt dışı çalışma ve kentli kadın istihdamı üzerine araştırmalar. Tüm bu çalışmalarında kadınların deneyimlerini görünür kılmaya çalışır.- Ayrıca kadın istihdamına ilişkin kamu politikaları ve sosyal politika alanında da çok önemli katkıları oldu. Kadın istihdamına yönelik devlet ve işveren kuruluşlarının politika ve uygulamalarını eleştirirken, bir yandan da sendikaların ve kadın hareketinin bu konudaki duruşunu değerlendirir.

İşsizlik, sosyal güvenlik konularında da yazdı. Kadınların finansal hizmetlere erişimi, mikro krediler, küçük işletmelerde çalışma deneyimleri bu alandaki katkıları arasında. Son dönemde de kesişimsel yaklaşımla eşitsizlik, yoksulluk ve ayrımcılık ilişkisine ve LGBTİ+ deneyimlerine kafa yoruyor.

⁸⁹ Özar, Şemsa ve Günlük-Şenesen, Gülay (1998). Determinants of female (non-) participation in the urban labor force in Turkey. *METU Studies in Development*, 25(2), 311-328.

Sosyal politika alanında da özellikle kadınlara yönelik sosyal yardımların ne ifade ettiğini, neoliberal dönüşüm, devlet ve patri-yarka üçlüsünün ortaya çıkardığı sosyal koruma amaçlı yardımların kadınlar için ne ifade ettiğini araştırdı. KEFA (Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar) grubunda meslektaşlarıyla birçok politika metnine, araştırma raporuna ve kampanyalara da katkıda bulundu. Kısacası Şemsa'nın iktisat alanına kattıkları Türkiye'de hem femi-nist hareketin ve hem de işçi sınıfı mücadelesinin merkezine taşıma-mız gereken konular üzerine.

En önemlisi de feminist perspektifi pratiğe döken bu hususta ka-rarlı bir yol göstericidir: Çevresinde desteklemediği insan yoktur. Öğrencileri, yeni mezun, eski mezun herkesin eğitimi ve kariyerine destek olan, feminizmi kâğıtta kalmayan bir kadın.

Kaynakça

Özar, Şemsa ve Günlük-Şenesen, Gülay (1998). Determinants of female (non-) participation in the urban labor force in Turkey. *METU Studies in Development*, 25(2), 311-328.



IAFFE-Yönetim Kurulu, Oxford University, 2004



*The Arab Council for Social Sciences (ACSS) tarafından
Amman'da düzenlenen Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde
Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarının Durumu Çalıştayı, 7 Ekim 2019*

Alternatif Ekonomi Arayışı:
Kürt Hareketi ve Demokratik Ekonomi
Yahya Mete Madra ve Ceren Özselçuk ile Söyleşi

Kaner Atakan Türker

Kaner Atakan Türker: Kürt Hareketi, geçmişte Marksist-Leninist bir hareketti ve Türkiye'den ayrı sosyalist bir ülke kurmayı hedefliyordu. 90'ların sonlarında bu hedefinden vazgeçti ve 2000'lerin ortalarından itibaren mahalle ve köylerden bölgesel ölçeğe kadar katman katman örgütlenen özerk bir yerel yönetim modelini önerdi. Bu modelin bir de iktisadi boyutu vardı: "Demokratik Ekonomi" Bu model de Kürt bölgesinde kooperatifleşmeyi ve komünal ekonomiler kurmayı amaçlıyordu. Hatta bu amaçla son olarak 2014 yılında belediyelerin, yerel kurumlardan temsilcilerin, aktivistlerin ve akademisyenlerin katılımıyla büyük bir konferans düzenlendi. Sizin "Demokratik Ekonomi" kavramıyla veya bu arayışla ilk karşılaşmanız nasıl oldu?

Yahya Mete Madra: Bu karşılaşmayı Kasım 2014'de, Van'da gerçekleştirilen *Demokratik Ekonomi Konferansı*'ni kerteriz olarak anlatmak gerekiyor. O konferanstan yaklaşık 1,5 yıl önce, büyük bir kısmı İstanbul'da oturan ve yaşayan akademisyen ve aktivist bölgeyi odağına alarak, demokratik bir ekonominin tabandan çıkış olarak nasıl oluşturulabileceğine ilişkin bir ekonomi politik okuma grubu oluşturdu. Bu okuma grubu ve çalışma grubu iki haftada bir İstanbul'daki çeşitli sivil toplum kuruluşlarının mekânlarında toplanarak çalışmaya başladı. Burada ilk amaç, bazılarının Diyarbakır'la organik ilişkileri olmasına rağmen çoğu Hareket'in dışından gelen bu insanların, Hareket'in düşüncesinin kaynaklarını, bu kapsamlı felsefi dünya görüşünün içinde ekonomi anlayışını temel uğraklarını tanıması, anlaması idi. Yani bu Hareket sözü edilen ekonomi kavrayışına hangi düşünsel ve eylemsel patikalardan geçerek geliyor? Çünkü

birçoğumuz uzaktan tabii takip ediyorduk ama örneğin Ceren ve ben, gerek uzun yıllar yurtdışında yaşamış olduğumuz, gerekse Hareket ile organik ilişkilerimiz olmadığından bizim için özellikle öğrenmekle, tanımakla başlamak çok önemliydi. Yani sonuçta Harekete alternatif ekonomi nedir öğretmek yaklaşımıyla değil, hareketin hâlihazırda geliştirdiği alternatif ekonomi anlayışının ne olduğunu öğrenmek açısından... Bu noktada şu yaptığımız söyleşinin tamamen Türk kökenli Türkiyeliler arasında olduğu gerçeği ile de yüzleşmemiz gerekiyor. O anlamda bu söyleşiyi Kürt Hareketi'nin alternatif ekonomi anlayışı çabasına dışardan bakmak ile birlikte, ona katkı vermeye çalışmış iki akademisyen-aktivistin deneyimlerinin aktarımı olarak değerlendirmek ve söyleşide yapacağımız çeşitli saptamaların kendi özgül toplumsal konumlarımızın (özellikle, sınıfsal ve etnik) gerçeklikleriyle fazla belirlenmiş olduğunu anımsatmak gerekiyor okuyucuya.

Bu açıdan okuma grubunun bileşimi de keza son derece değerli bir çeşitlilik sergiliyordu; evet, sürekli devam eden bir grup insan vardı ama her toplantıda o sırada İstanbul'da olup da tartışmalara katılmak isteyenler de bulunuyordu. Kimi toplantıda bizim davetimizle Diyarbakır'dan bir aktivist ya da bir grup aktivist gelip deneyimlerini aktardı, kimi toplantıda yurtdışında doktora yapıp yolu İstanbul'dan geçen genç akademisyenler katılıp araştırma projelerini anlattı. Yani sadece bir okuma grubu değildi, bir tartışma ve tanışma grubuydu.

Okumaları beraberce kararlaştırıyorduk. Bir süre Hareketin önemli metinlerini okuduk, tartıştık. Sonra Gibson-Graham'ı (Zeynep Gambetti çevirisinden) okuduk. Ve bu grup bir süre sonra iki günlük bir konferans düzenledi Diyarbakır'da. Orada Diyarbakır'daki çeşitli sivil toplum kuruluşlarından katılımcılarla birlikte biz de sunumlar yaptık. Bu, aslında Ceren'le benim ilk Diyarbakır seyahatimiz değildi.

Kısacası bizim açımızdan, bu okuma grubu ve çalıştayların oluştuğu zeminin üstünde, Diyarbakır-İstanbul hattı üzerinde bir grup oluştu. Ve bu grup bir süre sonra *Demokratik Ekonomi Konferansı*'nın arka planını hazırlamaya başladı. Ama bu konferans havada kalmasın, sloganlara sıkışmasın, belli bir kolektif bilgiyi ortaya çıkarsın diyerek önce çalıştaylar yapalım dedik. Bir süre o çalıştayların konularını

derinlemesine tartışarak belirledik.⁹⁰ Ve bu konuların merkeze alındığı bir gün boyunca süren çalıştaylar yaptık. Önce farklı şehirlerde yapılması planlanmıştı bu çalıştayların, Tarım çalıştayını Van'da, Kültür ve Turizm Mardin'de, Enerji, Su ve Madencilik Batman'da olacaktı ama 2014 yazındaki Kobane sürecinden dolayı gerilim arttığı için daha fazla yaymayıp kalan çalıştayların hepsini Diyarbakır'da üç günlük bir süreçte gerçekleştirdik. Bu çalışmalardan oldukça değerli ve derinlikli bir tartışma profili ortaya çıktı. Bu oturumlarda iş insanlarından tutun, aktivistlere kadar son derece geniş bir dizgede bir katılımcı profili vardı. İlginç olarak sendikalar yeterince temsil edilmemişti diye anımsıyorum ama tabii Belediye'de çalışanlar, partililer ve akademisyenler vardı. Kimi zaman bileşenler arasındaki çelişkilerin net bir şekilde ortaya çıktığı ilginç tartışmalar yaşandı. Orada özellikle o dönemde bölge üniversitelerinde kayda değer bir akademik birikim vardı. Bu arkadaşlar da, Hareket'le herhangi bir ilişkileri olmasa da bu çalıştaylara katıldılar ve bu şekilde çalıştaylardaki tartışmalardan birtakım sorular ortaya çıktı, netleşti. Ve o sorular daha sonra Van'daki Konferansa somut bir zemin oluşturdu. Van'da birtakım konuşmalar yapıldı ama en önemlisi Konferans öncesinde yapılan kapsamlı çalıştayların sonuçlarından damıtılan perspektiflerin madde madde sıralandığı bir bildirinin ortaya çıkmasıydı.⁹¹ Bildirinin o maddelenmiş hali İngilizce'ye de çevrildi ve *South Atlantic Quarterly* dergisinde yayınlandı.⁹²

Fakat bu konferans yapıldığında artık *çözüm süreci* de sönümlenmeye başlamıştı. 2014 yazı ve sonbaharı, Kuzey Suriye'den on binlerce insanın İŞİD vahşetinden kaçarak Türkiye'ye sığındığı ve HDP'li belediyelerin bu konuda bir sürü lojistik destek sağlamak zorunda kaldığı bir dönemdi. Ve dolayısıyla da o dönemden sonra bütün enerjiler buraya ve 2015 Haziran'ında gerçekleşecek olan genel seçime yöneldi. Haziran 2015 seçimi öncesinde HDP'li belediyeler devlet baskısı

⁹⁰ Atölyeler 8 başlık altında düzenlendi: Altyapı: Enerji, Su, Madencilik; Sanayi ve Teknoloji; Hizmetler, Turizm, Kültür; Ticaret ve Finans; Eko Sistem: Tarım, Hayvancılık, Koçerlik, Köye Dönüşler; Kent Hakkı, Kentsel Dönüşüm, Konut; Topluluk Eğitimi, Anadilinde Eğitim; Toplum Sağlığı ve Sosyal Politikalar. Grup içi tartışmalar ve atölye katılımcılarının bileşimi ışığında başlıklar süreç içinde değişti.

⁹¹ Demokratik Ekonomi Konferansı Sonuç Bildirgesi (2014). *Demokratik Modernite*, 11, 79-83.

⁹² Madra, Yahya M. (2016). Democratic Economy Conference: An introductory note. *South Atlantic Quarterly*, 115(1), 211-222.

altındaydı, HDP parti merkezleri de fiziksel saldırılara maruz kalıyordu. Yani insanlar eğer alternatif ekonominin inşasına devam ediyorlarsa buna oldukça zor koşullarda ve benim gözlemleyebildiğim kadarıyla fazladan zaman ayırarak yapabiliyorlardı. Ama bunlar hep bu siyasi gündemin gölgesinde kaldı. Zaten 7 Haziran 2015 seçiminden sonraki dönemde de alternatif ekonomi arayışı iyice geri plana itildi. Süreç, en azından çok kaba hatlarıyla bu.

Ceren Özselçuk: Yahya'nın önemli dönüm noktalarını sıralayarak aktardığı bu kesite birkaç şey eklemek istiyorum. İlk söylemek istediğim, bu okuma ve çalışma grubunun ve daha geniş kesimlere açılan atölye çalışmalarının önemine ilişkin: Bu konferansın organizasyonunu hazırlamaya başlayan grup, bir ortaklaşma pratiği olarak var oldu -bir tür, yarı-akademik, yarı-aktivist alt kültür oluşumu belki. Sorunları ya da soruları ortaklaştırmaya dönük, birbirini besleyen ve karşılıklı öğrenen ama genelde bir çağrı, bildiri ya da sonuç raporu yazılması gerektiğinde konuşulanları, düşünülenleri bir senteze vardırmayan bir tür tartışma, çalışma grubu gibi. Bu hem orada olma arzusu hem de sorumluluğuydu; yani önceden zamanı belirlenmiş aralıklarla o sırada hayatında ne oluyorsa olsun gereken okumaları yapmış olup orada bir arada bulunmayı istediğin bir pratikti. Bir tür karşılıklı güven de bu süreçte oluştu. Özellikle grubun "Türk" üyeleri Türk kimliğine ve Türkiye tarihselliğine son derece eleştirel yaklaşıp ve Türkiye'nin demokratikleşmesi için Kürt hareketiyle bir şekilde ortaklaşmanın vazgeçilmez olduğunu düşünse de ve bu konuda yazıp çizmiş olsa da, kaçınılmaz olarak bu kimlik altında şekillendiği ve yine en azından bazılarımızın Kürt hareketiyle o ana kadar çok az doğrudan karşılaşmış olduğu düşünüldüğünde Yahya, ben ve sen bu kümeye giriyoruz sanırım- bu güven bağının karşılıklı olarak kurulması çok önemliydi. Dünyada da var olan pek çok toplumsal ya da karşı-siyasi hareketlere baktığımızda, bu tür gruplara belki tartışma komünleri de denebilir, çok da görünür olmadan ilerleyen, gidişatı ve nereye varacağı belli olmasa da hareketleri besleyici ve farklılıkları ve görüş ayrılıklarını toplumsallaştırıcı düşünsel ve pratik bir rolü oluyor.⁹³ Ve sonucunda

⁹³ Örneğin Amerikan Siyah Hareketinde çalışma gruplarının önemine yönelik iki kaynak için bkz. Nembhard (2020) ve Harney ve Moten (2013).

ana hedefe ulaşılmasa da uzun soluklu ve güzel arkadaşlıklar, yeni işbirlikleri, birlikte çalışma ilişkileri doğuyor. Laf buraya gelmişken Şemsa'nın bu çalışma grubunun harekete geçmesinde, özellikle de İstanbul-Diyarbakır arası bağların kurulmasında ve sürdürülebilmesindeki öncü katkısının ne kadar değerli olduğunu söylemek isteriz.

Şimdi soru *Demokratik Ekonomi*'yle karşılaşmamızla ilgili olduğundan bu konuya da eklemek istediğim birkaç şey var. *Demokratik Ekonomi* kavramı nasıl ortaya çıktı? Bu çok daha uzun bir iz sürme ve tartışma gerektiriyor. Benim anladığım bu kavram, Kürt Sosyalist Hareketi'nin ikili bir eleştirisi sonucunda, yani bir yandan "*Kapitalist Modernite*" eleştirisi diğer yandan "*Reel Sosyalizm*" eleştirisi içinden ortaya çıkan ve Türkiye bağlamına hitap eden bir kavram. Bilemiyorum diğer bölgelerde de bu kavram kullanılıyor mu? Reel sosyalizm eleştirisinden başlamak gerekirse, birtakım hatlar var bu eleştiride. Dört hattan bahsetmek mümkün. İlk olarak, emek sömürsünü merkezi bir hat olarak ele almakla birlikte bir yandan sistem eleştirisini sadece emek sömürsüne indirgememek, diğer yandan *emeğin* (kapitalist üretim ilişkileri dışında) *farklı şekillerde örgütlendiğini* -mesela özel alanla toplumsal alanı, bireysel özgürlükle toplumsal özgürlüğü bir araya getiren yeniden üretimi ama görünmez olan kadın ve bakım emeğinin örgütlenmesi boyutu- ve *örgütlenebileceğini* görmek. İkinci olarak, Reel sosyalizmin endüstriyel üretim, büyüme fetişizmi ve kapitalizmle rekabet ideolojilerine saplandığı, yanı sıra yayılmacılığı da arzuladığı için bu soğuk savaş ikliminden çıkmasının zorluğundan dolayı görmezden geldiği, bastırdığı bir boyut olarak -ve bugün iklim kriziyle de birlikte giderek hayati bir sorun olarak öne çıkan- *doğa sömürsü* boyutu. Üçüncü ve eş önemde, *kadının ve kadın emeğinin sömürsü*. Hatta belki bu vurgu en önemli vurgu... Dördüncü ve yine Reel Sosyalizm'in bir eleştirisi olarak, Kürt hareketinin tarihsel bir mirası devralıp kendini "*sömürge durumu içinde ve sonrası*" bir hareket olarak adlandırması ve kurması ve tabii Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın ulus devlet sınırlarının dışına taşıyor olması, yani uluslararası bir nitelik taşıyor oluşu. Dolayısıyla hem geniş bir coğrafyayla olan ilişkilerin ve bu anlamda pek çok etken ve değişkenin hesaba katılmak zorunda olması ve bununla bağlantılı olarak da millet-devlet-ekonomi sisteminin sınırlarının sorgulanıyor oluşu.

Kapitalist modernite eleştirisine burada girmeyeceğim ama bu dört hattı ifade eden eleştirileri *Kapitalist modernite* olarak ifade edilen duruma da uyarlamak mümkün. Belki burada bir parantez de açmak lazım -sosyalizmle yakın bağlar da bir yandan sürüyor diyebiliriz. Sadece emek boyutunun ya da üretimin ihtiyaç odaklı (“muhtaç olmayan” ve dayanışmacı), eşitlikçi ve adil olarak örgütlenmesi anlamında değil. Sosyalizm de zaten bir ulus-devlet projesi olarak başlamadı. O da bir dünya ya da ulusaşırı bir ütopya olarak başladı. Sosyalist düşünsel gelenekten devralınan ve atölye çalışmalarında da hep bir şekilde vurgulanan bir başka boyut ise üretim ilişkilerindeki dönüşümün siyasi ve kültürel -zihinsel, dille ilgili ve öznel- dönüşümden koparılmayacağına dair maddeci tezdi. Yahya’nın bahsettiği atölye çalışmalarında ve çalıştaylarda, sosyalizme neredeyse içkin olarak düşünülen ekonomik belirlenimciliği ters yüz eder şekilde siyasi ve kültürel dönüşümü öncül şekilde kuran pek çok tartışma da yapıldı. Bir de tabii Türkiye *Kapitalist Modernitesi*’nin aslında dil ve söylem üzerinden zihin dünyamızda nasıl bir ters yüz etme yarattığına dair pek çok tartışma yapıldı. Çok etkili bulduğum birkaç örnek verecek olursam, ihtiyaçların karşılanmasının aslında nasıl muhtaç etme olduğu ya da kalkınmanın ve bölgeyi az gelişmiş ve geleneksel olarak kodlamanın aslında bir *kalkındırmama* iktidarının sonucu olduğu gibi. Tabii burada kalkınma söyleminin tartışmalardaki ikircikli konumunu da akılda tutmak lazım. Bir yandan kalkınma eleştirisi yapılırken diğer yandan kalkındırmamaya karşı bir tür kalkınma söylemi de hep dolaşımdaydı. Toparlamak gerekirse, *Demokratik Ekonomi*’nin siyasetin önünü açan bir isimlendirme olarak hem Türkiye için hem sosyalizm için ya da Reel sosyalizmin eleştirisi için, çok güçlü bir etkisi vardı.

KAT: “*Demokratik Ekonomi*”nin kadın hareketi ve ekoloji hareketiyle nasıl bir ilişkisi vardı?

YMM: Benim bu noktada Ceren’in söylediklerine, özellikle *Demokratik ekonomi*’nin kadın hareketi ve ekoloji hareketiyle ilişkileri bağlamında ekleyebileceğim şey şu: Ekoloji hareketi daha radikal bir konumdan konuşuyordu ve *Demokratik Ekonomi*’nin belki de vicdanı olarak kendini ortaya koyuyordu. Kadın hareketi demokratik

ekonominin aslında en önde gidebilecek alanıydı. Çünkü kadın kooperatifleri çok gelişmiş bir alandı. Yani aslında *Demokratik Ekonomi*'nin referans noktasıydı ve çoklu ekonomiyle olan bağıını da kuran bir alandı. Çünkü sonuçta açıklamanın en önemli kısmı Kadın başlığı altında söylenenlerdi. Kadının yaşamın yeniden üretilmesindeki rolü o *Demokratik Ekonomi*'nin hinterlandını oluşturuyordu.

CÖ: *Demokratik Ekonomi*, kadın bedeninin emeğinin sümürüsünü ve bunun yanı sıra doğanın sömürüsünü bir arada ele alıyordu. Bu, *Demokratik Ekonomi*'nin toplumsal çatışmaları emek sömürüsüne indirgemekten imtina etmesi ile yakından ilişkili. Bu iki hareket emeğin yeniden, özgürlükçü ve eşitlikçi bir biçimde örgütlenmesini, yeniden üretim ilişkileri ve kaynaklarıyla birlikte düşünme zorunluluğunu ya da kaçınılmazlığını ekonomiye ilişkin siyasi ve toplumsal bir mesele haline getiriyor. Özellikle iklim krizi ve Covid-19 pandemisiyle birlikte bugünden geriye doğru baktığımızda, daha da açığa çıkan “bakım” krizinin, toplumsal ilişkileri darmadağın eden etkilerini düşünecek olursak, aslında *Demokratik Ekonomi* bu iki alanı -yani kadın ve doğa üzerinden giden yeniden üretim taleplerini ve haklarını- yaşam hakkı talebiyle çok anlaşılır bir şekilde eklemliyordu. Bu eklemleme aynı zamanda sömürge sonrası veya hâlâ sömürge içi bir konumdan ilerleyen Harekete, yıllarca egemen rejimin bölgede el koyduklarına (kaynaklar, mekânlar, dil, tarih, coğrafya, kültür), mahrum bıraktıklarına ve tasfiye ettiklerine karşılık, bence talepkâr ya da intikamcı pozisyonlara savrulmanın da kolay olduğu bir durumda, son derece dünyalı ve medeni bir siyasi dil de kazandırıyor. Benim buraya ekleyeceğim sadece bir gerilim noktası var ki sanırım bu söyleşide *Demokratik Ekonomi*'nin gerilim noktalarına da değinmeye çalışacağız. O da *Demokratik Ekonomi*'nin söyleminde yer yer öne çıkan, kadın ve doğa üzerinden kurulan bir eğilim: Bu eğilim romantik bir eğilim ki romantizm hoş bir şeydir de, bu eğilim yer yer kendini, kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkileri belli bir doğallaştırma içine sokan, çatışmasız bir toplum ideali üzerinden ifade ediliyordu. Bunun zaman zaman mitolojik ve tarihsel anlatılarla, zaman zaman da bilime referans verilerek yapıldığı yorumunu da burada not düşmek istedim.

KAT: “*Demokratik Ekonomi*” arayışından neyi anlamamız gerekiyor peki? Ortaya nasıl bir sonuç çıktı bütün bu tartışmalardan sonra?

YMM: Ceren’in ilk soruya yanıtında çizdiği kavramsal çerçeveden devam edip senin soruna da bir cevap teşkil edecek şekilde, *Demokratik Ekonomi*’den önce “*Demokratik Özerklik*” kavramının ortaya atıldığını hatırlatabiliriz. Bu kavramın öne çıkışı senin de az önce belirttiğin gibi 2000’lere girerken *Hareket*’teki dönüşüme denk geliyor. İki devletli çözüme referansla kullanılan, “devlet artı devlet” modeli yerine, yani iki ayrı ulus-devlet yerine, Hareketin 2000 sonrasında benimsediği “devlet artı demokrasi” modelinin kavramsal çerçevesini çizmek üzere geliştirilen bir kavramdı “demokratik özerklik.” Başka bir ifade ile özerklik, yeni bir devlet, yani ulus-devlet yapısını yeniden kurmak için istenmiyor, demokrasiyi derinleştirmek için isteniyor. Bu, aslında tartışmalarda herkesin altını ısrarla çizdiği bir noktaydı, çözüm sürecini de bu çerçeveden okuyorlardı. *Demokratik Özerklik*, ulus-devlete rakip olarak değil ama ulus-devletin toplum üzerindeki baskıcı, tektipleştirici etkisini azaltıcı ve demokratik kanalları genişletici bir proje olarak tanımlanıyordu. Bunun için de *Demokratik ekonomi*, *Kapitalist modernite*’nin *kalkınmacı* ve tabii doğayı, insanları, eşitsiz gelişme çerçevesinde bölgeyi sömürdüğü ölçüde, *sömürgeci* paradigmataya karşı da bir proje olarak tanımlanmıştı. Dolayısıyla da *Demokratik ekonomi*’nin *Demokratik Özerklik* çerçevesinden devraldığı bu sömürgecilik ve ulus-devlet eleştirisi de vardı. Yani, sadece bir kapitalist kalkınma eleştirisi değil, aynı zamanda ulus devletin bir egemenlik yapısı olarak toplum üzerinde kendi iktidarını kurmasına karşı bir çerçeve. Bazı yorumcular bunun merkezi devlet ile bir egemenlik paylaşımı olacağına işaret ederken, diğerleri bunu reddederek, *Demokratik özerkliğin* egemenlik kavramının eleştirisi olduğunda ısrar ediyorlardı

Ekonomi alanı siyasi ve idari alana göre daha müphem ve geçişli, bu kuşkusuz. O açıdan demokratikleşme olanaklarının belki bir ara ekonomi alanında daha kolay geliştirilebileceği bile düşünülürdü. Neden? Çünkü idari olarak tabii ki *Avrupa Yerel Yönetimler Sözleşmesi* var. O önemli bir referans noktasıydı. Ama idari olarak fazla ileri gitmesinin mümkün olmadığının farkındaydı Hareket. Acaba biz sivil toplumu kendiliğinden ve devletin egemenlik alanı ile çatışmaya girmeden,

olabildiğince kendiliğinden, yerelden ve tabandan örgütleyebilir miyiz sorusunun belli bir ağırlığı vardı. Devletle karşı karşıya gelmeden, biz kendi tabanımızı örgütleyelim ve sorunlarımızı, bölgedeki sorunları, ekonomiden kaynaklanan sorunları kendi kendimize çözmeye çalışalım. Yani toplumun kendi öz örgütlenmesiyle bu işi halledelim. Doğrudan devletle çatışmaya girmek yerine kendimizi güçlendirelim, kendi örgütlenmemizi yaşama geçirelim. Ekonomi böyle bir olasılığı sağlayan bir alan olarak belirdi. *Kapitalist Modernite* diye tanımladıkları kapitalist kalkınmacılığın öyle her yeri de örgütlenme iddiası yoktu, hiçbir zaman da olmadı. Öneğin, Diyarbakır'a bir AVM yapıyor, şunu bunu yapıyor ama dokunmadığı, dokunmaya da niyeti olmayan geniş halk kesimlerinin yeniden üretim sorunu var. Yani bununla ilgilenmiyor ve bunun için bir iddiası da yok. Çünkü zaten bu geniş kesimler çok fakir. Bu insanların borçlandırılması bile finansal sermaye açısından kârlı bir alan değil. Dolayısıyla, biz o yoksulluk sorununu kendimiz, bir *Demokratik Ekonomi* çerçevesinde, tabandan yukarı doğru örgütleyebilir miyiz tarzında bir siyasi yaklaşım vardı orada. Daha doğrusu ekonomi politik ya da *ekonomi siyaseti* vardı.

CÖ: Yeni ekonomi siyasetinin içerdiği bazı gerilim hatlarını da yavaş yavaş açıklamaya başlayabiliriz. Özellikle atölye tartışmalarında ortaya çıkan bir *kır-kent gerilim* hattı vardı. Bir yandan Kürtler'in yaşadığı bölgede çok yoğun kentleşme görünüyor. Bugün geldiğimiz süreçte zaten geriye dönüp baktığımızda oluşturduğu tüm barınma, yoksullaşma ve yaşamı sürdürülebilme sorunlarına rağmen kentleşmenin nasıl bir çekim alanı olduğunu da görüyoruz. Diğer yandan *Demokratik Ekonomi* çok ciddi bir şekilde kırdan kente doğru -yerellik, güvenlikçi ve savaş tekno-ekonomi politikalarının ve zorla göçün yarattığı ekolojik tahribatı durdurma ve geri döndürme, tabandan doğru örgütlenme, ihtiyaçlara odaklanma, merkezi ve iller üzerinden giden idari rejimi adem-i merkeziyetçi bir yapıya dönüştürme ve atölyelerde referans verilen "küçülme" hedefleri de düşünüldüğünde- ekonomik kalkınmayı yeniden düzenlemeyi öne süren bir ekonomi siyaseti oldu. Göçer toplulukları, köçerliği inceleme, yaşatma ve destekleme de bunun bir parçasıydı mesela. Bunun kentleşmeye iz düşümü de belki "tarıma dayalı endüstriyel üretimi," tarıma dayalı hayvancılığı yeniden canlandırma önerileriydi. Ama bu bir gerilim hattıydı da aynı zamanda.

YMM: Zaten bizim Metis Yayınlarından çıkan derlemedeki Şemsa'nın yazısında ve diğer çalışmalarında belirttiği üzere, aslında köylerin boşaltılmasından sonra oraya tekrar dönmek ve orada bir yaşamın yeniden kurulması bir direnişin, bir siyasi iradenin ifadesi idi.⁹⁴ Yani en azından tam bir geri dönüş olmasa bile daha fazla kente akışı gereksiz kılacak bir ekonomik yeniden üretimin mümkün kılınması.

CÖ: Bu son söylediğin atölyelerde ortaya çıkan “küçülme” söylemiyle de bağlanıyor. Ve burada ancak büyüme ile yani büyüyerek ve yayılarak hem rejimin demografi mühendisliği yapma kabiliyetini edinmesi, hem de yer üstü ve yer altı kaynaklara (atölyelerde kalkınma ideolojisinin kaynaklar kavramı yerine “varlıklar” kavramı kullanılıyordu) bu şekilde, yani büyüme vaadi ile el koyabilmesi arasında kurulan ekonomi siyasetinin de altını çizmek önemli. Belki burada yine başta bahsettiğim kalkınma söyleminin ikircikli, gerilimli konumuna dönmek mümkün. Ama tartışmayı da bu gerilime indirgmeden: Özellikle mesela Altyapı (enerji, su ve madenler) atölyesinde çoklu söylemlerle tartışma şekillenmişti. Bu söylemlerden biri hak söylemiydi. Özellikle su üzerinden, belki doğrudan ihtiyaçla ilişkili olduğundan ama madenleri de kapsayarak yürüyen tartışmada mesela, bu varlıkların üzerindeki tasarrufun devletin değil yurttaşların hakkı olduğu, yani bu varlıkların nasıl kullanılacağı, nasıl işletileceği ya da işletilip işletilmeyeceğinin bir temel haklar (vatandaşlık hakkı) içinden düşünülmesi gerektiği, bölgelerin idari (iller üzerinden) değil, yerel yönetimlerin denetiminde olacak ekolojik bölgeler üzerinden yeniden tasarlanması gerektiği (ve burada ülkenin batısından, Kaz Dağları örneği verilerek), bunun için öncelikle yer üstü ve yer altı varlıklarının bir envanterinin çıkarılması gerektiği ve çoklu yönetsel ve denetim yapıları kurma ihtiyacı (su meclisleri, bölgesel enerji platformları, yerel yönetimlerin alternatif enerji politikaları örgütlemesi, enerji kooperatifleri, kaynakların kullanımına yönelik araştırma kolektifleri) dile getirilmişti. Ama buralarda da kalkınma-kalkındırmama gerilimi hep devreye girdi. Kalkınma söylemi bir yandan bunca sene kalkındırmamanın devletten bir

⁹⁴ Özar, Şemsa (2015). Sanki yaşam yok olmuştu: Kürtlerin köylerine dönüşü. Yahya M. Madra (Ed.), *Türkiyede yeni iktidar yeni direniş: Sermaye-ulus-devlet karşısında yerelötesi mücadeleler* içinde (s.112-126). Metis Yayınları.

karşılığının talep edilmesi gerektiği bağlamında da devreye girdi... Burada bölgeyi yıllardır bir talan ekonomisi ya da hammadde deposu gibi gören sömürgeci idari zihniyete (merkezi hükümetin göz yumduğu denetimsizlikle birlikte ocaklardan sökülünlerin işletilmeden blok halinde satılması ya da petrol rafinerilerine mesafeye göre uygulanan teşvikten bölgenin mahrum edilmesi gibi) vurgular yapıldı örneğin. Diğer yandan da özerk bir duruş olarak alternatif kalkınma (kapitalist kalkınmayı da içeren bir şekilde ama hep “artı-değer yaratma” ve “aşırı kâr etme” arzularını yontarak) modeli de masadaydı. Bu kalkınma-kalkındırmama gerilim hattının kır-kent gerilimini de kesen bir hat olduğunu düşünüyorum. Son olarak belki sonradan tartışmaya katmak üzere savaş ekonomisini ve bunun yarattığı gerilim hatlarını buraya not düşebiliriz.

KAT: *Bütün bu gerilimlere (kır/kent, küçülme/büyüme, kalkınma/kalkındırmama, savaş/barış) ek olarak sınıfsal bir gerilim de fark edildi mi?*

YMM: Kuşkusuz. Yani baştan sırayla gidersek, mesela kır/kent arasındaki gerilimden başlayalım. Orada geride kalanlar, yani kırdaki kalanlar bir şekilde kendilerini örgütlemeye çalışıyorlar. Kadınlar örneğin, Şemsa'nın anlattığı hikâyede. Ama kente giden ve kıra dönmek istemeyen bir gençlik var. Ve bunlar kentteki yoksul gençlik tabanını oluşturuyor. Ve belki de HDP'li Kürt Hareketi'nin önemli bir dinamiği de bu gençlikten kaynaklanıyor. Bu gençliğin kıra geri dönmek isteyenleri var, dağa gitmek isteyen de vardır ama bir de kıra dönmek istemeyen ve kentte tutunmak isteyenler var. Dolayısıyla hareketin burada hem sınıfsal bir sorunla, hem de bir öznellik sorunuyla karşı karşıya gelmesi söz konusu. Kırın tutabilmek için ve kırdaki o ekoloji, toplumsal ekoloji ilişkisini yeniden üretebilmek için orada belli bir nüfusun olmasını istiyor Hareket tabii ki. Ve kırın, Ceren'in belirttiği gibi ekolojik bir ekonominin temelini oluşturacağını, ekolojik bir endüstrinin temelini oluşturacağını düşünüyor. Ama bu kır ekonomisinin öznesi kim olacak? Yani o soru ciddi bir şekilde ortada.

Ceren'in altını çizdiği ikinci alan olan kalkınma/kalkındırmama meselesinin nesnesi olan yer altı ve yerüstü varlıklara baktığımız zaman da son derece ilginç bir sınıfsal katmanlaşma ve projelerin

ayrışması ile karşılaşyoruz. Örneğin, o dönemde Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Eşbaşkanı Gültan Kışanak petrolden kazanılan gelirlerden bize de pay verilmesi gerekiyor diye bir açıklama yaptı ve burada bir bölgesel ekonomi kimliğiyle talep eden bir konum aldı. Ve bu anlamda da o kaynakların sömürüsüne bir yandan fren koyarken, bir yanda da oradan bir pay alma talebini dillendirdi. Bu bir egemenlik paylaşımı idi aslında. Bu kuşkusuz siyasi anlamı olan bir talep ama bir yandan da DBP’li belediyelerin çevresinde oluşan orta sınıfların çıkarları çevresinde formüle edilmiş bir talep idi. Yani bölgedeki yerel sermayenin yeraltı varlıklarının “değerlendirilme” sürecinde paydaş olma beklentilerini dillendiren bir talep.

Benzer bir başka proje yer üstü varlıkları çevresinde değerlendirilmek istenen bölgesel turizm ekonomisine odaklanıyordu. İş insanları, bölgede dört mevsim turizm yapılabileceğine işaret ediyorlardı. Örneğin barış gelse, dağlarda kayak da yapılabiliyor diye anlatıyorlardı. Bu da belediyelerin çizdiği alternatif kapitalist kalkınma modelinin öğelerinden biri olarak dillendiriliyordu. Yani burada kapitalist kalkınmacılığın (ya da kalkındırmamacılığın) ve finansal sermayenin sömürgeci bir şekilde bölgeyi talan etmesine karşı alternatif bir kapitalizm modeli tarifi var. Örneğin turizm ve beşeri sermaye üzerinden (o dönemde özerk bir Mezopotamya Üniversitesi kurma girişimi de vardı yanlış anımsamıyorsam) daha sosyal demokrat, HDP’nin içindeki sosyal demokrat kanadın, belki bir güney Avrupa solu perspektifinin dillendirdiği alternatif bir kapitalist kalkınma modeli oluşmuştu. Bunun karşısında ise Hareketin, şimdilik eko-sosyalist olarak tanımlayacağımız, bir başka kanadının dillendirdiği daha ekolojik ve belki yeraltı kaynakları yeraltında kalsın, turizmi de bu şekilde pazarlamayalım, daha ekolojik bir turizm olsun diyen bir alternatif ekonomi modeli de vardı. Yani sınıfsal bir temeli de olan ama siyasi imgelem düzeyinde netleşen bir ayrışma vardı.

Sonra üçüncü olarak da mesela Ceren’in söylediği kalkınma hülyasının bir çeşidi olarak, çözümle birlikte gelecek olan “barış payı”nın getireceği zenginlik vaadine yapılan duygulanımsal yatırımdan söz edilebilir, sınıfsal boyutun somutlaştığı bir alan olarak. Barışla birlikte bu savaş ekonomisi bittikten sonra bir barış payı

gelecek ve Diyarbakır Ortadoğu'nun Barcelona'sı gibi olacak. Bu imgelemde yerel yönetimlerin çevresinde öbeklenen Diyarbakırlı üst ve orta sınıfların *özerklik* ve güney Avrupa modeli bir belediye çerçevesinde oluşmuş katılımcı sosyal demokrasi tahayyülünün de yeşerdiğini düşünüyorum. Çünkü bu süreçte ve hatta öncesinde Avrupa'dan, Avrupa Birliği'nden ve Avrupa Birliği'nin solundan gelip burada birtakım tartışmalar yapan, modellere bakanlar da var. Dolayısıyla böyle bir üçlü haritalandırma bile yapılabilir: Alternatif kapitalist, eko-sosyalist ve katılımcı sosyal demokrat.

Peki, bu haritalandırmada yoksullar nereye giriyor? Yoksulların dillendirdikleri konumlanış nedir? Onlar belki bir şekilde gençlik kategorisi içinden (gençlik ve mahalle meclisleri aracılığıyla) harekette belirleyici bir dinamik olarak ortaya çıkabiliyorlardı o dönemde ama otonom yapılar oluşturma konusunda ne kadar hareketlenebildiler ve kendilerini ifade edebildiler ve kendi tahayyüllerini, toplum tasarılarını dillendirebildiler, bunu bilemiyorum. Belki onların perspektifi hareketin eko-sosyalist ve komünalist kanadı tarafından temsil ediliyordu. Ama bütün o yoksul gençliğin perspektifi de buna indirgenemez kanımca. Gençliğin bir kısmı da belki daha temel ve pratik ihtiyaçlar üzerinden siyasi bir konum alıyordu. Örneğin, iş bulmada, kendi hayatını idame etme konusunda ya da kayıt-dışı alanda işportacılık vesaire gibi iş kovalarken bir şekilde belediyelerin destek olmasını bekliyordu. Toparlamak gerekirse, sınıfsal bir ayrışma sınıfsal tasarılar ve projelere göre bir ayrışma, yani sınıfsal konumlara göre haritalandırılacak bir toplumsal tasarı ve siyasi imgelem ayrışması var diyebiliriz.

CO: Burada yine bir parantez açarak Yahya'nın bahsettiği öznellik sorunu ile ilgili birkaç şey söylemek istiyorum. Öznellik sorununun aslında toplumsalın her ölçeğini kat eden farkları (sınıfsal fark, kırsal fark, vb.) konuştuğumuz bir noktada belirmesi de üzerine kafa yormamız gereken bir durum sanki... Acaba öznellik bu farkların bireye ya da gruplara dayattığı zorlu çelişiklere çözüm bulmaya çalışan bir savunma mekanizması mı sorusunu akla getiriyor. Tabii bu çözümlerin de bir farkı olacak. Farkların üzerini örten çözümler ve belki popülizm bu yöne savrulmaya çok daha meyilli ya da bunlarla baş

etme arayışında olan ve bu farkları sürekli zinde tutan çözümler, belki bu anlamda ancak kısmi, yani ucu tartışmaya açık, görüş ayrılığını, ifade ve yapma özgürlüğünü ön kabul alan çözümler... Bu anlamda, sanki demokrasiyi bitimsiz bir süreç olarak düşünmek bu yana düşüyor. Bununla ilişkili olarak öznellik, aktör yaratma sorunu ve zihinsel dönüşüm sorunu (sosyalist geleneğe bir atıf yaparak bilinç sorunu mu demek lazım?) ile iç içe tartışılmalıydı hep atölyelerde. Örneğin Ticaret ve Finans Atölyesi'nde Kürt coğrafyasının son otuz yılda kapitalist sistemin ele geçiremediği bir ticari ilişki sistemini yaşadığı, buna rağmen var olan dayanışma ağlarının sermaye biriktirmek için kullanıldığı, bunun nedeninin de aktörsüzlük olduğu öne sürüldü. Yani bu kapitalist-ötesi ticari ilişkileri yönlendiren alternatif bir sistem olmadığı için, üzerine üstlük yoksulluğun arttığı ve borçlanmanın genelleştiği bir ortamda, bu ilişkilerin kapitalist piyasaların içinde erimeye terk edildiği dile getirildi. Belediyeler bu aktörlük görevine çağrıldı ki zaten belediyeler de kendilerine iktidar tarafından biçilen kamu ve özel sermaye arasında ucuz emeğe dayanan taşeron işletme rolünden sıyrılma inisiyatifini taşıyordu ve "mali özerklik" talebi bu anlamda çok önemliydi. Belediyelerin bu rolden ne kadar sıyrılabilirdiği ve sıyrılabilirdiği çok yakıcı bir tartışma konusuydu tabii. Özellikle de yasal bir altyapının olmadığı ve belediyenin mali inisiyatiflerinin iktidar tarafından sürekli bir suçlu yaratma şeklinde hedef alındığı siyasi olarak son derece kırılğan bir süreçte. Neyse konuyu yine dağıttım biraz ama... barış süreci bittiğinde belediyelerin bu aktörlüğü ne kadar üstlenebildiği konusu masaya yatırıldı -belki yetersiz biçimde- ama hâlâ bu tartışma farklı biçimlerde hareket içinde sürüyor bence. Son olarak bu tartışmalarda başka bir gerilim noktası daha çıktı diyebiliriz ve bu aktörlük sorununu ve belediyeleri de aşan daha genel bir gerilimi de barındırıyordu. Bu da liderlikle ilgili bir gerilimdi. Liderlik hep daha dikey bir siyasi yön verme gibi düşünülüyor. Diğer yandan yatay yapıların eş güdümünün bir fonksiyonu olarak da okunabilir. Yataylık da aslında çok katmanlı bir şey. Karl Polanyi'nin söylediği gibi "karmaşık bir toplumsallığa," yani çok katmanlı bir kurumsallığa işaret ediyor. Kürt hareketinde bu çok katmanlılık var. Liderlik de sadece bir dikey yapı değil, bu katmanlara yön veren ve kararların alındığı düğüm

noktaları ya da başka bir açıdan vazgeçilmez (katmanlı olduğu kadar kaçınılmaz olarak da sadeleştirici) bir fonksiyon olarak düşünülebilir. Ama liderliği ve yataylığı her ne kadar çok katmanlı olarak düşünsek de, bu, tüm bu katmanları kesen bir gerilim hattı olarak, karar verme ve planlama, dikey ve yatay, kurumsallığın kişiselleşmesi ve toplumsallaşması, zorlama ve razı olma, özdeşleşme ve özerkleşme arasında hep var olacak olan, indirgenemez farkları göz ardı etmemizi gerektirmiyor. Burada Şemsa'nın enteresan bir saptaması var; o da Kürt Hareketi'nin kadın hareketi konusunda, yani toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda, belli bir zihniyet dönüşümünü yaratmayı başaramış oluşu. Ama kabul etmek gerekiyor ki hareket bunu tepeden aşağıya doğru bir dinamik olarak da yaptı. Yani sadece kadınların bu eşitsizliği görüp kendilerinin bu konuda bir zihniyet değişikliği yapması değil, aynı zamanda hareketin bu konudaki öncülüğünün de önemli olmasıydı. Yani öznellik gerilimin sadece bir tarafına düşmek anlamında değil ama ikisi arasındaki ilişkiyi düşünmek anlamında önemli.

KAT: *Birçok gerilimden bahsettiniz. Bütün bu tartışmalar, ortaya çıkan gerilimler için birer cevap bulabildi mi? Yoksa bunlar aslında cevabı olmayan sorular mı?*

YMM: Bu sorunu şöyle yanıtlayabilirim. Süreç içinde kendiliğinden gelişen ilginç bir çeviri ve sahiplenme durumu ile karşılaştık. Gibson-Graham okumaları sırasında karşımıza çıkan ve ilgi duyulan bir kavram var, “diverse economies,” yani çeşitli, muhtelif, farklı ekonomiler. Bu süreç içinde nasıl oldu bilmiyorum, Türkçe’ye “çoklu ekonomi” diye çevrildi. Ve birçok insan bu çoklu ekonomi kavramını, hatırlıyorum çok sevdi, sahiplendi, oldukça işlevsel buldular. Neden? Çünkü “çoklu ekonomi” o topoğrafyayı, ekonomik coğrafyayı tanımlamakta faydalı olan bir kavramdı, bu bir. İkincisi, HDP popülist bir kitle partisi. Ve Şemsa'nın söylediği ve bizim az önce söylediğimiz bu farklı toplumsal tasarılar, farklı sınıfsal arka planlara dayanan farklı sınıfsal toplumsal tasarılar, bir şekilde çelişkilere de neden oluyor. Çoklu ekonomi kavramı ve onun içinde bir alternatif ekonomi tasarımı olarak tanımlanan topluluk ekonomileri projesi bence bu çokluluğun ve çelişkiler ağının bir şekilde HDP'nin kurduğu koalisyonu

bir arada tutabilmek için kullanabileceği işlevsel bir çerçeve görevi gördü. Nasıl oldu bu? Yani eğer siz toplumun içinde sadece kooperatiflerden oluşan bir alt-ekonomi kurma iddiasında değilseniz, hegemonik bir projenizi var ise, “çoklu ekonomi” kavramsallaştırması, “*Demokratik Ekonomi*” denilen şemsiye kavramın altına topluluk ya da dayanışma ekonomilerinin belkemiğini oluşturacak üretim ve tüketim kooperatiflerine ek olarak mesela esnaf ve sanatkâr dernekleri ve odalarını ve bu dernek ve odalara bağlı küçük işletmeleri, zanaatkârları ve atölyeleri ve daha önce bahsettiğimiz gibi kayıt-dışı alanda çalışan işportacılar, sokak satıcıları gibi birçoklarını da dâhil etme olanağını veriyor. Yani bir yanda tekelci ulusal sermayenin Diyarbakır’daki ve bölgedeki uzantılarının oluşturduğu ve ulusal finansal sermayeye olan bağlarıyla ayakta duran *kapitalist kalkınmacı blok* ve onun karşısında, onun dışında kalan bütün halk sektörlerini ve hatta bir kısım “yurtsever,” yani Kürt Hareketine kendini yakın hissedenden, kimlik sorunuyla özdeşlik kuran yerel sermayeyi de içine alan *demokratik ekonomi bloğu*... Bu anlamda *çoklu ekonomi* kavramı *demokratik ekonomi* için bir çerçeve oluşturdu. Sadece seçim süreçlerinde değil, belediyelerin öncülüğünde yürütülecek alternatif ekonominin inşa sürecinde hem bu toplumsal çokluğu bir arada tutabilecek bir çerçeve, hem de bu çerçeve içinde müzakere edilerek ortaklaşma yaratılabilecek bir alan oluşturma işlevi gördü “*çoklu ekonomi*” kavramı. Yani, kavramsal bir alan oluşturdu ve insanları ve çeşitli ekonomik yapıları o harita içinde belirli yerlere koyma olanağı verdi. Belediyeler bunları örgütleyecek, aralarında eşgüdüm yapacak kurumlar olarak rol alacaklardı. Öyle ki çoklu ekonomi kavramı az da olsa hareketin içindeki çelişkili yapıları bir arada tutabilme işlevi görüyordu. Yani radikal *Demokratik Ekonomi* projesiyle radikal demokratik siyasi projeyi... Radikal demokratik siyasi projeden de sol popülizm, HDP’nin oluşturmaya çalıştığı sol popülizm siyasetini düşünüyorsak. bunları bir arada tutacak bir çerçeve görevi gördüğü için ilgi gördü.

Bu ne kadar gerçekleşti... O ayrı bir mesele. Ama bu sürecin çelişkileri neydi bunları tartışabiliriz. Bunu mesela solcular, “Siz sermayeyle aynı masaya oturuyorsunuz” diyerek eleştirdiler. Özellikle HDP’nin içindeki solcuların bir kısmı... Ama HDP dışında HDP’yi

eleştirmek isteyen, Kürt olmayan sosyalist sol da, HDP'nin bu esnek ve sınıflararası bir koalisyona dayanan ekonomik ve siyasi sol popülist çizgisini bir geri nokta, bir taviz olarak gördü. Dolayısıyla da Ekonomi Konferansı'nın o kaçınılmaz olarak eklektik yapısına gelen tepkiler onun hegemonik bir strateji olduğunu göremedi ve onu bir taviz, yani hareketin Kürt sermayesine verdiği bir taviz olarak gördü. Hatta belki Türk sermayesine. Bu birinci sorun. Kürt milliyetçiler de bu projeyi çok fazla Türkiye ekonomisinin içinde kalmakla suçladılar. Onlar da öyle eleştirdiler.

CÖ: Bunlara bir de hareketin içindeki eko-sosyalistlerin, otomistlerin eleştirilerini ekleyebiliriz, herhalde. Onların eleştirileri, taviz vermemek konusunda bahsettiğin sosyalist ve milliyetçi pozisyonlardan ayrışıyordu. Sadece milliyetçilik açısından değil, büyüme ideolojisine karşı küçülmeyi, kentleşmeye karşı kırı, endüstrileşmeye karşı ekolojiyi, madenlerden hakkımızı alalım karşı madenler yeraltında kalsın, sözün kısası yapay bir ekonomiye karşı doğal bir ekonomiyi savunan bir konumdan bakıyorlardı.

YMM: Belki bu konumlanışları ayrıştırarak tartışmamızda yanıtıcı olan bir başka nokta var. Aslında eko-sosyalist ya da senin otomist dediğin perspektifler harekette oldukça geniş bir meşruluk alanına sahipti. Yani kimse “çoklu ekonomi” kavramını salt betimleyici bir kavram olarak kullanmıyordu. Hareketin merkezinde, *Demokratik Ekonominin* eşitlikçi, katılımcı ve ekolojik bir topluluk olmanın yanı sıra, dayanışma ekonomisi ilkelerini düstur alarak yeniden inşa etmek perspektifine sahip geniş bir grup olduğunu düşünüyorum... Ama hareketin merkezindeki bu grubun şöyle bir yaklaşımı vardı: Kapitalist bloğun dışında ama (henüz) topluluk ekonomisinin yörüngesine girmemiş oldukça büyük bir toplumsal kesimin yaşamını idame ettiği bir çoklu ekonomi gerçekliği varken, bölgesel hegemonya projesi olarak bunları dışarıda bırakarak hiçbir mesafeye alamayız. Belediyelerin bu insanlara karşı sorumlulukları var, dolayısıyla sizin yapmak istediğiniz eko-sosyalist tasarımı daha doğrudan inşa etmeye başlamadan önce, bu geniş ara alanı örgütleyerek, buraları demokratik ekonomi bloğunun çekim alanının içine çekmeye çalışmamız lazım. Eko-sosyalistlerin hareketin içindeki bir işlevi de hareketin merkezindeki bu

pragmatik çizgiyi sürekli uyarmak ve eleştirmek idi. Ama onların bir kısmı da bence hareketin ve özellikle siyasi bir parti olarak HDP'nin böyle bir siyasi aciliyeti olduğunun farkındaydılar. Dolayısıyla bu alternatif ekonomi arayışı sadece demokratik bir ekonomiyi inşa etme projesi değil aynı zamanda bu çoklu ekonomi gerçekliği üzerine oturan HDP'yi bir arada tutabilmenin de zeminini oluşturma projesiydi.

KAT: O halde, “*Demokratik Ekonomi*”nin Marksist bakış açısıyla daha gerilimli, Gibson-Graham'ın geldiği post-Marksist bakış açısıyla ise daha pragmatik bir ilişkisi vardı diyebilir miyiz?

YMM: Güzel tarif ettin. Yani gerilimli bir ilişki; çünkü HDP projesi var ve siyasi bir parti, oy alması lazım. Ve belediyeleri tutması lazım. Ve bunun için de sınıflar arası bir koalisyon kurması gerekiyor. Dolayısıyla da Marksistlerle gerilim kaçınılmaz. Gibson-Graham çerçevesi onların Marksistlerin dile getirdiği birtakım haklı eleştirileri inkâr etmeden ama bu sınıflararası koalisyonu da yok saymayıp onun gerekliliklerine kulak vermelerini mümkün kılan bir çerçeve sağladığı ölçüde pragmatik olarak işlerine yaramış olabilir. En azından birtakım kavramlar ödünç alındı, kendilerinin yapıldı ve kullanıldı. Bir Gibson-Graham projesi olmadı hiçbir zaman tabii ki.

CÖ: Çoklu ekonomi tartışması hep bir ölçek sorunu ile de iç içe geçmemiş miydi? Çoklu ekonominin bölgesel bir hegemonya inşa etmedeki, HDP'yi bir arada tutabilmenin zeminini oluşturabilecek *siyasi* işlevine vurgu yaptın, çok ufuk açıcı buluyorum bu çözümlemeni. Bu tartışmanın izlenen *Demokratik Ekonomi* siyasetine ölçek sorunu üzerinden de bir iz düşümü vardı, öyle değil mi? Yani ekonomik ölçeği nasıl genişletiriz ve çoğaltırız anlamında—bu şekilde tarif edince ölçeği genişletme büyümeyi çağırırsa da büyümeden ziyade ilişkileri derinleştirme, belli bir yoğunluğa ulaştırma ve farklı ölçeklerin koordinasyonunu bir üst seviyeye taşıma gibi bir anlamdan bahsedebiliriz burada. Bu da tabii ihtiyaçların karşılanmasında dolaşım ve ticaret ilişkileri nasıl kurgulanacak, nasıl kurumsal yapılar eşliğinde bu ölçek genişletme girişimleri tesis edilecek ve yerleşecek... Bir yandan üretim ve dolaşım ilişkilerinde aynı anda kooperatifleşmeye gidilmesi, ki Atakan bu konuya çok daha hâkim, diğer yandan pazar mı piyasa mı

tartışmaları da burada devreye girdi. Yine bu sorularla bağlantılı olarak ölçek genişlerken yerel nasıl korunacak, piyasanın rekabetçi fiyat oluşumu sürecinde üretilen maddi ya da manevi değerın paydaşların iradesini dışarıda bırakarak bir işletmeden ya da yerden diğer işletmeye ve yere sifonlaması ve yeniden bölüştürmesi nasıl dizginlenecek ve düzenlenecek gibi sorular masaya yatırıldı.

YMM: İki alan var burada, hemen devam edeyim söylediğinden. Bu iki alan kavramın işe yaradığını, yani doğrudan olmasa bile dolaylı olarak işe yaradığını gösteriyor bana. Bir tanesi zaten az önce de bahsettiğim HDP'nin ve o anlamda Kürt hareketinin ya da işte *Demokratik Ekonomi* bloğunun Odalar'ı da organize etmesi gerektiği meselesi. Yani bu alanları sahiplenlen Türkiye'de genelde hep sağ partiler olmuş. Ya belki solda da var CHP'de işte Mimarlar ve Mühendisler Odasında olduğu gibi... Ama burada odak da olan sadece Mimarlar ve Mühendisler ya da Tabipler Birliği gibi kurumlar değil aynı zamanda esnaf ve zanaatkâr odaları da. Yani aydınlanmacı gelenekten gelen zaten genelde sol yönelimli odalardan daha ziyade, bölgenin ekonomisinin farklı kesimlerine, sağın çekim alanındaki kesimlerine ulaşmalarını sağlayacak odaları da örgütleyebilme ve oralarda iddia sahibi olabilme... Bir şekilde ekonomiyi daha geniş bir bakış açısından düşünme, yani ekonominin kendiliğinden sağ ya da sol olmadığını ve hareketin birtakım temel ortaklaşılabilir ilkeler çevresinde bu farklı toplumsal kesimleri bir araya getirebileceği anlayışı. Aslında bu Hareketin metinlerinde de daha önceden olan bir anlayış. "Sosyal piyasa ekonomisi" kavramı farklı yapıların bir araya gelebileceği bir alan oluşturuyor. Yani piyasayı tamamen dışlayan bir bakış açısı sanırım hiç olmadı. O tekerci-sermaye karşıtı duruş bu çoklu ekonominin düşünülebilmesine de olanak sağlayan bir zemin oluşturuyor. Yani bir ekonomik popülizm aslında bu.

İkinci alan da finans konusu. Finans konusu çok gergin bir alandı. Fakat bir süre sonra mesela Van'daki hayvancılıkla uğraşanların yaz aylarında süt ve benzeri kolay bozulan ürünleri nasıl saklayabiliriz sorusuyla yüzleşmeleri bir buzhane ihtiyacını ortaya çıkardı. Keza küçük üreticilerin, kooperatiflerin buzhaneleri yok. Peki, bu buzhaneleri kim finanse edecek? Belediyelerin kaynakları sıkıntılı, zaten

onların da kredi çekmeleri gerekecek ya da Kalkınma Ajansına başvurup finansman yardımı alıp almayacakları sorusuyla yüzleşmeleri gerekecek. Yani eğer bir alternatif ekonomi oluşturuyorsanız ve bunun altyapısını da oluşturmanız gerekiyorsa, buzhane gibi basit gibi görülen bir şey için bile paraya ihtiyaç var. O parayı nereden bulacağız sorusu hareketin içindeki insanların kafasını kurcalayan ve tartışılan bir sorun haline geldi. Çünkü sonuçta o hayvancılıkla uğraşan küçük üreticilerin ve kooperatiflerin ihtiyacı buydu ve onları örgütlemek istiyorsanız ve alternatif demokratik ekonominin parçası yapmak istiyorsanız onların bu ihtiyacına cevap vermeniz lazım. Bir başka mesele de gene benzer bir hattan gidersek, gene bu çoklu ekonomi kavramının devreye girdiği süpermarketler meselesi. Bunları sen daha iyi biliyorsun Atakan. Yani belediyelerin açtığı süpermarketler bakkalları eziyor mu? Ya da Halk Ekmekler, mahalle fırınlarını eziyor mu? Yani o fırınlarla ilişkimizi düşünerek nasıl hareket edebiliriz, meselesi. Çünkü siz eğer süpermarkette çok ucuza ekmek satıyorsanız, o mahallelerdeki esnaf fırınları kapanmak zorunda kalacak. Yani bu sorunları düşünmeye başlamış olmaları ve bu sorunların üzerinden hareket ediliyor olması, o çoklu ekonomi kavramının işlevsel hale geldiğini bana düşündürdü. Çok pragmatik ve çok yerel anlamda.

KAT: Evet, yerelde esnafın örgütlenmesi için çalışmalar vardı. Aslında Kürt Hareketi ilk olarak tüketim kooperatifi modelini denedi. Ancak kurulan tüketim kooperatifinin de eninde sonunda diğer bakkallarla rekabet ediyor olması istenen bir durum değildi. Asıl hedeflenen şey esnaflar arası rekabeti yok etmektir. Buradan hareketle de esnafın örgütlenmesini ve tek bir çatı altında buluşmasını öngören bir esnaf kooperatifi modeline geçildi. Bu modelin esnaf ve sanatkârlar odalarından veya kredi ve kefalet kooperatiflerinden farklı olduğunun altını çizmek gerek. Uygulanan modelde bakkallar bir çatı altında birleşerek kooperatifleşiyorlar. Örneğin, kooperatif olarak toplu alışveriş yapıyorlar, bu da alım fiyatlarında onlara avantaj sağlıyor. Alım yaptıkları yerlerle ilgili belirli standartları var ve bunların içinde kooperatiflere öncelik verilmesi de var. Böylece üretici kooperatifleri de zincirin bir halkası haline getirilerek kurulan alternatif ekonominin ölçeğini genişletilmesi imkânı ortaya çıkıyor. Daha evvel bahsettiğiniz gibi, evet,

bu model için tümüyle bir Gibson-Graham projesi demek doğru olmaz. Ancak öyle ya da böyle o dönemde tartışmalarda yer edinen ve Gibson-Graham'ın altını çizdiği o çok türlü ve birden çok sınıfsal sürecin iç içe geçtiği bir yapının da ortaya çıktığı muhakkak. Örneğin, kooperatifin üyeleri arasında sadece küçük bakkallar yok, pek çok şubesi olan bir süpermarket de var. Kooperatifin alım yaptığı yerler arasında kadın kooperatifi de var, daha büyük sermayeyle üretim yapan şirket de. Esnaf kooperatifi modeli de bu birbirinden farklılaşan sınıfsal süreçler arasındaki müzakere alanı olarak ortaya çıkıyor.

YMM: Evet en azından müzakere edebilecek bir alan oluşmuş oluyor orada. Burada son olarak o zaman sunumlarda, çalıştaylarda benim önermeye çalıştığım bir kavram ya da kurumsal yapı, araştırma kolektifleri idi. Bunu da kısaca özetleyelim... Yani eğer fiyatları ve üretilen malların çeşit ve miktarını piyasanın dalgalanmasına bırakmak (ve dolayısıyla kaş yapayım derken göz çıkarmak misali küçük üreticilerin tasfiyesine, iflasına neden olmak) istenmiyorsa piyasa mekanizması yerine bir eşgüdüm sağlamak üzere, dağınık bilgiyi ortaya çıkarıp bölge düzeyinde paylaşma sokacak ve bu eşgüdümü gerçekleştirecek kurumsal bir yapıya ihtiyaç var... Yani yerel/bölgesel ölçekte de olsa, yol gösterici (*indicative*) bir nitelikte sınırlı da olsa, bir şekilde bir planlama işlevini gerçekleştirecek, yani olaylar oluşmadan bu işleri biraz düzenleyelim, bir düşünelim ihtiyacına yanıt veren, kim neyi üretecek, hangi mala nerelerde ihtiyaç var, şu ya da bu bölgeden şunlar şunlar tedarik edilebilir gibi soruları yanıtlayacak bir kurumsal yapıyı kastediyorum. En azından ileriye doğru üreticilerin tedarik zincirlerinin, bölgesel seviyede eşgüdüm içinde organize edilip birtakım kontratların, sözleşmelerin, senin dediğin bu perakende kooperatifler gibi yapılarla garantiye alınması... Dolayısıyla belli bir istikrarın, yani üretim istikrarının, bir malı satabilme istikrarının sağlanabilmesini mümkün kılacak araştırma kolektifleri... Yani bunu mesela bazen bölgede çalışan gazeteciler çok enformal bir şekilde yapıyorlar. Oradan bunu yazıyor, buradan bunu yazıyor, dağınık bilgiyi taşıyor, derliyor. Oysa bu daha düzenli bir şekilde yapılarak Bölgesel kalkınma ajansı yerine, Bölgesel Demokratik Ekonomi ajansı ihdas edilebilirdi. Yani bilginin sadece piyasayla hareketlenmediğini biliyoruz. Hayekçi

değiliz. Ama bilginin hareketlenmesi gerektiğini de biliyoruz. O zaman o bilginin hareketlenip yaygınlaşmasını sağlayacak olan birtakım mekanizmalara ihtiyaç var. Bu araştırma kolektifleri de o görevi görebilirdi. Eşgüdüm sağlayacak...

KAT: Peki bu öneriyi kimse sahiplendi mi?

YMM: Emin değilim ama bilginin ortaya çıkarılması ve paylaşılmasına duyulan ihtiyaç somut bir gerçeklik idi ve gelecekte de olmaya devam edecek kanısındayım hâlâ.

CÖ: Atakan'ın sorusundan yola çıkarak, bu ve bu tür önerilerden ya da tüm bu tartışmalardan geriye nasıl izler ve tortular kaldı diye düşününce... Aklıma Marx'ın köstebek metaforu geliyor. Marx, kesintiye uğrayan Fransız devriminin enerjisinin gizli bir şekilde, alttan alta devam ettiğini ve sonrasında yeniden ateşlenen başka mücadeleleri fazladan bir belirlemeyle nasıl etkilemeye devam ettiğini anlatmak için kullanmıştı bu metaforu. Fransız devrimi ile kıyaslama absürd olmadı mı şimdi diyebilirsiniz ama... Atakan, yine senin aktardığın bir anekdot var, araştırmanı yaparken bölgeden tanıştığın bir kişi *Demokratik Ekonomi Konferansı*nın etkilerinden bahsederken "suya bir taş atıldı ve o taşın halkalarını oluşturdu o konferans. Biz o konferansın sonuç bildirgesini ödev olarak aldık ve uygulamaya başladık" demiş sana. Bu tür kamusal gizli etkilerin, dip akıntılarının biz fark etmesek ve görmesek bile şu an için bile süregittiğini düşünüyorum. Aynı şeyi okuma ve çalışma grubumuz için söylemek de mümkün, gruba katkı verenler dünyanın dört bir yanına dağıldı. Ama enerjisinin yaptığımız çalışmalarda etkisini sürdürdüğünü düşünüyorum.

YMM: Ben de şöyle olumlu bir notla bu süreçten geriye nasıl bir tortu kaldı sorusuna dair bir şey söyleyebilirim. Kanımca, HDP'nin 7 Haziran 2015 seçim kampanyasında yazdığı ekonomi programı tarihsel bir metindir. Çünkü ekonomiye diğer partiler gibi şablon bir ycrden yaklaşmadı; kadın hareketi, gençlik hareketi ve ekoloji sorunları çerçevesinden yaklaşıyor başladı. Yani maddeler öyle. Sınıf sömürsünü yoksulluk, özellikle de genç yoksulluk sorunuyla eklemledi ve sınıf siyasetinin alanını yeniden üretime doğru genişleten bir tavır aldı. Ve ekonominin farklı, sınırlarını toplumsalın her alanına genişleten bir

resmini çizerek başladı. Onunla ilgili benim bir yazım var, o dönemde Bianet'te çıkan.⁹⁵ Bence bu “Yeni Yaşam” programı demokratik ekonominin aslında siyaset sahnesindeki yansıması... Yani Türkiye siyaset sahnesindeki yansıması o programda özetleniyor. O programın ekonomiye bakış açısında özetleniyor... Bildirgeyi kapsamlı bir kapitalizm eleştirisi olarak görsek bile, bunun da ötesine geçerek ekonomik alanın piyasalar ve fabrikalardan çok daha geniş olduğunu, yaşamın yeniden üretildiği her alanda gerçekleştirdiğimiz faaliyetlerin de ekonominin bir parçası olduğunu varsayıyordu. Ekonominin demokratikleşmesine bütüncül bir yaklaşımı vardı. Ben böyle bir bağ görebiliyorum *Demokratik Ekonomi* tartışmalarının bıraktığı tortu açısından.

Kaynakça

- Demokratik Ekonomi Konferans Sonu Bildirgesi (2014). *Demokratik Modernite*, 11, 79-83.
- Harney, Stefano ve Moten, Fred (2013). *The undercommons. Fugitive planning and Black study*. Autonomedia.
- Madra, Yahya M. (2015, 26 Nisan). Ekonominin demokratikleştirilmesi olarak yeni yaşamın inşası. *Bianet*. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/164069-ekonominin-demokratikleştirilmesiolarak-yeni-yasamin-insasi>
- Madra, Yahya M. (2016). Democratic Economy Conference: An introductory note. *South Atlantic Quarterly*, 115(1), 211-222.
- Nembhard, Gordon (2020). Community capital in the time of COVID-19 [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=xCZGe_28WWA&t=1407s
- Özar, Şemsa (2015). Sanki yaşam yok olmuştu: Kürtlerin köylerine dönüşü. Yahya M. Madra (Ed.), *Türkiyede yeni iktidar yeni direniş: Sermaye-ulus-devlet karşısında yerelötesi müşterekler* içinde (s.112-126). Metis Yayınları.

⁹⁵ Madra, Yahya M. (2015, 26 Nisan). Ekonominin demokratikleştirilmesi olarak yeni yaşamın inşası. *Bianet*. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/164069-ekonominin-demokratikleştirilmesiolarak-yeni-yasamin-insasi>



*Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Kadın Meclisi
kuruluş çalışması, 13 Ekim 2018*



*Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Kadın Meclisi
kuruluşu basın toplantısı, 19 Şubat 2019*

Alternatif Kalkınma Çalışmalarından
İnsan Hakları, Özgürlükler ve Adalet Mücadelesine
Uzanan Üretken ve Direngen Bir Dostluğa Dair

Nurcan Baysal ile Söyleşi

Handan Çağlayan, Kaner Atakan Türker

Handan Çağlayan: Şemsa Özar ile 2000'lerde başlayan ve günümüze değin devam eden bir ortak emek süreciniz var. Bu süreçte faaliyetlerinizin alanı, kadın istihdamından, alternatif kalkınma ve demokratikleşme odaklı çalışmalara, bu doğrultuda çeşitli sivil toplum örgütleri kurmaya değin genişledi. 2000'li yılların başlarından itibaren Diyarbakır merkezli olarak yürüttüğünüz çalışmalarınız, bölgenin yirmi yıllık gerilimli, acılı sürecine de tanıklık etti. Aslında onun bir parçası oldu demek de yanlış olmaz. İstersen öncelikle Şemsa Hoca'yla bu ortak emek sürecinizin ve işbirliğinizin nasıl doğduğu ve geliştiğiyle başlayalım.

Nurcan Baysal: Aslında Şemsa Hoca'yla tanıştığımız günü hatırlamıyorum, çünkü bana hep hayatımdaymış gibi geliyor. Ama o hatırladığı için biliyorum. O zamanlar GAP-GİDEM'in Diyarbakır sorumlusuydum.⁹⁶ Şemsa Hoca, o dönem kadın girişimciliği alanında çalıştığı için bu konuyla ilgili beni ziyarete gelmiş. Ben de büyük oğlum Bawer'e hamileymişim. İlk tanışmamız böyle. Ondan sonrasını iyi hatırlıyorum. Çünkü biz GAP-GİDEM olarak kadın girişimciliğini geliştirmeye yönelik tüm Bölge'yi kapsayan bir proje başlatmaya karar verdik. Projeyi ben koordine edecektim. Bunun önemli bir konu olduğunun farkındaydım. O yıllarda Bölge'de henüz kadın girişimci yoktu. Biz bir yandan kadınlara iş kurma eğitimleri veriyor, öte yandan kadınların bu işleri kurabilmesi için kaynaklara ulaşmalarını sağlıyorduk.

⁹⁶ GİDEM (Girişimci Destekleme Merkezi) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programıyla GAP idaresinin ortak bir projesiydi.

Kadınlar için özel kaynaklar yoktu. Halk Bankası'na gidip kadınlara özel girişimcilik kredileri, hizmetleri olması gerektiğini anlatmıştık. Zamanla bankalar kadınlara özel krediler de çıkardılar zaten.

Tabii, yani 20 yıl öncesinden bahsediyorum. Bugünden çok farklı bir ortam var. Biz bu çalışmaya başladığımızda doğru düzgün kadın derneği bile yoktu Bölge'de. Bizim için Kızıltepe'de öyle bir proje yapmak çok önemliydi. Buna sadece kadın girişimciliği olarak bakmıyorduk. Kadınlar açısından bir evden çıkma yolu olarak da değerlendiriyorduk. Özellikle küçük yerleşim yerleri için bu geçerliydi. Şemsa Hoca'dan bu programa danışmanlık yapmasını istedik. 2002 yılında bu şekilde birlikte çalışmaya başladık.

HÇ: *Bahsettiğin dönemde, kadın girişimciliği, kadın istihdamına yönelik kamu politikaları içinde çok popüler hale gelmişti. Bu yaklaşım kadın hareketi tarafından ise çeşitli yönleriyle ciddi şekilde eleştirildi. Söz konusu yaklaşıma yönelik sizin de çekinceleriniz var mıydı?*

NB: Tabii ki. Aslında biz başladığımızda popüler değildi, bir müddet sonra öylesine ön plana çıktı ki kadının istihdamı meselesini ve bir dolu şeyi gölgeledi. Biz zaten bu durumu fark ettiğimiz anda da Kadın Emeği ve İstihdamı Platformu'nu (KEİG) kurduk. Ama bizim ilk başladığımız dönemde zaten ne kadın girişimciliği, ne de girişimci bir kadın vardı. Kadın girişimciliğine bugün Türkiye'de bakıldığı gibi bakmıyorduk zaten. Adıyaman'a gidip kadın girişimciliği toplantısı yaptığımız zaman, aslında o sadece bir kadın girişimciliği değil, ilk kadın toplantısı oluyordu. Kadın girişimciliğinin dışında her şeyi konuşuyorduk. Gittiğimiz yerlerde bir kadın örgütü bulmaya çalışıyorduk. Yoksa, belediyeler ya da kurumlarla konuşuyorduk.

HÇ: *Kadın girişimciliğini destekleme hususuna ilişkin eleştirilerin yoğunlaştığı noktalardan birisi mikro-kredi uygulaması idi. İş kurmaları için verilen kredinin geri ödemesinin kadınlar için aslında çok büyük bir yük haline geldiği dile getirildi. Verilen kredinin, kadının ekonomik toplumsal güçlendirilmesine hizmet etmek bir yana, geri ödeme yükümlülüğü ve bunu yerine getirmenin güçlüğü nedeniyle aslında onu büyük bir baskı altına aldığına ilişkin eleştiriler yapılmıştı.*

NB: Doğru, geri ödeme süreci de ciddi bir şekilde baskı kaynağı. Ama yine de biz o dönemde, aslında kadınların ödeyebileceği türden, yani faizleri daha düşük, daha uzun vadeli ödeyebilecekleri krediler verilmesine ilişkin öneriler yapıyorduk. Fakat tabii bu konu, politikacılar, hükümetler ve devlet için istihdam yaratmak konusundaki yükümlülüklerinden kaçmanın yolu olarak görüldü. O şekilde kullanılıyor hâlâ da. Bu yaklaşımı fark ettiğimizde kadın istihdamı üzerine toplantılar, çalışmalar yapmaya başladık. KEİG yaklaşık iki yılı bulan toplantıların ve ekip çalışmalarının sonucunda kuruldu. Kadın emeği ve istihdamı konusunda çalışan birçok kadın kuruluşu KEİG'in üyesi oldu ve KEİG o kuruluşlara çeşitli şekillerde güç vermeye başladı. Üye örgütlere, bir kooperatifin nasıl kurulacağına ilişkin bilgi vermekten tutalım da, kadın istihdamının geliştirilmesine ilişkin politika geliştirmeye değin, geniş bir yelpazede destek sunmakta. Kadın emeğine ve istihdamına ilişkin çok önemli araştırmaların yapıldığı, politika önerilerinin oluşturulduğu bir platforma dönüştü KEİG.

HC: Haklısın. KEİG önemli çalışmalar yürüttü. Bildiğin gibi kitapta KEİG'e ilişkin Serap Güre'nin kaleme aldığı bir makale de var. Dilersen şimdi bir yandan yukarıda bahsettiğin çalışmaları yürütürken diğer yandan da kurduğunuz Diyarbakır Kalkınma Merkezi Derneği'ne gelelim.

NB: Kalkınma Merkezi Derneği'ni kurma amacımız kırsal kalkınmadan çok, zorunlu göç meselesiyle ilgili bir ihtiyaç duymamızdı. Derneği 2004 yılında kurduk. O dönem Diyarbakır'a zorunlu göçle çok sayıda insan gelmişti. Gelenler Diyarbakır'ın Aziziye, 450 Evler gibi mahallelerinde, Sur ilçesindeki birçok mahallede, bodrum katlarında, çok kötü koşullarda yaşıyorlardı. Bazı yerlerde, yanlış hatırlamıyorsam Aziziye mahallesindeydi, kesimhanelerin içinde barınan aileler vardı. Yani bir yanda et kesiliyor orada, bir yanda da çocukları hatırlıyorum. Ve işte o dönem, yereldeki bir grup insanla oturup bu aileler için ne yapabiliriz diye konuşmaya başlamıştık. Sonunda bunu bir derneğe dönüştürelim dedik ve Kalkınma Merkezi Derneği'ni kurduk. Şemsa Hoca da aramızdaydı. Kalkınma nedir, ne değildir diye epey tartışmıştık. O zaman zorunlu göç demek bile çok zordu.

Hacettepe Üniversitesi'nin o ünlü zorunlu göç çalışması daha yapılmamıştı. Yani Göç-Der var bir tek. O da sesini kamu kurumlarına duyuramıyor tabii. Ve işte biz bir zorunlu göç çalışması yapmaya karar verdik. Çalışmayı Şemsa Hoca yönetti. Bütün o evlere, mahallelere girildi. Çocuklarla konuşuldu. Gençlerle konuşuldu. Ailelerle konuşuldu. Ve Kalkınma Merkezi Derneğinin ilk yayını olarak bir zorunlu göç çalışması ortaya çıktı. Zorunlu göç yüzünden Diyarbakır'a gelen insanların ne durumda olduklarını yansıtmak istedik.

HC: *Nelerle karşılaşmıştınız o çalışmada?*

NB: Biz temel ihtiyaçlarına odaklanmıştık. Barınma sorunu başta geliyordu. Korkunç bir süreçti. O sürecin yol açtığı travmalara gelmeden önce temel ihtiyaçları saptamak istemiştik. Orada eğitim, barınma ihtiyacı, işsizlik sorunu, istihdam ihtiyacı ve zararlarının tazmin edilmesi... Şimdi şöyle hepsini alt alta koyduğunda ne kadar soğuk geliyor aslında. Ama işte ancak bunları yansıtabiliyorsun bu raporlara. O yüzden de biz sözlü görüşmelere çok önem veriyorduk. Yüz yüze görüşmeler, Şemsa Hoca'nın özellikle çok önem verdiği bir şeydi. Bütün yaptığımız araştırmalarda insanların bütün bu süreci nasıl yaşadıklarını ve neler hissettiklerini bir şekilde göstermeye çalışıyorduk. Ama aynı zamanda kurumlara da belirli politikalar öneriyoruz. Onlar da barınma, eğitim gibi şeylerdi. Bir de 4233 sayılı yasanın doğru düzgün uygulanmasını öneriyorduk. 4233 sayılı yasanın kısa adı Tazminat Yasası, devletin zorunlu göç mağdurları için çıkardığı bir yasaydı. Ancak yasa hem mağdurların yaşadığı hak ihlallerini tam olarak tazmin etmiyordu, hem de oldukça saçma uygulamaları vardı. Örneğin yakılan ve boşaltılan köylere tazminatı verirken, köylerin isimlerini alfabetik sıraya koymuştu. Düşünün, köyünüzün ismi Z harfi ile başlıyorsa 30 yıl geçiyor ama hâlâ size sıra gelmiyor! Böyle bir şey olabilir mi? Mesela Van'da toplantı yapmıştı Birleşmiş Milletler, toplantıda hatırlıyorum, bir zorunlu göç mağduru söz almıştı, köyünün ismi Y'yle başlıyormuş. Dedi ki, "Ya bana sıra gelmiyor, bir türlü gelmeyecek. Yani ben hayatımda tazminat aldığımı göremeyeceğim. Köyüm yakılalı 20 yıl oldu." Bu tarz saçma uygulamaları vardı yasanın. Yine de kıymetli bir yasaydı. Bugün artık o da yok.

HÇ: *Derneğin dışında da kırsal kalkınma çalışmalarınız oldu.*

NB: Evet, Birleşmiş Milletler'deki işimden 2008 yılında ayrıldım ve 2009 baharında Özyeğin Vakfı'yla çalışmaya başladım. Özyeğin Vakfı'nda da Tatvan'da bir kırsal kalkınma programı geliştirdik ve ben o programın koordinatörü olarak çalışmaya başladım. O süreçte de Şemsa Hoca'ya kalkınma konusunda sürekli danıştım. Hatta bu, çocuklarımla aramda bir oyuna da dönüşmüştü. Çocuklarım o zaman küçüktü ve ben sık sık köylere, Tatvan'a ve başka yoksul kırsal alanlara seyahat etmek zorunda kaldığım için onlarla birlikte seyahat ediyordum. Aras bir yaşında, Bawer dört yaşındaydı. Yolda sıkılınca, başlardım çocuklara sormaya; "Kalkınma nedir oğlum?". Her biri bir şey söylerdi. Bawer "Oyuncağın olması" derdi mesela. Oyuna dönüşmüştü kalkınma aramızda. Kalkınma ne değildir, çok net biliyordum. Ama kalkınma nedir, onu daha bulamamıştık.

HÇ: *Şemsa Hoca bu çalışmaya da danışmanlık yapmıştı, değil mi?*

NB: Evet ama o da gönüllüydü. Şemsa Hoca yirmi yıl boyunca bölgedeki tüm çalışmalara gönüllü danışmanlık yaptı. Yani bir tek UNDP'de kadın girişimciliği projesine başlarken ondan profesyonel bir destek aldık çok kısa süre. Ondan sonra da Bölge'deki her iyi çalışmaya gönüllü destek verirdi.

KAT: *Az önce kalkınmanın ne olmadığını biliyorduk dediniz ya, aslında Şemsa Hoca'nın kariyerinde en önemli sorulardan biri odur. Öğrencisiyken, kalkınma dersini aldığınızda "Kalkınma ne değildir" sorusunun üstünde çok durduğunu fark etmiştim. Bu açıdan sizi nasıl etkiledi? Nasıl bir kalkınma tahayyülü oluşturdu veya olmadığına dair nasıl bir tahayyül oluşturdu?*

NB: Uluslararası kuruluşların kalkınma yaklaşımı çok farklıdır. Benim büromda koskocaman bir Türkiye haritası vardı. Onun üzerinde kişi başına düşen gelir gibi rakamlar yazardık. Ben o rakamlara bakardım. Ondan sonra belirli göç rakamları koyardım. O kentten göç üzerine rakamları koyardım falan. Bize hep söylenen işte şu rakamlar, fabrikalar falan. Aslında senin tam da söylediğin şu tahayyül var ya, yani mesela Lice'deki gencin yaşam tahayyülü nedir, gelecek

tahayyülü nedir? Bizim bütün bu programların içine koymadığımız bir şeydi bu. Ya da Kavar'daki köylülerin yaşam tahayyülü ne? Eğer kalkınma ölçütlerine bakacak olursak Kavarlı köylülerin zaten orada yaşamaması lazım, değil mi? Çünkü o köyde hiçbir şey yok. Düşün, ben gittiğim zaman sadece otlar vardı, yabani ağaçlar. Yirmi yıl önce zorla göç ettirilmişler. Köylerin yarısı yakılmış, terk etmek zorunda kalmışlar. Sadece yabani elmalar vardı. Askerler onları görmesin diye o yabani elmaların arasına yatak sermişler. Çünkü askerler geri gelip yerleşmelerini istemiyor. Ama onlar geri geliyor. Ve işte inatla geliyor, oraya yerleşiyor. Kendi toprağına gelmek için büyük bir mücadele veriyor. Şimdi bizim bütün o kalkınma ile ilgili ölçütlere baktığımızda, bunun olmaması lazım. Demek ki o ölçütlerle ilgili bir şeyi eksik yapıyoruz. Çünkü o insanın yaşam tahayyülü, yaşam ideali orada yaşamak. Kendi toprağında yaşamak.

Şemsa Hoca'nın söyledikleri, Kavar'da çalıştığım sürece hep zihnimdeydi. Hep bana şunu söylerdi: O insanların yaşam tahayyülünü, onların isteklerini, arzularını dikkate al. Sakın onlar için kalkınma projesini, programını sen çizme. Sen sadece yolu aç ve onlara sor. Onlarla toplantılar yap. Onlar ne istiyorlar, orada nasıl bir yaşam istiyorlar? Bunları söylerdi, *"İşte asıl kalkınma bu!"* Yani sen sadece onların seçeneklerini artır. Orada yaşamak istiyorlarsa, o seçenekleri de olsun, onlar için o imkânları artırabilirsin. Ve seçeneklerini bir anlamda artırmaya çalıştık. Nedir, işte köyde okul yoktu. Çocuklarını okutmuyorlar, deniyordu. Oysa okul yapıldığında hemen doldu. Ondan önce okul yatılı idi. Düşünün, çocuğunu yedi yaşında yatılı okula yollamak zorundasın. O zaman tabii okutmazlar çocukları. Benim zaten Kavar'la ilk karşılaşmam öyle oldu. Oraya ilk gidişimde arabayı park ettim. Kavar'da Çorsin isimli köy. 90'larda yakılmış. Çorsin köyünden Tahir'in eşi, ilk onunla konuştum. Benim iki kızım da yatılı gidiyor dedi. Sen yanındaki çocuğunu yatılı verir misin, diye sordu. Bawer daha beş yaşındaydı. Vermem dedim. Bu kadar basit. Okumasın derim. Beş yaşındaki çocuğu yatılı vermem yani. Bütün bunları anlayabilmek bence çok önemliydi. Ve oradaki o seçenekleri artırmak. Biz daha sonra Kavar'da bir okul kurduk ve gördük ki herkes çocuğunu okula yolluyor.

HÇ: *Okul olmasının yanı sıra sanırım oradaki çocukların okula anadilinde başlamaları veya en azından eğitim sisteminde anadillerini görmelerinin de kalkınma bahsine girdiği söylenebilir, değil mi?*

NB: Aynen öyle. Yani sen bu özgürlüğe sahip değilsen zaten o kalkınma olmuyor. Yani kalkınma o kadar demokrasi, özgürlükler ve insan haklarıyla iç içe bir kavram ki aslında. Biz uluslararası kuruluşlarda tamamen o rakamlara boğulmuştuk. Ben mezun olur olmaz UNDP'de çalışmaya başladım. İnsani kalkınma, sürdürülebilirlik falan diyorduk ama bütün o GAP projesi boyunca elimizde paket programlarla gidiyorduk. Şimdi diyoruz ki GAP neden böyle oldu? Yani sen bütün o suyu veriyorsun da, sadece su vermekle olan bir şey değil ki bu. Suyun kullanımından, işte senin bahsettiğin gibi anadilinde eğitimden, orada demokrasi ve özgürlük olmasına değin birçok boyut var. Kalkınma insan haklarıyla o kadar ilişkili bir kavram ki! Ayrıca kalkınmanın kendisi de aynı zamanda bir hak. Bütün bu bakış açısına Şemsa Hoca'nın desteğiyle kavuştum. O insanların yaşam tahayyülünü merkeze almaktı asıl mesele.

Bugün Tatvan Kavar Projesi⁹⁷ hâlâ iyi kalkınma programlarından biri olarak gösterilir. Orada kadınların kurduğu kooperatifler hâlâ ayaktadır. Yani biz yıllar önce projeyi bitirip çıkmamıza rağmen hâlâ kadınlar o balı üretiyor. Biz orada küçücük bir sera kurmuştuk. O seranın başına her şey geldi. Ve herkes niye bu serayla uğraşıyorsunuz ya, dedi. Yani gerek yok dediler. Çünkü kadınların o seradan kazandıkları para o kadar minikti ki. Onca emeğe karşılık o kadar minik bir para kazanılıyor ki. Ama mesele o değildi. Mesele, kadınlar o serada bir araya geliyordu. Bir gün çocuklar çiçekleri eziyordu, bir gün hayvanlar girip eziyordu, bir gün rüzgâr savuruyordu, kar yıkıyordu. Ama kadınlar her seferinde o serayı baştan kuruyorlardı. Mesele biraz da o. Zaten yaşamımızdaki her şeyi para kazanmak için yapmıyoruz ki. Bir dolu işi de bizi farklı şekillerde mutlu ettiği için yapıyoruz. Yaşam

⁹⁷ Tatvan Kavar Kalkınma Projesi 2009 yılında Hüsnü Özyeğin Vakfı'nın başlattığı bir kursal kalkınma programıdır. Kavar havzasındaki 5 köy ve mezralarını kapsar, bütüncül, entegre bir programdır. Nurcan Baysal 2009 yılında Özyeğin Vakfı bünyesinde bu programı başlatmıştır. Türkiye'nin en iyi kalkınma projelerinden biri olarak gösterilmektedir. 2010 yılında Tatvan Kavar'da "Kalkınmaya mutluluk bakış açısını" getirdiği nedeniyle Dünya Kadın Zirvesi tarafından Nurcan Baysal ödüllendirilmiştir.

ideallerimiz var. Bizi mutlu eden şeyler var ve bunlar için de yapıyoruz. İşte o küçücük sera onun göstergesiydi. Seradan kadınların doğru düzgün kazançları yok. Çiçek serası. Ne var ki bugün bile gitseniz Tatvan'da, refüjdeki çiçekler o kadınların çiçekleri. O minik seradan kooperatifler doğdu. Hani ekonomide insan akıllı hayvandır diye bir tanım var ya, ben buna katılmıyorum. Biz bundan ibaret bir varlık değiliz. Kalp var, ruh var, vicdan var. Biz bunlarla bir varlığız. Ve yaşamımızdaki kararları da ona göre veriyoruz. İşte kalkınmaya da biraz öyle bakmak lazım. Yani sadece o rakamlarla değil, tüm bunlarla bakmak. Her gün şiddete uğruyorsan, köyün, ormanın yakılıyorsa, orası kalkınsa ne olur! Çocuğum iki kelime Kürtçe konuştu diye okulda şiddete maruz kalıyorsa o okul olsa neye yarar? Yani mesele biraz da bu. Evet, iktisadın merkezinde insanın olduğunu da Şemsa Hoca'dan öğrendim. Daha iyi bir dünyayı istiyoruz. Bu istek hayatlarımıza da şekil veriyor. Mekanik bir varlık değiliz.

HÇ: *Bildiğim kadarıyla Şemsa Hoca'yla kalkınmaya ilişkin tartışmalarınız Kavar'daki çalışmanızla sınırlı kalmadı. Onun üniversiteden akademik izinle Diyarbakır'a geldiği dönem birlikte bir ekonomi politik okumaları grubu da kurdunuz. Biraz bu süreçten bahsedebilir misin?*

NB: O grupta çok yoğun okumalar yaptık. Bir haftada 300-400 sayfa okuyorduk herhalde. Düşünün, ben tam zamanlı çalışıyorum. Sabah 8'de büroya girip akşam çıkan, yeni bebeği olmuş biri her hafta 300-400 sayfa okumak zorunda...

HÇ: *Böyle bir okuma grubu fikri nereden doğmuştu?*

NB: Şemsa Hoca akademik izinle uzun süreliğine Diyarbakır'a geldiğinde büromda kaldı. O zaman Diyarbakır'da ekonomiyle ilgili çeşitli toplantılar yapılıyordu. Böyle bir grup oluşturma fikri o toplantılardan doğmuştu. Bu toplantılarda gençler üretime ilişkin pek çok plandan söz ediyorlardı ama söz konusu planların hangi kaynaklarla, ne şekilde hayata geçirilebileceğine ilişkin somut fikirler yoktu. Şemsa Hoca ekonomi politik okumaları diye bir çalışma yaparsak onların açısından da çok faydalı olur dedi. Ve bir program geliştirildi. Programda neler vardı? Kalkınma doktrinleri, üretim ilişkileri. İşte çok temel şeyler. Piyasa nedir gibi şeylerden, neoliberal politikalara,

tarımın dönüşümüne değin birçok konu. Farklı köylü hareketleri, toplum hareketleri... Ve hep denir ya bölge geri, işte bölge neden geri, Kürt iktisat tarihi. Osmanlı döneminden itibaren bulabildiğimiz bütün kaynakları okumuştuk. Bütün bu konuları işlediğimiz altı aylık bir programdı diye hatırlıyorum.

Ders programı gibiydi. Haftalık toplanırdık. Şemsa Hoca'nın şartı vardı. Her hafta 300-400 sayfa okunacak. Muhakkak. Çünkü okumalar üzerine tartışmamız gerekiyordu. Tabii o 300 400 sayfayı okumak bir kâbustu. Yani herkes okuyor ve onun üzerine tartışıyoruz. Akşam da bir araya geliyoruz. Acayip komik şeyler de oluyordu tabii. Benim, o dönemde güzellik merkezi açmış olan bir arkadaşım var. Hem ona destek olmak istiyoruz hem de kilo vermek. Arkadaşım da bir zayıflama cihazı getirmiş. Bizde denemek istiyor. Gelin, o göbekler eriyecek diyor. Ay tamam dedik. Ama şimdi şöyle düşünün: Güzellik merkezi. Masaj, titreşim veren bir cihaz. E orada kadınlar ne yapar, ya uyur dinlenir ya da birbirleriyle konuşur falan. Benimle Şemsa Hoca'nın elinde okumamız gereken iktisat dokümanları. Biz aletin içindeyiz ama elimizde dokümanlar. Ve ben altını çizmeye çalışıyorum cümlelerin. Arkadaşım şokta. Ben hiç böyle çalışkan insanlar görmedim diyor. İkimizin yan yana iki yatakta uzandığını düşünün. Hocam burayı anlamadım diyorum, o da bana cevap veriyor... Yani tüm bu hengâmede, böyle şeyler de yaşıyorduk.

Ekonomi politik okumaları çok faydalı geçmişti tabii. Katılımcılar için de öyle olduğunu düşünüyorum. O dönemde ben kırsal kalkınma programı için sürekli seyahatleydim. Tatvan'a Kilis'i de katmıştık. İşte sonra yavaş yavaş barış süreci geldi. Ben Kavar'a program koordinatörü olarak son kez 2013 Mayıs sonu, Haziran gibi gittim. Kavar'ın hikâyesini yazmak için işten ayrılmaya karar vermiştim. 2013 Haziranında Kavar'dan ayrıldım. Bu konuda Şemsa Hoca beni cesaretlendirdi. Kavar'a çok sık gidiyordum. İnsanların evlerinde kalıyordum. Bütün o anlattıkları hikâyeler aslında beni de dönüştürüyordu. Kavar'la birlikte sürekli kendi çocukluğumu hatırlıyordum. Çünkü bazen Kavar'da Kürt çocuklar için hiçbir şeyin değişmediğini görüyordum. Yani gelmişiz 2000 bilmem kaçlara, her şeyin 1990'larla

aynı olması canımı çok yakıyordu. Şemsa Hoca Kavar'daki izlenimlerime ilişkin aldığım notları okurdu, bana muhakkak yazmalısın derdi. Böylece *O Gün*⁹⁸ kitabı ortaya çıktı.

Kaner Atakan Türker: *Şemsa Hoca acımasız bir editör müydü? Ben tezimi yazarken çok acımasızdı.*

NB: Yok *O Gün*'de değildi. Tabii aynı düşünmediğimiz bazı noktalar var her zaman. Yani ben olaylara ondan daha duygusal bakabiliyordum mesela. Kitap bittikten hemen altı ay sonra çıktı. Kavarlılar'ın hikâyesiydi. Kavar, tabii benim kitaptaki Kavar değil bugün. Çünkü bu kitap barış sürecinde yazıldı. Barış sürecinin bitmesi Kavar'ı da etkiledi. Kavar'ın bazı çocukları dağda öldü, bazıları cezaevinde. Ama Kavar ayakta mı, ayakta. Kadınlar balı üretiyor mu, üretiyor. Seralar duruyor mu, duruyor. Çiçekler hâlâ var mı, var. Bununla birlikte son savaş herkesin üzerinden olduğu gibi Kavar'ın üzerinden de bir felaket olarak geçti. Öyle söyleyeyim. Kavar'dan sonra düzenli yazmaya başladım, barış sürecinde, bölgede yaşananları duyurmaya çalıştım elimden geldiğince.

Tabii hayallerimiz vardı, o barış bu sefer gelecekti, emindik. O kadar emindik ki bir araştırma enstitüsü kuralım dedik. Yani hazır edelim Bölge halkını da bu sürece. Tam o süreçte Kürt sorununa ilişkin birçok alanda araştırmalar yapacak bir araştırma enstitüsü kuralım dedik. Barış sürecine böyle bir katkımız olsun diye düşündük. Koruculuk nasıl kaldırılmalıdır diye araştırma yapalım. O zaman gelince, diyelim ki biz araştırma yaptık, koruculuk böyle kaldırılabilir. Ya da işte anadiliyle ilgili araştırma yapalım.

HÇ: *Diyarbakır Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Enstitüsü/DİSA'yı kurma çalışmalarınız tam olarak ne zaman başladı?*

NB: 2010 yılında. Yani barış sürecine daha gelmemiştik ama ona doğru gidiyordu. Böyle yine sekiz ay falan toplantılar yaptık o süreçte. İlk başta çok azdık. Ben, Sertaç Bucak, Şemsa Hoca, Osman Kavala. İlk isimler bunlardı diye hatırlıyorum. Osman'ın bürosunda toplantı yaptık. Henrich Böll'den bir arkadaşımız Sema ve Ulriche de

⁹⁸ Baysal, Nurcan (2014). *O gün*. İletişim.

katılmaya başladı. Ondan sonra Vahap Coşkun'u davet ettik. Diğerlerini çok sonra davet ettik. Sonra Meral'i⁹⁹ Necdet İpekyüz'ü, Sezgin Tanrıkulu'nu davet ettik. DİSA'nın ilk araştırması anadilinde eğitime ilişkin olarak başladı. Şemsa Hoca'nın o araştırmaya çok katkısı oldu. Araştırmacılarından biriydi. Anadilinden sonra koruculuk araştırması yapıldı. O araştırmayı da Şemsa Hoca yaptı.¹⁰⁰ Bence bugüne kadar koruculuk konusunda yapılmış en iyi çalışmalardan biridir.

Araştırmanın bütün koordinasyonunu Şemsa Hoca yaptı. Hiç kolay değildi. Hiçbir şey kolay değildi. Ne o korucuları bulmak, ne ulaşmak, ne bütün bunları yazmak. Çünkü herkes korucuları homojen olarak görüyor. Yani buna sadece devlet değil, Kürt Hareketi de aynı şekilde bakıyor. Yani sen ise, o grubun aslında homojen olmadığını ve kaldırılması için şunlara şunlara ihtiyaç olduğunu söylüyorsun. Bence çok kıymetli bir çalışmaydı.

HÇ: Sonrasında gazeteciliğe de yoğunlaştın, değil mi?

NB: Evet, gönüllü yazıyordum sadece. Ama haftada üç kez yazıyordum. T24'e geçmiştim. Ve barış süreci 2014'te yavaş yavaş savaşa doğru gidiyordu. Bunu hissediyoruz zaten. Çünkü cenazeler geliyor. Her yerden geliyor. Sonra işte 2014'te İŞİD Ezidilere saldırdı. Ben kamplarda gönüllü çalışmaya başladım. Bir yandan yazıyorum bir yandan kamplarda çalışıyorum. Kampların ihtiyaçlarının karşılanmasında da Şemsa Hoca hep destek oldu. Sadece buradaki sivil toplum örgütlerinin yanında durmakla kalmadı, aynı zamanda ihtiyaç içindeki insanlarla dayanışma kampanyalarında da yer aldı.

Sonra 2015 Ağustosunda ilk yasaklar başladı. Eylül'de biraz daha arttı. Sonra Eylül'den Aralık'a kadar 4-5 yasak daha oldu. Sonra Tahir abinin¹⁰¹ ölümü ve 2 Aralık'ta son kapanma... Resmi olarak o yasak devam ediyor hâlâ altı yıl...

KAT: Şemsa Hoca'nın Sur'la hep ilginç bir ilişkisi oldu aslında. Çatışmalar sonrası yıkımda Sur'un dümdüz edilmesi onun için de çok

⁹⁹ Meral Danış Betaş.

¹⁰⁰ Özar, Şemsa, Uçarlar, Nesrin ve Aytar, Osman (2013). *Geçmişten günümüze paramiliter bir yapılanma: Köy koruculuğu sistemi*. DİSA.

¹⁰¹ Tahir Elçi.

üzücü olaylardan biriydi. Bunun üzerine de iki tane yazı yazdı. Var mı bu konuda söyleyeceğiniz bir şey?

NB: Sur'un yıkımı çok şeyin yıkımı aslında. Bütün 2013 hayallerimizin yıkımı oldu Sur'un yıkımı. 2015 önce Sur'a girmeye çalışmakla geçti. Şemsa Hoca Sur'a hayran olanlardandır. Sur'un tarihini birçok Diyarbakırlı'dan daha iyi öğrenip araştırmıştır. Bazen haftada üç gün gitti, bazen beş gün gitti. Sur'daki her bir taşın nasıl yıkıldığını, yerine ne konulduğunu hep gözlemledi. Sadece gözlemlemedi, kayıt altına da almaya çalıştı.

Ama önce, bütün o yıkıma giden süreci anlatayım. İnsanlar Sur'a girmeye çalışıyordu. Daha kısa kısaydı sokağa çıkma yasakları. Silvan çok kötüydü. Silvan'ın bir belediye başkanı yardımcısı vardı. Genç bir kadın. Her şey lazım Silvan'a. Silvan'da, o 10-15 günlük yasak sonunda, duvarlarda korkunç yazılar. Birçok insan ölmüş. Silvan yıkılmış. Ondan sonra Silvan için bir kampanya düzenlemeye karar verdim. Şemsa Hoca'yı ve Osman Kavala'yı aradım; İstanbul'a gelayım, 2-3 gün konuşayım insanlarla. Hem yardım toparlayayım hem de gazetecilerle konuşayım. İnsanlara olan biteni anlatayım, yazsınlar. Hani böyle düşünüyorum. Şemsa Hoca da İstanbul'daki görüşmelerimin bir kısmına katıldı. Hiç düşündüğüm gibi olmadı. İstanbul'dan elim boş döndüm. Silvan diyorum, bunlar bunlar lazım, insanlar ölüyor diyorum ama hendek var diyorlar. Yani diyorum ki tamam, o var ama ben başka bir şeyden bahsediyorum, insanlar öldü, şu lazım, bu lazım. Herkes bana ama hendek var, diyor. Böyle çok üzüntülü bir şekilde döndüm. Ondan sonra dedim, tamam kimse yardım yollamıyorsa yollamasın, biz gideriz kendimiz yaparız. Alabildiğimiz kadar mont, ayakkabı vb. aldık. Ertesi sabah ben, Şemsa Hoca ve birkaç arkadaşım hep birlikte Silvan'a gittik. Bende doğum günü kutlama alışkanlığı yok ama o gün 40'a gireceğim. O nedenle arkadaşım Songül dedi ki, bak iki tane çocuğun var, her gün çatışma alanındasın, çocuklar okula gidip gelmiyor. Hiç değilse bir pasta alalım. Çocuklara da iyi gelir, sana da. Gitmeden pastayı alıp dolaba koyalım. Böylece bir de bu tür bir plan yapıldı. Sabah Silvan'a gittik. 28 Kasım. Silvan'da, saat 11 gibi Tahir Abi'nin¹⁰² vurulduğu haberi geldi. Döndük ve tüm

¹⁰² Tahir Elçi

gün morgun önünde bekledik. Sonra sabahleyin Tahir Abi'nin cenazesine gittik. Şemsa Hoca yanımızdaydı. Yakın zaman önce ameliyat olmuştu. Buna rağmen bütün o cenaze boyunca kilometrelerce yürüdü! Ondan sonra zaten 2 Aralıkta da orası bir daha girilmeyecek şekilde kapatıldı. Hâlâ da kapalı. 10 Mart'ta resmi olarak operasyonlar bitti. 1 Mayıs günü Sur'un çok az bir kısmını açtılar, girebilirsiniz, dediler. Yani sol caddenin çok az bir kısmı. Babam yoğurt pazarında manav. Dükkânına, neredeyse bir yıl sonra o gün gidebildi. Ben de diğer Diyarbakırlılar gibi giderek, bir çatının üstünden Sur'u gördüm. Tamamen yıkıntı halindeydi. Korkunçtu. Hızla tırlar mırlar girmişti. Ve Sur'un yıkıntıları Sur'dan çıkarılıp, Dicle'nin kenarına atılıyordu. Zaten biliyorsunuz, bir sürü cenaze de o şekilde gitti. Sonra Şemsa Hoca da gelip gitmeye devam etti. Yani Sur onda ne yarattı, muhakkak ona da sormak lazım. Çünkü o Sur'da nefes alıyordu. Diyarbakır demek onun için Sur demektir. Yıkıma o da şahitlik etti.

Hatta bazen komik şeyler de oldu. Kayyumdan nefret ediyoruz ya, kayyum ne yaparsa eleştireceğiz. Bir gün İçkale'de daha yıkım devam ederken park açtılar bunlar. Ne çabuk yıktın, ne çabuk üstüne park yaptın! Tanrım bütün Diyarbakır parka gidiyor, *bir de piknik yapıyorlar*. A, ben delirdim. İnsanlar resim çekiyor parkta. Ya durun altı ay önce bu park yoktu! Neyse parka gittik. O gün yazı yazacağım. Kötü bir şey bulup yazmak için parka bakıyorum. Parkta kötü bir şey yok. Hani diyelim ki kayyum kötü taş kullandı. Kayyum Diyarbakır'a uymayan bir şey kullandı, kayyumun parkta kötü yaptığı bir şey arıyorum. Kayyumla ilgili kötü bir şey yazmak istiyorum ama yok. Her şeyi Diyarbakır'ın dokusuna uydurmuş, en azından o parkta. Peki, o zaman ben bu parktan niye nefret ediyorum. Şemsa Hoca, işte onu yine de yaz dedi, ne hissediyorsan onu yaz. Eve geldik. Aynen bunu yazdım. Dedim, ben bu kadar güzel bir parktan niye nefret ediyorum. Çünkü ben bu parkın altında kalanı biliyorum. Mesele bu. Bir yandan yıkım olurken bir yandan inşaat, onların kendi deyimiyle yeniden inşa ediliyor. Bütün bu şeylerin içinde yaşam da devam ediyor. Öyle bir durum var. Sen de ona alışıyorsun. Ve anlıyorsun, çünkü benim yaşamım da devam ediyor. Önce yaşam devam ediyor diye yaşamı devam ettirene kızırıyorsun. E sen de devam ettiriyorsun. Onunla yaşamayı öğrenmen lazım.

Arada komik şeyler de oluyordu. Mesela bir gün Şemsa Hoca'yla yine Sur'dayız. Her taraf araba dolu. Sur'da büyük bir şey oluyor diye düşünüyörüz. Trafik kilitlenmiş. İnsanlar bir yere yürüyemiyor. Polisler böyle tutuyorlar kalaşnikofları, yürümeyin, bakmayın, etmeyin falan diyorlar halka. Herkes korkudan donmuş. Neymiş biliyor musunuz? Köşeye kadar yürüdük ki ne görelim. Kayyumun canı ciğer istemiş, köşedeki ciğercide ciğer yiyormuş! Düşünebiliyor musunuz?

2017'de Alipaşa'da yıkıma başlanınca Alipaşa yıkılmasın diye Sur Platformu kuruldu. Ve Şemsa Hoca Sur Platformu'nu kuran gençlerin ilk platform bildirisinden, yaptıkları çalışmalara kadar onlarla toplan-tılar yaptı. Gençlerin kurduğu Yeryüzü Sofralarına katıldı. Bir yandan da evi yıkılan aileler için dayanışma kampanyalarında yer aldı. Sadece Sur değil, mesela Şırnak'ta yasak bittiği zaman biz oraya ilk girenlerdendik. Şırnak'a girmek ayrı bir ülkeye girmek gibiydi. Arabayla giremedik, daha hızlı olabilir diye yürümeye karar verdik. Yürüyörüz böyle, Şırnak'ın yıkılan evlerinin mallarını boş bir alanda görüyörüz. Buzdolabını, kalorifer petekleri, klimaları da almışlar hemen bu Şırnak'ın girişine üniversitenin orada boş alanda ayrıştırmışlar. Satacaklar. Düşünsenize Şırnak'ın yıkılan evlerinin mallarını satıyorlar. Onu yapan da Şırnaklıydı bu arada, yani evleri yıkan müteahhit. Yürüyörüz. İnanılmaz bir boşluk. Boşluğun içinde yürüyor gibiyiz. Hiçbir şey yok. Bir taş vardı sadece. Ben de yanıımızdakilerden birisine çarşı nerede diye sordum. Çarşı burasıydı, dedi. Hiç unutamıyorum. O taşın üstüne oturup ağladım. Hiçbir şey kalmamıştı. Şırnak yok olmuştu. Bildiğimiz anlamda bir Şırnak yok artık. Şimdi gidersen o boşlukta sadece büyük binalar var. TOKİ'ler.

Sokağa çıkma yasakları bittikten sonra Cizre'ye, Nusaybin'e birlikte gittik. Nusaybin'le ilgili net bir görüntü anımsıyorum. Tellerin önünde bekliyorduk. Anneler de vardı, çünkü evlatları kalmıştı yıkıntılar altında, yani cenazelerini bekliyordlardı.

Bir gün ben Şemsa Hoca, belediye başkanı, Sara yürüyörüz, şimdi yerinde kayyum var, zaten Sara'ya on altı yıl mı yirmi yıl mı hapis cezası verildi, yürüyörüz, bir adam geldi. Belediye başkanını görünce ağlamaya başladı o anda. Sonra, evdeki her şeyi parçalamışlar, dedi,

kızımın çeyizinden ne istediler? Yaşlı bir adamdı, ağladı. Çünkü eşi, kızını doğurduktan sonra, o daha bebekken ölmüş. Kızına, görmediği annesinden bir çeyiz kalmıştı. Kimsenin geri getiremeyeceği bir çeyiz. Şemsa Hoca da bütün bunlara tanıklık etti. Böyle, benim hayatımın bir parçası gibi.

KAT: *Evet siz anlatırken onu fark ettim. Yani sizin ilişkinizle aynı kronolojik sırada bir yandan da bölgenin tarihi geçiyor.*

NB: Evet. Bu arada tabii çok güzel şeyler de yaşadık. Bir keresinde çocuklarla falan hep birlikte Viyana'ya gitmiştik. Onunla Viyana'da olmak muhteşimdi. Onunla sakın sakın gezmek çok iyi gelen bir şey. Çocuklarım için de çok önemli. Yani bizim ailemizin bir parçası aynı zamanda. Aile dediğin nedir baktığın zaman, benim mesela ailem dediğim zaman ilk aklıma gelen Şemsa Hoca. O benim ailemin bir parçası.

2018'de ben gözaltına alındığımda eve geldim. Evin kapısı açık. Yüzlerce insan geçmiş olsun demeye gelmişti. Şemsa Hoca onları ağırılıyordu; arkadaşlarımla birlikte o misafirlere bir şekilde ev sahipliği yapmaya çalışıyordu.

KAT: *Ben o sırada Diyarbakır'da saha çalışması yapıyordum. Şemsa Hoca şehri ziyarete gelmişti ve siz gözaltına alındınız. O gözaltı sırasında Şemsa Hoca sizin evdeydi. Sizinle birlikteydi.*

NB: Evet. Bir gün önce Aras'ın doğum gününü kutladık. O gün de yemekler yaptık. Ondan sonra ben yazımı yazdım. Bu Afrin zamanı. Enfal'le Afrin'i benzeten bir şey yazdım, T24'e yolladım. T24'ün sahibi beni aradı ve istersen bunu basmayalım, basarsak seni alabilirler, dedi. Benim de böyle naif bir tarafım var. Sanıyorsun ki sen savaşa karşı ses yükseltirsen, ses yükselir. O gün de insanlığa güçlü umut bağladığım anlardan biri. Mesaj yazdım, basın dedim. Ondan sonra bekliyorum. Bekliyorum ama gelin ifade verin diye beni çağırımlarını bekliyorum. Çocuklar Şubat tatilindeydi. Akşam geç yattılar. Derken bir ses geldi. Aslında sesin bizim evden geldiğini önce anlamadım. Çünkü deprem gibi yani büyük bir uğultu gibi, sanki yer yarıyor gibi bir şey hissettim. Sonra o sesin bizim ön kapıdan geldiğini anladım ve evimize bomba atıldığını düşündüm. Artık kapıyı neyle kırmaya

çalışıyorlarsa. Benim evim de demir kapılı ve çok sağlam. Onlarca tank gelmiş. Hani normal bir gözaltı değil. Sonradan anlatıyorlar, si-
tedeki herkes bizim eve doğru koşuyor. Bomba atıldığını sanmışlar. Ben bağıryorum. Hocam, diyorum, çocukları saklayın. Nereye sak-
layacak çocukları. Bir noktadan sonra özel tim olduklarını anlamış
olsam da, öldürmeye geldiklerini düşünüyorum. O nedenle “Hocam
çocukları saklayın!” diye bağıryorum. Öyle bir vurmuşlar ki bizim
kapının içi de demir ve o demir şişmiş ve kapının açılması mümkün
değil. Kapı kırılmıyor, açılmıyor da. Kapı kırılmadığı için kapının
yanındaki duvarlar çöküyor. Ve benim gözümün önünde duvarım çö-
küyor. Sonra bunlar bahçe kapısından eve girdiler. O sırada Şemsa
Hoca’yla, çocuklar indiler. Herhalde 40 kişi falan vardı. Maskeli özel
tim. Mutfaktayım. Adamlara sürekli bağıryorum. “Siz benim kapımı
nasıl kırarsınız?” Adamlar benden iki üç kat irilikte ama ben nasıl ba-
ğıryorum. Nasıl bir cesaret geldiyse o an bana. Normalde beni yere
yatırıp kafama silah dayamaları gerekiyor ama ben öyle bağıryorum
ki onlara, bu kimin evi, kadın bize nasıl bağırır diye düşünüyorlar
herhalde. Sonra Şemsa Hoca anlattı, çok korkmuş beni öldürecekler
diye. “Siz ne biçim insanlarsınız, utanmıyor musunuz 40 kişi bana
silah doğrultmuşsunuz. İndir” diyorum “o kalaşnikofu. Bir kadına, 40
kişi her taraftan silah tutar mı?” diyorum... Yani bugün olsa mümkün
değil böyle bir şey yapmam. Demek o an çocuklarımin bu duruma
tanık olması beni çok öfkeliendirdi. Maskeli özel tim de bana, “Oturun
burda sözü ben söylerim, siz söyleyemezsiniz,” diyor. Sonra başka
insanlar da, siviller de girdi içeri. “Savcılık iznini, kimliklerinizi gö-
receğim” diyorum ben. Eli kalaşnikoflu, maskeli adamlara diyorum.
Sonunda savcılık iznini gösterdiler. Sonra Şemsa Hoca ile çocukları
hemen mutfığın yanındaki çalışma odasına aldılar. Aras da ertesi gün
hayatının ilk kampına gidecek. Neyse evde arama yapıldı, beni götür-
üyorlar. Benim tek derdim Aras’ın ertesi gün kampa gitmesi. Sürekli
diyorum “Şemsa Hocam yarın kampına gitsin.” O da bana diyor ki
“Nurcan merak etme, Aras o kampa gidecek.” Aklımda en çok çocuk-
larımin bana bakışı kaldı. Tabii çok korkunç bir şeydi. Gözaltı merke-
zinde üç gece kaldım. Terörle mücadelenin altında, en alt katta gözaltı
merkezi. İki hücre kadınlara ayrılmış, sekiz hücre erkeklerin. O gece

sürekli birilerini getiriyorlar zaten. Mimar bir genç kadın, ismi Yase-min, şu an galiba Mimarlar Odasının başında, onunla eşi. Onları bir iş adamıyla birlikte getirmişler. Ertesi gün Leyla Ablayı¹⁰³ getirdiler. Üç gün sonra beni çıkardılar. Çıktığımda Şemsa Hoca mahkemedeydi. Oradan eve gittik. Ama çıkacağımı düşünmüyorduk tabii.

HÇ: *Evet tabii Leyla Güven tutuklandı mesela o zaman. O da bir tweet'ten dolayı gözaltına alınmıştı ve kaldı.*

NB: Evet. Şemsa Hoca da böyle bir şey yaşamış oldu benim yüzünden.

HÇ: *Ailenin olduğu kadar bölgenin de. Söyleşimizin girişinde söylediğimiz gibi, sizin dostluğunuz ve ortak emek süreciniz bir anlamda bir tarihe de tanıklık etti.*

NB: Evet, Şemsa Hoca diğer insanlar gibi yapmadı. Çok insan bazı şeyler yokmuş gibi yaşadı. Yani çok akademisyen de öyle yaşadı. O hiçbir zaman savaş yokmuş gibi yapmadı. Bence onun en temel özelliği de bu. Her şey güzelmiş gibi yapmadı. Elinden geleni bütün o bölge için hep yaptı ve evet bir tarihe biz onunla birlikte tanıklık ettik. Evet, bence ayrı bir hikâyemiz var.

KAT: *O Sesler¹⁰⁴ kitabına da katkısı oldu mu?*

NB: Olmaz mı? Benim yazdığım her şeye katkısı oldu. *O Sesler* ve *O Gün* 'ü paragraf paragraf okudu. Ve *O Sesler* 'de, Şemsa Hoca röportajların çoğunda yanımdaydı. İnsanları seçerken de... O zaman şöyle bir şey vardı, "Sur yıkılırken, *Dicle Vadi Evleri* 'nde oturanlar havuzlarında keyif yaptılar" deniyordu. O yüzden mesela, kitapta, *Dicle Vadisi* 'nde oturan iki kişiyle de röportaj vardır. Çünkü o savaşı herkesin nasıl yaşadığını anlatmaya da çalıştık. Yani aslında bazen gördüğümüzün gerçek olmama ihtimali nedir, biraz onu anlatmak; gördüğümüz her açıdan aynı görünür mü, görmediğimiz şeyler neler, biraz insanlara onu düşündürmek istedik. Her konuda ezberden konuşuyoruz. Orada bir yakın arkadaşım oturuyor. Sur manzaralı diye oraya taşınmışlar ve çünkü Sur'a âşıklar. Ve Sur bombalanıyor ve iki

¹⁰³ Leyla Güven, HDP Milletvekili.

¹⁰⁴ Baysal, Nurcan (2018) *O Sesler*. Dipnot Yayınları.

küçük çocuğu bir masanın altında yaşamaya başlıyor. Çünkü oradan çıkınca öleceklerini düşünüyorlar. Yani işte arkadaşım onu öyle yaşıyor. Sur'daki daha vahim yaşıyor. Ama herkes bir boyutta yaşıyor. Diyarbakır'da o dönemdeki ölüm rakamlarına bakıyorsun, Sur'un dışındaki ölüm Sur 'un içindeki kadar. Bunlar Sur protestolarında öldürülen insanlar. Yani Diyarbakır'ın hiçbir tarafı rahat değil. Aslında, bir anlamda bütün o insanların sesini duyurmak da istemiştin. Bilmiyorum, *O Sesler* duyuldu mu? Yani sadece onda da değil. Diğer kitaplarımda da Şemsa Hoca'nın katkısı oldu. Bence bu onun varoluş tarzı. Hepimiz birbirimizden birçok şey alıyoruz. Bu aynı zamanda bir kız kardeşlik dayanışması. Hani kadın dayanışması nedir, ben bunu da ondan öğrendim. Omuz vermek dediğin şey. O çok kıymetli bir şey. Elimizden geldiğince birbirimize omuz vermeye çalıştık. Şemsa Hoca bir şeyler yapmak isteyenlere hep omuz olmaya çalıştı.

KAT: *Kız kardeşlikten söz ettin, Şemsa Hoca'yla ilişkinizi nasıl özetlersiniz.*

NB: Ailemin bir parçası gibi hissediyorum. Çocuklarımdan Şemsa Teyzesi. Çocuklar onun eline doğdu. Şemsa Hoca onların da yanındaydı hep. Hepsi birlikte aslında. Ona Hoca diyorum bir yandan da, çünkü hocam da aynı zamanda. Böyle bir aile kurabildiğim için şanslı hissediyorum kendimi.

KAT: *Bu söyleşi için çok teşekkür ederiz.*

NB: Ben de teşekkür ederim.

Kaynakça

Baysal, Nurcan (2014). *O Gün*. İletişim.

Baysal, Nurcan (2018). *O Sesler*. Dipnot Yayınları.

Özar, Şemsa, Uçarlar, Nesrin ve Aytar, Osman (2013). *Geçmişten günümüze paramiter bir yapılanma: Köy koruculuğu sistemi*. DİSA.

Ev Yıkıldı!

Nurcan Baysal

Sur'un yıkımı sadece bir kentin merkezinin yıkımı değildi; biz Diyarbakırlılar / Amedliler için evimizin yıkımı, yuvamızın yıkımıydı.

Şimdi hikâyeyi baştan anlatayım:

Diyarbakır'daki yaşam Sur'a¹⁰⁵ göre belirlenir. 1950'lere kadar kentin sakinleri 5 kilometrelik surlarla çevrili alanda, yani Sur'un içinde yaşarlardı. Surlar'ın arasındaki tarihi kapılarla şehre giriş çıkış sağlanırdı. Şehrin nüfusunun artmasıyla birlikte, 1950'lerden itibaren Sur'un dışında da yerleşim başladı. Ve kent Suriçi ve Sur dışı diye ayrıldı ama Sur her zaman Diyarbakır'ın tarihi, kültürel, ekonomik merkezi olmaya devam etti.

Diyarbakır'ın Kalbi Sur'da Atar

Sur, Diyarbakırlılar için fiziki mekânın çok daha ötesindedir. Sur, "ev"dir, "yuva"dır. Her Diyarbakırlı Sur'dan çıkmadır. 1950'ler öncesi kentteki herkes Sur'da yaşırdı, o nedenledir ki herkes Sur'dan gelmedir. Ya kendi, ya anası babası ya dedesi nenesi ama muhakkak aileden birileri bir dönem Sur'da yaşamıştır.

Kentte her şey Sur'a göre belirlenir ve bu, kentin sakinlerinin diline de sirayet etmiştir. Sur dibindedir mahallen ya da Sur dışında, Surdibi çocuğusundur (yetim öksüz, kimsesiz, sokakta Surların dibinde büyümüş) ya da Sur sevdalısıdır. Surlar gibi durmuştur denir, dimdik, eğilmemiştir ve Surlar gibi yazgısı karadır halkının.

¹⁰⁵ 5 km. lik uzunluğu ile Çin Seddinden sonra dünyanın en uzun surlarının içerisinde kalan yerleşim yerine Sur ve/veya Suriçi denir. Sur'un dışında kalan tüm kente Sur dışı denir.

Ben Sur'un içinde değil, Sur'un dışında doğan Diyarbakırlılardam. Ama Sur'un Urfa kapısının hemen dibindeki Şehitlik 1. sokakta doğacak kadar da Sur'a yakındım. Sokağımızın bir ucu, eski hale ve Sur'un Urfa kapısına açılırdı. Çocukluğum elimde sefer taslarıyla Suriçi'nde manav olan babama yemek götürmekle geçti. Her gün evden çıkılır, bir elimde sefer taşı, eğer Ramazan ayı ise diğer elimde hoşaf Sur'a doğru yürürdüm. Urfa kapıdan Sur'a girer, Melikahmet aşılır ve sonunda tarihi Yoğurt Pazarına ulaşırdım. Aynı yoldan da dönerdim. Bir farkla. Dönmeden önce Yoğurt Pazarından Sur'un dar küçelerine¹⁰⁶ girer, iki kolumu açar, o dar küçelerin iki yanındaki bazalt duvarlara ellerim değiyorsa biraz daha büyüdüğümü anlar, "büyüdüm, büyüdü" diye koşarak eve dönerdim. Ölçüdür Sur'un küçeleri, Sur çocuklarının hayat ölçüsü.

Sur aynı zamanda labirent gibi küçeleri ile Diyarbakır'ın çocukları için bir oyun bahçesidir de. Yabancıların ise her girdiklerinde kayboldukları bir bahçe. Ne kadar Diyarbakırlı olduğun o labirenete girip kaybolmadan çıkıp çıkamayacağınla ölçülür aynı zamanda. Olur da kaybolacak olursan o sokaklarda "e sen ne biçim Diyarbakırlisen?" sözü hemen yapıştırılır suratına. Sur birçok şey gibi memleketli olup olmamanın da ölçüsüdür. En güzel saklambaç Sur'un sokaklarında oynanandır, en güzel yemek Sur'un taş ocaklarında pişendir, en güzel ev Sur'un avlulu evleridir, en iyi komşuluk Sur'daki komşuluktur. Sur hayattır. Bir söz vardır "Diyarbakır'ın kalbi Sur'da atar" diye, eksiktir bu söz, Sur, Diyarbakır'ın, Amed'in, Dikranagerd'in kalbinin ta kendisidir.

90'lar: Sur, Zorunlu Göç Mağdurlarına "Ev" Oluyor

90'larla birlikte Sur'daki bu hayat değişmeye başladı. 1990'larda ki köy yakmaları sonucu milyonlarca Kürt köylüsü kentlere akın etti. Bölgenin en büyük kenti Diyarbakır'a gelen bu zorunlu göç mağduru Kürt köylüleri kendilerini Sur'a atacaklardı. Sur'dan birçok aile Sur dışına taşınacak, onların evlerine de bu Kürt köylüler yerleşecekti. Yerleşecek ev bulamadıklarında da, bazalt taşlı tarihi Sur evlerinin

¹⁰⁶ Sur'un bazalt taşlı dar sokaklarına "küçe" denir.

üzerine beton katlar çıkılacaktı. 7000 yıllık Sur, tarihin bu sayfasında köyleri yakılan ve boşaltılan Kürt köylülerine ev olacaktı.

90'larla birlikte Sur'daki tek değişim bu değildi elbet. Zırhlı araçlar, tanklar ve özel timlerin de ilgi alanına girecekti Sur. Artık bu bazalt taşlı binlerce yıllık sokaklarda kaybolmak oyun olmaktan çıkmıştı, "kaybolmamak"tı asıl mesele, kaybedilmemektir o dar sokaklarda. Gündüzleri her zamanki ekonomik hareketliliğini koruyan Sur, geceleri ıssız bir yere dönüşecekti. Havanın kararması ile insanların evlerine çekildiği, tekin olmayan bir yere.

Büyümüş, genç bir kız olmuştum, şimdi artık babama yemeğini götürüp dar küçelere girmeden, karanlık basmadan Sur'dan çıkmak-tı hedefim. Sur iyice gettolaşmış, evleri köyleri yakılıp gelen çıplak ayaklı çocukların mahallesi olmuştu. Uyuşturucu kullanımı yaygınlaşmış, çeteler çocuklara dadanmıştı. Öyle ki Sur'da çocukların kaçırılıp iç organları için öldürüldüğü söylentileri şehirde almış başını yürümüştü. 7000 yıllık "ev" zor günler geçiriyordu ama Surdışı da ona yardım edecek durumda değildi. Faili meçhuller özellikle Şehitlik, Bağlar gibi semtlerin günlük rutini olmuş, kent ve Bölge büyük bir şiddet sarmalının içine düşmüştü. Sur da bu şiddetten nasibini alıyordu. Kentteki faili meçhullerin bir kısmı, Sur'un da kalbi sayılan, yüzlerce yıl kentin yönetim merkezi olmuş, İçkale'deki eski hapishanenin bahçesine gömülüyordu. O yıllardan en çok hatırladığım görüntü, çocukluğum boyunca büyük hayranlıkla izlediğim, tüm rüyalarımı ona bakarak kurduğum, üzerinde hayallere daldığım Surların üzerinde artık maskeli kalaşnikoflu insanların dolaşmasıydı. O insanlar 10 Temmuz 1991'de, Vedat Aydın'ın cenazesinde, Surların üzerinden kent halkını tarayacaktı.¹⁰⁷

90'larda Sur'un içi, dışı, tüm kent "can" derdindeydi.

¹⁰⁷ Vedat Aydın, Kürt siyasetçi, avukat ve insan hakları savunucusu. 5 Temmuz 1991'de Diyarbakır'da evine gelen polisler tarafından götürüldü. 7 Temmuz 1991'de cesedi Elazığ-Maden yolunda bulundu. İşkence edilerek öldürülmüştü. 10 Temmuz 1991 gününü düzenleneni cenazesine yüz binlerce Kürt katıldı. Surların üstüne dizilen maskeli özel timler, cenazeye gelen halka ateş açtı. Onlarca insan öldü, yüzlerce insan yaralandı. Yerlerde kan göletleri oluştu. Yaralı ve ölülerini insanlar ancak sürükleyerek alandan çıkarabildiler. 10 Temmuz Kürtlerin tarihinde önemli bir kırılma yarattı. Bkz: Baysal, Nurcan (2015, 11 Temmuz). 10 Temmuz, Kürtlerin O GÜN'ü.

2000'ler: Sur Toparlanmaya Başlıyor

2000'li yıllara girdiğimizde Kürt hareketinin Bölge belediyelerini yönetmeye başlaması, kadın-erkek eşitliği, ekoloji, çok dilli belediyeçilik söylemleri ve 90'lara göre göreceli rahatlık ve özgürlük, tüm kente olduğu gibi Sur'a da olumlu yansımıştı. 2000 yılı başlarında Büyükşehir Belediyesi bir yandan Sur'daki yoksul halk için çamaşır ve tandır evleri açıyor, diğer yandan DİKASUM gibi kadın merkezleri, Yeniden Yaşam atölyesi gibi kültür sanat merkezleri Sur'da kapılarını açıyordu. Batı'dan da AÇEV¹⁰⁸ gibi vakıflar Sur'a gelmiş, Sur'un farklı mahallerinde hem Batı'dan gelenler, hem de yereldeki sivil toplum örgütleri eğitim, çocuk, kadın çalışmaları, kültür, sanat çalışmaları başlatmışlardı. Sur kendini toparlamaya çalışıyordu.

2010'lu yıllarla birlikte Sur'da turizm de canlanmaya başladı. Sur'un 90'lardaki "girilmez" dar küçelerinde kafeler açılıyor, Çarşıya Şewitî (Yanık Çarşı) eski canlılığına kavuşuyordu. Turist kabileleri hâlâ Diyarbakır'ı merkez olarak seçmese de, Mardin-Urfa arasındaki turizm trafiğini yöneten tur şirketleri, Sur'a da günübirlik kabileler getiriyordu. 90'larda faili meçhullerin gömüldüğü İçkale restore edilmiş ve turizme açılmıştı. İçkale'deki toplu mezarlarda ise kazılar başlamış, faili meçhullerin kemikleri çıkarılıyordu.¹⁰⁹ Her yıl kentte düzenlenen kültür-sanat festivalinden Sur da payını alıyordu. Dağkapı'dan Ulu Cami meydanına kadar Sur'un birçok farklı yerinde çeşitli etkinlikler görmek mümkündü. Yine bu dönemde Sur dibinde, tarihi Surların taşları kullanılarak yapılan işyerleri, kebabçılar, belediyenin büyük mücadelesi ile kaldırılmış ve 5 km.lik tarihi Surlar tamamen ortaya çıkmıştı. Kaldırılan yapıların yerine Surların dibi park ve yürüyüş alanına çevrilmişti. Sur'daki tarihi evlerin kurtarılmasında çok önemli bir payı olan "Doğduğun Evi Kurtar" kampanyası başlatılmıştı belediye tarafından. Bu kampanya çerçevesinde yüzlerce insan Sur'da yıkılmakta olan tarihi evleri almış ve restorasyonunu yaparak tekrar kente kazandırmıştı. Tüm bunların hayata geçirilmesinde elbette o

¹⁰⁸ Anne Çocuk Eğitim Vakfı

¹⁰⁹ Bu kazılar bir müddet sonra ailelerin de talebi ile durdurulacaktır. Çünkü kepçe ile yapılan kazılarda birçok kanıt yok olmakta ve kemiklere zarar verilmekteydi. İçkale'de toplu mezarların gömülü olduğu tarihi hapishanenin bahçesi halka halen kapalıdır.

dönem çok aktif olan Sur Belediyesi ve Sur'da çok dilli ve çok kültürlü bir yaşamı hayata geçirmeye çalışan belediye başkanı Abdullah Demirbaş'ın payı büyüktü.

Sadece Türkçe-Kürtçe değil, neredeyse 100 yıldır unutulmuş Sur'un eski sakinleri Ermeniler de bu çok-dilli belediyecilik çalışmalarında unutulmamıştı. Sokak tabelaları Türkçe-Kürtçe-Ermenice olmak üzere 3 dilli hazırlanıyor, belediyenin de desteği ile Ermenice kurslar açılıyor, Sur'un eski ev sahipleri Sur'un birçok köşesinde anılıyordu. Tarihi yapılar onarılıyor, eski Sur evleri restore ediliyor, Sur tamamen başka bir görüntüye kavuşuyordu. Tüm bu açılamdan kiliseler de payını alıyordu. On yıllardır kapalı olan ve bir harabeye dönüşmüş olan Ortadoğu'nun en büyük Ermeni Kilisesi Surp Giragos Kilisesi uzun bir tadilat sürecinden sonra 23 Ekim 2011'de dünyanın dört bir yanından gelen Ermenilerin katılımıyla yapılan büyük bir törenle ibadete açılıyordu. Neredeyse 50 yıl sonra Sur'da çanlar yine çalıyordu. 23 Ekim günü yapılan ayinde dönemin Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Baydemir açılış için gelen Ermenilere şöyle sesleniyordu:

“Siz bu kentten gittiğinizde, bu kentin gülleri soldu. Siz bu kentten gittikten sonra bu kentin çok sesliliği, tek sesliliğe, cılız sessizliğe dönüştü. Siz gittikten sonra bu kent yoksullaştı. Ve siz gittikten sonra biz barışı yitirdik. İnşallah sizlerle birlikte bir kez daha hep birlikte barışı yakalayacağız”.¹¹⁰

O gece dünyanın dört bir yanından gelen anası, babası, dedesi, kökleri bu topraklardan olan Ermenilerle halaya durmuştuk. Ellerimiz 100 yıl sonra yine Sur'da birleşmiş, gözlerde yaş olsa da, havada büyük bir umut belirmişti.

2013: Biz Varız! (Barış Süreci Başlıyor...)

2013 Newroz'uyla birlikte Türkiye devleti ve PKK arasında *barış* sürecinin başlaması Sur'u bir Sur esnafının deyimiyle “uçurmuştu”. Ardı ardına açılan kafeler, restoranlar, turistik mağazalar ile Sur olağanüstü bir şekilde canlanmış, bir zamanlar girilemeyen Sur'un dar küçelerinde Kürtçe, Süryanice, Ermenice ezgiler yankılanmaya

¹¹⁰ Ortadoğu'nun en büyük Ermeni Kilisesi barış dualarıyla kutsandı. (2011, 22 Ekim). *Milliyet*.

başlamıştı. Bu dar küçelerde sık sık turist kafileleri görmek mümkündür. Sur'un sakinleri de durumdan memnundu. Halen yoksul olsalar da onca yıl sonra Sur'da istihdam olanakları artmış, Sur'un birçok sakini de bu yeni olanaklardan faydalanmaya başlamıştı. Sur artık uyuşturucu ve fuhuş ile değil, kültür, turizm ve ticaret ile anılıyordu. Yeniden Bölge'nin ticaret merkezi konumuna kavuşmuştu.

Tarihi Keçi Burcu halka açılmış, iç kısmı restore edilmiş ve içinde sergiler, defileler hatta tango geceleri düzenlenir olmuştur. Gazeteler tarihi Sur'dan tango görüntüleri geçiyor, bir yandan da Sur halkı hafta sonları caminin yanı sıra kiliselere de akın ediyordu. Kimi geçmişiyile yüzleşiyor ve Ermeni kökenlerini anlatıyor, kimi yüzyıl önceki Ermeni komşularından basın önünde özür diliyor ve tarihi Sur evine törenle komşusunun ismini veriyordu.

Felat Amca göremese de onun hayali de gerçekleşmişti.¹¹¹ Ailesinin yaşadığı, 1934 İskân Kanunu ile ellerinden alınan Cemilpaşa Konağı uzun yıllar süren restorasyondan sonra açılmış ve Kent Müzesine dönüştürülmüştü.

O günlerde Sur'da, Kayapınar'da ve belediyelerin eğitim kültür merkezlerinin olduğu birkaç yerde daha asılı bir bez döviz dikkatimi çekmişti. Bez dövizin üzerinde şöyle yazıyordu:

Ew Dibêjin "Hûn Tunene"; Em Dibêjin "Em Hene!"¹¹²

90 yıllık Cumhuriyet'in Kürtler açısından özeti gibiydi bu yazı. BİZ VARIZ diyordu Kürtler. Bez dövizin hemen altında, Sur'un Melikahmet caddesinde onlarca Kürt çocuk el arabalarında bir şeyler satıyordu. 90'larda köyleri yakılarak Sur'a gelmiş olan Sur'un bu "yeni" nesli, 80'lerin Kürtlüğünden "utanan", "korkan", "gizlemeye çalışan",

¹¹¹ Felat Cemiloğlu, Diyarbakırlı Cemil paşazadelerdendir. 12 Eylül döneminde Diyarbakır Cezaevinde dışkısını yemeye zorlandığı için kendi elleriyle dışlarını teker teker söktü. "Kendi elleriyle dışlarını söken adam" olarak bilindi. 90'ların sonu 2000'lerin başında, uzun tavla partilerimiz ve sohbetlerimizde bana sık sık sürgün anılarını anlatırdı. Devlet İskân Kanunu ile ailenin her bir ferdini başka bir yere sürmüştü. Felat Amca'nın en büyük hayallerinden biri doğduğu Cemilpaşa konağını restore etmekte. Bu hayalini gerçekleştirmeden Ekim 2003'te öldü. Benim için Kürtlerin "ev"sizliğinin simgesidir Felat Amca.

¹¹² "Onlar diyor 'siz yoksumuz'. Biz diyoruz 'biz varız' "

“boyunu bükük” hüzünlü çocuklarından farklıydı. Bu çocuklar bir yandan köyleri yakılarak savruldukları bu binlerce yıllık mekânda var olmaya çalışırken, aynı zamanda onlara ve ailelerine yapılanların bedelini istiyorlardı. Öfkeliydiler.

O öğleden sonra, oturduğum kürsüden bu çocukları izlerken, Aşefçiler Çarşısından¹¹³ gümbür gümbür bir Kürtçe müzik tüm Sur’a yayılıyordu.

2014: Umut Yerini Ölüm ve Şiddete Bırakıyor

3 Ağustos 2014 İŞİD’in Ezidi köylerine saldırması, sadece Ezidilerin, *Şengal*’in değil, yeryüzünde Kürtlerin yaşadığı her yerin kaderini değiştirmişti. Sur’un da...

Onlarca, yüzlerce Kürt genci *Şengal*’e, *Rojava*’ya geçmiş, İŞİD’e karşı savaşmaya başlamışlardı. Diğer Kürt illeri gibi Diyarbakır’a da her gün İŞİD’e karşı savaşta ölen Kürt gençlerinin cenazeleri geliyordu. Bu cenazelerin ciddi bir kısmı Sur’un çocuklarına aitti.

Rojava’dan, *Şengal*’den gelen sadece cenazeler değildi, aynı zamanda on binlerce Ezidi ve Rojavalı Kürt ve yaralıları da gelmekteydi. Ezidiler için şehir dışında Büyükşehir Belediyesi bir kamp kurmuştu. Rojavalılar için Urfa’da bir kamp yapılırsa da Urfa dışında olanlar ortada kalmıştı. Diyarbakır’a gelenlerin çok azı geçinebilecek kadar iş bulmuştu. Geri kalanlar sokakları, en çok da Sur’un sokaklarını mesken tutmuşlardı.

1 Ekim 2014 akşamı tencere-tava sesleri ile sarsılıyordu Diyarbakır. Tüm kentte ışıklar yakılıp söndürülüyor, tencereler tavalara çalınıyor, Kürtler, ülkenin Batısının ve hükümetin dikkatini çekmeye çalışıyordu. *Kobane*’de Kürtlerin çocukları ölüyordu. Çocuklarına su, çkmek, aş, ilaç götürmek istiyordu Kürtler. Kürtlerin bu sesini hükümet duymamayı tercih etti. 6 Ekim *Kobane olayları* ile uzun yıllar sonra tank, toma ve asker sokaklara geri dönmüştü. Barış umudu yerini hızla ölüm ve şiddete bırakıyordu, Sur da bundan nasibini alıyordu.

¹¹³ Sıpahiler Çarşısı.

Sur'un labirent gibi sokakları bu sefer de *Kobane*'nin yaralılarını gözlerden irak koruyor, birçok yaralıya Sur halkı bakıyordu. Sur sokakları akşam karanlık çöktükten sonra yine sessizliğe bürünmeye başlamıştı ama bu sefer nedenler farklıydı.

2014 *Kobane olayları* sonrası şehirde söylentiler başlamıştı. Akşam karanlık çöktükten sonra Sur'a giden insanlar, yüzleri maskeli, elleri silahlı bazı gençlerin kendilerine kimlik sorduğunu söylüyorlardı. Bir müddet sonra bu gençlerin daha önce adını duymadığımız bir örgütün üyesi olduğu söylendi: YDG-H.¹¹⁴ Diyarbakır halkı ilk defa bu örgütü duyuyordu. Sur'un sokaklarında örgütlendikleri anlaşıyordu. Bir müddet sonra Sur'un arka sokaklarında gündüz de eli silahlı gençler görünmeye başladı.

20 Mart 2015 akşamı Newroz Resepsiyonu Sur'daki ünlü Cemilpaşa Konağında verilecekti. O akşam ile ilgili her ayrıntıyı hatırlamaktayım. Diyarbakır'ın ileri gelenleri, sivil toplumu, siyasetçileri herkes bu Newroz Resepsiyonunda buluşuyordu. Giyinip süslendik. Sur'un aydınlatılmış dar sokaklarından biraz da endişeyle Cemilpaşa Konağına doğru yürüdük. Konak Newroz'a muhteşem bir şekilde hazırlanmıştı. Gecenin ev sahibi Baro Başkanımız Tahir Elçi bizleri karşıladı. Bir zamanlar geceleri yürüyemediğimiz Sur'da Newroz'u kutlayabilmekten memnunduk ama aynı zamanda endişeliydik. Gidişatın farkındaydık. Bu barış içinde kutladığımız son Newroz olabilirdi. Tahir Abi Sur'un bazalt taşlarının üzerine kurulan Newroz ateşini yaktı: "*Newroz piroz be!*"

O gece sadece barış içinde son Newrozumuz değilmiş meğer Sur'un o güzelim küçelerinde de son aylarımızmış.

O akşam *Kobane*'de İŞİD'in büyük bir bombalı eylemi oldu. Gece bizler Sur'dan ayrılırken yağmur yağıyor, tüm şehirde sirenler çalıyor, ambulanslar bir bir Sur'dan geçiyordu. İçlerinde *Kobane*'de ölen genç bedenler var...

¹¹⁴ Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi (Tevgera Ciwanen Welatparêz Yên Şoresger). PKK'ye yakın gençlerin kurduğu gençlik yapılanması. 2013 sonlarında ortaya çıktı, Kürt illerinde hızla yayıldı.

2015: Tufan!

Temmuz 2015'te Türkiye devleti ve PKK arasında *barış* sürecinin bitmesiyle birlikte tüm Bölgede çatışmalar başlamıştı. Ama bu yeni dönemin son 40 yıldan önemli bir farkı vardı, çatışmalar artık dağlarda değil kent merkezindeydi. Sur'da.

Ağustos 2015'te çatışmaların başlamasıyla birlikte Sur'da hendekler kazılıp, barikatlar yükselmeye başladı. Son bir yıldır adını duymaya başladığımız YDG-H'lı gençler yüzlerinde maske, ellerinde kalaşnikof bu hendek ve barikatların önündeydiler. Sur'un dar sokaklarının girişinde hemen hendek ve barikatların önünde oturuyor, kaldırım üstlerinde de silahlarını sergiliyorlardı. İlginç bir şekilde yaşam olağan haliyle devam ediyordu. Kent halkı da turistler de bu sokaklardan yürümeye devam ediyor, hatta kimi zaman yüzü maskeli ve puşili, eli silahlı bu gençlerin resimlerini çekiyorlardı. Fırtına yaklaşıyordu.

Eylül 2015'te Sur'da ilk sokağa çıkma yasakları başladı. Birkaç günlük yasaklardı. O birkaç gün içinde yasaklı mahallelerde yaşayanlar evlerinden çıkmıyor, operasyonlar yapılıyordu. Keskin nişancılar bu dönemde hayatımıza girdi. Sur'daki yüksek yapılara yerleştirilen keskin nişancıların kurşunlarıyla sadece YDG-H'lı gençler değil, sivilliler de ölüyordu. Eylül 2015'te damdaki güvercinlerine yem verirken öldürülen Halil bunlardan ilkiydi.¹¹⁵ Halil'in üzerine bir battaniye atılmış ölü bedeni günlerce damda güvercinlerinin yanında kaldı, alınamadı.

Diyarbakır halkı her sokağa çıkma yasağından sonra Sur'a koşuyordu. Çatışmaların boyutunu Sur'un duvarlarındaki kurşun deliklerinden anlamak mümkündü. Sur'un binlerce yıllık duvarları kurşun deliklerinin dışında başka şeyler de söylüyordu:

“Kanımız aksa da zafer İslamın. Esedullah Timi.”

“Allah (cc) her şeye yeter. Esedullah Timi”

“Türkün gücünü göreceksiniz.”

¹¹⁵ Halil Tüzülerk. Üç çocuk babası bir inşaat işçisiydi. Sur'un Fatihpaşa Sokağında sokağa çıkma yasağı sırasında evinin damına güvercinlere yem vermeye çıktığı sırada gelen kurşunlarla öldürüldü.

Belli ki Sur'un yeni misafirleri vardı. "Esedullah Timi" bu dönemde girdi hayatımıza.

Çatışmalar ve operasyonlar arttıkça hendekler çoğalıyor, barikatlar iyice yükseliyordu Sur'un dar sokaklarında. Gidebilen Surlular ellerinde yatak döşekleri şehrin başka tarafına ya da Sur'da çatışmanın ve yasakların olmadığı mahallelere göç ediyorlardı. Geceleri tanklar ve tomalardan anonslar yapılıyordu Sur halkına: "*Hepiniz Ermenisiniz, Ermeni piçlerisiniz*" Surlular Ermeni komşularıyla soykırımdan 100 yıl sonra devlet nezdindeki "piç"likte yine kardeş oluyorlardı.

28 Kasım 2015'e dek Sur'da yasaklar ara ara devam etti. Bazen üç gün, bazen beş gün, bazen bir haftayı geçtiği de oldu. Her yasak sürecinde ölenler oldu, asker, polis, YDG-H'lı ve siviller ama Sur'da tam bir yıkım yaşanmadı. Sur halkı Sur'u tamamen boşaltmadı. "Çatışmalar yarın öbür gün bitecek" ruh hali Surlular'a da Diyarbakır'ın geri kalanına da hâkimdi.

27 Kasım öğleden sonrası Sur'un yasaklı sokaklarına son girişimdi. Dehşete düşmüştüm. Çocukluğumun geçtiği bu dar, tarihi bazalt taşlı sokakların taşları sökülmüş, her taraf kazılmış, barikatlar kurulmuş ve dar sokakların üstü sokaklar yukarıdan görünmesin diye bezler ve perdelerle kapatılmıştı. Sur başka bir şeye dönüşmüştü. Güneşin, ışığın girmedığı dar sokaklarda bir müddet yürüdüm, eli kalaşnikoflu yüzü maskeli onlarca genç vardı. Sokaklar öylesine değişmiş, harabeye dönmüştü ki bir müddet sonra kayboldum ve zorla yönümü bularak kaçır adım Sur'dan uzaklaştım. Bu büyüdüğüm sokakları son görüşüm oldu.

Ertesi gün. 28 Kasım 2018, saat 10:53. Tahir Abi Dört Ayaklı Minare'nin altında katledildi. Sonrası tufan...

Sur Bombalar Altında

Bom bom!

Tahir Abi'nin katlinden sonrakentte en çok duyduğumuz ses, bombaların bu sesi oldu. 2 Aralık 2015'te Sur'da 5'inci ve son kez yasak ilan edildi.¹¹⁶ Kent tam anlamıyla bomba ve silah seslerine gömüldü.

¹¹⁶ Bu yasak bu satırları yazdığım 28.12.2020 tarihinde halen devam etmektedir.

11 Aralık'ta Sur'da yaşayan insanların Sur'dan çıkması için sokağa çıkma yasağına 17 saatlik bir ara verildi. Bu arada binlerce Surlu ellerinde yatak döşekleri, taşıyabildikleri kadar eşyaları ile yüzleri maskeli, elleri kalaşnikoflu özel timlerin arasından geçerek Sur'u terk etti. Kürtlere yine göçmek ve "ev"sizlik düşmüştü. 90'larda köyleri yakılarak Sur'a sığınanlar tekrar sokaktaydı. Sur'u terk eden yaşlı bir kadın iki elini açmış bağıırıyordu o gün: *"Bizi bu hale düşürenler, gün yüzü görmeyin"* Amin! Amin!

Sur'da bombardıman varken, Sur dışında ise Sur'daki yasak ve bombardımanı protesto eylemleri vardı. Her gün yürüyüşler düzenleniyor, kent halkı Sur'a girmeye çalışıyordu. Sur'daki yasak kentin birçok yerinde protesto ediliyor ve bu protesto yürüyüşlerinde birçok insan 90'lardaki beyaz Torosların yerini alan siyah Ford Ranger'lardan açılan ateşlerle öldürülüyordu. Havada barut kokusu, yas ve öfke vardı.

Amed, 2016'ya lapa lapa kar ve açlık grevleri ile girdi. Sur'da çocukları öldürülen aileler, çocuklarının cenazesini alamadıkları için açlık grevi başlatmışlardı.¹¹⁷ Yerdeki ilk cenazeler iki gence aitti: İsa Oran ve Mesut Seviktek. Cenazelerin büyüdüğü Yoğurt Pazarında olduğu söyleniyordu. Uzunca süre cenazeler yerde kaldı. Sur'a sivil toplum örgütleri, siyasetçiler bile giremiyordu, hem izin verilmiyordu, hem de atılan bomba ve kurşunlardan girmek imkânsızdı. O günlerde Sur'a girmeye çalışan ama giremeyen imamlardan birinin bana söylediği gibi; *"giremedik Sur'a, yerden kaldıramadık cenazeleri, ucunda ölüm vardı."*¹¹⁸

Ocak sonunda yasak Sur'un alt bölgesi Melikahmet'i de kapsayacak şekilde genişletildi. Günler bomba ve kurşun sesleri arasında geçiyor, atılan gaz bombalarından tüm kent gaz kokuyordu. Şubat ayında Sur'da bodrumlara sığınanlar olduğu haberi geldi. Tüm kent bununla

¹¹⁷ Baysal, Nurcan (2016, 1 Ocak). Diyarbakır yeni bir yıla girerken kar altında ölü bedenler var!. T24.

¹¹⁸ Şöyle devam etmişti Ramazan imam: *"Öyle oldu ki biz insan olmaktan utandık... Sur bizden sadece 100 metre ötemizdeydi. Biz yüz metre ötemize giremedik... Düşün, cenazeler yerde kediler köpekler yiyor. Düşün çocuğunun cenazesi yerde, alamıyorsun. Düşün çocuğunun cenazesini gömediğin için buzdolabında tutuyorsun. Çok zor. İnsanlık kalmıyor. İnsanlık bu yapılanları kabul etmiyor."* Bkz: Baysal, Nurcan (2018). O sesler. Dipnot Yayınları.(s.78-79).

yatıp kalkmaya başladı. Sur'da bodrumlara sığınmış insanları sağ salim **kurtarmak** kentin önceliği olmuştu. 2 Mart'ta HDP öncülüğünde "her koldan Sur'a" yürüyüş başlatıldı ve sonuçta 3 Mart'ta bodrumlara sığınan insanlar asker ve özel timler eşliğinde çıkmaya başladılar. Çoğu kadın ve çocuk 64 kişi sağ çıkarılabildi, diğerleri ise...

9 Mart 2016'da, saat 16:00'da, tam 100 günlük bombardımanın ardından Sur'da askeri operasyonlar sona erdi. Diyarbakır Valiliğinden yapılan açıklama şöyle diyordu:

"Sur ilçemizde bölücü terör örgütü mensuplarınca sokakların kapatılarak kamusal faaliyetlerin ve vatandaşlarımızın günlük yaşamının engellenmesi, çocuklarımızın eğitim hakkının engellenmesi, sağlık hizmetlerinin alınmasının ve verilmesinin engellenmesi, vatandaşlarımızın kendi evlerine ve özel alanlarına girmelerinin engellenmesi, vatandaşlarımızın günlük yaşamını normal şartlar altında sürdürmesinin zorlaşması ve ticari hayatın olumsuz etkilenmeye başlaması ile beraber kamu düzenin sağlanması, bariyerlerin kaldırılması, çukurların kapatılması, bu yerler ile yollara ve binaların içine tuzaklanmış patlayıcıların etkisiz hale getirilmesi ve halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması amacıyla 2 Aralık 2015 tarihinde 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 32/Ç maddesi gereğince, Sur İlçesi'nde Sur içinde kalan bölgede Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Hasırlı, Savaş, Cemal Yılmaz mahallelerinde ve Gazi Caddesinde Sur Kaymakamlığıınca sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş aynı anda Emniyet birimlerimizce operasyon başlatılmıştır. 10 Aralık 2015 tarihinde sokağa çıkma yasağına 17 saatlik bir ara verilmiş, 11 Aralık 2015 tarihinde sokağa çıkma yasağı yeniden ilan edilmiştir. 18 Aralık 2015 tarihinden itibaren operasyon emniyet birimleri ve askeri unsurlarca müşterek olarak devam etmiştir. İlk sokağa çıkma yasağının ilan edildiği 2 Aralık 2015 tarihinden sonlanıncaya kadar 99 gün, müşterek olarak yapılmasına başlanmasından sonlanıncaya kadar 83 gün boyunca devam eden operasyon 9 Mart 2016 tarihi itibarıyla son bulmuştur... Operasyonlar süresince 71 güvenlik görevlisi şehit olmuş, 271 PKK'lı öldürülmüştür..."¹¹⁹ Diyarbakır halkına tüm provokatif çağrılara rağmen bu süreçte göstermiş oldukları sağduyu ve olgunluktan dolayı teşekkür ediyoruz."

¹¹⁹ HDP'nin Sur raporunda ise, abluka sırasında, güvenlik görevlileri dışında, kimliği belirlenen 55 kişinin yaşamını yitirdiği; Sur'da, kesin olmamakla, birlikte 90 kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir (Halkların Demokratik Partisi, 2016).

Oysa Diyarbakır halkı giden evlatlarına, binlerce yıllık Sur'a göz-yaşı döküyordu. Bu korkunç yıkımı önleyemedikleri için tüm şehri bir utanç bulutu kaplamıştı.

2016: Yıkım

Tak, tak, tak, tak...

10 Mart 2016 sabahı. Sur'a büyük kepçeler ve kamyonlar girdi. Yasağın devam ettiği 6 mahalledeki evler, yapılar, her şey yıkılıyordu. Evler, yaşamlar, anılar, hatta evlatların kemikleri moloz diye toplanıp Dicle nehri vadisine atılıyordu. Bir müddet sonra Dicle kenarında ceset parçaları bulunacaktır.

Yıkımı hızlandırmak ve kendi istedikleri Sur'u inşa etmeyi kolaylaştırmak için 21 Mart 2016'da bir Bakanlar Kurulu kararı ile Sur'un %82'si kamusallaştırıldı. 1 Nisan günü, şehirde Sur'daki yıkıma karşı sesleri bastırmak için Diyarbakır'a gelen dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, kentin sakinlerine kapalı olan Hasanpaşa Hanında, özel timler ve keskin nişancıların arasında, kendisini dinleyenlere yakıp yıkılan Suriçi'nin yerine ne yapacaklarına ilişkin bir animasyon film izleterek, Sur'u Toledo yapacağını söyledi; şaka gibi. Davutoğlu konuşmasını yaparken, sadece birkaç yüz metre ötede Dicle-Fırat Kültür Merkezinde aylardır evlatlarının cenazelerini alamayan anaların çığlıkları gökyüzüne yükseliyordu.

Güzel güneşli bir Mayıs günü, 22 Mayıs 2016, 175 gündür yasağın devam ettiği Sur'un 6 mahallesinin ufak bir bölümünün açıldığı söyleniyor. Diyarbakırlıların çoğu gibi ben de Sur'a koşuyorum. Bu Surla ilk yüzleşmemiz olacak. Yoğurt Pazarının biraz ilerisinde bir kürsüye çökmüş, aylar sonra dükkânını— daha doğrusu dükkânından kalan harabeyi- açmış olan, ağlar vaziyette babamı buluyorum. Onunla ilgilendikten sonra, açılan sokakları dolaşmaya başlıyorum. Her yer yıkıntı, çöp, pislik içinde. Çocukluğumun geçtiği Yoğurt Pazarı'nın hemen köşesindeki 100 yıllık ağaç yok artık, ağacın gövdesi yıkıntıların arasında. İlerliyorum. Yıkıntılar arasında dolaşan epey bir insan var. Yerlerde cam kırıkları. Dükkânların darabaları kırılmış, içlerinde

bir şey kalmamış. İçlere doğru ilerledikçe kokular artıyor, birçok insan maskeyle dolaşıyor. Yanımdan geçen biri bana da maske vermek istiyor. Almıyorum. Tüm bu kokuları çekeyim içime, öyle çekeyim ki memleketime yapılanları asla unutmayayım, bu zalimliği asla unutmayayım istiyorum.

Çöplerin arasında, Dabanoğlu mahallesindeki 6 katlı binalardan birine giriyorum. Binadaki tüm dairelerin kapıları kırılmış. Binanın içi çöplük halinde. Kokular gittikçe ağırlaşıyor. Başka bir dairede geçmiş olsun dediğim yaşlı kadın *“bu geçer mi kızım”* diyor. *“Buralar artık düzelmez, yaşantımızı yıktılar, evime son kez bakmaya geldim.”*¹²⁰

Binanın içi boş konserve kutusu dolu. Dama çıkıyorum. Yerde kum torbaları ve boş kovanlar var. Dam kalabalık. Onlarca insan yasağın devam ettiği mahallelerde yaşanan tahribatı görmek için dama çıkmış. Dört Ayaklı Minarenin arka kısmı neredeyse yok olmuş, dümdüz. Hasırlı, Hançepek gibi devasa mahallelerden geriye çok az şey kalmış. Hançepek, halkın dilindeki adıyla Gâvur Mahallesi boş bir araziye dönüşmüş. Kurşunlu Cami minaresine koca bir Türk bayrağı asılmış.

Damda, uzaktaki evlerine bakıp sessizce ağlayanlar var, gördüğü manzara karşısında ayakta durmakta zorlananlar var. 7000 yıllık Suriçi yanık yıkık. Sadece altı ay önce dolaştığım sokaklar mı bunlar? Sadece bir yıl önce, çocuklarla sek sek oynadığımız küçeler mi bunlar? Her gelen misafirimizi övgüyle, gururla götürdüğümüz Suriçimiz mi bu? Binadan koşar adım ağlayarak çıkıyorum, haykırmak istiyorum: Suriçi, kalbimin içi, yıktılar seni!

Yeniden “İnşa”

Binlerce yıllık Sur’un yasaklı altı mahallesinin yıkımı son hız devam etti. Kepçeler kamyonlar günlerce aylarca hiç durmadan çalıştılar. Kamyonlar Heysel’den geçip Dicle kenarına geliyor ve Sur’dan kalanları boşaltıyorlardı. Sur halkı da bu moloz alanına gidip molozların arasından evinden mahallesinden bir parça arıyordu.

¹²⁰ Baysal, Nurcan (2016, 23 Mayıs). Suriçi, kalbimin içi, yıktılar seni!. T24.

Kimi geçmişinden bir fotoğraf buluyor, kimi çeyizinden bir parça buluyordu. Molozların arasından bazen insan parçaları da çıkıyordu.¹²¹

Bir yandan Sur'un yıkımı devam ederken bir yandan da yeniden "inşa" çalışmaları hızla başladı. 2016 sonbaharında büyük bir törenle İçkale parkı açıldı. Hemen ardından Sur'un ana caddesi Gaziler Caddesinde "yenileme" çalışmaları başladı. Sur'u terk eden ailelerin bir kısmı geri döndü. Diyarbakır halkı ise şoktaydı. 7000 yıllık "ev" in yıkılmasının şoku. Kızgındı, öfkeliydi. O günlerde Sur'da görüştüğüm bir genç şöyle söylüyordu:

"Ne olduğunu anlamadık. Suriçi gibi bir yerde böylesine bir savaş olur mu? Devlet başlatsa, sen korumalısın burayı. Burası Suriçi, 5000 yıllık bir şehir. Anlasaydık, birileri bize anlatmış olsaydı ne olduğunu belki başka olurdu. Ama bugün bile hâlâ anlamış değiliz..."¹²²

2016 sonuna gelindiğinde, OHAL ilanı sonrası belediye başkanları ve HDP'li milletvekilleri cezaevine atılmış, kayyımlar atanmış, sivil toplum örgütleri kapatılmış, binlerce doktor, öğretmen, akademisyen işsiz kalmıştı. Sur'da ise yıkım ve inşa iç içe devam ediyordu. Sur'un bir zamanlar cıvıl cıvıl olan sokaklarından eser kalmamıştı. Sur'un ana caddesinden 100 metre içeriye doğru girdiğinizde barikatlar sizi karşılıyordu. Sur ikiye bölünüyordu: Yasaklı altı mahalle ve geri kalan Sur. Yasaklı alanda artık kimse yaşamadığına göre yasak bu kentlileri o mahallelere sokmama yasağına dönüşmüş, Sur'un her tarafına devasa boyutta Türk bayrakları asılmıştı. Diyarbakır halkı hüznü, öfkeli ve küskündü. "Ev" yıkılmıştı.

2017: "Sur Yeniden Doğuyor"

2017 yılına girdiğimizde ilk dikkatimi çeken Sur Belediyesine bağlı işçilerin çalışma kıyafetleri olmuştu. Kıyafetlerinin üzerinde "her şey güzel olacak" yazıyordu. Belli ki hükümet Diyarbakır halkına bir mesaj vermek istiyordu.¹²³

¹²¹ Baran, Ömer Faruk (2016, 7 Nisan). Sur'dan kaldırılan molozların arasında kadın cesedi bulundu. *SPUTNIK Türkiye*.

¹²² Baysal, Nurcan (2016, 25 Nisan). Suriçi'ndeki yapıları yıkıp yeniden yapabilirsiniz, peki ya yaşamları?. *T24*.

¹²³ Baysal, Nurcan (2017, 28 Ocak). Her şey çok güzel olacak-mış.... *T24*.

Kente atanan kayyım mesajlardan hoşlanıyordu. Sur'un her tarafına asılan bez dövizlerde "Sur yeniden doğuyor" yazıyordu. Biz Diyarbakırlılar da bu "yeniden doğuş" un ne anlama geldiğini anlamaya çalışıyorduk.

"Yeniden doğuş" çalışmaları Sur'un ana caddesi Gazi Caddesi'nden başladı. Caddenin döşendiği el yapımı bazalt taşlar kaldırıldı yerine pürüzsüz fabrikasyon bazalt taşlar konuldu. Cadde üzerindeki tüm dükkânların ön cephesi cam-ağşap-bazalt üçlüsü ile giydirilerek tektipleştirildi. Gazi Caddesi'nden sonra sıra iç sokaklardaki hanlar ve çarşılar geldi. Önce binlerce yıllık, rengârenk güzelim *Çarşıya Şewitî*'nin canına okudular "yenileme" adına. Birkaç ay içerisinde çarşıdaki tüm dükkânlar tek tipleştirildi, ruhsuz bir görüntüye kavuştu Çarşı. Sonra sıra ana Melikahmet Caddesine geldi. Burada tek tipleştirmenin yanı sıra aralara Osmanlı motifleri serpiştirmeyi de ihmal etmediler.

Sur koca bir inşaat alanına dönüştü, garip bir inşaat alanı... Ana arterler toz, toprak içerisinde ve makineler çalışırken, yasaklı alanda da makineler yıktıkları yerlerin üzerine garip villalar yapmaya başladılar. Bu süreçte ne Diyarbakır halkına ne sivil toplum örgütlerine ne de evi yıkılan insanlara tek bir bilgi verilmedi.

Sur'un girişinde Gaziler caddesinin iki yanına konulan polis kulübelerinin arasından geçerek Sur'a giriyorum. Caddede ilerlerken kalabalığın içinde eli kalaşnikoflu özel timler de yürüyorlar. Kalabalıktan dolayı onlardan birine çarpıyorum hafifçe. İrkiliyorum. Ama irkilenin sadece ben olduğumu anlıyorum. Eli kalaşnikoflu adamlar buralarda artık günlük hayatın olağan bir parçası. Her zaman ciğer yediğim küçük dükkâna giriyorum. Dükkânda eli kalaşnikoflu bir adam da ciğer yiyor. Nefes alamıyorum, çıkıyorum. Dışarısı ise toz toprak. 2017 yılı boyunca yıkıma, "yeniden inşaya" ve toz toprağa dört şey eşlik ediyordu Sur'da: Tanklar ve tomalar, eli kalaşnikoflu adamlar, her tarafa asılı Türk bayrakları ve bez dövizler. Devlet evini yıktığı vatandaşına bilgi vermeye tenezzül etmezken, bez dövizlerle kamuoyuna mesaj vermeye çalışıyordu:

“Her şey Diyarbakır için”

“İsteyince oluyor”

“Diyarbakır’a hizmet etmekten onur duyuyoruz”

“Daha güzel bir Diyarbakır için çalışmalarımız devam ediyor”

“İşimiz gücümüz Diyarbakır”

Sur’un 2017 yılı boyunca ağır misafirleri oldu. İçişleri bakanı Süleyman Soylu’dan, başbakan Yıldırım’a, Cumhurbaşkanı Erdoğan’a... sık sık Sur’u ziyaret ettiler. Onlar ziyaretlerini yaparken çatışmaların üzerinden bir yıl geçmesine rağmen bazı analar Sur’da evlatlarından kalan bir parça arıyordu.

Bir Yıkım Daha: Alipaşa Yıkılıyor

Mayıs 2017 başında Sur’un şarkılara türkülere konu olmuş Alipaşa mahallesinden geçen belediye araçlarından bir anons yapılıyordu:

“Evlerinizi boşaltın, bir hafta süreniz var, bir hafta sonra yıkılacaklar”

Alipaşa ve Lalebey mahalleri 2009 yılında kentsel dönüşüm projesi kapsamına alınmış, bu projeye dayanarak 2012 yılında *Alipaşa*’daki evlerde yıkım başlamıştı. Mahallelinin tepkisi nedeniyle, Belediye projeden desteğini çekince yıkım da durdurulmuştu. Şimdi, yıllar sonra, hükümet bu projeyi tekrar hayata geçirmeye karar vermiş ve bu çerçevede mahallede yıkım tekrar başlamıştı.

Sur’un sokağa çıkma yasağı devam eden altı mahallesinin yıkımından sonra *Alipaşa*’yı da kaybetmemek için Diyarbakırlılar hızla örgütlendiler. Sivil toplum örgütlerinin bir araya geldiği bir Sur Platformu oluşturularak *Alipaşa*’nın yıkımına karşı direnmeye çalışıldı. Mahallede her gün basın açıklamaları yapıldı, mahalle sakinleri ile dayanışıldı. Haziran 2017’de Ramazan ayı boyunca *Alipaşa*’nın çeşitli yerlerinde yeryüzü iftarları kuruldu. Ama nafile...

Devlet önce Alipaşalılar çıksın diye elektrik, suyu kesti. Sonra mahalledeki çöpleri toplamamaya başladı. En son da hâlâ direnenler varsa, evlere balyozu vurdu. Binlerce yıllık *Alipaşa* sadece birkaç

ay içerisinde dümdüz edildi. Binlerce yıllık hayattan, yüz yıl önce Ermeni ve Süryanilerin yoğun olarak yaşadığı bu mahalleden tek bir iz bırakılmadı.

Alipaşa'nın yıkımı, *Alipaşa*'nın yıkımından çok daha öteydi. Belki de bu kentte Sur için son direniş, son örgütlenme, son çabaydı. Surluların ve Amed'in ruhunda büyük bir yara bıraktı. *Alipaşa* gözü-müzün önünde, herhangi bir çatışma, hiçbir şey olmaksızın yıkıldı. *Alipaşa*'dan sonra en çok hissettiğimiz duygu şuydu: Yenildik.

İktidar Sur'da yeni bir tarih yazmayı amaçlıyordu. Bu yeni tarih için önce hafızayı silmesi lazımdı. Hafızayı temizleyip, boş bir sayfa açtıktan sonra da yeniden inşaya başlayabilecekti. Ve bu yeni tarih yazımı içerisinde *Alipaşa*, *Hançepek* (Gâvur mahallesi), *Hasırlı*, *Lalebey*, *Fatihpaşa* gibi mahalleler ve Kürt, Ermeni, Süryani ve daha onlarca kadim halkın Sur'daki ortak mirası yoktu.

O gün, *Alipaşa*'da son kalan evin yıkımını izlerken bunları düşünüyordum. Karşımdaki yıkık duvarda yaşananlara tezat “Sur bizimdir” yazıyordu. İş makinesi, polisler eşliğinde balyozu ayakta kalan son eve vururken, kafamdan geçen şey Sur'un artık bizim olmadığıydı. İçim sızlıyordu: Çocuklarım, adına şarkılar türküler yakılan *Alipaşa*'yı bilmeyeceklerdi.¹²⁴

2018: Yıkıntılar Arasında

Her şey gibi Sur'un yıkımına ve yeniden “inşasına” da alıştık.

Savaşla alıştığımız gibi, kentin her tarafındaki bariyerlere de alıştık. Artık hangi sokakta bariyer var ya da yok ona göre güzergâhımızı belirliyorduk. Bir park yasaklandıysa bizlere, sormuyorduk artık nedenini, sadece yolumuzu değiştiriyorduk. Bir zamanlar üzerine çıkıp çay-kahve içip, Dicle'yi izlediğimiz Keçi Burcu'na artık çıkamıyorduk. Önemli değil, yolumuzu değiştiriyorduk. Tahir Abi'nin öldürüldüğü

¹²⁴ *Alipaşa*'nın yıkımına ilişkin daha fazla bilgi için bkz:

Baysal, Nurcan (2017, 4 Mayıs). *Alipaşa ve Lalebey yıkılıyor: “Sanki biri ölmüş gibi”* T24.

Baysal, Nurcan (2017, 3 Haziran). *Yoksullukla direniş arasında: Alipaşa*. T24.

Baysal, Nurcan (2017, 8 Mayıs). *Bu kent kimin? Alipaşa kimin? Sur kimin?*. *Postseyyah*.

Dört Ayaklı Minare'nin ayakları altında fotoğraf çektirenlere acıyla bakıyorduk ve yolumuzu değiştiriyorduk.

Sur'a gidiyorduk. Bir lokantada, mümkünse yıkıntı alanı “manzarası” olmayan bir masayı seçiyorduk. Hatta yeni açılan güzel kafelerden birinde kahvemizi içiyorduk. 100 metre ötemizde bariyerlerle ayrılmış yasaklı alanı düşünmemeye çalışarak fal bile bakıyorduk. Bu bizim gerçeküstü hayatımız olmuştı. Yürürken mümkün olduğunca ana Gazi caddesine yakın yürüyorduk ki arkadaki yıkıntı ve “inşa” halini görmeyelim. “Ev”in yıkıldığını “görmemek” için yolumuzu sürekli değiştiriyorduk. Keşke hissetmemeyi de becerebilseydik.

2018 yılına gelindiğinde Sur'da hayat tekrar canlanmaya başlasa da, ana caddelerdeki inşaat kargaşası ve kalabalık, caddenin solundan içlere doğru girdikçe bir sessizliğe bürünüyordu. Sadece 100-200 metre içlere doğru gidince güvenlik bariyerleri sizi karşılıyordu hâlâ. Sokağa çıkma yasağı altı mahallede devam ediyordu. Kent halkı bu bariyerlerin arasındaki boşluklardan yasaklı alandaki inşaat çalışmalarını yıl boyunca izledi. Hem bu yasaklı mahaller, hem de *Alipaşa*'da, ucube villalar¹²⁵ yapılıyordu. Bu inşaatları kimin yaptığını da, planlanan projeyi de koca bir kentin sakinleri bilmiyordu. Sadece villaların 700.000 TL'den satışa çıkarılacağı söyleniyordu. Peki ya yoksul Surlular bunları nasıl alacaktı? Kimse cevaplamıyordu.

Alipaşa'daki villalar tellerle ayrıştırıldı. Bu tellerin önünde yıkıntılardan kalan yüzlerce yıllık kapılar, çeşmeler dizilmiş satılıyordu. Binlerce yıllık tarih gizlenmeye dahi gerek görülmeden satılığa çıkarılmıştı. Satılık tarih diye düşünüyordum, tarihimiz de satılık, buyrun buyrun! Tellerin önünde gidecek başka yeri olmadığı için çadır açmış, çadırda kalan birkaç Surlu aile vardı. Onlardan biriyle, çocuklarıyla çadırda kalan Mevlüde teyze ile konuşmuştum:

“Yıllarca çalıştık. bir ev yaptık. Şimdi devlet onu da yıktı. Bize gidin diyor, nereye gideyim? Sur'dan başka bir hayat bilmiyorum. Nereye gideyim?”¹²⁶

¹²⁵ Bu villaları tanımlayacak başka kelime bulamadığım için ucube diyorum.

¹²⁶ Baysal, Nurcan (2017, 30 Kasım). Yıkıntılar arasında. T24.

“Ev”den kalanlar: Yıkım, çadır, tavuklar, duvarın dibine dizilmiş yıkılan evlerden çıkarılan kapılar, pencereler, demirler, çeşmeler...

7 Mart 2018 günü iki buçuk yıl sonra, Tahir Abinin ölümünden sonra kapatılan *Dört Ayaklı Minare* açılıyor. Ben de herkes gibi koşuyorum minareye. En son kapanmadan önce Tahir Abinin kanı ayaklarının altında, kediler de kanın üzerinde, kediler kana gelmesin diye ben de nöbetteydim. Kızgınım minareye, ona söyleyeceklerim var. Açılan minarenin farklı yerlerine Türk bayrakları asılmış. Devasa bir bayrak da minareden aşağı boydan boya sarkıtılmış. Minarenin birkaç metre arkasından sonra yasak yine devam ediyor. Yasaklı alanın üzeri bu sefer resimli plakalar ile kapatılmış. Üzerinde “*Sur yükseliyor*” yazıyor. Sur’un Diyarbakırlılar için yükselmediği çok açık, acaba Sur kim için yükseliyor?

O gün akşamı bekliyorum minare ile konuşmak için. Gündüzün tantanası, alışverişi, koşturması bitince, akşam karanlığında Sur’un da minarenin de resmi ortaya çıkıyor: Binlerce yıllık taşlara sinen sessizlik, acı ve koca bir hayal kırıklığının resmi bu. O akşam minarenin yanına kürsü atıp, gözlerimi kapatıp, Tahir Abi’yi dinliyorum.

Bir Sokak, Bir Yıkım, Bir Sokak, Bir Hayat...

2019 yılına gelindiğinde Sur’un sokaklarında hummalı bir çalışma vardı.

Gençler binlerce yıllık taş duvarları grafitilerle donatıyor, Sur’un yoksul sokaklarında kafeler ve butik oteller açılıyor, Sur yavaş yavaş tekrar hayatla doluyordu. Yasağa ise alışmıştık, bizim bir parçamız olmuştu. Çok da etkilemiyordu. Bu kafelerden çıkıp, şöyle bir telin ucundan yasaklı alana bakıp hayatımıza devam ediyorduk.

Sur’un kalbi İçkale’ye giden dükkânlar turistik eşya satan yerlere dönüşmüştü. Yol üstünde kahve ikram edenler, simit satanlar, turistler... Yıkımın üzerine yapılan İçkale parkı halkın yoğun olarak gittiği bir parktı ne zamandır. Parkta oturanlar ve İçkale manzaralı fotoğraf çektirenlerle, yasaklı alan arasında Sur duvarları yükseliyordu. Tarihi Surların altındaki kemerlerden Sur’un diğer yanı, yani

sokağa çıkma yasağının devam ettiği alan görünüyordu. Yasağı izlemek bile turistik bir hal almıştı. İçkale tarafından 12 metrelik Surların üzerine çıkılıyor ve yasaklı alan izlenebiliyordu artık. Hatta insanlar Surların üzerine güvenle inip çıkabilişinler diye devletimiz tarihi merdivenleri bile onarmıştı.

Yasaklı alanda Suriçi Koruma Planı çiğnenerek yapılan, Surların dibinden geçen devasa bulvara aydınlatmalar konulmuş, bulvarın yanındaki villaların çoğu bitmek üzereydi. Sadece üç buçuk yıl önce burada bazalt taşlı dar sokaklar, tarihi bazalt evler ve bir yaşam olduğuna inanmak artık çok zordu. Yasaklı alanın içinde iş makineleri hiç durmaksızın çalışıyordu.

İçkale'nin hemen dibinde, yasaklı olmayan alanda da başka iş makineleri çalışıyordu. *Fiskaya* tarafında, şehrin gıda deposu *Hevsel Bahçeleri* ile *Fiskaya* arasında bir bulvar açılıyordu. Devletimiz yıkmaya doymuyordu. Kürt siyaseti güçsüzleşmiş, kentte bu yıkım ve inşaya ses çıkarabilecek bir sivil toplum örgütü de kalmamıştı.

Hanlar, hamamlar, *Kuyumcular Çarşısı*, *Marangozlar Çarşısı*, *Sülüklü Han*, *Hasanpaşa Hanı* hepsi insan doluydu. Turistler yine kabilelerle gelmeye başlamış. *Ulu Caminin* önü 2015 öncesi gibi kürsü atıp günlük yorumları yapanlarla dolmuştu. Ciğerciler tekrar açılmış, kebabçılar ve ciğercilerin ortasındaki karakollar, tanklar bizden biri olmuştu.

Yarısı yasaklı alanda kalan *Dabanoğlu* mahallesinin diğer yarısı içindeki yoksulluğa tezat kafelerle dolmuştu. Kafelerin ötesi bariyerler ve yasaklı alandı ama artık bariyer bizi rahatsız etmiyordu, yasak da... Sanki yasağın içinde büyümüş gibiydik. Kafeler gençlerle doluydu. Tüm yıkımın içerisinde memleketimden yine de fıskırıyordu hayat. Yürüyordum Sur'da. Yürüdükçe gördüğüm şeydu: Bir sokak, bir yıkım, bir sokak, bir hayat...

Acaba hiç yaşanmamış mıydı o savaş, acaba hiç ölmemiş miydi evlatlar, acaba şu karşımdaki villaların altında yok muydu ölü bedenler, acaba her şey benim hayal ürünüm müydü?

Son Sözler

Devlet dört yıl boyunca Sur'u sürekli yıktı ve yeni yapılar, yollar “inşa” etti.

2020 yılına geldiğimizde 15 mahallelik Sur'un 7 mahallesi yoktu artık. Metrekare olarak ise Sur'un yarısından fazlası yok oldu. Eski Sur'dan geriye çok az şey kaldı. Şimdi bu mahallerde tarihi dar küçeler yerine, yüzlerce garip villa var. Bu villaların kimlere verileceği, kimlerin oturacağı hâlâ belirsiz. Çeşitli kavimlerin ve uygarlıkların oluşturduğu On binlerce yıllık Med, Ermeni, Asuri... kültürü üzerine garip parklar, Osmanlı motifleri ve ucube villalar yükseliyor. Artık bize ait olmayan bir Sur var ortada.

2019-2020 yıllarında Sur hızlı bir değişim ve dönüşüme girdi. Yasaklı altı mahalle ve Alipaşa'da devletin yaptığı villalar neredeyse bitti. İç sokaklarda ise her sokağa bir kafe açıldı, Sur'un taş duvarları renk renk grafitiler ile donatıldı. Duvarlarda güzel resimler, sokaklarda şık kafe ve oteller ve yoksulluk ve yıkım, hepsi iç içe.

Savaş, yasak, yıkım, ölüm, yaşam, yoksulluk... Hepsi iç içe. Sur'da bir yanda beş yıldır devam eden sokağa çıkma yasağı varken,¹²⁷ yasaklı alanın 100 metre ötesinde Starbucks önünde kahve kuyruğu görebilirsiniz. Bir yandan Sur'da evlerin içinde açlık çeken varken, aynı sokakta eski tarihi bir Sur evinden yapılma çok şık bir butik otel görebilirsiniz. Diyarbakır Evi'nde¹²⁸ kahvenizi yudumlarken, karşıdaki yıkık manzarayı izleyebilirsiniz. Küçük çocuklar Sur sokaklarında çalışırken, Hasanpaşa Hanı'nda alışveriş yapabilirsiniz. Biziz, hepsi biziz! Tıklım tıklım dolu Gazi Caddesi'nde ilerlerken, bir yandan da Kürtlerin hayatı ne kadar hızlı toparladığını düşünüyorum. Devlet yıksa da Kürtler bıkip usanmadan yaşamı her seferinde yeniden kuruyorlar. Ne olursa olsun toprağına dönmeye çalışıyor, yıkılan evini,

¹²⁷ Bu cümleleri yazdığım gün itibarıyla (01.01.2021) Sur'un altı mahallesinde sokağa çıkma yasağı devam ediyordu. Beş yıldan fazladır süren yasak dünyanın en uzun sokağa çıkma yasağına dönüşmüş durumda. Bu anlamsız yasağın neden devam ettiğini bizler bilmiyoruz, dünya da sorgulamıyor.

¹²⁸ Sur'da Dört Ayaklı Minare'nin yanında ünlü bir kafe. Kafenin manzarası yasaklı alana ve Surp Giragos Kilisesine bakmaktadır.

hatta bazen tekrar yıkılabileceğini bile bile yeniden kuruyor, her yıl evin yeni bir odasını özenle yapıyor...

“Ev” yıkıldı. Bu kentte bizi bize bağlayan binlerce yıllık ortak evimiz yıkıldı. Amed’in, Kürtlerin kalbi Sur yıkıldı. Amed, Amida, Dikranagerd yıkıldı. Ve bu yıkımda hepimizin payı var. Hızlı adımlarla Yoğurt Pazarı’na gidiyorum. Elimde artık sefer tasım yok. *Yoğurt Pazarı*’nın yukarısındaki dar sokaktayım yine. Sur’un son kırk yılını düşünüyorum. Kaç felaket geçirdiğimizi? Bu son yıkımı atlatabilecek miyiz, bir gün Sur’un yıkıntılarını umudun inşasında tekrar kullanabilecek miyiz, bilmiyorum.

Gözlerimi kapıyorum, iki kolumu açıyorum. Dar sokağın iki yanındaki taş duvarlara değdirmeye çalışıyorum, yanımda polis barikatı.

Kaynakça

- Baran, Ömer Faruk (2016, 7 Nisan). Sur’dan kaldırılan molozların arasında kadın cesedi bulundu. *SPUTNIK Türkiye*. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201604071022008522-sur-moloz-ceset/>
- Baysal, Nurcan (2015, 11 Temmuz). 10 Temmuz, Kürtlerin O GÜN’ü. *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/10-temmuz-kurtlerin-o-gunu,12293>
- Baysal, Nurcan (2016, 1 Ocak). Diyarbakır yeni bir yıla girerken kar altında ölü bedenler var!. *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/diyarbakir-yeni-bir-yila-girerken-kar-altinda-olu-bedenler-var,13576>
- Baysal, Nurcan (2016, 25 Nisan). Suriçi’ndeki yapıları yıkıp yeniden yapabilirsiniz, peki ya yaşamları?. *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/suricindeki-yapilari-yikip-yeniden-yapabilirsiniz-peki-ya-yasamlari,14411>
- Baysal, Nurcan (2016, 23 Mayıs). Suriçi, kalbimin içi, yıktılar seni!. *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/surici-kalbimin-ici-yiktilar-seni,14626>
- Baysal, Nurcan (2017, 28 Ocak). Her şey çok güzel olacak-mış.... *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/her-sey-cok-guzel-olacak-mis,16446>
- Baysal, Nurcan (2017, 4 Mayıs). Alipaşa ve Lalebey yıkılıyor: “Sanki biri ölmüş gibi”. *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/alipasa-ve-lalebey-yikiliyor-sanki-biri-olmus-gibi,17171>
- Baysal, Nurcan (2017, 8 Mayıs). Bu kent kimin? Alipaşa kimin? Sur kimin? *Postseyyah*. <http://www.postseyyah.com/alipasa-mahallesi-kentsel-donusum/>

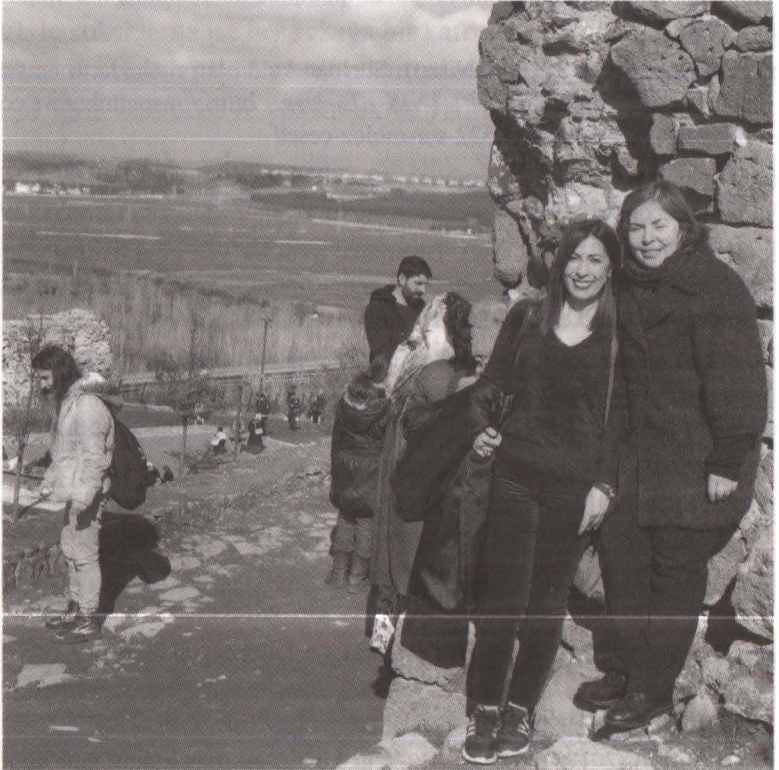
Baysal, Nurcan (2017, 3 Haziran). Yoksullukla direniş arasında: Alipaşa. *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/yoksullukla-direnis-arasinda-alipasa,17396>

Baysal, Nurcan (2017, 30 Kasım). Yıkıntılar arasında. *T24*. <https://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/yikintilar-arasinda,18633>

Baysal, Nurcan (2018). *O sesler*. Dipnot Yayınları.

Halkların Demokratik Partisi (2016, Eylül). Sur Raporu. <https://www.hdp.org.tr/tr/sur-raporu/8729/>

Ortadoğu'nun en büyük Ermeni Kilisesi barış dualarıyla kutsandı. (2011, 22 Ekim). *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ortadogunun-en-buyuk-ermeni-kilisesi-baris-dualariyla-kutsandi-1453966>



Nurcan Baysal ile Sur'da

**“Bu Kadar Yıl Biriktirdiğimiz Deneyimle
Biz Evimizde Oturursak Ayıp Etmiş Olmaz mıydık?”**

**Kürt Siyasi Hareketi ve
Kültür ve Sanat Kurumları¹²⁹**

Kaner Atakan Türker

Yıl 2017. Kürt illerinin ortasında yaşanan savaşın etkileri henüz geçmemişken, doktora tezim için saha araştırması yapmak üzere bir süreligine büyük bir Kürt şehrine yerleştim. Tezimin konusu, *Demokratik Otonomi* çerçevesinde kurulan kooperatiflerdi. Kürt Hareketi, 2000’li yılların ortalarından itibaren Türkiye’de adem-i merkeziyetçi bir idari yapının oluşturulması gerektiğini savunuyordu ve köy ve mahallelerden bölgesel seviyeye kadar meclisler ve komünler şeklinde tabandan örgütlenmeyi esas alan bir paradigmayı -ismiyle, *Demokratik Konfederalizm veya Demokratik Otonomi*- benimsemişti. *Demokratik Otonomi paradigmasının* ekonomi ayağında da Kürt bölgesinde kooperatiflerin kurulması arzulanıyordu. Kooperatif kurulmasında BDP’li eş başkanlar tarafından yönetilen belediyelere önemli görevler düşüyordu.

Ancak bildiğiniz üzere, 15 Temmuz 2016’da gerçekleşen darbe girişimi sonrası Türkiye iki sene süren bir Olağanüstü Hal dönemine girdi. Olağanüstü Hal süreci ve o sırada çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler sadece darbeyi planlayanları değil, Kürt Hareketi başta olmak üzere tüm muhalifleri bastırmak için kullanıldı. Bu açıdan, saha araştırması yaptığım 2017 ve 2018 seneleri oldukça sarsıcı bir döneme denk gelmişti. Halkların Demokratik Partisi’nin 2019’da sunduğu rapora göre tüm Türkiye’de 125 binden fazla kişi Kanun Hükmünde Kararnamelerle ihraç edilmiş, beş binden fazla kurum kapatılmıştı. Yine

¹²⁹ Destek Beyanı: Bu metin, National Science Foundation tarafından 1655094 numaralı burs çerçevesinde desteklenen çalışmayı temel almaktadır. Bu metinde ortaya konan görüşler, bulgular ve sonuçlar veya tavsiyeler yazara aittir ve National Science Foundation’ın görüşlerini yansıtmayabilir.

aynı rapora göre, BDP'nin Mart 2014 yerel seçimlerinde kazandığı 102 belediyenin 95'ine kayyum atanmıştı. Barış sürecinin çökmesiyle binlerce insan hayatını kaybetmiş, yüzbinlercesi yerinden edilmişti. Devlet her yerde varlığını hissettiriyordu -öncelikle (ve özellikle), şehirlerin dört bir tarafına yayılmış güvenlik güçleriyle ve TOMA'larıyla. Baskı geçmiş karanlık yıllardaki karakterine bürünmüştü. Mesela, saha araştırması yaptığım kadın kooperatiflerinden biri vitrinlerinde kırmızı, yeşil ve sarı renkte ürünler bulunduğu için mağazalarının basıldığını anlatmıştı. Devlet her şeyi tehdit olarak algılıyordu.

Kayyumların atanmasıyla birlikte, araştırma yapacağım kooperatifler de dâhil olmak üzere bölgedeki pek çok kurumun geleceği belirsizleşmişti. İşte tam da bu zamanda, Şemsa Hoca elimden tuttuğu gibi beni yaklaşık bir sene yaşayacağım şehre getirmiş, benimle birlikte kiralık ev aramış, beni hem araştırmamda yardımcı olacak kişilerle hem de şehirdeki arkadaşlarıyla tanıştırmıştı. Sonra o şehirden ayrıldı, ben de araştırmamla baş başa kaldım. Saha araştırması yaptığım süre boyunca Şemsa Hoca beni hiç yalnız bırakmadı, bana hep bir telefon kadar yakındı, sık sık şehre ziyarete geldi. Saha araştırması yaptığım süre boyunca ve sonrasında da tezimi yazarken bana verdiği desteği ise geri ödeyemem.

Yine Şemsa Hoca'nın beni tanıştırdığı ve sohbetimiz sırasında kooperatifleri ve komünal ekonomileri çalıştığımı öğrenen bir arkadaşım, ilk bakışta ilgisiz gözükmesine rağmen şehirdeki kültür ve sanat kurumlarını ve akademilerini ziyaret etmemi tavsiye etmişti. Bahsettiğim gibi, Olağanüstü Hal döneminde Kürt Hareketi'ne yakınlığıyla bilinen hemen hemen bütün kurumlar ya kapatılmış ya da işlevsizleştirilmiş, kültür ve sanat kurumları da bundan payını almıştı. Ancak bu kurumlarda çalışanlar, BDP'li belediyelere kayyum atanmasına karşı bir pozisyon alarak kayyumlarla çalışmayacaklarını ilan etmişlerdi ve kendi kurumlarını kurarak şehrin farklı yerlerinde komünler şeklinde sanatsal üretime ve eğitime devam ediyorlardı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, kültür ve sanat kurumlarına hem yabancıydım hem de araştırmam iktisadi coğrafya ile ilgiliydi. Haliyle

bunları nasıl ele almam gerektiğinden emin değildim. Bu kurumlar hakkında akademik bilgi toplamak için Kürt çalışmaları alanındaki akademisyenlerle iletişime geçtim ancak -ki beni en çok şaşırtan meselelerden biri de buydu- BDP'li belediyeler öncülüğünde kurulmuş olan kültür ve sanat kurumları ve bunların içindeki insanlarla ilgili kapsamlı çalışmalar azdı. Evet, geleneksel ve çağdaş Kürt kültür ve sanatıyla ilgili çalışmalar vardı (örneğin, Çelik, 2017; Hamelink, 2016; Sarıtaş, 2010; Scalbert-Yücel, 2009; Sustam, 2014). Evet, BDP ve öncülleri tarafından yönetilen belediyelerin Kürt kültürünü öne çıkardıkları da biliniyordu. Örneğin, Gambetti (2008) DEHAP'lı belediyelerin Diyarbakır'ın dönüşümünde ve Kürt kültürünün şehirdeki görünürlüğünde oynadığı büyük rolü anlatmıştı. Scalbert-Yücel (2017) de Mezopotamya Kültür Merkezlerinin kurulmaya başladığı yıllardan bugüne bir tarama yapmış, belediyelerin BDP ve öncülleri tarafından yönetilmesiyle beraber kurulan bazı kültür ve sanat kurumlarını ele almıştı. Ancak kültür ve sanat kurumlarının içlerinde çalışan veya eğitim gören insanların deneyimlerini ve motivasyonlarını, birbirleriyle gündelik ilişkilerini, yaşadıkları sıkıntıları ve ikilemleri bilmiyorduk. Üzerine düşündüğümde bu durumun, en azından bulunduğum şehir açısından, 2000'li yılların sonunda halkla buluşmuş olan kurumların ömürlerinin 2016'da kayyumların atanmasıyla son bulmuş olmasından, yani 6-7 yıllı sınırlı kalmış olmasından kaynaklanıyor olabileceğini düşünmüştüm.

Ancak bu kurumlara gidip geldikçe ve insanlarla görüştüğümde anladım ki bu kurumlar ne kayyumların atanmasıyla dağılmıştı, ne de kurumsallaşmadan önce bir tarih olmadığından bahsedilebilirdi. Kolları sıvadım ve bulunduğum şehirde kayyumlu belediyelerden bağımsız olarak tekrar açılan dört kültür ve sanat kurumundan öğretmenlerden ve öğrencilerden oluşan 20 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdim. Bunlardan ikisi ücretsiz olarak akademik seviyede ve Kürtçe dilinde kültür ve sanat eğitimi (biri sinema, resim, tiyatro ve edebiyat alanında; diğeri müzik alanında) veren konservatuarlardı. Bu akademilerde aynı zamanda ücretli kurslar da bulunuyordu. Bir diğer kurum ise belediye bünyesinde çalışırken, özel bir tiyatro olarak

yoluna devam etme kararı almıştı. Olağanüstü Hal döneminde kapatılan yüzlerce dernekten biri olan sonuncusu ise, bir kafe olarak tekrar açılmıştı ve bünyesinde aynı zamanda sanat kursları veriyordu. Şehirde yaşadığım sürece, bu kurumlarda etkinliklere katıldım. Ayrıca, sinema, resim, tiyatro ve edebiyat alanında eğitim veren akademilerden bir tanesinde gözlemlerde bulundum. Araştırmamda, BDP'li belediyeler öncülüğünde kurulan, genelde kültür ve sanat kurumlarının, özelde ise akademideki insanları -yani, öğretmenleri ve öğrencileri- ve onların hikâyelerini anlamak istedim. Şemsa Hoca için yazdığım bu yazıda da, yaptığım görüşmelere geri döndüm, kültür ve sanat kurumlarının 2017 ve 2018'den bir fotoğrafını sunmaya karar verdim.

Kültür ve sanat kurumları ve akademilerle ilgili yazıma başlamadan önce bahsetmem gerektiğini düşündüğüm iki şey daha var. İlk olarak, araştıma sürecimle ilgili bir not düşmek isterim: ben Kürt değilim ve Kürtçe bilmiyorum. Çözüm sürecinin çökmesiyle patlak veren çatışmalardan hemen sonra bölgeye yerleşmem, Amerika'dan gelen bir araştırmacı olarak orada bulunuyor olmam, babamın asker olması, eşcinsel olmam, Kürt olmamam; benim katılımcılarla ve diğerleriyle ilişkilenme biçimimde tutukluk yaşamama yol açıyordu. Sahada beni en çok zorlayan şeylerden biri buydu: Devamlı olarak kendi hareket ve davranışlarımı denetliyordum. Kürtçe konuşamıyor olmam ise sadece bu istemli veya istemsiz mesafelenmeyi aşmamı zorlaştırmıyordu, aynı zamanda oldukça zor bir dönemden geçen ve haklı olarak güven problemi yaşayan katılımcıların ve diğerlerinin de bana ihtiyatla yaklaşmasına sebep olduğunu tahmin ediyorum. Her ne kadar araştırma yaptığım kurumlarla zaman içinde istikrarlı bir güven ilişkisi oturtabilmiş olduğumuzu düşünsem de, bu durumun saha araştırmamı olumsuz yönde etkilediğini biliyorum. İkinci olarak da bu yazıyla ilgili bir uyarı vermek isterim. Her ne kadar saha araştırması yaparken topladığım verilere geri dönmüş ve bir analiz yapmış olsam da, bu makaleyi yazarken aklımda daha çok okuyucuya görüşmelerimden ve izlenimlerimden oluşturduğum genel bir anlatıyı aktarma isteğim vardı. Bu açıdan, bu yazıya akademik bir makale olarak yaklaşmamanızı rica ederim.

Kültür ve Sanat Eğitiminin Kurumsallaşmasında Bir Dönüm Noktası: 1999 Yerel Seçimleri

Tahmin edersiniz ki Kürt bölgesinde pek çok şeyin dönüm noktası olduğu gibi, kurulan kültür ve sanat merkezlerinin hikâyesi de günümüzden 20 yıl öncesine, HADEP'in 1999 yerel seçimlerinde 37 belediyeyi kazanmasına kadar geri gidiyordu. Seçimle birlikte bölgeye büyük bir zafer heyecanı hâkim olmuştu ancak bu zaferin gelecek yıllarda ne derece büyük bir dönüşümü de beraberinde getireceğini belki de hiç kimse tahmin edemezdi. Kadın kooperatifleri üzerine yaptığım araştırma kapsamında görüştüğüm bir katılımcı, 1999'da yaşanan coşkuyu şöyle anlatmıştı:

“Hani mesela, 99'da belediyeleri ilk aldığımızda, insanlar için bir devrim niteliğindeydi belki de. O kadar farklı bir coşku, o kadar farklı bir enerji olmuştu ki orayı hani kendi kazanımları olarak görüyorlardı ve artık “O kurumlar bizim.” düşüncesi geliyordu. İnsanlar o dönem temizlikçilere iş çıkmasın diye yere sigara izmariti atmıyorlardı, kampanyalar başladı bu yönde. “Belediyeler artık bizim lütfen çöp atmayın.”, işte “Belediyeler bizim artık,” işte “Su borçlarınızı, faturalarınızı yatırın.” kampanyaları geliyordu ve ciddi bir sahiplenme... O, ikinci dönem daha da pekişti ve artık orayı kendi kurumu olarak görme düşüncesi çok hakimdir burada.” (Katılımcı 1)

O günden kayyumların atandığı güne kadar kesintisiz bir biçimde HADEP ve ardıl partileri tarafından yönetilen belediyeler, Kürt kültür ve sanatını görünür kılacak pek çok projeye imza atmışlardı. Bu projeler arasında festivaller önemli bir yer tutuyordu. Scalbert-Yücel'in (2017) de söylediği gibi, ilk başlarda Kürt dilinin ve kültürünün yeniden keşfedilmesini ve takdir edilmesini sağlamış olan bu festivaller, yalnızca on sene gibi bir sürede tüm şehirlere ve köylere kadar yayılmış, sinema ve tiyatro festivalleri gibi her biri bir sanat dalına odaklanacak şekilde icra edilmeye başlanmıştı. Bu festivaller sırasında sanat atölyeleri de yer alıyordu.

Ancak festivaller yetmedi ve yerelde öğrenci yetiştirmek gerektiği düşünülerek kültür ve sanat kurumları kurulmaya başlandı. Kayyumlar aracılığıyla yerel yönetimlere el konulana kadar, 22 farklı belediye bünyesinde faaliyet yürüten kültür ve sanat merkezleri kuruldu

(Demokratik Bölgeler Partisi 2017). Bunların üçü, iki farklı şehirde faaliyet göstermek suretiyle aynı zamanda akademik düzeyde eğitim veren konservatuarlardı. Belediyeler malzeme, teknik altyapı ve mekânsal olanaklar gibi ihtiyaçların karşılanması için bu kurumlara ekonomik kaynaklar sunuyor, projelerin hayata geçirilebilmesi için fonlar, öğrencilere burslar sağlıyorlardı. Bir katılımcı, belediye'deki ilgili birime tek bir telefonla Diyarbakır'ın her yanını afişlerle doldurabildiklerini anlatmıştı. Kültür ve sanat alanında yerel yönetimlerin destekleri, Türkiye'de genel haliyle deneyimlenen belediyeçilik pratiklerinden ayrışıyordu.

“HADEP ve DEHAP'la gelen yerel yönetimler bir, belki bir-iki yıl çevre düzenlemesi, park bahçeye önem verdiler ama hemen aynı yıl [sosyal çalışmalara] başlamaları çok önemli. Çünkü belediyeçilik halkın gözünde normalde nedir? Yoldur, kaldırımdır, temizliktir, değil mi? ... Ama BDP'li HADEP'li belediyeler şu algıyı yıktı: Yerel yönetim demek sadece asfalt yapmak demek değil, çünkü asfalt bozulur bir daha yaparsınız. Ama kültürel doku, toplumsal doku bozulursa siz yüzyıllar sonra trilyonlar da dökseniz yapamazsınız. Kadın kurumları açılmaya başladı, bütün belediyeler bir anda kültür kurumları açmaya başladı.” (Katılımcı 2)

Kısa veya uzun vadeli sanat eğitimi verecek ve alacak olan öğretmenlerin ve öğrencilerin bulunacak olması, bir eğitim müfredatının geliştirilecek olması, yerleşikleşecek olması ve Kürtçe sanat eğitimi verilecek şekilde bir dil haznesinin geliştirilecek olması gibi etkenler düşünüldüğünde; festivallerde düzenlenen atölyelerden, konservatuarlara ve kurs düzenleyen kültür merkezlerine geçişin kapsamının ne kadar geniş ve etkisinin ne kadar büyük olacağını hayal etmek zor değildir. Bir festivaldeki atölyeden yetişen ve görüştüğümüz dönemde konservatuvarlardan birinin yönetim kurulunda bulunan bir katılımcı, bu kurumların önemini şöyle özetlemiştir.

“İnsanlara şu mesaj verilmeye başlandı: “Festivaller bir yere kadar getirdi. Buyrun, şu an akademiler var, konservatuvarlar var. Artık siz o festivallerde başvurduğunuz atölyeleri, sanatsal bilgi birikiminizi bu konservatuvarlarda edinebilirsiniz.” Ve bu şehirde insanlar şu an şunu biliyor: Kürt kültür sanatı için eğer çalışacaksan, bir şeyler

öğrenmek istiyorsan bunun yeri devlet konservatuvarları değil, bunun yeri şu an Kürtlerin açtığı [akademilerdir].” (Katılımcı 2)

Kurulan konservatuvarları aktardığım bir sonraki bölüme geçmeden önce bahsetmek istediğim bir konu daha var. Araştırmam için katılımcılarla görüşmelere başladığımda, pek çoğunun kültür ve sanat hareketinin kurumsallaşmasından bahsederken bunları Mezopotamya Kültür Merkezleriyle (MKM, Navenda Canda Mezopotamya) ilişkilendireceğini düşünmüştüm. Gürer’in de bahsettiği gibi (2015, s.438), Türkiye’nin Kürtleri asimile etme politikalarına karşı durmak ve Kürt kültür ve sanatını desteklemek amacıyla ilk olarak 1991’de İstanbul’da açılan, sonrasında diğer illerde de kurulan MKM’ler “öncelikli olarak bir ulusal ve tarih bilincinin oluşmasını hedeflemiş ve de Kürt gençliğini ulusal kurtuluş mücadelesine çağıran siyasal bir mobilizasyon amacıyla çalışmalar yürütmüştür.” Sustam da MKM’lerden bahsederken (2014, s.244), bunların kültür ve sanat alanında atılan ilk kurumsallaşma adımı olduklarından söz eder:

“MKM ve Kürd siyasi hareketi ilişkisi politik olması açısından Kürd Alanı’nın yeniden tanımlanmasını sağladığı gibi, mekânın kendisi ilk kültürel kurumsallaşma hareketi olarak da önemli bir etkiye sahiptir.

Kürd Alanı’nda bellek tanımlaması ve parçalanmış öznenin kolektif hafızasını düzenlemesi açısından da önemli bir etkiye sahiptir.”

Beklentilerimin aksine görüşmeler sırasında MKM’lerden sıklıkla söz açılmadı. Ancak bir katılımcı konservatuvarın MKM deneyimleri üzerine kurulduğundan bahsetmişti. Yıllar sonra gelinen noktada, MKM deneyimlerinin ötesine geçmek ve Kürtçe akademik düzeyde eğitim veren, öğrenci yetiştiren kurumlara ihtiyaç duyulduğunu söylemişti.

1990’lı yıllarda 91’de Mezopotamya Kültür Merkezleri açıldı. Ve Mezopotamya Kültür Merkezleri hâlâ devam eden kurumlar. Metropollerde açılmıştı. Özellikle metropollerde Kürt kültürünün asimilasyona karşı direncibilmesi için, Kürt dilinin yaşayabilmesi için, Kürt müziğinin, sanatının, tiyatrosunun, sinemasının yaşayabilemesi için açılan kurumlardandı ve hâlâ devam ediyorlar. Ama MKM’ler 20 yıllık süreden sonra şöyle bir noktaya geldi: Artık satsal eğitim akademik düzeyde olmalı. Yani sadece Kürtçe şarkılar söylemek artık yetmiyordu. Sadece Kürtçe sözlü, sinema çekmek

yetmiyordu. Bunu bir de yine anadilinde; yine Kürtçe, Kurmancî, Zazakî, Soranî lehçelerinde... anlatmak gerekiyordu. Müzik teorisini, harmoniyi, kontrpuanı, orkestrasyonu, klasik Batı müziğini, Kürt müziğini, Arap müziğinin teorisini anadilinde anlatmak gerekiyordu. Bugüne kadar, ... tüm müzisyenler müziği öğrenmişti ama başka bir dilden okuyarak.” (Katılımcı 2)

Bu açıdan düşününce, kültür ve sanat hareketinin ilk kurumsallaşma pratiğinin, bu konservatuvarlar olmadığını, bunların MKM’ler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak akademik seviyede eğitim veren ve sanatçı yetiştiren bir kurumsallaşmanın HADEP’in 1999’da yerel yönetimleri kazanmasıyla başladığını düşünüyorum.

Alternatif Eğitim Kurumları Olarak Konservatuvarlar

Görüşmeler yaptığım kültür ve sanat merkezlerinden ikisinde akademik düzeyde; iki veya üç yıl süren ve eğitim dili Kürtçe olan; sinema, tiyatro, müzik, resim ve edebiyat alanlarında kültür ve sanat eğitimi veriliyordu.¹³⁰ Anadilinde eğitim vermesinin yanında, bu kurumlardaki eğitim sistemi herhangi bir devlet okulunda deneyimlenenlerden farklıydı. Diğer bir deyişle, buralarda alternatif bir eğitim sistemi uygulanıyordu.

Öğrenciler farklı eğitim seviyelerinden, pek çok değişik kentten gelerek bu akademilerde eğitim görüyorlardı. Aralarında üniversiteden mezun olduktan sonra bir arayışa girip kendini bu kültür ve sanat kurumlarında bulan da, “sistemin”, yani devletin, kurumlarında eğitim görmeyi reddeden de vardı. Öğrenciler sanat derslerinin yanında Kürtçe felsefe, sosyoloji, tarih gibi dersler alıyorlardı. Diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi, mezun olduklarında kurumsal olarak geçerliliği olan bir diploma almayacak olsalar da bu akademilerde okumaya devam ediyorlardı. Öğretmenlerin arasındaysa bu kurumlardan mezun olan da, batıdaki bir Mezopotamya Kültür Merkezi’nden gelen de, doğudaki bir ilçedeki kültür ve sanat kurumundan gelen de vardı. Bir öğretmenin hangi kurumda çalışacağı ihtiyaçlar dâhilinde belirleniyordu.

¹³⁰ Yukarıda da bahsettiğim gibi, iki şehirde faaliyet gösteren iki akademi bulunmasına rağmen, üçüncü konservatuvar bağlı olduğu belediyeye kayyum atanmasıyla birlikte faaliyetlerini durdurmuştu.

Kültür ve sanat kurumları eşgüdümlü olarak çalışıyordu. Düzenli bir şekilde buluşarak eğitimle ilgili genel planlamayı yapıyorlardı. Bu kurumlar arasında her anlamıyla tam olarak bir müşterekleştirme vardı. Sanatsal etkinlikler için birbirlerine gereken tüm desteği veriyorlar, mekânlarını ve malzemelerini paylaşıyorlardı. Öğrencileri ve öğretmenleri kurumlar arasında paylaşıyorlar, gerektiğinde diğer kurumlara yönlendiriyorlardı. Sanat kurumlarından mezun olan öğrenciler, yine ihtiyaçlar dahilinde, bu kurumlarda öğretmen veya diğer kurumlarda personel olarak çalışmaya başlayabiliyorlardı. Belirtmek isterim ki müşterekleştirmenin belediyelere kayyum atanmadan önce de bu düzeyde olduğundan emin değilim. Örneğin bir katılımcı BDP'li belediyeler döneminde malzemelerini birbirleriyle paylaşmada -bunlar demirbaş olduğu gerekçesiyle- çekinceler yaşadıklarından bahsetmişti. Veya öğrencilerle yaptığım görüşmeler sırasında, geçmişte bir kurumdaki öğrencilerin diğer kurumdaki öğrencilerle tanışmadıklarını öğrenmiştim.

Bahsettiğim gibi, akademi düzeyinde eğitim veren kültür ve sanat kurumları, alternatif birer eğitim kurumu olarak tasarlanmıştı. Bu akademilerde öğrenci-öğretmen ilişkisindeki alışlagelmiş iktidar ilişkisi engellenmeye çalışılıyordu. Öğrenciler parasız eğitimden faydalanıyorlar; kendilerine sağlanan evlerde kiraları, faturaları ve mutfak masrafları karşılanarak konaklıyorlardı. Öğrenciler sınava girmiyor veya not almıyor; onun yerine ödev hazırlıyor ve geri bildirim alıyorlardı. Öğrencilerin akademilere kabul edilmesi için bir yetenek sınavı düzenlenmiyor; hatta köylere kadar ziyaretler yapılarak öğrenci toplanıyordu. Bu kurumlarda eğitim görmek isteyen öğrenciler, birkaç hafta süren atölyelerde eğitim görüyorlar ve bu sırada da belirli bir değerlendirmeye tabi tutuluyorlardı. Değerlendirme sürecini geçenler konservatuvarlarda öğrenci olmaya hak kazanıyordu. Bu kurumlarda eğitim görmek üzere hedeflenen kitle daha önceden sanat eğitimi alma olanağına erişmiş insanlar değil, aksine bu tarz olanakları olmamış ama istekli olan kişilerdi. Sinema alanında eğitim veren bir öğretmen bu durumu şöyle açıklamıştı:

“Biz yetenekli öğrenci alacağız,” gibi bir şey, kuruluşundan beri hiçbir zaman böyle bir şey olmadı. MKM’ler de böyleydi zaten. Biz böyle doğuştan gelen yetenek olduğuna inanmıyoruz zaten. [Y]eteneği olan, kendini kanıtlamış, bu olanağı yakalamış ve kendini ilerletmiş insanlar değil, bilakis bu avantaja sahip olmayan insanların da sanat yapabilme ihtiyacı olduğunu ve hakkı olduğunu [düşündüğümüz için] bu yöntemi denedik. O atölyelerdeki temel [ilke] şuydu: [Öğrencinin] ne kadar bu konuya istek duyduğunu ve ilerlemek istediğini [ölçmekti]” (Katılımcı 3)

Tüm bunlar içinde bana en çarpıcı gelen, akademilerin öğrenci aramak için sahaya inmesi ve aradıkları öğrenciler arasında yeteneklilerin veya önceden eğitim alanların değil, isteklilerin ön plana geçmesiydi. Bu pratikten, kurumların tabandan insanlara erişmeye önem verdiğini anlamıştım. Yine de, bu durum öğretmenlerin öğrencilerden beklentilerinin düşük olduğu anlamına gelmiyordu. Tam aksine; katılımcı öğretmenler öğrencilerin daha çok okumaları gerektiği ve teorik tartışmalarda yetersiz kaldıklarından öğrenme sürecindense sonuca odaklandıklarına kadar türlü görüşlerini ifade etmişlerdi.

Alternatif bir eğitim kurumu olmaları sebebiyle, alternatif bir iç yapılanma da mevcuttu. Araştırmam sırasında odaklandığım akademide, dokuz öğretmen 29 öğrenci bulunuyordu. Öğretmenlerden üçü -biri kadın olmak üzere- yönetim kurulundaydı. Öğretmenler kendi aralarında toplantılar düzenleyerek kurumla ilgili kararları belirliyorlardı, yönetim kurulu ise bu kararları uygulamaya koymakla yükümlüydü. Bu açıdan bakıldığında; yönetim kurulu hiyerarşik bir örgütlenme şeklinde olduğu gibi en üstte, kararları veren kişilerden oluşmuyordu. Bunlar kurumu yönetmekten ziyade, yürütücülük sorumluluğunu üstlenmişti. Akademilerde, öğrencileri ilgilendirecek şekilde de demokratik bir yapı oluşturulmaya çabalanıyordu. Öğrenciler kendi aralarında düzenli toplantılar düzenleyerek genel değerlendirmeler yapıyorlardı; öğrencilerin kurumla ilgili kararlarda etkili olabildikleri, herhangi bir şikâyetleri, sorunları veya itirazları olduğunda bunları ifade edebildikleri belirtiliyordu. Gözlemci olarak bulunduğum konservatuvarda bir öğrenci ve bir öğretmen öğrenci haklarını böyle özetlemişti:

“Beni buraya bağlayan en büyük etkenlerden bir tanesi de bizim öğretmen öğrenci ilişki biçimi. Burada haftada bir toplantılarımız oluyor öğrencilerin arasında. Yeri geliyor, bizim hocalar da beraber toplantı yapıyor. Güzel bir üslupla falan birbirimizi eleştirebiliyoruz. Bu devlet sistemine baktığın zaman, gerçekten ... öğrenciye hiçbir hak tanınmıyor. [Devlet okullarında] öğrenci öğretmen arasında o alt-üst sınıflandırma, müdahale etme şeyi çok oluyor.” (Katılımcı 4)

“Bizde öğrencilerin hakları çok yüksektir. İstedikleri zaman toplantı isteyebilme, öğretmenlerinin kendilerine yaklaşımlarıyla ilgili şikâyetleri varsa, bunu dile getirme ve öğretmeni ... reddetme hakları var. Onların hakları bizimkinden, hatta öğretmenlerinkinden daha ileri düzeyde. Çünkü onlar burada eğitilmek üzere emanet olarak alınmış insanlar olarak görülüyor. Dolayısıyla da her türlü koşulu eleştirme, değişmesini isteme -tabii ikna temelinde, koşulları gözeterek- temelde [itiraz] hakları var öğrencilerin. ... Buradaki öğretmen ve öğrenci arasındaki tek fark ikisinin görevleriyle ilgilidir. Onun dışındaki bütün haklar birbiriyle eşittir.” (Katılımcı 3)

Yukarıda sunulan alıntılardan da anlaşılabilceği gibi, bu kurumlar da eleştiri ve özeleştiri mekanizmaları önemli bir yer tutuyordu. Yapılan eleştiriye karşı bir savunma geliştirmek veya özür dilemek yerine kişinin özeleştiri vermesi ve davranışlarını daha iyiye dönüştürmesi bekleniyordu. Beklendiği gibi olumlu bir dönüşüm sağlanmazsa, sonuç yaptırıma kadar gidebiliyordu. Örneğin, küfür, hakaret, cinsiyetçilik ve şiddet eleştiri ve/veya yaptırım sebepleri arasında sayılmıştı.

“Bu kurumlarda kavgaya etme ve hakaret etmek ciddi bir suç sayılır. Bunu kimse uygulayamaz. Uyguladığında yaptırımları vardır. Devam ederse yine birlikte çalışılma [şansı] yoktur. Burada esas olan eleştiri ve özeleştiri mekanizmasının işlemesidir. ... [G]eçen yıl bir öğrencimiz mesela arkadaşlarını tehdit etti birkaç defa. Kavgaya davet etti falan, dışarıya. İki defa uyardık fakat buna rağmen devam edince bir yıl uzaklaştırma verdik. Başka bir öğrencimiz, bir erkek öğrencimiz bir kadın öğrenciyle sevgili olmuşlar ve şiddet uygulamış ona karşı. Onu tamamen uzaklaştırdık fakat bir yıl sonra dönüp gelip özeleştiri verdi, bu konuda kendini değiştirdiğini, olgunlaştığını ifade etti, tekrar şans verdik. Tekrar aldık ama bu tür bir şey olduğunda artık ikinci bir şansının olmadığını söyledik.” (Katılımcı 3)

Eleştiri ve özeleştirme mekanizmalarının tek taraflı olarak, yani sadece öğrencilere karşı kullanılması bir iktidar kurma aracı olarak düşünülebilir. Ancak bunlar sadece öğretmenlerin birbirlerine veya öğrencilerine verdikleri eleştirilerden ve karşı taraftan beklenen özeleştirilerden oluşmuyordu. Öğrenciler de öğretmenleri eleştirebiliyorlardı. Bu durum, devletin eğitim kurumlarındaki anlayıştan ayrıştığı görüşümü doğruluyordu.

“Tabii ki gerçekten Türkiye genelinde baktığında, aşırı bir hiyerarşi var Türkiye’nin eğitim sisteminde. Hoca öğretmen alt-üst ilişkisi var. Şimdi burada bizde öğretmen-öğrenci farkı yok. Bugün öğretmenin yaptığı bir eksikliği rahatlıkla ben sen şu konuda yanlışsın, şu konuda eksiksin, senin ders programın böyle değil, böyle olmalı, onu eleştirebiliyorsun. Öğrenci ilişkilerinde arkadaşınız bir eksikliğe mi düştü, bir yanlışla mı düştü, bir sorunu mu var, bunu gelir bireysel olarak onunla konuşuruz. Onunla çözemedik, öğrenci topluluğuyla konuşulur, tartışılır, bir sonuca varılır. O olmadı, gerek duyulursa öğretmenlerle paylaşılır. Bir sonuca varılır. Bir arkadaş hiçbir nedenden dolayı bir ceza almaz buradan, ötekileştirilmez, farklı bir konuma getirilmez.” (Katılımcı 5)

Alternatif birer eğitim kurumu olmanın zorlukları vardı. Bir katılımcı, akademilerini kurduklarında öğretmen ihtiyacını karşılamak için devletin eğitim sisteminden yetişmiş kişilerle çalışmaya başladıklarını ancak bunun çeşitli sıkıntılar getirdiğini anlatmıştı. Bunlardan ilki, bu öğretmenlerin aldıkları eğitim sebebiyle, müzik bilgisinin batıyı temel alarak anlatılması gerektiğini düşünmeleri, kültürel çeşitliliği içeren bir eğitim anlayışına yabancı olmalarıydı. Diğer bir sorun ise, bu öğretmenlerin eğitim anlayışının hiyerarşilere dayanması, alışlagelmiş öğretmen ve öğrenci ilişkisini yeniden üreten metodları uygulamalarıydı. Öğrencileri notla tehdit eden de vardı, öğrencilerden farklı olunması gerektiğini düşündüğü için önlük giyilmesi ve yaka kartı takılması gerektiğini düşünen de. Konservatuarlar ve eğitim sistemi oturdukça bu durum sorun olmaktan çıkmıştı.

Bir diğer sorun da Kürtçe dilinde sanat eğitimi vermenin zorluklarıydı. Hem Kürtçe sanat eğitimi verecek materyal yoktu hem de -bununla alakalı olarak- teknik terimleri Kürtçe’ye çevirme ihtiyacı

doğmuştu. Yeni Kürtçe terimler oluşturmak üzere çalıştay düzenlenmiş, öğretmenlere ve öğrencilere Kürtçe dersi verilmiş, çeviriler yapılmış, Kürtçe ders notları ve materyaller hazırlanmıştı. Yine de onyıllarca varlığı dahi reddedilmiş bir kimliğin anadilini eğitim dili olarak kullanmak hem öğretmenler hem de öğrenciler için zorlayıcı olmuştu. Ancak bir yandan akademik seviyede Kürtçe eğitim, bir yandan da Kürtçe kültür ve sanat üretimi (tiyatro oyunları, sinema filmleri, müzik gibi) yapmak şüphesiz ki Kürtçe'nin kamusal alanda kullanımını mümkün kılıyor ve dili zenginleştiriyordu.

Dili zenginleştirmesine ilaveten, hem Olağanüstü Hal döneminde hem de öncesinde bu kurumların mekânsal bir görevi de vardı. Kayyumların atanmasıyla birlikte tüm binalar hemen boşaltılmıştı. Artık konser düzenleyecek veya sinema gösterimi yapacak altyapıda bir salona erişim yoktu. İşte bu kurumlar, her ne kadar geçmişe göre sınırlı kalsalar da, odalarından bahçelerine kadar tüm mekânlarını kültürel ve sanatsal etkinlikler için açmışlardı. Ben saha araştırmamı yaparken, resim sergilerinden tiyatro oyunlarına, konserlerden sinema festivallerine kadar pek çok etkinlik bu küçük ve mütevazı mekânlarda hayata geçirildi. Belki eski kültür ve sanat merkezlerindeki kadar büyük ölçekte değildi ama bir etkinlik olduğunda tüm mekânlar iğne atsanız yere düşmeyecek kadar tıklım tıklım dolu oluyordu.

İkilemler

Bölgede barış sürecinin çöktüğü 2015 yılı ve sonrasında yaşananlar, -çözüm sürecinin çökmesi, patlak veren çatışmalar, BDP'li eş başkanların yerine kayyum atanması, binlerce insanın KHK'larla işinden atılması, gözaltına alınması ve tutuklanması- 17 senelik yerel yönetim deneyiminin çok yönlü olarak ele alınmasının, özeleştirisi verilmesinin de önünü açmıştı. Belediyenin sağladığı kaynakların birtakım bedellerinin olduğu düşünülüyordu. Bir katılımcı, kendi özerk yapılarını kurmakta başarısız olduklarından, atıllaştıklarından bahsetmişti. Diğer bir ifadeyle, kültür ve sanat kurumları pek çok açıdan belediyelere bağımlılaşmıştı. Bölgede yaptığım diğer görüşmeler ve gözlemler, bu durumun sadece kültür ve sanat kurumlarıyla sınırlı

olmadığını göstermiştir. Örneğin, kadın kooperatifleri gibi başka yapılar da BDP’li belediyelere bağımlı olarak örgütlenmişti -özellikle maddi anlamda. Bu yüzden de, eş başkanların yerine kayyum atandığında büyük oranda sarsılmışlardı.

“E biz şimdiye kadar atıl kalmışız, buranın kendi ekonomisini örgütleyecek bir şey içerisine girmemişiz. Bir yer var bunu fonlayan, oradan gelsin, biz de devam ettirelim, bu doğru değilmiş. Bir yerlerden fonlar alınabilir ama oradan alınan fonlara rağmen buranın özerk bir ekonomisinin olması ve bu özerk ekonomiyi kendimize örgütleyip gelecekle ilgili de diyelim ki tedbir ekonomisi oluşturma, bu tür şeyleri falan yapabilmemiz gerekirdi. Böyle bir yaklaşım olduğunda, elimizdeki olanaklar alındığında ne [yapılabileceğine] dair planlamanın yapılması mümkündür.” (Katılımcı 3)

Her ne kadar belediyeler sayesinde şehirde kültür ve sanat alanında yadsınamayacak bir dönüşüm yaşanmış olsa da, öte yandan yaşanan kurumsallaşmanın sanatsal üretimi olumsuz şekilde etkilediği de anlaşıyordu. Örneğin, bir katılımcı kültür ve sanat kurumları ne kadar profesyonelleşmiş olsa da üretken bir havanın yakalanmadığını düşünüyordu. Belediyelerin kazanılmasının hantallaşmayı beraberinde getirdiğini, karar alma mekanizmalarını yavaşlattığını ifade ediyordu. Diğer bir katılımcı, belediyelerin sunduğu kaynaklar karşısında insanların beceri geliştiremediklerini söylüyordu. Bir başkası, bu kaynakların bir tür rekabet ortamı yarattığını belirtmişti. Kültür ve sanat hareketinin gittikçe kurumsallaşma süreci ile ilgili düşüncelerden en çarpıcı bulduklarından biri, bölgedeki sanat politikalarının gittikçe merkezileştiğinin ve halktan kopulduğunun düşünülmesiydi.

“Sanat politikamız da çok merkezileşmeye başlamıştı. Halka giden, mahallelere çevreye dağılan, çevreyle ilişki kuran, çevreden hem ekonomik olarak hem de insan kaynağı olarak beslenen bir [şey olmaktan] çıkmıştı. Daha elitist, daha merkeze hitap eden bir sanat anlayışdır ki biz bugün bu ekonomik sıkıntıları, bu insan kaynağı sıkıntılarını yaşıyoruz. Eğer olanaklarımızın bol olduğu ve baskıların az olduğu dönemde biz bu paradigmanın gereklerini yerine getirmiş olsak, merkezileşmesek, çevreye dağılmış olsaydık, çevreye yerleşmiş olsaydık bu sıkıntıların hiçbirini yaşıyor olmayacaktık.” (Katılımcı 3)

Gittikçe merkezileşildiğini ifade eden katılımcıyla yaptığımız söyleşiyi düşündüğümde, çoğulculuğu ve kapsayıcılığı talep eden bir siyasi mücadelenin de aynı eksene kaymış olması ihtimali beni şaşırtıyor. Eğer merkezileşme kurumsallaşmanın kaçınılmaz sonuçlarından biriye -ki bu indirgemeci bir bakış açısı olur- o zaman kurumsallaşmanın yerine ne konulabilir? Diğeri doğruysa, yani kurumsallaşma ile merkezileşme arasında doğrusal bir ilişki yoksa o zaman daha kapsayıcı bir kurumsallaşma nasıl örgütlenebilir? Her ne kadar genel geçer bir yargıya varmak mümkün olmasa da, bu ikisinin -yani, kurumsallaşmanın ve merkezileşmenin- birbirinden ayrılmasının mümkün olup olmadığına dair bir tartışmanın, özellikle de toplumsal hareketler özelinde önemli olduğunu düşünüyorum.

Bir görüşmede, belediyelerin sunduğu kaynakların olumsuz etkilerine değinilmiş; bunların, beraberinde kültür ve sanat kurumlarına memurlaşmayı getirdiğinden bahsedilmişti. MKM'ler döneminde ekonomik kaynak yoktu, emek vermek ve düşünce üretmek gerekiyordu. Oysa memurlaşmayla beraber MKM'ler dönemindeki çoğulculuk kaybedilmiş sanat tektipleşmeye başlamıştı. Belediyeler memurlaşmanın önünü açınca; kişiler inisiyatif almayı bırakmış, muhaliflik kaybedilmişti. Bu da tektipçiliği önleyebilecek mekanizmaları ortadan kaldırmıştı. Bir diğerkatılımcı bunu doğrularcasına, örneğin, çekilecek filmlerin senaryolarının belirli kalıplarda olmasının beklendiğini ifade etmişti. Bir başkakatılımcının memurlaşma meselesi üzerine şu sözleri beni çok etkilemişti: “Bir şeyleri değiştirip dönüştürmeye devrim için geliyorsun, bir bakıyorsun memur olmuşsun.”

Katılımcıların belediyelerin BDP'li eş başkanlar tarafından yönetildiği yıllar ile kayyumlar tarafından idare edildiği süreçteki gözlem ve deneyimlerini karşılaştırma şekillerinden; kaynakların her zaman olumlu sonuçlar getirmediğini görüyoruz. Bu konuda dikkatimi çeken bir başka şey de, kayyum dönemiyle birlikte bu kurumlarda bulunan insanların ilişkilerinin dönüşümüydü. BDP'li belediyeler dönemiyle karşılaştırıldığında, kayyumların atanması sonrasında kendi yollarında devam eden kurumlardaki insan ilişkilerinin daha samimi, sahici ve sıcak olduğu ifade ediliyordu. Bir katılımcı, kayyum atanmadan önce

şartların daha rahat olmasına rağmen, sahiplenme duygusu geliştirmediklerini söylemişti. Anlattığına göre, kayyum atandıktan sonra şartlar zorlaştıysa da artık verdikleri emeklerle bağlantılı olarak sahiplenme duyguları gelişmişti. Bir öğrenci, diğer kültür ve sanat kurumlarında çalışan insanların ve öğrencilerin arasındaki ilişkilerin gelişmeye başladığını, bu tarz bir dönüşümün verimliliklerini artırdığını ifade ediyordu. Hatta bir katılımcı, belediyeler yeniden kazanılsa dahi kurumsal açıdan geri dönmemesi gerektiğini, bağımsız devam edilmesi gerektiğini ifade etmişti.

“Burada var oluş çok daha sahici, bilerek, ne yaptığını bilerek durmanın getirdiği bir sahicilik var. Bu da buradaki ilişkileri daha verimli kılıyor, daha sıkı kılıyor. Ve önümüzdeki süreç için de üretmenin ve geliştirmenin yaratıcı olanaklarını ortaya çıkaracaktır. Mesela ben tekrar belediyeler bize geçse bile bu kurumların belediyeler çatısı altına gitmesine asla razı değilim. Giderse ben gitmemeyi düşünüyorum. Böyle kalmalı, özerk kalmalı, özerkliğini korumalı.” (Katılımcı 3)

Kurumsallaşmanın insan ilişkilerinde yarattığı değişimin de dikkate değer olduğunu, yukarıda sorduğum soruya ilaveten bir başka soruyu burada ekleyebileceğimi düşünüyorum: Kurumsallaşma insanlar arası ilişkilere ne derece müdahale edebilir, bunları nasıl dönüştürebilir? Sınırlı kaynaklarla ve amatör bir şekilde yapılan üretim şekli ile sınırsız kaynak ve profesyonel bir şekilde yapılan üretim şekli birbirinden net çizgilerle ayrılan iki biçim midir? Yukarıdaki soruda da olduğu gibi, örgütlenme şekillerinde kaynakların nasıl dağıtılacağına ve profesyonel ve gayrişahsi ilişkilerin limitlerinin ne olduğuna dair konuların toplumsal hareketler özelinde önemli sorular olduklarını düşünüyorum.

Umut ve Vazgeçmeme

Merak ettiğim, -ve bu yazıda da bahsetmek istediğim son konu bu kurumlarda çalışanların neden BDP’li eşbaşkanlarca yönetilen belediyelere kayyumlar atandıktan sonra, başka yerlerde çalışmak yerine yeni kurumlar kurmayı ve buralarda devam etmeyi seçtikleriydi. Sonuçta yola kayyumlarla birlikte devam edenler de vardı. Tektipçi politikaları nedeniye Kültür ve Turizm Bakanlığı’na fon

başvurusunda dahi bulunulmazken, arkadaşlarının iktidarın kayyumlarıyla çalışmayı tercih etmesinin yol açtığı kırılganlığı anlamak zor değildir. Onların toplumsal kaygılardansa kişisel kaygılarını önde tuttuklarını düşünen de vardı, konforlarından vazgeçemediklerini ve zaaflarına yenildiklerini ifade eden de.

Peki devam edenler, neden devam etmişti? Bunlardan ilkinin öğrencilere karşı duyulan sorumluluk duygusu olduğunu anlıyorum. Meseleye ahlaki ve vicdani bir açıdan yaklaşıyor, öğrencileri yarı yolda bırakmamak gerektiği düşünülüyordu. İkinci motivasyon ise ‘umut’tu. Barış sürecinin çıktığı 2015 yılında ve sonrasında yaşanan her şeye rağmen, umut kaybedilmemişti.

“Bu kent çok büyük acılar yaşadı, çok büyük kayıplar verdi. Fakat umudunu yitirmedi. Zaman zaman yılgınlıklar, zaman zaman bir pasifikasyon söz konusu oluyor ama umut kaybedilmedi. Kürtler’in, aslında sadece buradaki olanakların elden gitmesi ölçeğinde değerlendirilemeyecek kadar büyük bir stratejisi ve siyaset yapma kapasitesi var. Dolayısıyla bunlar bizim umudumuzu diri tutmada önemli bir etken. Rojava’daki, Ortadoğu’daki gelişmeler yine bir moral motivasyon kaynağı olarak diri duruyor. Rojava’da üniversiteler kuruluyor, sanat okulları kuruluyor, sanat komünleri kuruluyor ve bunlar gelişiyorlar. bütün bunlar bize bu umudu veriyor.” (Katılımcı 3)

“Bu koca savaşın içinde bizi güçlü kılan -hem beni şahsen hem de ekibi güçlü kılan- umutlu olmamız. Biz hiçbir zaman yarın bu rayı kapatırlarsa “Aman Tanrım, ne olacak?” demedik. Çünkü biz şu an eğitim verdiğimiz tüm gençlere şunu diyoruz, diyoruz ki: “... taş üstünde taş kalmasa, siz şu aldığınız birikimi kaybetmeyip kendi binanızda, kendi evinizde, sokağınızda lütfen bunu yaymaya çalışın ve hemen siz her biriniz bir okul olun, bir akademi olun.” ... [B]izim umudumuz çok diri. ... [U]mutluyuz, bu bizi güçlü kılıyor. Neler yapabileceğimizi ekip olarak gördük. Bütün imkânların elimizden alındığı süreçte ayakta durduk, biz bir daha ölmeyiz.” (Katılımcı 2)

Kayyumlar sonrası vazgeçilmemesinin, kültür ve sanat kurumların devam ettirilmesinin temel motivasyonlarından bir diğer çarpıcı olanı ise -ki bu Şemsa Hoca’nın seneler boyunca bölgeye dair yaptığı gözlemlerden biridir- ‘vazgeçmemek’ti. Kürtler pek çok kez kurmuşlar,

kurdukları pek çok defa yıkılmış, yıkılanın yerine vazgeçmeyip yenisinden kurmuşlardı. Bu dönem için de bunu söylüyorlar, şimdi oluşturdukları kurumlar tekrar yıkılsa yeniden kuracaklarını ifade ediyorlardı. Gelenek devam ettirilmeliydi.

“Ben MKM geleneğinden geldiğim için de bunu biliyorum. Biz, bu eğitim kurumlarının birçok eksiği, zaafı, eksiklikleri, açmazları olsa bile, 20-25 yılda bir gelenek oluşturduk, bir sanatsal üretim ve eğitim geleneği oluşturduk. [Ş]u anda “Olanaklarımız çok kısıtlı, biz 3-5 yıl ara verelim.” dersek bu geleneği kesintiye uğratmış oluruz. Yeniden belki her şeye sıfırdan başlamak durumunda kalırız.

Yarın öbürsü gün buraya devletin yönelmesi ve burayı da kapatması ihtimali var. Bu ihtimali göz ardı ederek çalışmıyoruz burada. Ama burası kapatılırsa yeniden başka bir yer mutlaka açacağız, açılacak. Bu geleneği sürdürmek ve kurmak gerekiyor. Geçmişte de MKM’ler bu güne kadar hep öyle geldi. Pek çok defa kapatıldı ve çok, pek çok defa yerine yeni yerler açıldı. Siyasi geleneği de bilirsiniz işte pek çok parti kapatıldı pek çok parti açıldı yerine, pek çok dernek kapatıldı pek çok dernek açıldı yerine. Burası da bu geleneği sürdürecektir.” (Katılımcı 3)

Bitirirken

Saha araştırmasının sonuna geldiğimde, yani şehirden tümüyle ayrılmadan önce, birkaç katılımcıya sunum yapmak istemiştim. Bu sunumlar sırasında katılımcıların eleştiri ve geri dönüşlerini öğrenmek amacıyla genel hatlarıyla ön bulgularımı paylaşmışım. Bunlardan birinin bitiminde, bir katılımcının yorumu beni uzun bir süre boyunca -hatta bugün, bu yazıyı yazarken bile- düşündürmüştür. Bu katılımcı, aktardıklarımla bedeni oluşturduğumu ama anlattıklarımın ruhunda eksiklikler bulunduğunu söylemişti. Bazı şeyleri anlayamayacağımı ve anlayabilmem için devletin 40 yıldır uyguladığı politikaları yaşamam gerektiğini ifade etmişti. Bu katılımcının bana söylediklerinin ardında; onyıllardır süren ve milyonları ilgilendiren bir mücadelenin ve onun paradigmasının, yıkımın ve acının, yeniden insanın ve umudun yattığını tahmin etmek zor değildir. Bugün geri dönüp baktığımda, benim belki de hiçbir zaman bu ruhu tam olarak kavrayamayacağımı düşünüyorum. Bireysel geçmişim (Kürt olmamam, yaşadığım

şehirler, aldığım eğitim ve yetiştiriliş biçimim) ve bugün bölgede daha çok bir araştırmacı kimliğimle bulunmam, meselenin ruhunu hakkıyla kavramamda tutukluk yaşıyor olmama sebep olabilir, doğrudur.

Ancak bu yazı için saha araştırmama ve topladığım verilere tekrar tekrar geri dönüp baktığımda, yaptığım görüşmelerden bir kesit bana bitmeyen mücadeleyi, yıkımdan sonra yeniden inşayı, vazgeçmemenin ve yola devam etmenin özünü, HDP'nin tutuklu eski eş genel başkanı Selahattin Demirtaş'ın da hatırlattığı gibi cesaretin bulaşıcı olduğunu, mücadelenin yarınımızın olduğu kadar aynı zamanda gündelik yaşamımızın bir parçası olduğunu tekrar tekrar hatırlatmıştır. Bana mücadele etmenin neşesini ve kahkahasını göstermiştir. O yüzden bu yazıyı o katılımcının bana gülerek nasıl devam ettiklerini aktardığı sözleriyle bitirmek istiyorum.

“Yahu çok tabii ki trajikomik bir süreçten geçtik ama şu ana kadarki kısmı güçlendirici. Umuyorum ki böyle de devam edecek. Şimdi diğer illerdekilere bize “Nasıl yaptınız, nasıl oluyor?” falan diyorlar. Şimdi bu kadar yıl biriktirdiğimiz deneyimle biz evimizde oturursak ayıp etmiş olmaz mıydık? ... Ayıp olmasın diye yaptık hepsini.” (Katılımcı 6)

Kaynakça

- Çelik, Duygu Ç. (2020). The impact of the Dengbêjî tradition on Kurdish theater in Turkey. Alireza Korangy (Ed.), *Kurdish art and identity: Verbal art, self-definition and recent history* (s.96-118) içinde. De Gruyter.
- Demokratik Bölgeler Partisi (2017) Demokratik ekolojik katılımcı kadın özgürlükçü yerel yönetim modeli ve bir gasp aracı olarak kayyum uygulamaları. <https://www.hdp.org.tr/tr/dbp-nin-kayyum-raporu/11311/>
- Gambetti, Zeynep (2008). Decolonizing Diyarbakir: Culture, identity and the struggle to appropriate urban space. Zeynep Gambetti ve Joost Jongerden (Ed.), *The Kurdish issue in Turkey: A spatial perspective* içinde (s.97-129). Routledge.
- Gürer, Çetin (2015). *Etnik-ulusal sorunların çözümünde özerklik uygulamaları: Kürt sorunu ve Demokratik Özerklik* [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Halkların Demokratik Partisi (2019). Kayyım raporu. <https://www.hdp.org.tr/tr/kayyim-raporumuz/12907/>

Hamelink, Wendelmoet (2016). *The sung home: Narrative, morality, and the Kurdish nation*. Brill.

Sarıtaş, B. Siynem Ezgi (2010). *Articulation of Kurdish identity through politicized music of koms* [Yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Scalbert-Yücel, Clémence (2009). The invention of a tradition: Diyarbakır's Dengbêj project. *European Journal of Turkish Studies: Social Sciences on Contemporary Turkey*, 10. <https://journals.openedition.org/ejts/4055>

Scalbert-Yücel, Clémence (2017). The PKK, the Kurdish Movement, and the emergence of Kurdish cultural policies in Turkey. Mohammed Shareef ve Gareth Stansfield (Ed.), *The Kurdish Question Revisited* (s.259-271) içinde. Oxford University Press.

Sustam, Engin (2014). Kamusal politığın yeniden yazımı: 90'lı yıllar itibariyle Kürd kültürel çalışmaları ve yeni politik dil. *Toplum ve Kuram*, 9, 233-261.

Withers, Jonathan Sanjeev (2016). *Kurdish music-making in Istanbul: Music, sentiment and ideology in a changing urban context* [Doktora tezi]. Harvard University.



Newroz, Diyarbakır, 21 Mart 2019

Boğaziçi Üniversitesi Direnişi

Zeynep Gambetti

Şemsa Özar ile Ekim 2000’de, Boğaziçi Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak işe başladığım neredeyse ilk günlerde tanıştım. O yıl Boğaziçi’nde akademik özerklik tartışmalarının içeriğini belirleyen hâkim ufuk, üniversitenin YÖK cenderesinden kurtulurken özel sermaye kapanına düşme riski idi. Sermayenin hibe edeceği paralarla yeni bir fakülte kurulma ihtimali, akademisyenlerin bir kısmına arzu edilebilir bir fırsat gibi gözükürken, bir kısmı bunun yol açabileceği çelişkilere dikkat çekiyor ve karşı çıkıyordu. Aralarında Şemsa’nın da bulunduğu bu ikinci grupla tanışmam, akademik hayatımı ve ondan sonra alacağım siyasi duruşları belirleyen çok ilginç bir tesadüf oldu. Farklı bölümlerden olduğumuz halde, eleştirel yöntem aracılığıyla kurduğumuz disiplinler üstü diyalog ve eşitsizliklere karşı durma irademizin ortak olması, bugüne dek süren bir dostluğun başlamasına vesile oldu.

Hiç unutmam, bir gün Boğaz’da bir çay bahçesinde otururken, her ikimizin de vicdanını rahatsız eden bir konuyu birbirimize açmamız, akademik çalışmalarımızı da, ondan sonra üstleneceğimiz toplumsal sorumlulukları da belirleyecekti. En karanlık döneminden biz yurtdışında iken geçmiş olan Kürtlerin özgürlük mücadelesine ikimiz de henüz hiçbir katkıda bulunamamıştık. Bu konuda disiplinler arası bir araştırma projesi başlatmak, başat söylemler tarafından görünmez kılınana karşı duyarlı olmak ve bunun bilgisini üretmek, hem bu topluma, hem de onca baskıya rağmen siyasi varlığını korumaya devam edebilmiş Kürt hareketine karşı boynumuzun borcu olmalıydı. O andan itibaren Boğaziçi’nden Diyarbakır’a uzanan ve

bizi bütünüyle dönüştüren yol, bilim, siyaset ve kurduğumuz yeni dostluklarla bezendi. Bu yazıda Şemsa'yla birlikte yürüdüğümüz o yolun sonunda yeniden hakikati ve akademik özgürlükleri savunmak zorunda bırakıldığımız noktayı anlatmak, onun bende bıraktığı izi yad etmek açısından anlamlı geliyor.

1 Ocak 2021 gece yarısı Boğaziçi Üniversitesi'nin başına gelenlerin, Türkiye'de toplumsal bilgi ve hakikatlerin bastırılması sürecinin devamı olduğunu teslim etmek gerekir. Aradan geçen bir yılda Boğaziçi'ne verilen hasarlar, Türkiye'deki tüm üniversitelere ve hatta ülkeye verilen hasarları adeta özetler nitelikte. Ülkede meclis nasıl devre dışı bırakıldıysa, üniversitenin meclisi sayılabilecek Senato ve Üniversite Yönetim Kurulu da aynı şekilde işlevsiz bırakıldı. Seçmen iradesiyle belirlenen dekan ve enstitü müdürleri atanmadı; yerlerine tıpkı HDP'li belediyelerde olduğu gibi, kurumun ihtiyaçlarını bilmeyen, öğrenme sorumluluğu da taşımayan partizan kayyımlar getirildi. Üniversitenin özerk yapısı, kadrolaşma ve keyfi yer değiştirmeler yüzünden bozulmaya çalışıldı ve hala çalışılıyor. Personel ve emekçiler biat etmeye zorlanıyor. Bu uygulamalara muhalefet edenler “terörist”, “sözde akademisyen”, “sözde öğrenci” ve “sapkın” olarak mimleniyor ve akıl almaz yöntemlerle cezalandırılıyor. Üniversitenin kapasitesi ve verimliliğini göz ardı eden birimler tepeden inme kararlarla kuruluyor. Velhasıl, Türkiye'de son on yıldır uygulanan yıkım siyaseti, mikro ölçekte Boğaziçi'nde de vuku buluyor.

Hem totaliterleşen, hem de neoliberal toplumsallığa doğru son hızda savrulmuş olan bu ülkede, gerçek ve yalanın tanımları da iktidarın konjonktürel hedeflerine göre her daim değişkenlik gösteriyor. Asgari bir hukuk devletinde üçüncü ve dördüncü kuvvet olarak tanımlanan yargının ve medyanın Türkiye'de artık neredeyse tamamıyla iktidarın egemenliği altında olması, hakikat üretiminin son kalesi olan üniversitelerin de er veya geç menzile girmesini gerektirecekti. AKP iktidarı 2010'lardan itibaren önce tüm ilk, orta ve yüksek eğitim sistemini “proje okulları” vizyonu çerçevesinde cendereye aldı. Bunun devamında teker teker ele geçirilen ve sindirilen üniversitelere

kuşkusuz ki en büyük darbe 2016 yılında indirildi. Kamuoyu tarafından Barış Bildirisi olarak bilinen “Bu Suça Ortak Olmayacağız” kampanyasının imzacılarının maruz bırakıldığı soruşturmalar ve ardından gelen Olağanüstü Hal KHK’ları yüzünden 4500’den fazla öğretim görevlisi üniversitelerden ihraç edildi. Akademik Özgürlük Endeksi’ne göre Türkiye’de 2007’lerde zirve yapan akademik özgürlük ve kurumsal özerklik düzeyi, 2010’lardan itibaren düşmeye başladı ve 2016’dan itibaren 1980 darbesindeki kadar düşük bir seviyeye indi (Global Public Policy Institute, 2021). Türkiye, dünyada akademik özgürlükler açısından en alt sıralarda, Yemen, Suriye, İran, Mısır ve Çin ile aynı ligde yer almaya başladı.

2021’e kadar Boğaziçi’nin diğer üniversitelere uygulanan baskıdan bir nebze kurtulmuş olmasının sebebi, ülke içinde ve dışındaki prestiji ve uluslararası bağlantıları olsa gerek. Bir diğer sebep ise, Boğaziçi Üniversitesi’nin 2016’da kendi ilkelerinden ödün vererek Mehmed Özkan’ın seçilmeden rektörlüğü atanmasına itiraz etmemiş olmasıydı. Tam zamanlı öğretim üyelerinin %86’sının oyunu alan Rektör Gülay Barbarosoğlu’nun Cumhurbaşkanı tarafından atanmayacağı öğrenildiğinde, YÖK ile varılan bir anlaşma sonucunda önerilen isim olan Özkan, Barbarosoğlu’nun rektör yardımcısı olduğu ve “Boğaziçi kültürünü” yakından tanıdığı için öğretim üyelerinin yaklaşık yarısı tarafından desteklenmiş, OHAL döneminde okulu koruyacağı gerekçesiyle kabul edilmişti. Özkan’ın atanır atanmaz bir Genel Kurul çağrısında bulunması ve buna katılan öğretim üyelerinin rızasını almış olması da meşruluğunu pekiştirmişti. Bu ödünün vahametinin altını çizmek için, bahsi geçen “Boğaziçi kültürü”nün sadece liberal eğitim ve kampüs ortamından ibaret olmadığını anlamak gerekir. Boğaziçi, 1992’de Türkiye’de rektör seçimi kanunu değiştirecek bir sivil itaatsizliğe imza atmış bir üniversite olarak tarihe geçmiştir. Bunu Cem Say’ın güçlü anlatımıyla aktarmak, 2021’de direniş ruhunun nasıl yeniden canlandığını kavramak açısından faydalı olabilir:

Yıl 1992. 12 Eylül zorbalığı inişte, demokrasi yükselişte gibi. Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeleri faşizmin tarumar ettiği üniversite özerkliğini yeniden kurmak için bir adım atıyorlar. Üniversitenin yeni rektörü atanırken kendi fikirlerinin sorulmasını dayatıyorlar.

Kanunda rektörü YÖK'ün teklif edip cumhurbaşkanının da atayacağı yazılı olmasına rağmen kendi aralarında toplanıp “yasadışı” bir seçim yapıyorlar. Adaylar tüm hocalara açık panellerde projelerini anlatıp medenice tartışıyorlar, sonunda da sandık ortaya konuluyor. YÖK'e duyuruluyor, “üniversitemizin iradesi budur” diye. Ortalık karışıyor. Diğer üniversiteler de birer birer aynı yolu izliyor. YÖK şaşkın. O dönemin koalisyon hükümetinin ülkeyi fethetmek, devleti yıkmak gibi saplantıları yok. [...] Yasa değiştiriliyor, üniversite hocalarının oylamayla altı aday belirlediği, YÖK'ün bu listeyi üçe indirdiği, cumhurbaşkanının da bu üçten birini seçtiği sisteme geçiliyor. Boğaziçi'nde en çok oyu alan Hoca bu aşamaların sonunda rektörlüğe atanıyor. (Say, 2016)

Bu sivil itaatsizliğin veya Say'ın da altını çizdiği gibi “yasadışı” başkaldırı Boğaziçi'nin sadece belleğine yazılmakla kalmamış, idari yapısına da yansımıştı. Öğretim üyeleri, kendilerine özgü demokratik ve katılımcı bir yönetim geleneği inşa etmiş; sadece rektörün değil, dekanından bölüm başkanına, enstitü müdüründen komisyon başkanına kadar seçim ilkesini her aşamada uygulayan bir üniversite olagelmışti. Hocaların yer aldığı 80'den fazla komisyon aracılığıyla yönetiliyor, 40'dan fazla öğrenci kulübü barındırıyor, araştırmadan eğitime, öğrenci etkinliklerinden akademik konferanslara, birçok alanda özgürlükçü bir anlayış benimsiyordu. 2012'de Üniversite Senatosu'nun hazırlayıp kabul ettiği ve bir tür “Boğaziçi Anayasası” işlevi gören ilkelere göre, üniversiteler herhangi bir kişi veya kuruluşun etki veya baskısına maruz kalmamalı, karar alma yetkisi demokratik yöntemlerle seçilmiş kurul ve yöneticilerde olmalı, üniversitenin özerk bir kurum olarak işleyişini sürdürmesinin koşulları sağlanmalıydı.

Ancak AKP, ülkedeki tüm kurumları kendi dar amaçlarına boyun eğdirmek için bir tür *Gleichschaltung*¹³¹ dayatmakta idi; üniversitelerde süratle kadrolaşmaya çalışıyordu. Özellikle FETÖ üyesi olan beyin tayfasının tasfiyesinden sonra “organik entellektüellere” ihtiyacı vardı. Boğaziçi'nin er ya da geç hükümetin ateş hattına yerleştirileceği kesindi. Keza, Özkan döneminde bunun sinyallerine rastlamak mümkün. 2019'da Boğaziçi Lubunya topluluğunun İstiklal Marşı'nın

¹³¹ Nazi dönemi Almanya'sında tüm kurumların iktidarın ilgisi doğrultusunda hizaya getirilmesi ve homojenleştirilmesini öngören vizyon.

sözlerini değiştirerek yaptığı bir tanışma çayı çağrısından sonra öğrencilere soruşturma açılması, LGBTİ+ öğrenci kulübüne hak ettiği halde resmi statü kazandırılmaması, Türkiye'nin Suriye'ye askeri müdahalesini desteklemek için "Afrin lokumu" dağıtan öğrencilere tepki veren muhalif öğrencilere çevik kuvvetin müdahale etmesine izin verilmesi ve 14 öğrencinin tutuklanmasına rağmen rektörlüğün polisi değil, öğrencileri kınayan bir mesaj yayınlaması, Hrant Dink Anma etkinliklerinde rektör ile yaşanan gerginlikler, yabancı öğretim üyeleri Noémi Levi-Aksu ve Abbas Vali'nin sözleşmelerinin YÖK tarafından iptaline rektörlükçe ses çıkartılmaması gibi pek çok tavır ve karar, yukarıda anlatılan "Boğaziçi kültürü" ile çelişiyordu.

Özkan'ın görev süresinin uzatılacağını bekleyen Boğaziçi camiası, Melih Bulu gibi akademik liyakati konusunda ciddi çekinceler bulunan birinin rektör atanacağını asla tahayyül edemezdi elbette. Rektör adayları konusunda ne üniversite yönetimine, ne de öğretim üyelerine danışıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bir gece yarısı karnamesi ile Bulu'yu Boğaziçi'ne rektör olarak tayin ederken bir miktar tepki uyandıracağını ön görmüş olsa gerek ki atamayı Yılbaşı rehabetinin sürdüğü bir geceye rast getirdi. Aslında bu, 2016'daki başarısız darbe girişiminden bu yana iktidarın uyguladığı şok doktrini repertuarının tekrarıydı. Hatırlanacak olursa, OHAL dönemi boyunca kamudan yüzbinlerce çalışanı ihraç eden KHK'lar Cuma akşamı yayınlanırdı. Keza büyük zamlar da gece yarısı basına servis edilir, muhalefetin tepki verme kapasitesi bu sayede kısıtlanır ve uygulanan şok tedavinin kanıksanması sağlanırdı. Boğaziçi'ne paraşütle indirilen Hukuk ve İletişim Fakülteleri'nin de yine bir gecede kurulduğunu hatırlayalım.

KHK ile ihraç edilen değerli meslektaşım Nilgün Toker'in, akademik özerklik ile ilgili bir panelde sorduğu bir soru bu noktada önem kazanıyor: "beş yıldır özellikle Türkiye'de birçok üniversitede yaşanırken o üniversitelerin sahip çıkmadığı veya kamusallaştıramadığı bir problemi Boğaziçi nasıl kamusallaştırdı?" diye soruyordu Toker. Öyle ya, Boğaziçi, kendi belirlenim alanı dışında herhangi bağımsız bir vizyonun oluşmasına izin vermeyen, tektipçiliği inşa edemediği yerde varolanı yıkan, bozan veya vasatlaştıran bir iktidar karşısında

dik durmayı nasıl başardı? Yine Toker'in tabiriyle AKP'nin kendi buyruklarına uymayanları "kimliksizleştirme" siyasetine karşı korunan "Boğaziçi kimliği," direniş mücadelesinin anahtarı mıdır?

Boğaziçi'nde atamaya ilk günden itibaren tepki gösterilmesi, ki-birden ("bu bizim başımıza nasıl gelebilir?") ya da evrensel akademik ilkelere bağlılıktan ya da her ikisinden de kaynaklanıyor olabilir. Ancak şurası kesin ki 2 Ocak günü, yani atamanın üzerinden henüz birkaç saat geçmiş iken, öğrenciler Güney Kampüs'ün ana girişinde protestoya başlamış, 400'den fazla Hoca ise çevrimiçi bir toplantıda direnme kararı almıştı. 3 Ocak'ta akademisyenlerin sosyal medyada yayınladıkları bildiri ile "Kabul Etmiyoruz, Vazgeçmiyoruz!" sloganı Boğaziçi'ndeki direncin mottosu haline geldi. 4 Ocak'ta üniversite-nin kapısına vurulan kelepçe ve 5 Ocak'ta ilk kez rektörlüğe sırtlarını dönerek başlatılan cüppeli nöbet, üniversiteye uygulanan polis ablukasının ve buna karşı verilen mücadelenin imgeleri olarak hem yurt içinde, hem yurt dışında yankılandı.

Direnişin hikâyesine geçmeden önce, Boğaziçi'ne neden saldırıldığına dair Bülent Küçük'ün yaptığı çok değerli bir analizi buraya aktarmak isterim:

İtibar, elle dokunulmayan görünmez bir sermaye biçimidir, sınırları ihlal edildiğinde kendini görünür kılan bir güçtür. Bu bakımdan siyasal ya da finansal bir sermayeye benzemez. Bu simgesel sermaye biçimi bugünden yarına biriktirilen bir şey değil, aksine birikimi ve nesiller arası aktarımı zorlu bedensel ve zihinsel emek gerektirir. Boğaziçi'nin 150 yılda biriktirdiği bu itibar, uzun dönem boyunca kurumsal yapıya görece görünmez bir kalkan oluşturdu ve halen de kısmen oluşturmaya devam ediyor. Bu üniversiteyi görece güçlü kılan şeyin de kurumsal olarak biriktirdiği bu itibar olduğunu düşünüyorum. Bugün hedef alınan şey de işte bu üniversitenin bunca sene hanesine yazdığı kültürel ve simgesel gücü ve insan sermayesidir diyebiliriz. Diğer sermaye biçimlerden farklı olarak itibara ve kültürel sermayeye zorla el koyup, onu keyfinize göre yakınlarınıza aktarıp yeniden dağıtamıyorsunuz. Bir kurumun itibarını bu şekilde ele geçirmeye kalktığınızda aslında onu sahip olmuyorsunuz, aksine sadece tahrir ediyorsunuz. (Küçük, 2021)

Aşırı merkezîyetçi ve hatta totaliter bir rejim yaratma gayesini Türkiye’de yerel yönetimler, yargı, medya ve diğer tüm kurumlara zorla dayatan AKP’nin önce ODTÜ, sonra Boğaziçi gibi demokratik geleneğe sahip ve dünya standartlarında bilim ve eğitim sunan üniversiteleri çökertme girişimini Küçük’ün bahsettiği simgesel sermayeyi yarata-mamış olmasından kaynaklanan hınç olarak okumak mümkün. Bulu atamasının ilk günlerinde iktidar tetikçisi Hilal Kaplan’ın başlattığı “elitizm” tartışması da bu okumanın önemine işaret ediyor. Elitizm suçlaması dünyada gittikçe artan otoriter popülist partilerin çokça başvurduğu söylemsel araçlar arasına girdi. “Milli ve yerli” değerlerin eski rejim bekçileri olarak nitelenen “elitlere” karşı korunması gerektiği iddiaları, özellikle Türkiye’de sınıfsal dönüşüm dinamiklerini de görünmez kılmayı hedefliyor. Zira kendinden olmayanı elitizmle suçlayanların kendileri siyasi anlamda belirleyici konuma gelmiş ve para musluklarının başını kapmış durumdalar. Elitizm söyleminin altında yatan antientelektüelizm, yine özellikle Türkiye’de toplumsal sorunların kamusal alanda görünür olmasını, tartışılmasını ve siyasi taleplere dönüştürülmesini tehditkar bulanları betimleyen bir refleks. Düşünsel ufkun daralması, oluşturulmuş olan lider hayranlığını pekiştirmek açısından son derece elverişli iken, “güçlü Türkiye” imajına hanel getirecek sorunların gerek taban hareketleri, gerekse bilim insanları tarafından gün ışığına çıkarılması mutlak suretle kaçınılması gereken bir durum olarak karşımıza çıkmakta. ÇED raporlarının hiçe sayılması, araştırmacıların itibarsızlaştırılması, hatta Onur Hamzaoglu örneğinde olduğu gibi kriminalize edilmesi, otoriterleştiği oranda yozlaşan AKP iktidarının entelektüel açıdan rıza üretme kapasitesinin aşındığını da ifşa ediyor adeta.

Burada ironik olan bir nokta da şu: 150 yıldır biriktirdiği simgesel sermaye sayesinde itibar sahibi olan Boğaziçi Üniversitesi gibi bir kuruma çökme girişimi, o sermayenin farkında olan (ve onu üretmeye devam eden) öğretim üyelerinin direnme gücünün de oluşmasını sağlamış oldu.

AKP rejiminin Boğaziçi’ni ele geçirme emelinin bir diğer sebebinin belirtmeden geçmeyelim. AKP, neoliberal kapitalist birikim biçimini

Türkiye’de nihai olarak yerleştiren siyasal (ve ekonomik) aktördür. Son 20 yılda eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi hizmetler özelleştirilirken, tarımsal üretim ve doğal kaynaklara son derece zarar veren yeni rant kapıları açıldı. Yüksek öğretimin bir sektöre dönüşmesi, pıtrak gibi ortaya çıkan özel üniversitelerde oluşan diploma borsası da bu dönemin ürünüdür. Bulu, iktidarın Boğaziçi’ni neoliberal üniversite modeline doğru evirme gayesinin çok belirgin göstergesi idi. Boğaziçi için vizyonunda sadece özel sektörle işbirliğine, girişimcilik ve inovasyona vurgu yapan Bulu’nun tam da böyle bir misyon için tercih edildiğini düşünmek mümkün. Neoliberal üniversite modelinin amacı, üniversitenin şirketleşerek özel sektöre know-how üreten bir meslek yüksek okuluna dönüşmesidir. Piyasa değeri olmayan felsefe, tarih, sosyoloji, edebiyat gibi bölümlerin giderek küçülmesi, fonlanmadığı için bir süre sonra kapanması söz konusudur. Görünmez bir biçimde ve sürece yayarak işleyen neoliberal model, eleştirel akademik disiplinlerin tepeden inme müdahalelere gerek kalmaksızın lağvedilmesi için biçilmiş kaftandır. Bilim-sanayi işbirliğini geliştirmeyi hedefleyen ve devlet eliyle özel sektöre bilimsel birikim ve kamusal kaynaklarının aktarımını sağlayacak Uzay Enstitüsü gibi fantastik projelerin Boğaziçi’nde gerçekleştirileceğinin açıklanması da bunun göstergesidir. Olmayan Hukuk Fakültesi’nin dekanı olarak atanan Selami Kuran’ın, iktidarın en “çılgın” rant projesi olan Kanal İstanbul’un hararetli bir savunucusu olması da tesadüf olmasa gerek (“Kanal İstanbul, Uluslararası Hukuka Göre Ele Alındı”, 2019). Sadece üniversiteyi değil, Boğaziçi’nin bulunduğu mekan da rant aracı olarak kullanılmak istenmekte üstelik. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın doğal sit alanları için koruma ve kullanım koşullarını yeniden düzenleme kararına göre, Boğaziçi Üniversitesi ve çevresinin bir bölümü “nitelikli koruma alanı”, bir bölümü de “sürdürülebilir koruma ve kontrollü kullanım alanı”na dönüştürüldü ve böylece yapılaşmaya açıldı (Ocak, 2021).

Hukukun bir siyasi partinin emrine, partinin de cumhurbaşkanı- nın şahsına bağlandığı ülkemizde; devlet şiddeti, yasaların taktiksel kullanımı ve neoliberal mülksüzleştirme stratejilerinin çeşitli oran- larda birleştirilmesi söz konusu. Bunlara, hukuk, ahlak veya sağduyu

sınırlarının mütemadiyen ihlal edilmesi, kutuplaştırma politikaları ve öngörülemezliğin artması eklendiğinde, yüklü dozda yalan ve propaganda üretiminin önünde fazla bir engel kalmıyor.

Bu açıdan bakıldığında Boğaziçi direnişini özgün kılan, üniversiteye dair yeni bir hakikatin üretilmesidir kanımca. Direnişin başından itibaren öğretim üyeleri, öğrenciler, sendikalı personel ve mezunlar arasında üniversitedeki olağan hiyerarşilere ve mesafelere kıyasla daha başka türden ilişkiler ve hatta birlikteliklerin doğduğunu söylemek mümkün.

Yazının bu kısmında bunu biraz açmak isterim. Boğaziçi'nin geleneksel çok sesliliği göz önünde bulundurulduğunda öğretim üyelerinin, üniversite senatosu tarafından belirlenen ilkeler temelinde asgari müşteregi yakalayabilmiş olmaları neredeyse kendi içimizde bile şaşkınlık yaratmasından başlayabiliriz örneğin. Hocalar olarak, Boğaziçi'nin katılımcı yönetim kültürünü hiç vakit kaybetmeden yeniden oluşturduk ve gasp edilen söz alanımızı kendi aramızda komisyonlar oluşturmak suretiyle yeniden kurduk. 2 Ocak toplantısından bu yana her Pazar çevrimiçi olarak toplanmayı ve direniş stratejileri belirlemeyi hiç aksatmadık. Keza, 5 Ocak'ta başlayan ilk cüppeli nöbet, hava şartlarına bakılmaksızın kesintisiz olarak her iş günü devam etti. Bu yazı kaleme alınırken 256. nöbet ile direniş 55. haftasına girmişti. Ana repertuarımız, azmimizi Güney Kampüs'teki çimlerde bedensel varlığımızla belli etmek, üniversitenin "bizim" olduğunu, buradan bir yere ayrılmayacağımızı göstermek oldu. On beş dakika sessizce durduktan sonra alkışlamaya başladığımızda, Güney Kampüste yankılanan alkış sesinin atanmış rektörün ofisinden içeri sızdığını bilmek bile nöbeti paha biçilmez kılıyor. Oturduğu koltuğu hak etmeyen rektör, saate bakmaya gerek olmaksızın 12:30 olduğunu anlıyor ve hala direniyor olduğumuzu ister istemez bilmek durumunda kalıyor. Bu açıdan bakıldığında nöbetler hem sivil itaatsizlik, hem de güç gösterisi niteliği kazanıyor. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde cüppelerinin çevik kuvvet postalları altında çiğnendiği 10 Şubat 2017'den bu yana ilk kez akademisyenlerin kimilerine göre "Ortaçağ'dan kalma" mesleki giysileri gücü ve itibarı temsil eder hale geldi.

Akademisyenlerin direniş stratejilerinde nöbetler görsel ve sembolik olarak merkezde dursa da, esas direnç üniversitenin günlük işleyişine, eğitim ve bilimsel araştırma kalitesine, çeşitli seviyelerdeki yöneticilerin atanma usulüne ve tabii özlük haklarına yapılan saldırılara karşı durmamızdan ileri geliyor kanımca. Meşhur (veya bazılarına göre meşhum) “Boğaziçi kültürü” tam da böyle bir direncin örülmesinde harç olarak devreye giriyor. Diğer üniversitelerde kanıksanmış olan veya kitlesel tepki oluşturmak için yeterli gelmeyen bazı antidemokratik uygulamalar, Boğaziçi hocalarının ezici çoğunluğu tarafından kabul edilemez bulunuyor. Ki bunun bir göstergesi de 30 Temmuz 2021’de düzenlenen güven oylamasında Bulu’nun görevden alınmasından sonra rektör adayı olan Naci İnci ve Gürkan Kumbaroğlu’nun, oylamaya katılan 600’den fazla öğretim üyesinden sırasıyla %95 ve %93 oranında güvensizlik oyu almasıdır. İlkelerin statülerden veya iş güvencesinden daha fazla önemsendiği bir akademisyen topluluğunun atanmış yönetimin her usulsüz adımıyla tepki koyması, Türkiye’de eşine çok az rastlanır bir direnç oluşturdu. Senato ve Üniversite Yönetim Kurulu’nda mükerrer oy kullanmak suretiyle çoğunluğu elde etmeye kalkan, Sosyal Bilimler ve Fen Enstitüsü gibi yüksek lisans programlarını koordine etmek için seçilen müdürleri atamayı reddeden, yüzlerce öğrenciye disiplin soruşturması açan, disiplin komisyonlarınca cezaya yer olmadığına dair karar verildiğinde bu defa dekanları soruşturma yoluyla korkutmaya çalışan, genel sekreter gibi kilit pozisyonlara üniversite dışından yandaş şahıslar atayan ve en önemlisi, öğretim üyelerini ihraç edip kampüse girmelerini yasaklayan bir yönetime karşı durmak için hiç durmaksızın uğraş verilmekte.

Bu uğraşlar arasında kamuoyu tarafından en görünür olanı, 20’ye yakın dava açılması oldu. AKP rejiminin maşası olan atanmış üniversite yönetimi, yasaları taktiksel olarak kullanırken, gayri-hukuki birçok adım da atıyor. Bunları birer birer yakalamak ve hukuki süreç başlatmak, kuyuya taş atmaya benzese de, bir ideali savunmanın ve hukuken olması gerekeni dile getirmenin olmazsa olmaz yollarından biri. Davalardan en önemlisi, Cumhurbaşkanına rektör atama izni veren yasanın iptal edilmesine yönelikti (Tahincioğlu, 2021). Bilindiği

üzere, 2016'da OHAL döneminde KHK ile değiştirilen rektör atama usulleri, 2018'de kanunlaştırılmaksızın, Cumhurbaşkanlığı kararı ile yeniden düzenlenmiş ve OHAL sonrasında da uygulanmaya devam etmişti. Ancak hukuk mücadelesinin uzun zaman alacağı da aşikar.

Öğrenciler arasında daha örgütlü olan bir kesim, akademisyenlerin üniversite temelli mücadelesini çok dar buluyor ve bunun yerine diğer üniversitelerden öğrencilerle dayanışma ağları içerisinde Türkiye'ye yönelik bir direniş örmeyi tercih ediyor. Aslına bakılırsa, üniversite içi demokrasi meselesini HDP'li belediyelerin kayyım yoluyla gasp edilmesi, İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılması, LGBTİ+'ların ötekileştirilmesi, emekçilerin ve diğer güvencesiz kitlelerin neoliberal rant girdabı içinde ezilmesi gibi sorunlarla akademik özgürlük ve kurumsal özerklik arasındaki ilişkiyi kurmakta öğrencilerin Boğaziçili akademisyenlerden çok daha yetkin olduklarını teslim etmek gerekir. Daha yüksek sayıda bir öğrenci grubu ise, kampüste hocalarla yan yana ama farklı şekillerde direnmenin daha doğru olduğu kanısında. Ara ara gerginliklere yol açan bu ayrışmalar, günümüz Türkiye şartlarında öğrenci veya akademisyen kimliklerinin kitleleri hareket geçirme kapasitesinin ve toplumsal özne olmaya evrilme olasılığının sınırlarına da işaret ediyor. Ne öğrenci, ne de akademisyen esaslı bir kırılma yaratacak güce sahip. Toplumun geniş kesimlerinde yankı bulacak talepler üretmekte eksik kaldıkları gibi, söylemlerinin gerçek anlamda arkasında durmaya yetecek maddi ve örgütsel temelden de yoksunlar. Bu, Boğaziçi direnişinin kırılma olmasa bile, rejimin ördüğü duvarlarda çatlak yaratmadığı anlamına gelmiyor elbet. Aksine, öğrencisinden hocasına, personelinin mezununa kadar farklı yöntemlerle de olsa günümüzde birlikte durabilen yegane üniversite temelli siyasi hareket olma özelliği ile kamuyunda beklenilenden yüksek ilgi ve destek görüyor.¹³²

Bu desteğin iktidarı farklı baskı yöntemleri geliştirmeye ittiğinin altını da çizmek gerek. Ocak ayının ilk haftasından itibaren direnişin

¹³² Metropoll Araştırma Şirketi'nin Ocak 2021 *Türkiye'nin Nabzı* raporunda, yurttaşların %69'unun partili kişilerin rektör olarak atanmasını doğru bulmadığı ortaya çıkmıştı. Bkz. <http://www.metropoll.com.tr/arastirmalar/turkiyenin-nabzi-17/1883>. Konda'nın Mart 2021'ta yayınladığı "Toplumun Boğaziçi Üniversitesi Olaylarına Bakışı" araştırmasında ise yurttaşların %67'sinin kayyım atamasına karşı öğrencilerin gösterdiği tepkiyi haklı bulduğunu gösterdi. <https://konda.com.tr/tr/rapor/toplumun-bogazici-universitesi-olaylarina-bakisi/>

yurt dışında bile haber olması, polisiye devlet şiddetinin “en zayıf halka” olan öğrencilerin üstüne boca edilmesi sonucunu doğurdu. Öğrencilere birçok kez gazla müdahale edildi, haksız ve mantıksız bir gözaltı furyasına maruz kaldılar. Devlet, öğrencileri suçlu gösterebilmek için “yasaklı alanlar” icat etme yoluna başvuruldu. Örneğin 5 Ocak ve 2 Şubat’ta Covid-19 bahane edilerek Boğaziçi Üniversitesi’nin bağlı olduğu Beşiktaş ve Sarıyer ilçelerinde ve öğrencilerin miting yapmak için gidecekleri Kadıköy’de toplantı ve yürüyüşler yasaklandı (“Kadıköy’de de toplantı ve yürüyüşler yasaklandı”, 2021). Bu tür taktikler, öğrencilerin “yasalar” uyarınca gözaltına alınmasına ve ayaklarına elektronik bilezik takılmak suretiyle eve hapsedilmelerine olanak tanıdı. Sergi bahane edilerek iki Boğaziçi öğrencisi “terör örgütlerine üye olmak” gibi uydurma suçlamalarla cezaevine kondu ve haftalarca parmaklıklar ardında tutulduktan sonra delil yetersizliğinden serbest bırakıldı. Yüzlerce öğrenci gözaltına alındı, işkence gördü. Yandaş basın, siyasiler ve polis onları “sözde öğrenci” ve hatta “başı ezilecek yılan” olarak tasvir etmekten imtina etmeyip algı operasyonuna giriştiler. İktidar mantığı şöyle işledi: “gözaltına alındıysa, o halde öğrenci kılığında terörist olmalıdır.” Yani öğrenciler önce çeşitli bahanelerle gözaltına alındılar, sonra bu alıkoyma onların “terörist” olduğunun kanıtı haline getirilmeye çalışıldı. Bu sindirme ve korkutma taktiklerinin, öğrencileri bir dereceye kadar bölmeyi ve kampüs dışı mitinglerden kısmen caydırmayı başardığını da söylemek mümkün.

Yine direnişin en başında, yandaş medya akademisyenleri de hedef göstermeye ve “bir avuç provokatör” olarak resmetmeye kalktı. Ancak akademisyenleri sindirme manevraları yılın ilk yarısına kadar daha çok idari düzeyde gerçekleşti. İdari birimler için yapılan üniversite içi seçimler hiçe sayıldı, tüzükler sürekli ihlal edildi, Senato ve Yönetim Kurulu gerektiği gibi çalıştırılmadı, bazı emekli hocaların görevlendirilmesi imzalanmadı. Akılcı, ahlaki ve yasal sınırlar sürekli zorlandı.

İktidarın başvurduğu en sinsî taktik ise kuşkusuz öğrenciler tarafından düzenlenen bir resim sergisini bahane ederek bir taşla birkaç kuş vurmuş olmasıdır. Bilindiği üzere Türkiye, Anayasa’nın

90. Maddesi'nin öngördüğü şekilde TBMM'nin onayı alınması gerekirken, 20 Mart 2021'de bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle İstanbul Sözleşmesi'nden çekildi. Çekilme nedeni, İstanbul Sözleşmesi'nin "Türkiye'nin toplumsal ve ailevi değerleriyle bağdaşmayan eşcinselliği normalleştirmeye çalışan bir kesim tarafından manipüle edilmesi" olarak belirtildi ("Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'ndan İstanbul Sözleşmesi açıklaması", 2021). Sözleşmenin cinsel azınlıkları koruyarak "sapkınlığı" teşvik ettiğini iddia eden muhafazakâr kesimin işgüzarları, Şubat'ta Boğaziçi Üniversitesi'nde öğrencilerin düzenlediği bir resim sergisini LGBTİ+'ları kriminalize etmek için bahane olarak kullanmaya başladılar. Sergide yer alan ve Kâbe'nin dört köşesinde gökkuşağı bayrakları bulunan bir Şahmeran tasviri İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmenin retorikini hazırlamak için fırsat olarak kullanıldı. Tetikçi *Yeni Akit*, 10 Şubat'ta şöyle bir demeci allayıp pullayıp aktarabildi örneğin: "Boğaziçi Üniversitesinde tanık olduğumuz, LGBT güzellemeyle meşhur sapkınlık hareketi ve İslam dinimizin temel kutsalları arasında yer alan Kabe'i Muazzama'ya karşı yapılan ahlaksız ve seviyesiz saldırılar tesadüf değil, küresel şer güçlerin, planlı programlı insanlığa aileye karşı bir operasyonun sonuçlarıdır. İstanbul sözleşmesini imzalayanlar, savunanalar ve halen korumaya devam edenler ülkemizin milli güvenlik meselesine karşı büyük bir vebali yüklenmiştir. Dünyada hüsrân ve hezimet, ahirette ise kahr ve gazap ile cezalandırmayı gerektiren bu batıl sözleşmelerden ve yasalarımızdaki etkilerinden, eğitim sistemindeki zehirlerinden, acilen arınmamız gerekiyor ("MASİDAP'tan İstanbul Sözleşmesi'ne tepki", 2021)." LGBTİ+ öğrencilere dahi ait olmayan bir sanat eserinden başlayan ve bir uluslararası sözleşmeden çekilmeye giden olaylar sinsilesi içerisinde Türkiye'nin son 6 yılını özetleyen pek çok ögeyi bulmak mümkün aslında.

Popülist otoriterliğin zemin kazandığı Brezilya, Romanya, Polonya, Macaristan ve dünyanın başka ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim, gerici grupları sembolik haçlı seferleri etrafında birleştiren anahtar sözcükler haline geldi.

Devlet yöneticilerinin, toplumun bazı kesimlerini ezen eşitsizlikleri gizlemesine ve kayırmacı bir ayrıcalıklar sistemi inşa etmesine olanak tanıdı. Türkiye’de siyasi aktörler ve yandaş medya, feministlere ve LGBTİ+’lara karşı nefret söylemi dozunu birkaç yıldır giderek arttırıyordu. 2015’te Onur Yürüyüşü yasaklanmış, 8 Mart mitingleri polis kısılcasına alınmaya başlamıştı. Ancak LGBTİ+ karşıtı söylem özellikle geçtiğimiz yıl tam anlamıyla zehirli hale geldi. Ocak ayının ilk haftasında Boğaziçi direnişi başladığında kampüste bolca LGBTİ+ bayrakları dalgalanabiliyordu. Ancak Bulu, bir önceki rektör tarafından kulüp statüsü onaylanmayan LGBTİ+ kulübünü kapatarak gökkuşağı bayrağının “suç unsuru” haline gelmesinin önünü açtı. Atanmış rektörün yardımcısı Fazıl Önder Sönmez ise “radikal feminist” olarak nitelendirdiği koordinatör Cemre Baytok’u işten çıkartarak Cinsel Tacizi Önleme Eğitim ve Destek Koordinatörlüğünün işleyişini fiili olarak imkânsız hale getirmeye çalıştı (Akkaya, 2021). Sadece taciz veya cinsel saldırı değil, cinsiyet eşitliği konusunda da bilinçlendirme çalışmaları yapan CİTÖK, diğer üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları tarafından örnek alınan bir birim idi. Bu birimin fiili olarak çalışamaz hale getirilme aşamaları, İstanbul Sözleşmesi’nden çıkma kararının hemen ardından, yani Nisan ayında başladı. Doğrudan Ankara’da çizilen hat üzerinden yürüdüklerini gizleme gereği bile duymayan kayyım yönetim, kampüsü güvenlik kameralarıyla donatacak parayı bulduğu halde CİTÖK kadar önemli bir birimin yegâne maaşlı çalışanını ödenek sıkıntısını bahane ederek işten çıkarmaktan beis duymadı.

Yine bir diğer iktidar taktiği, kampüsü güvenlikçi bir anlayışla abluka altına almak, sivil polisin kampüs içerisinde cirit atmasına izin vermek ve özel güvenlik görevlilerine öğrencileri darp etme yetkisi vermek oldu. Abluka sadece Boğaziçi’ni yasaklı alan haline getirmekle kalmadı, Hisarüstü mahallesinde işyeri olan veya ikamet edenlerin de hareket özgürlüklerini de ellerinden aldı, mahalleyi barikatlarla çevrili bir savaş alanına dönüştürdü.

Tüm bunlara rağmen direnişin sönümlenmemesi, aksine giderek kuvvet ve destek kazanması, bir gece ansızın atanan Bulu’nun yine

bir gece ansızın görevden alınmasıyla sonuçlandı. Son derece sembolik olan 15 Temmuz gecesinde karamameyle rektör koltuğundan indirilen Bulu'nun aslında bir kukla veya bir vitrin olduğuna dair şüpheler, yerine yardımcısı Naci İnci'nin atanmasıyla doğrulanmış oldu demek mümkün.

Burada sorulacak olan ikircikli bir soru, Boğaziçi Üniversitesi akademisyenlerinin YÖK'te Bulu'nun yerine atanacak rektör adaylığı başvuruları sürerken neden seçime gitmekte tereddüt ettikleridir. Buna dair Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Sinan Erensü'nün Twitter'da bunu gayet iyi açıklayan birkaç gönderisini burada alıntulamakta fayda var:

Yoklama sonucu, Boğaziçi hocaları tam 17 liyakatl[i] rektör adayımız var diyor. Hepsi akademik ve idari tecrübe sahibi, Bulu dönemine farklı biçimlerde itiraz etmiş bu 17 profesör farklı disiplin, tecrübe ve dünya görüşlerinden geliyor ve güvenilir rektör adayları olarak görülüyor. Bu adaylar, yoklama sürecinin parçası olarak, üniversitenin akademik özerklik başta olmak üzere temel prensiplerine bağlı kalacaklarını, 7 ayda oluşan hasarı tamire odaklanacakları ve ülke yüksek öğrenimi için daha demokratik bir model önerme çabasını sürdüreceklerini açıkladılar. İrade beyanını klasik seçim anlayışına hapsetmeyi reddeden bu manevra aslında pek çok şeyi aynı anda yapmamızı sağlıyor. 17 adaya destek (1) Boğaziçililerin “illa bu olsunca” bir noktada olmadığını kanıtlıyor; (2) Ankara'ya 7 ay önce yapılan yanlış düzeltme imkânı sunuyor; (3) katılımcı, demokratik ve tabandan yapılan bir üniversite modelinde aslında rektörlük makamının bir eşgüdüm merkezi olduğunu ve ona (tüm yetkileri tek merkezde toplayan bir yönetim anlayışı olmadığı durumda) aslında çok da önem atfedilmemesi gerektiğini hatırlatıyor; (4) tüm bileşenlerin çok yıprandığı, pek çok hocanın eşit ve yatay bir biçimde parçası olduğu 7 aylık bir süreçten tek bir isim, lider, önder çıkarmayı ve dolayısıyla çekişmeli bir seçimi tercih etmeyecek pek çok adayın çekinmeden sorumluluk almasını teşvik ediyor; (5) özerk ve demokratik üniversite hedefini askıya almadan üniversitenin krizine çözüm üretmeye çalışıyor; (6) yoklama modeli aslında geleceğin rektör ve yönetimlerin üniversite kamuoyuna hesap verebilirliklerini güven-güvensizlik terazisi üzerinden kuvvetlendiriyor. (Erensü, 2021)

Seçim çıkışını bu kadar kısa sürede kotarmak, bileşenlerin seçim-de hangi oranlarda belirleyici olması gerektiğine karar verememek,¹³³ adayların gerçek bir rektör seçiminde olması gerektiği gibi kendilerini ve vizyonlarını tanıtmaları sürecinin işletilemeyecek olması gibi nedenlerle akademisyenler –mı gibi yapmaya yanaşmadılar. Kimi bileşen bunu kaçan bir fırsat olarak gördü ancak güvensizlik oyununun İnci’nin meşruiyetinin altını sürekli oyacak olan bir gösterge haline gelmesi de aslında başka bir fırsatın yakalanabilmiş olması olarak değerlendirilebilir.

İnci’nin rektörlüğe daha vekâleten atandığı ilk gün olan 16 Temmuz’a damgasını vuran olay, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü’nde tam zamanlı öğretim görevlisi olarak Boğaziçi’ne yıllarca emek vermiş olan Can Candan’ın iş akdinin sonlandırılması oldu. Aynı bölümde yarı zamanlı hoca olarak çalışan Feyzi Erçin ve Seda Binbaşgil’in vereceği dersler de Bulu tarafından onaylanmamıştı ancak Candan’ın işten çıkarılması tam bir beceriksizlik ve “ben yaptım oldu” zihniyeti içerisinde, gittikçe absürdleşen senaryolar eşliğinde gerçekleşti. Rektörlük işten çıkarma gerekçesi olarak Candan hakkında disiplin soruşturması açıldığını kendisine ilettiler ancak neye dair soruşturma açıldığı meçhuldü. Candan’ı savunmaya dahi çağırma-mışlardı. Eşi de Boğaziçi’nde akademisyen olduğu halde Candan’ın kampüse girişi yasaklandı, öğrencilerle müfredat dışında yapacağı açık dersler ve seminerler zorla iptal ettirildi. Candan’ın idari mahkemede açtığı dava sürecinde üst mahkemenin İnci’den soruşturma ile ilgili belge istemesi üzerine, işine son verilmesinin üzerinden tam 5 ay geçtikten sonra rektörlük, artık üniversiteyle bağı kalmamış olan Candan’ı ifade vermeye çağırmaya kalktı. Yapılmamış olan soruşturmaya gerekçe olarak da Candan’ın kendisine ait olmayan, TİP Başkansı Erkan Baş’tan alıntılacağı sözleri içeren bir sosyal medya paylaşımı

¹³³ Eşitlikçi bir üniversite seçim modeli geliştirirken, tüm bileşenlere eşit oy verilmesi durumunda, seçim sonucunu sayıca üstün olanların belirleyeceği göz önünde bulundurulacak önemli hususlardan biri. Üstelik, mezunlar ve öğrenciler arasında bir seçmen listesinin oluşması bayram tatilinin de araya girmesi sebebiyle pek olası değildi. Bu açıdan bakıldığında, aceleye getirilmiş ve sembolik düzeyde kalmaya mahkum olan bir seçimin akademisyenler tarafından istenmemiş olması gayet makuldür kanımca.

gösterildi.¹³⁴ Kısacası, hakikat ötesi çağa hızlı bir giriş yapmış olan Boğaziçi Üniversitesi'nde Naci İnci dönemi, suçlamaların ve gerekçelerin olgulardan tamamen kopmasına tanık oldu.

Polis şiddetinin yerini başka iktidar taktiklerinin alacağını da işaretliydi bu aynı zamanda. Şiddet görüntüsü vermemek için oynanan oyunların en önemlisi, yasallık kisvesi vermeye dahi yeltenmeden doğrudan güç odaklarını devreye sokmak, otoriter yasaların verdiği tüm yetkileri sonuna kadar kullanmak, bunun yetmediği durumlarda gayri-yasal yöntemlerle işi oldu bittiye getirmek ve suç üstü yakalandıkları yerde gizlilik kararlarıyla, perde arkasından verilen emirlerle suçu ört bas etmeye çalışmak oldu. Candan'a yapılanlara ek olarak birkaç çarpıcı örnek daha verelim. Osmanlı Ocakları kökenli Nedim Malkoç'un genel sekreter olarak atanmasına karşı dava açarak Eylül ayında yürütmeyi durdurma kararı aldırttık. Ancak Malkoç'un bir üst mahkemeye taşıdığı itiraz henüz karara bağlanmamışken, İnci yürütmeyi durdurmanın iptal edildiğini Üniversite Yönetim Kurulu'na duyurdu ve böylece yargı içerisinde özel ilişkileri olduğunu ifşa etmiş oldu ("Boğaziçi Üniversitesi: Mahkeme kararına avukattan önce rektör ulaştı", 2021). Aynı dönemde Malkoç'un Yeditepe Üniversitesi'nde yaptığı yüksek lisans ve Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nde tamamladığı doktora tezinde intihal olduğu saptanarak YÖK ve diğer gerekli mercilere başvuru yapılmıştı. Bu defa intihal haberlerine "kişilik haklarının ihlal edildiği" gerekçesiyle yasak getirildi ("Boğaziçi Üniversitesi haberimize bir kez daha engelleme kararı", 2021). Boğaziçi'ne atanmış yönetimin yargı, YÖK ve iktidar çevreleriyle çok yakın ilişkileri olduğuna işaret eden başka bir gelişme, İnci'nin arabasının üzerine çıktıkları iddia edilen iki öğrencinin tam 3 ay boyunca hâkim önüne çıkarılmadan cezaevinde tutulmaları ve aynı davada İnci'ye özel celse düzenlenmesi idi. Hatırlanacak olursa İnci, Berke Gök ve Perit Özen'in tutuklanması için üniversitede disiplin sürecini atlayarak bizzat savcılığa şikâyetle bulunmuştu. Boğaziçi

¹³⁴ Candan, Can [@yunusunbabasi] (2021, 28 Kasım). 16 Temmuz tarihli (o gün paylaştığım) mesnetsiz iddialar ve hakkımda soruşturma açıldığı iddiası içeren "görevine son verdik" yazısından 5 ay [Tweet dizisi]. Twitter. <https://twitter.com/yunusunbabasi/status/1475915992714858503>

öğretim üyeleri olarak, savunma haklarını bile kullanamadan koskoca bir akademik dönemi kaybeden Berke ve Perit'in rehin tutulduğuna kanaat getirdik ("Boğaziçi Üniversitesi akademisyenleri: Berke ve Perit tek kişilik hücrede tecritle cezalandırılıyorlar", 2021). İnci'ye özel celse düzenlenmesi konusunda ise öğrenci avukatlarından Burçin Şahan, "Üstü kapalı değil alenen hukuka aykırı işlem yapılıyor, hiçbir çekinceleri yok. Kimse bağımsız tarafsız yargıdan söz edemez, varmış gibi de davranmayı bırakmamız gerekiyor" değerlendirmesini yaptı (Tahincioğlu, 2022).

Tüm bunlar, Türkiye'deki rejimin işleyiş şeklinin Boğaziçi'nde mikro alanda vuku bulmasından başka bir şey değil elbette. Ama tam da bu yüzden Boğaziçi direnişi, bu rejime karşı bir meydan okumadır. Hem iktidarın gasp ettiği özgürlükleri ve kurumsal özerkliği geri istiyor, hem de akademik bilgi üretiminin hâlihazırdaki kurumsallaşma biçimine alternatif olarak, tabandan yönetilen katılımcı ve akılcı bir üniversite modeli öneriyoruz.

Tüm öğretim üyelerinin bunun farkında olduğundan veya böyle bir alternatifini benimseme niyetinde olduğundan emin değilim ancak mücadelenin itici gücünün öğretim üyelerini de dönüştürmekte olduğundan şüphem yok. Şematik olarak ifade etmek gerekirse, daha önce fildişi kulede yaşamını idame ettiren *homo academicus*, derslik veya laboratuvarındaki ustalığının siyasal alanla yüzleşmede kendine pek de yardımcı olmadığını anladığı tuhaf bir konuma itildi. Bu direnişte ve ondan önce Barış İçin Akademisyenler mücadelesinde edinilen deneyim, akademisyenin yeniden siyasallaşmasına ve "aydın" sıfatını yeniden kazanmasına vesile oluyor. "Uzman" konumuna indirgenen akademisyen, epeydir uzak durduğu bir dünyayla karşılaşıyor. Öğrenciler, çalışanlar, mezunlar ve kamuoyu ile yeni ilişki biçimleri geliştirmek zorunda kalıyor. Bu karmaşık karşılıklı bağımlılıklar ağı içinde akademisyenler, başkalarının eylemleri sayesinde sonuç elde edebilen bir çokluğun parçası haline geldiklerini yavaş da olsa kabul etmek zorunda kalıyorlar. Pek aşına olmadığı dilleri konuşmayı öğrenen bir "biz" inşa ediliyor. Kampüsün ortasındaki çimlerde sessizce durmanın, onca birikimi yansıtan rafine

açıklamalardan daha güçlü bir etki bıraktığını öğreniyor örneğin. Üniversiteyi sadece aklıyla değil, bedeniyle de koruması gerektiğini fark ediyor. Yasanın meşru olmadığını göstermek için yasaya meydan okuyor, otoriterliğin ve keyfiyetin sınırları bedenimdir diyor. Ve en önemlisi, cesaretin bulaşıcı olduğunu keşfediyor.

Bu hayırlı bir dönüşümdür kanımca, zira sadece Türkiye’de değil, dünya genelinde de akademik özgürlüklere karşı saldırılar gittikçe artıyor. Bu saldırılar farklı ülkelerde farklı biçimler alabilir, toplumsal yapı, değerler ve tarihsel izleğe göre değişebiliyor ancak benzer örüntülere rastlamak da mümkün. Bazı ülkelerde eleştirel bilimin ve üniversite özerkliğinin baltalanması doğrudan siyasi müdahaleler biçimini alırken, diğerlerinde aynı etkiyi yaratan neoliberal üniversite modeli dayatılmakta örneğin. Brezilya ve Yunanistan’da sağcı liderler, üniversite rektörlerinin seçim yöntemine müdahale etmeye çalışıyor, Güney Afrika ve Hindistan’da ise hükümet üniversite müfredatına müdahale ediyor. Zira bilgi güçtür ve içinde bulunduğumuz bilgi çağında üniversiteler üzerinde hakimiyet kurmak önemli bir iktidar aracı haline gelmiştir.

Kıssadan hisse, artık fildişi kulenin çöküyor olduğunuz teslim etmemizin zamanı geldi. Akademisyenler olarak siyasetten uzak durma bahaneleri üretmenin ne denli büyük bir yanılgı olduğunu anlamamız gerekiyor. Yalnızca akademik özgürlükleri savunmakla kalmayıp, aynı zamanda ırkçılığa, cinsiyetçiliğe, sömürüye ve yeni otoriterlik biçimlerine karşı mücadele etmeden bilim üretmek ne mümkün olacak ne de onurlu bir tavır. Sevgili Şemsa’nın Barış Akademisyenleri duruşmalarında verdiği beyanı burada alıntılıyarak sözlerime son vermek istiyorum: “hakikatin her boyutunu ve her katmanını görmek ve göstermek çabası etik olduğu kadar, yaşamsaldır” (“Akademisyen Yargılamaları: Şemsa Özarın Beyanı”, 2018).

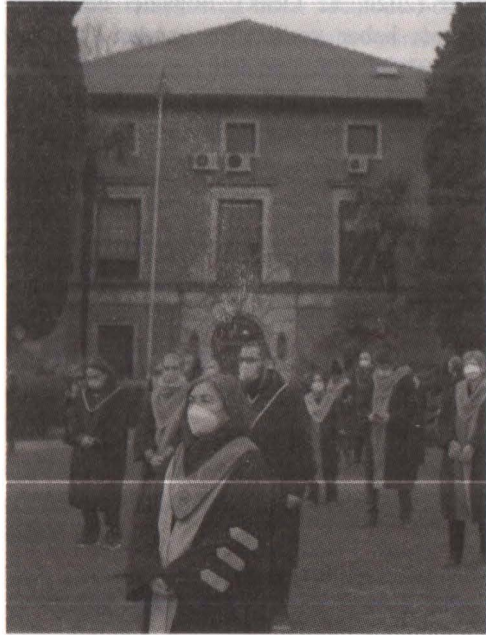
Kaynakça

- Akademiyen yargılamaları: Şemsa Özarin beyanı (2018, 12 Ekim). *Bianet*. <https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/201618-semse-ozar-in-beyani>
- Akkaya, Gülfer (2021, 23 Ağustos). Radikal feminist olduğu gerekçesiyle işten çıkarılan Cemre Baytok: İşe iade davası açacağım. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/radikal-feminist-oldugu-gerekcesiyle-isten-cikarilan-cemre-baytok-ise-iade-davasi-acacagim-haber-1532619>
- Boğaziçi Üniversitesi akademisyenleri: Berke ve Perit tek kişilik hücrede tecritle cezalandırılıyorlar (2021, 12 Kasım). *T24*. <https://t24.com.tr/haber/bogazici-universitesi-akademisyenleri-berke-ve-perit-tek-kisilik-hucrede-tecritle-cezalandiriliyorlar,992880>
- Boğaziçi Üniversitesi haberimize bir kez daha engelleme kararı (2021, 5 Kasım) *Gerçek Gündem*. <https://www.gercekgundem.com/guncel/310985/bogazici-universitesi-haberimize-bir-kez-daha-engelleme-karari>
- Boğaziçi Üniversitesi: Mahkeme kararına avukattan önce rektör ulaştı (2021, 12 Ekim). *DW Türkçe*. <https://www.dw.com/tr/bo%C4%9Fazi%C3%A7i-%C3%BCniversitesi-mahkeme-karar%C4%B1na-avukattan-%C3%B6nce-rekt%C3%B6r-ula%C5%9Ft%C4%B1a-59486247>
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'ndan İstanbul Sözleşmesi açıklaması (2021, 21 Mart). *T24*. <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskanligi-iletisim-baskanligi-ndan-istanbul-sozlesmesi-aciklamasi,940584>
- Erensü, Sinan [@sinanerensu] (2021, 1 Ağustos). Yoklama sonucu, Boğaziçi hocaları tam 17 liyakatlı rektör adayımız var diyor. Hepsi akademik ve idari tecrübe sahibi, Bulu dönemine farklı [Tweet dizisi]. Twitter. <https://twitter.com/sinanerensu/status/1421733499044782082>
- Global Public Policy Institute (2021, Mart). *Free universities: Putting the academic freedom index into action*. https://www.gppi.net/media/KinzelbachEtAl_2021_Free_Universities_AFi-2020.pdf
- Kadıköyde de toplantı ve yürüyüşler yasaklandı (2021, 2 Şubat). *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/kadikoyde-de-toplanti-ve-yuruyusler-yasaklandi-553034.html>
- Kanal İstanbul, uluslararası hukuka göre ele alındı (2019, 6 Mart). *Haberler.com*. <https://www.haberler.com/kanal-istanbul-uluslararasi-hukuka-gore-ele-alindi-11808205-haberi/>
- Küçük, Bülent (2021, 10 Ocak). Hedef alınan, üniversitenin bunca sene hanesine yazdığı kültürel ve simgesel gücüdür. *Artı Gerçek*. <https://artigercek.com/haberler/doc-dr-kucuk-hedef-alinan-universitenin-bunca-sene-hanesine-yazdigi-kulturel-ve-simgesel-gucudur>

- Konda (2021 a, Ocak). Türkiye'nin nabızı. <http://www.metropoll.com.tr/arastirmalar/turkiyenin-nabzi-17/1883>
- Konda (2021 b, Nisan). Toplumun Boğaziçi Üniversitesi olaylarına bakışı. <https://konda.com.tr/tr/rapor/toplumun-bogazici-universitesi-olaylarina-bakisi/>
- MASİDAP'tan İstanbul Sözleşmesi'ne tepki: Nesilleri yıkım projesine dönüşmüştür (2021, 10 Şubat) *Yeni Akit*. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/masidaptan-istanbul-sozlesmesine-tepki-nesilleri-yikim-projesine-donustumustur-1510521.html>
- Ocak, Hazal (2021, 12 Eylül). Sit alanında bulunan Boğaziçi Üniversitesi ve çevresi yapılaşmaya açılabilir. *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sit-alaninda-bulunan-bogazici-universitesi-ve-cevresi-yapilasmaya-acilabilir-1868065>
- Say, Cem (2016, 3 Kasım). Boğaziçi Üniversitesinde neler oluyor. *Oda.tv*. <https://odatv4.com/makale/bogazici-universitesinde-neler-oluyor-0311161200-103366>
- Tahincioğlu, Gökçer (2021, 11 Ocak). Boğaziçi Üniversitesine rektör atamasına flaş iptal davası: OHAL KHK'sının geçerliliği yok, iptali gerekir. *T24*. <https://t24.com.tr/haber/bogazici-universitesi-ne- Rektor-atamasina-flas-iptal-davasi-ohal-khk-sinin-gecerliliği-yok-iptali-gerekir,925786>
- Tahincioğlu, Gökçer (2022, 12 Ocak). Boğaziçi davasında gizli duruşma; öğrenci avukatlarına haber verilmeden yapılan özel oturumda dinlenen Rektör İnci, Şikâyetçiyim, görevimi dahi icra edemiyorum dedi. *T24*. <https://t24.com.tr/haber/bogazici-davasinda-gizli-durusma-ogrenci-avukatlarina-haber-verilmeden-yapilan-ozel-oturumda-dinlenen-rektor-inci-sikayetçiyim-gorevimi-dahi-icra-edemiyorum-dedi,1007647>



Boğaziçi Üniversitesi direnişi, 13 Ocak 2022



1 Ocak 2021 'de Boğaziçi Üniversitesi 'ne akademisyenlerin seçmediği bir rektörün atanması sonucu başlayan direniş nöbetinde.

Katkıda Bulunanlar

Aylin Vartanyan Dilaver, Lisans ve Lisansüstü eğitimini Columbia Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra 1994-2007 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Halen aynı üniversitenin İleri İngilizce Birimi'nde Eleştirel Okuma ve Yazı Dersleri vermektedir. European Graduate School'da Dışavurumcu Sanat ve Sosyal Dönüşüm alanındaki doktora programında eğitimini sürdürmektedir. 2006 yılından beri B.Ü. Barış Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin aktif bir üyesi olarak konferanslar organize etmekte, eğitim malzemeleri hazırlamakta, öğrenciler, öğretmenler, danışmanlar, STK çalışanları ve gençlerle çatışmaları dışavurumcu sanat ve Augusto Boal'ın Ezilenlerin Tiyatrosu yaklaşımlarıyla dönüştürme üzerine atölyeler yapmaktadır. 2013-2020 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde kurulan Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu'nda da çalışmıştır.

Ayşe Damla Pinçe, 1992 yılında Eskişehir'de doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2016 yılında mezun oldu. Üniversite yılları boyunca Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü'nde (BÜKAK) aktif olarak çalışma yürüttü. 2014-2015 yıllarında Boğaziçi Üniversitesi Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu'nda BÜKAK öğrenci temsilciliği görevini üstlendi. 2016-2018 yılları arasında BÜKAK'ta danışman olarak yer almaya devam etti.

Begüm Özkaynak, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde öğretim üyesidir. Lisans ve lisansüstü derecelerini Boğaziçi

Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden aldı. MPhil derecesini 2000'de Manchester Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde; doktora çalışmasını ise 2005'te İspanya'da Autonomia de Barcelona Üniversitesi Çevre Bilimleri Enstitüsü'nde tamamladı. Araştırma alanları sürdürülebilirlik, çevre ekonomisi ve politikaları, ekolojik ekonomi, politik ekoloji olarak tanımlanabilir. Bu konularda çalıştay ve konferanslar düzenlenmiş; ulusal ve uluslararası projelerin (AB 7. Çerçeve programı tarafından desteklenen "Çevresel Adalet Örgütleri, Sorumluluk ve E-Ticaret (EJOLT) ve ISCC tarafından desteklenen "Çevresel Adalet için Akademisyen-Aktivist Ortak Bilgi Üretimi"(ACKNOWLEDGE) gibi) parçası olmuştur. Birleşmiş Milletler'in Küresel Çevre Raporu (GEO) ve Hükümetlerarası Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Hizmetleri Platformu (IPBES) kapsamındaki süreçlerde araştırmacı olarak da yer almaktadır.

Ceren Özselçuk, 2009'dan beri Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde çalışmaktadır. *Rethinking Marxism* dergisinin yayın kurulu üyesi ve yönetici editörüdür. En son Yahya M. Madra ile birlikte *Marx-Lacan Sözlüğü* (Routledge, yayınlanacak) için "Ekonomi" başlığını kaleme almıştır.

Ebru Kongar, 2003 yılında University of Utah'dan ekonomi doktora ile mezun olmuş ve aynı tarihten itibaren Dickinson College'ın Ekonomi Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır. Toplumsal cinsiyet perspektifinden karşılıksız emek ve ücretli emek eşitsizliği ile uluslararası ticaret, ekonomik kriz gibi makroekonomik gelişmelerin ilişkisini araştıran yayınları bulunmaktadır. Son çalışmaları arasında Günseli Berik ile editörlüğünü yaptığı *Routledge Feminist Ekonomi Elkitabı* (2021), Rachel Connelly ile editörlüğünü yaptığı *Küresel Çerçevede Toplumsal Cinsiyet ve Zaman Kullanımı* (2017) bulunmaktadır. Uluslararası Feminist İktisat Derneği (IAFFE) Sekreterliği ve Yardımcı Başkanlığını yapmıştır. IAFFE'nin dergisi *Feminist Ekonomi*'nin yardımcı editörüdür. *Feminist Ekonomi*'nin "Toplumsal Cinsiyet ve Müslüman Topluluklar" (2014) özel sayısının editörlüğünü Elora Shehabuddin ve Jennifer Olmsted ile yapmıştır. Levy Economics Institute of Bard College'da araştırmacıdır.

Emel Memiş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümünde öğretim üyeliği yapmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve ekonomi alanında araştırmalar yürütmektedir. Cinsiyet Eşitliği ve Ekonomi programına araştırmacı olarak katıldığı Levy Ekonomi Enstitüsünde karşılıksız emek, yoksulluk ve zaman yoksulluğu üzerine çalışmalara katkıda bulunmakta ve Feminist İktisat (Feminist Economics) dergisinin yardımcı editörlüğü görevini yürütmektedir. Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar Grubu ve Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği üyesidir. Lisans ve yüksek lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümünden, Doktora derecesini de Utah Üniversitesi'nden almıştır.

Gülay Toksöz, doktora derecesini Federal Almanya'da göçmen kadın işçilerin işgücü piyasasındaki durumları ve sendikal katılımları üzerine yazdığı tez çalışmasıyla Berlin Hür Üniversitesi'nin Politik Bilimler Bölümünden 1990'da aldı. 1992 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde göreve başladı. 2004-2008 yılları arasında Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı başkanlığını yürüttü. Öğretim üyeliği görevinden 2016 yılında emekli oldu. Akademik çalışmalarını sürdüren Toksöz'ün uluslararası emek göçü, toplumsal cinsiyet perspektifinden işgücü piyasaları, kalkınmada kadın emeği konularına ilişkin çok sayıda ulusal ve uluslararası yayını vardır.

Gülay Günlük-Şenesen, Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümünde Lisans ve Yüksek Lisans eğitimi gördü. Doktora programını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nde tamamladı. Devlet Planlama Teşkilatı'nda (1979–1981), İTÜ İşletme Fakültesi'nde (1981–1995), Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde (1995–1996) çalıştı. 1996'dan bu yana İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görevlidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, istihdamda cinsiyete dayalı ayrımcılık, güvenlik harcamaları, girdi-çıktı modellemesi, silah sanayii ve ekonometri uygulamaları konularında araştırmaları yayımlanmıştır. Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG) Platformunda Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar (KEFA) grubu üyesidir.

Feryal Saygılıgil, Güliz Sağlam'la birlikte “Kafesteki Kuş Gibiydik” (Desa Direnişinde Kadınlar) (2009), “Bölge” (2010) ve “Kadınlar Grevde” (2010) isimli belgeselleri çekti. *Gülebilir miyiz Dersin?* (Beyhan Uygun-Aytemiz'le birlikte, İletişim Yayınları 2016), *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* (Dipnot Yayınları, 2016), *Kadınlar Hep Vardı* (Dipnot Yayınları, 2017), isimli derlemelerin ve *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm* (Nacide Berber'le birlikte, İletişim Yayınları, 2020) cildinin editörlüğünü yaptı. *Kâinatta Bir Nokta: Nüzhet Gökdoğan* (Kültür Üniversitesi Yayınları, 2010) ve *Bir Kadın Grevi* (Güldünya Yayınları, 2018) isimli kitapları bulunmaktadır. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyelerindendir. Kadın Emegi Çalışan Feminist Akademisyenler (KEFA) grubu üyesidir.

İlke Ercan, doktora eğitimini 2014’te Massachusetts Üniversitesi Amherst Elektronik ve Bilgisayar Mühendisliği bölümünde tamamladı. Kariyerine ABD’de bir kadın üniversitesi olan Smith Koleji Picker Mühendislik Bölümü’nde ziyaretçi öğretim üyesi olarak başlayan Dr. Ercan, Almanya’da ve Amerika’da yürüttüğü doktora sonrası araştırmalarını takiben 2015’te Boğaziçi Üniversitesi Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü’ne katıldı. Boğaziçi Üniversitesi’nde CİTÖK ile yürüttüğü çalışmalara ek olarak STEM alanında toplumsal cinsiyet eşitliği konulu projelerde görev aldı. Kariyerine 2019’dan beri Hollanda’da devam eden Dr. Ercan, şu an Delft Teknoloji Üniversitesi (TU Delft) Mikroelektronik Bölümü’nde akademisyen olarak çalışıyor ve STEM alanında toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanması konusunda projeler yürütmeye devam ediyor.

Murat Koyuncu, ODTÜ Endüstri Mühendisliği bölümünden 2002 yılında lisans derecesini, aynı üniversitenin İktisat bölümünden 2004 yılında yüksek lisans derecesini almış ve doktora çalışmaları için 2009 yılına kadar Washington Üniversitesinde bulunmuştur. O zamandan bu yana Boğaziçi Üniversitesinde Ekonomi Bölümünde çalışmaktadır. Büyüme teorisi, iktisadi kalkınma, gelir dağılımı ve politik iktisat konularında çalışmaları bulunmaktadır.

Kaner Atakan Türker, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi bölümünden 2010 yılında lisans, 2013 yılında yüksek lisans derecesini aldı.

2020 yılında Clark Üniversitesi Coğrafya bölümünde doktora derecesini tamamladı. Doktora araştırmasında Kürt siyasi hareketinin öncülüğünde kurulan kooperatifleri inceledi. Bağımsız araştırmacıdır. Alternatif ekonomiler, ekonomik coğrafya ve şehir coğrafyası konularında çalışmaktadır.

Mustafa Şahin, 1999 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitede 2002 yılında Kamu Ekonomisi (Maliye) bölümünde yüksek lisans, 2012 yılında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü ana bilim dalında doktora programını tamamladı. Halen 2002 yılında girdiği Türkiye Büyük Millet Meclisinde yasama uzmanı olarak çalışmaktadır.

Nurcan Baysal, yazar, gazeteci ve insan hakları savunucusudur. Uzun yıllar Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na bağlı olarak Diyarbakır ve diğer Kürt illerinde kalkınma, yoksulluk, zorunlu göç konularında çalıştı. Tatvan-Kavar bölgesinde zorla boşaltılmış, yakılmış köyler ve korucu köylerinde, kalkınma ve yoksullukla mücadele programları koordine etti. Farklı sivil toplum kuruluşlarının kuruluşunda ve yönetiminde yer aldı. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Merkezi'nin ve İŞİD Tarafından Zorla Alın Konulan Kadınlarla Dayanışma Platformunun kurucularından biridir. 2014 yılında İŞİD saldırıları ile Türkiye'ye gelen yüz binlerce Ezidi için kampların kurulması, kampların ihtiyaçlarının karşılanmasında aktif olarak gönüllü çalışmıştır. Baysal, 2013 yılından beri farklı platformlarda düzenli olarak yazmakta, Kürt illerindeki savaşı, yıkımı ve insan hakları ihlallerini duyurmaya çalışmaktadır. Yazıları birçok yabancı dile çevrilmektedir. "*O GÜN*", "*Kürdistan'da Sivil Hayat*" (Ş. Diken ile ortak yazar), "*Ezidiler: 73. Ferman*" kitapları İletişim Yayınevi, "*O SESLER*" kitabı Dipnot Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Baysal, insan hakları ihlallerine ilişkin yazıları ve insan hakları mücadelesine verdiği katkılardan dolayı 2010 yılında Dünya Kadın Zirvesi Ödülü, 2017'de İtalya Kadın Gazeteciler Birliği tarafından Cesur Kadın Gazeteciler Ödülünü, 2018 yılında Front Line Defenders Risk Altındaki İnsan Hakları Savunucuları Dünya Ödülünü, 2020 yılında DW Uluslararası İfade Özgürlüğü Ödülünü almıştır.

Serap Güre, Darüşşafaka Lisesi 1979 mezunudur. Boğaziçi Üniversitesi Matematik Temel Bilimler ve İTÜ Fizik Mühendisliğinde eğitimine devam etse de aktif politika yaşamı nedeniyle tamamlayamamıştır. Basın yayın emekçisi olarak çalışırken 2000 yılında kadın örgütü KADAV ile tanışarak ekonomi, çalışma hayatı, bakım emeği konularında kadın çalışmalarına yoğunlaştı. Üretim atölyeleri, kadın üretim kooperatifi, çocuk bakım birimleri kurulmasının yanı sıra kadınların istihdama katılımının önündeki engellerin tespiti ve politika önerilerinin oluşturulmasını sağlayan çalışmalar yürüttü. 2006 yılında Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi/ KEİG oluşumunu sağlayacak ağı örgütledi. 2016 yılına kadar KEİG Platformunun sekreteryasını koordine etti. 2019 yılından itibaren bir grup feminist kadın ile birlikte Kadın İşçi adıyla ücretli ücretsiz kadın emeğinin örgütlü mücadelesi için çalışmalarını sürdürüyor.

Tülin Arman, Marmara Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Lisans ve Marmara Üniversitesi Psikolojik Hizmetler Yüksek Lisans Mezunudur. Lisans eğitiminden sonra Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde çalışmıştır. Boğaziçi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Merkezi'nde 2004 yılından itibaren sürdürdüğü uzman psikolojik danışman olarak görevini Ekim 2019'da sonlandırmıştır. 2012-2019 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu'nda görev almıştır. Yüksek lisansını tamamladıktan sonra yetişkin ve ergenlere bireysel ve grup danışmanlığı yapmakta ve kurumsal eğitimlik / danışmanlık görevini sürdürmektedir. Halen Lin Danışmanlık Merkezi'nde bireysel ve grup danışmanlığı, kurumsal eğitimler yapmaktadır. Kurumsal çalışmalarında ağırlıklı olarak İletişim Becerileri, Kriz Yönetimi, Liderlik, Kendini Tanıma, Stres Yönetimi, Cinsel Saldırı konularında eğitim vermektedir.

Yahya M. Madra, 2016 yılından beri Drew Üniversitesi'nde ekonomi dersleri vermekte ve gene 2016'dan beri New York şehrinde psikanaliz eğitimi almaktadır. Daha önce Skidmore ve Gettysburg Kolejlerinde ve Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. 2019'dan beri *Rethinking Marxism* dergisinin eş-editörlüğünü yapmaktadır. *Late Neoclassical Economics: The Restoration of*

Theoretical Humanism in Contemporary Economic Theory başlıklı kitabı 2017 yılında Routledge yayınevi tarafından yayınlanmıştır. *Antipode, Subjectivity, Development and Change, Journal of Economic Issues, European Journal of History of Economic Thought, Polygraph, South Atlantic Quarterly, Middle East Report* ve *Psychoanalysis, Society, Culture* dergilerinde ve muhtelif derlemelerde yayınlanmış çalışmaları bulunmaktadır. En son Ceren Özselçuk ile birlikte *Marx-Lacan Sözlüğü* (Routledge, yayınlanacak) için “Ekonomi” başlığını kaleme almıştır.

Zeynep Gambetti, Paris VII Üniversitesi’nde doktora derecesi aldı. 2000’den 2019’a kadar İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Bilim ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. Hannah Arendt, siyasi düşünce tarihi, çağdaş siyaset teorisi, etik ve siyaset ve toplumsal hareketler üzerine dersler verdi. Çalışmaları kolektif faillik, kamusal alan, eleştirel ve Marksist teori ve neoliberal küreselleşme çağında etik üzerine odaklanmaktadır. Arendt ve neoliberal düzende şiddet ve öznellik üzerine makaleleri bulunan Gambetti Türk devleti ile Kürt hareketi arasındaki çatışmanın dönüşümü, kentsel alanın dekolonizasyonu üzerine araştırmalar yaptı ve Kürt hareketini Meksika’daki Zapatistalarla karşılaştırdı. Eylül 2019’dan beri bağımsız bir siyaset teorisi bilimcidir. 1999’da

Zeynep Kadirbeyoğlu, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi bölümünde lisans ve yüksek lisansını tamamladıktan sonra Cambridge Üniversitesi’nde MPhil derecesi aldı. 2008 yılında McGill Üniversitesinde Siyaset Bilimi alanında doktorasını tamamladıktan sonra Boğaziçi Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde çalışmaya başladı. Demokratikleşme, çevre, alternatif gıda toplulukları ve vatandaşlık konularında çalışmaktadır.



Kadınlar Dayığa Karşı Dayanışma Yürüyüşü'nün 20. yılında Maçka Parkı'nda düzenlenen Kadın Şenliği'nde, Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü/BÜKAK'tan öğrencilerle, 20 Mayıs 2007



Handan Çağlayan, Gülay Toksöz, Şemsa Özar, İpek İlkaracan, Yıldız Ecevit. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği Sempozyumu, 2010



*Ne Değişti, Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi kitabı üzerine
Boğaziçi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kulübü'nün (BÜKAK)
düzenlediği söyleşi sonrası, 2011*



*“Bu Suça Ortak Olmayacağız” metnini imzalayan akademisyenlere açılan
davalar kapsamında, 28 Mart 2018'de Çağlayan Adliyesi'nde ilk kez
Boğaziçili akademisyenlerin yargılandığı duruşmada akademisyenler ve
desteğe gelen öğrenciler.*

Türkiye ve dünya önemli bir değişim döneminden geçiyor. Doğal olarak böyle bir dönem pek çok alandaki tartışmaların yeniden ele alınmasına yol açıyor. Günümüzün en önde gelen tartışma başlıklarını kapsayan *Feminizm, Ekoloji, Toplumsal Direniş* akademik faaliyetlerini, daha yaşanabilir, özgür ve adil bir dünya ve ülke yaratma mücadelesiyle birleştiren *Şemsa Özar'a* öğrencileri, yol arkadaşları ve meslektaşları tarafından armağan olarak hazırlandı. Bu kitapta, kapitalizme, erkek egemenliğine, ana akım iktisat yaklaşımına ve tüm bunların elbirliği ile yol açtığı iklim krizine ilişkin eleştirel analizlere ve daha iyi bir dünya idealiyle oluşturulan alternatif yaklaşımlara mücadele pratikleri ve örgütlenme deneyimleriyle ilgili ufuk açıcı örnekler eşlik ediyor. Her biri kendi alanında yetkin yazarlarca kaleme alınan metinler ve söyleşiler, dünyanın ve ülkenin güncel meselelerine ilişkin entelektüel tartışmaları yansıtmakla yetinmiyor; entelektüel faaliyeti, hayatı dönüştürmeye yönelik pratikle bütünlüğü içinde ele alıyor.



Aylin Vartanyan Dilaver	İlke Ercan
Ayşe Damla Pinçe	Serap Güre
Begüm Özkaynak	Murat Koyuncu
Ceren Özselçuk	Mustafa Şahin
Ebru Kongar	Nurcan Baysal
Emel Memiş	Tülin Arman
Feryal Saygılıgil	Yahya Mete Madra
Gülray Günlük-Şenesen	Zeynep Gambetti
Gülray Toksöz	Zeynep Kadirbeyoğlu
Handan Çağlayan	Kaner Atakan Türker